

Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 6,
присвячений євроінтеграційній тематиці

Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГРИНЯК Андрій Богданович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заступник директора Київського регіонального центру Національної академії правових наук України з наукової роботи (головний редактор);

АТАМАНЧУК Наталія Іванівна, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

ДЗЕРА Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

ДУРНОВ Євген Сергійович, доктор юридичних наук, професор, заступник начальника управління координації пенсійних питань та соціальної роботи Департаменту персоналу МВС України, полковник поліції;

КАРАГУСОВ Фархад Сергійович, доктор юридичних наук, професор Інституту приватного права Каспійського університету (Алмати, Республіка Казахстан);

КОЛЕСНИК Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення Донецького юридичного інституту МВС України;

КОСТЯЧЕНКО Олена Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

КОТ Олексій Олександрович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, директор Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

КОХАНОВСЬКА Олена Велеонівна, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік-секретар відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України;

КУЗНЕЦОВА Наталія Семенівна, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, віцепрезидент Національної академії правових наук України;

МІЛОВСЬКА Надія Василівна, доктор юридичних наук, доцент, в.о. завідувача відділу дослідження проблем взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

МОНАЄНКО Антон Олексійович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

МОСКАЛЕНКО Олена Вячеславівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О. І. Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

НАЗАРОВ Іван Володимирович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу забезпечення інтеграції академічної та університетської правової науки та розвитку юридичної освіти Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

НОСІК Володимир Васильович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу забезпечення інтеграції академічної та університетської правової науки та розвитку юридичної освіти Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

ОНІЩЕНКО Наталія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України;

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, президент Національної академії правових наук України;

ПОГРІБНИЙ Сергій Олексійович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, суддя Верховного Суду, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

САЙМОНС Вільям Бредфорд, доктор юридичних наук, почесний професор Лейденського університету (Лейден, Нідерланди);

ФЕДОРЧЕНКО Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

ЧЕХОВСЬКА Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права Університету державної фіскальної служби України;

ШАКУН Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

ШУМИЛО Микола Єгорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу забезпечення інтеграції академічної та університетської правової науки та розвитку юридичної освіти Київського регіонального центру Національної академії правових наук України.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Київського регіонального центру Національної академії правових наук України
16 листопада 2022 р., протокол № 10

Науковий журнал «Нове українське право» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24628-14568P від 23.10.2020 року)

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 081 – Право.

Офіційний сайт видання: www.newukrainianlaw.in.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

Лаговська Н. В. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	7
Ланцедова Ю. О. РОЗВИТОК ОКРЕМИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ У КОНТЕКСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ТА ІНШИХ ВИДАХ СУДОЧИНСТВА.....	15
Лапкін А. В. РОЛЬ РАДИ ЄВРОПИ У РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ У НАПРЯМІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	22
Литвин Н. А., Шевченко А. О. УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СУДОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	28
Літошко В. В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	36
Лугіна Н. А., Бойко В. В. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	42
Макарова С. О. СЕРВІСНА МИТНИЦЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	47
Макушев П. В., Хрідочкін А. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПАТЕНТНОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	50
Марценко Н. С. ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	58
Мінакова Є. В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	64
Мосійчук Л. М. ПОРЯДОК ОБРАННЯ НА ПОСАДУ СУДДІ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД.....	73
Наливайко І. О. ГЕНДЕРНА ПАРАДИГМА: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	80
Оніщик Ю. В. МИТНІ ПЛАТЕЖІ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	86
Орловська І. Г. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	91
Передерій О. С. РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ЗДОБУТИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ В АСПЕКТІ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	98
Пипяк М. І., Кокарча Ю. А. РЕФОРМУВАННЯ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	104

Політова А. С. ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ЯК ВИМОГА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	110
Полосенко К. В. ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПРОДАЖ АКЦІЙ НА ВИМОГУ МАЖОРИТАРІЯ ЗА НОВИМИ ПРАВИЛАМИ.....	118
Постригань В. С. ЩОДО ПИТАННЯ НАБЛИЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....	121
Пузирний В. Ф. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ (ПРИНЦИП) ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	127
Рябченко Я. С. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС КУРСУ УКРАЇНИ НА ЄВРОПЕЙСЬКУ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНУ ІНТЕГРАЦІЮ.....	132
Савченко В. О. ДЕТЕРМІНАЦІЯ СВОБОДИ ВОЛІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ЄС ТА УКРАЇНИ.....	137
Svintsytskyi A. V. EUROPEAN STANDARDS OF THE INSTITUTE OF SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	142
Скляр С. С. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	148
Сластьоненко О. О., Бойко В. В. ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО ДОСВІДУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	157
Стеблянка А. В. ФІНАНСОВИЙ ОМБУДСМЕН: ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	163
Стоян А. В. МАСШТАБ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ «СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ» В АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО.....	168
Тимофєєва Л. Ю. НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	175
Федорченко Н. В., Федорченко В. К., П'ятницька Н. О., Григоренко О. М. УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПОСЛУГ З ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРЧУВАННЯ УЧНІВ.....	182
Хлистік М. А. МЕДІАЦІЯ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	190
Худавердієва В. А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ.....	197
Чашницька Т. Г. АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ВІДЕОПОСТЕРЕЖЕННЯ.....	207
Юхимюк О. М. ПРАВО ЄС ТА ЙОГО ПРИНЦИПИ В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТРИБУНАЛУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ПЕРЕД ВСТУПОМ У ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	215

CONTENTS

Lahovska Nataliia IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE.....	7
Lantsedova Julia DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL EUROPEAN INTEGRATION APPROACHES IN THE CONTEXT OF PROOF IN CRIMINAL AND OTHER TYPES OF JUDICIAL PROCEEDINGS.....	15
Lapkin Andrii ROLE OF THE COUNCIL OF EUROPE IN REFORMING THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE IN THE DIRECTION OF EUROPEAN INTEGRATION.....	22
Lytvyn Nataliia, Shevchenko Andrii IMPLEMENTATION OF EUROPEAN LEGAL STANDARDS IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	28
Litoshko Vlada LEGAL REGULATION OF FIREARMS IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	36
Nataliia Luhina, Boyko Valeria EUROPEAN EXPERIENCE OF OVERCOMING CYBERCRIME IN UKRAINE IN TODAY'S CONDITIONS.....	42
Makarova Svitlana SERVICE CUSTOMS IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	47
Makushev Petro, Khridochkin Andrii ADMINISTRATIVE-LEGAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE REGIONAL PATENT SYSTEM OF THE EUROPEAN UNION.....	50
Martsenko Nataliia USING DIGITAL TECHNOLOGY TO IMPROVE CIVIL JUSTICE OUTCOMES: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	58
Minakova Yevheniia LEGAL REGULATION OF CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER AND EUROPEAN INTEGRATION.....	64
Mosiichuk Liliia PROCEDURE FOR ELECTION TO THE POSITION OF A JUDGE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION: POLISH EXPERIENCE.....	73
Nalyvaiko Ihor GENDER PARADIGM: DOMESTIC PRACTICE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	80
Onishchuk Yurii CUSTOMS PAYMENTS AS SYSTEMIC CATEGORIES OF THE CUSTOMS LEGISLATION OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION.....	86
Orlovska Iryna PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING.....	91
Perederii Oleksandr REFORM OF ANTI-LAUNDERING OF ILLEGAL FUNDS IN THE ASPECT OF ACTIVATION OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE (THEORETICAL AND LEGAL ASPECT)	98
Pypiak Mykola, Kokarcha Julia REFORMING THE CUSTOMS LEGISLATION OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	104

Politova Anna CORRUPTION COUNTERACTION IN UKRAINE AS A REQUIREMENT OF THE EUROINTEGRATION.....	112
Polosenko Kseniia THE COMPULSORY SALE OF THE SHARES AT THE REQUEST OF THE MAJORITY SHAREHOLDER UNDER THE NEW RULES.....	118
Postryhan Vitalii ON THE APPROXIMATION OF DOMESTIC COPYRIGHT STANDARDS TO EUROPEAN ONES.....	121
Puzyrnyi Viacheslav THE EUROPEAN STANDARD (PRINCIPLE) OF EFFECTIVE LEGAL PROTECTION IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	127
Riabchenko Yaroslava NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE FOR THE PROTECTION OF SUBJECTIVE PUBLIC RIGHTS OF PARTICIPANTS IN ADMINISTRATIVE RELATIONS DURING UKRAINE'S COURSE TOWARDS EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION.....	133
Savchenko Viktor DETERMINATION OF FREEDOM OF THE WILL IN THE EU AND UKRAINE CIVIL LAW.....	137
Svintsytskyi Andriy EUROPEAN STANDARDS OF THE INSTITUTE OF SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	142
Skliar Sviatoslav INTERDISCIPLINARITY IN LEGAL SCIENCE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	148
Slastonenko Oksana, Boyko Valeriia USE OF FOREIGN ANTI-CORRUPTION EXPERIENCE AT ACTIVITIES OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE.....	157
Steblianko Alina FINANCIAL OMBUDSMAN: EUROPEAN MODELS OF FUNCTIONING AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	163
Stoian Anna IMPLEMENTATION'S SCALE OF THE CATEGORY "STANDARDS OF PROOF" IN ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LAW.....	168
Timofeeva Liliia NOVELS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PUBLIC ORDER AND MORALITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....	175
Fedorchenko Natalia, Fedorchenko Volodymyr, Piatnytska Nila, Hrihorenko Oleh IMPROVEMENT OF THE REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF THE PROVISION OF SERVICES FOR THE ORGANIZATION OF FOOD FOR STUDENTS.....	182
Khlystik Myroslava MEDIATION: EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES AND PROSPECTS FOR UKRAINE.....	190
Khudaverdiyeva Viktoriya LEGAL FOUNDATIONS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF EU LEGISLATION IN THE FIELD OF TOURISM.....	197
Chashnytska Tetiana ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FIELD OF USE OF VIDEO SURVEILLANCE SYSTEMS.....	207
Yukhymiuk Olha EU LAW AND ITS PRINCIPLES IN DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL TRIBUNAL OF THE REPUBLIC OF POLAND BEFORE JOINING THE EU: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	215

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.1>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Лаговська Наталія Валеріївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету

Статтю присвячено дослідженню права дитини на природне існування та соціальне буття, окремо проаналізовано болісні проблеми захисту прав дитини в Україні, проаналізовано статистичні дані за останні кілька років: у розрізі скорочення кількості населення в Україні, зменшення народжуваності в Україні матерями молодшими 20 років, питомої ваги живонароджених дітей у них в Україні. Окрему увагу приділено завданню держави щодо припинення погіршення здоров'я дітей, зменшення випадків розповсюдження соціально небезпечних хвороб, як-от туберкульоз, венеричні хвороби, ВІЛ/СНІД, здійсненням державної політики у галузі охорони здоров'я через економічні, соціальні та інші важелі.

Наголошено на важливості виховання дитини в сім'ї, підкреслено, що не втрачає актуальності проблема сирітства в Україні, яка значно посилилася від початку військової агресії Російської Федерації.

Автор статті звертає увагу, що переважна кількість дітей, які перебувають і яких виховують в інтернатах, мають батьків, які не можуть їх виховувати, зважаючи на соціальну незахищеність, бідність, відсутність роботи та стабільного заробітку, пияцтво, жебракування, відсутність власного житла, обмежені можливості щодо забезпечення добробуту сім'ї, відсутність рівного доступу до необхідних для дитини послуг і благ.

Проаналізовано показник дитячої злочинності та кількісний показник злочинів, жертвами яких стали малолітні та неповнолітні.

Приділено увагу правам дитини на особливий захист і піклування, проаналізовано перспективи імплементації європейських стандартів захисту прав дитини в законодавство України.

Проаналізовано особливості застосування європейських стандартів захисту прав дитини в умовах воєнного стану.

Визначено, що захист прав дитини має бути пріоритетним напрямом державної політики.

Сформовано пропозиції щодо покращення механізму захисту прав дітей та уніфікації деяких термінів.

Ключові слова: адаптація, імплементація, законодавство ЄС, права дитини, права людини, суб'єктивне цивільне право, АТО, воєнний стан, збройний конфлікт.

Lahovska Nataliia. Implementation of European standards for the protection of children's rights in the national legislation of Ukraine

The article is dedicated to the study of the child's right to natural existence and social existence, a separate analysis of the painful problems of child rights protection in Ukraine was carried out, statistical data for the last few years were analyzed: in terms of the reduction of the population in Ukraine, the decrease in the birth rate in Ukraine, the specific weight of live births in Ukraine mothers younger than 20 years. Particular attention is paid to the task of the state to stop the deterioration of children's health, to reduce the spread of socially dangerous diseases, namely: tuberculosis, venereal diseases, HIV/AIDS, through the implementation of state policy in the field of health care through economic, social and other levers.

The importance of raising a child in the family was emphasized, and it was noted that the problem of orphanhood in Ukraine, which has significantly increased since the beginning of the military aggression of the Russian Federation, does not lose its relevance.

The author of the article draws attention to the fact that the majority of children who are and are brought up in boarding schools have parents who do not have the opportunity to educate them, as a result of social insecurity, poverty, lack of work and stable earnings, drunkenness, begging, lack of own housing, limited opportunities to ensure the well-being of the family, lack of equal access to the services and benefits necessary for the child.

The indicator of juvenile delinquency and the quantitative indicator of crimes involving minors and minors were analyzed.

Attention was paid to the child's rights to special protection and care, an analysis of the prospects for implementation of European standards for the protection of children's rights in the legislation of Ukraine was carried out.

The peculiarities of the application of European standards for the protection of children's rights in the conditions of martial law are analyzed.

It was determined that the protection of children's rights should be a priority area of state policy.

Proposals have been made to improve the mechanism for protecting children's rights and to unify some terms.

Key words: *adaptation, implementation, EU legislation, children's rights, human rights, subjective civil law, ATO, martial law, armed conflict.*

З моменту проголошення незалежності в 1991 році Україна обрала європейський вектор розвитку держави та підтвердила його під час Революції гідності на майдані Незалежності [1]. Реалізація цього завдання для України потребує наступного кроку в бік зближення української та європейської правових систем через дослідження законодавства ЄС та його імплементацію в законодавство України.

Діти – майбутнє кожної країни. Це зумовлює пріоритетність завдань держави захищати права та свободи дитини: повагу честі і гідності дитини, надання особливого захисту, забезпечення батьківського піклування. Цього вимагають і світові стандарти у галузі дотримання прав дитини, що формувалися протягом тривалого часу. Їх відображено у низці важливих міжнародних нормативно-правових актів.

Однією з умов співпраці з Європейським Союзом (далі – ЄС) є гармонізація українського законодавства з Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. Це передбачає необхідність ретельно вивчити міжнародні стандарти прав дитини, провести порівняльний аналіз українського законодавства з основними документами ЄС і внести пропозиції щодо змін у нормативно-правову базу України, яка вносить права дитини. Рада Європи встановила перелік найбільш важливих норм у галузі захисту прав дітей, до яких зарахувала: Європейську конвенцію про права людини, Європейську соціальну хартію, Конвенцію

Ради Європи про заходи щодо боротьби з торгівлею людьми, Європейську конвенцію про запобігання катуванням і Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Вищезгадані документи потребують ґрунтовного аналізу, а пропозиції щодо внесення змін у законодавство України та адаптація норм права до стандартів ЄС є важливими напрямками роботи науковців та правників.

Підвищена увага в Україні з боку держави до захисту прав дитини через удосконалення механізму контролю за дотриманням законодавства у сфері охорони прав дитини та розвитку інституту соціально-правового захисту прав дитини окреслила позитивні зрушення в цьому напрямі. Однак неозброєним оком видно значні прогалини в забезпеченні прав дітей, про що свідчать цифри статистики: кількість дітей-безхатченків, кількість дітей, які отримали соціальний статус сироти внаслідок позбавлення батьків батьківських прав, кількість дітей, хворих на туберкульоз, венеричні хвороби, ВІЛ/СНІД, кількість випадків насильства проти дитини, зокрема сексуального характеру. В умовах Антитерористичної операції та збройного конфлікту з Російською Федерацією ці проблеми загострюються та виникає низка нових проблем, що визначає актуальність статті та потребує вироблення в Україні надійного механізму швидкого реагування на випадки порушення прав дитини.

Теоретичною основою нашого дослідження виступили конвенції, декларації, директиви, які регулюють права дітей у ЄС, українське законодавство, що містить Конституцію України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» та інші нормативно-правові акти в галузі прав дитини, міжнародні договори і конвенції, ратифіковані Україною.

До особливостей захисту прав дитини в Європейському Союзі у своїх наукових дослідженнях зверталися такі іноземні вчені-правники: Д. Ван-Буєрн, В. Вірман, П. Ньюел. Своєю чергою, проблему адаптації норм права ЄС до українського законодавства, яке забезпечує природне існування та соціальне буття дитини, досліджували такі українські науковці, як О.І. Вінгловська, І.К. Городецька, Ю.В. Деркаченко, Н.В. Плахотнюк, Р.Ф. Рахімова, О.М. Старовойтова, М.О. Стефанчук, Т.О. Титова, І.В. Чеховська.

Конвенція ООН є базовим документом про права дитини, вона встановлює сучасні універсальні стандарти щодо забезпечення прав дітей у світі загалом й у кожній країні зокрема [2].

У своєму дослідженні слід приділити окрему увагу аналізу: Конвенції про стягнення аліментів за кордоном (1956 рік); Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання (1973 рік); Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 рік); Європейській конвенції про здійснення прав дітей (1996 рік) та Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (1996 рік); Конвенції про контакт із дітьми (2003 рік), які в разі ратифікації Верховною Радою України стають частиною національного законодавства України [9].

Мета статті – комплексно проаналізувати законодавство ЄС у сфері захисту права дитини та після його порівняння з нормами права України підготувати рекомендації щодо його імплементації в національне законодавство.

Діти – це майбутнє кожної держави, від їх кількості, їх здоров'я, освіти, значно залежить подальший стан демографічних процесів, життєвий, відтворювальний

і трудовий потенціал населення України [3]. Водночас діти – це найуразливіша категорія населення, яка потребує постійного захисту, зокрема, з боку держави. Згідно з даними статистів за 2020 рік, Україна посідає 203 місце у світовому рейтингу за показником народжуваності і 12 сходинку у категорії «Вимирання нації», кількість дітей скоротилася майже вдвічі і до початку введення воєнного стану в Україні, становила 7 533,9 тисяч осіб.

Викликає занепокоєння проблема початку раннього статевого життя серед підлітків, як наслідок – рання вагітність та раннє материнство. Молода мама, яка зобов'язана дбати про немовля, ще сама потребує допомоги, зважаючи на юний вік та нестабільного соціального становище. Питома вага живонароджених, матері яких молодші 20 років, – 4,5%. Жінки, молодші 15 років, у 2019 році народили 100 дітей, у віці 15 років – 373 дитини, у віці 16 років – 1 033 дитини [3].

Держава зобов'язана дбати про стан здоров'я дітей та молоді, який значно впливає на формування трудового та інтелектуального потенціалу держави, її майбутнього. Залишається гострою проблема розповсюдження соціально небезпечних хвороб, як-от туберкульоз, венеричні хвороби, ВІЛ/СНІД. Зокрема, серед дітей віком до 17 років протягом 2019 року було вперше встановлено діагноз активного туберкульозу 787 особам, 2 201 особі вперше встановлено діагноз ВІЛ-інфікованої [3].

На кінець 2019 року у дитячих будинках сімейного типу перебувало 7 874 вихованці, у прийомних сім'ях – 6 184 прийомні дитини; у центрах соціально-психологічної реабілітації – 7 565 дітей. Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (за первинним обліком), які перебували під опікою, піклуванням на початок 2020 року становила 49 624 особи. Саме соціальна незахищеність, бідність, обмежені можливості щодо забезпечення добробуту сім'ї, відсутність рівного доступу до необхідних для дитини послуг і благ провокують, що до інтернатних закладів потрапляють близько 136 дітей щодня.

Також варто звернути увагу, що у 2019 році, жертвами злочинів стало близько 3 200 неповнолітніх та близько

2 200 дітей віком до 14 років, а близько 3 500 неповнолітніх вчинили кримінальні правопорушення [3].

Світова спільнота активно створює різні організації та установи, метою діяльності яких є захист прав дитини. Вони ініціюють ухвалення нормативно-правових актів, які декларують та захищають ці права. Одним із таких документів є Конвенція ООН про права дитини.

В Україні ухвалено низку нормативно-правових актів, які забезпечують дитині всебічний розвиток, гарантують певні права та свободи, а саме: Конституція України, Сімейний кодекс, Концепція державної сімейної політики, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства [4].

Для ефективного функціонування норм права та успішного виконання програми захисту дітей визначено процедуру їх імплементації в національне законодавство згідно зі стандартами ЄС. Декларація № 17 Лісабонського договору побудована на принципі верховенства права ЄС і відіграє провідну роль у застосуванні норм права ЄС. У ній закріплено, що відповідно до того, як суд ЄС вирішує спори на практиці, міжнародні договори і правові акти, ухвалені Союзом на основі цих договорів, мають перевагу над правом держав-членів відповідно до умов, які зумовили зазначену практику. Законодавчі засади адаптації визначені Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Адаптація законодавства України до законодавства ЄС визнається «пріоритетним складником процесу інтеграції України до Європейського Союзу», що є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Упровадження досвіду Європейських інституцій щодо захисту прав дітей допоможе врегулювати ці питання в Україні та забезпечить ефективний механізм реалізації правових норм [5].

Згідно зі ст. 6 Сімейного Кодексу України дитиною визначають особу до досягнення нею повноліття, також розрізняють малолітніх дітей до досягнення чотирнадцяти

років і неповнолітніх – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [6]. Нормативно-правові акти ЄС, визначаючи термін «дитина», поклали в основу віковий ценз особи. У Конвенції ООН про права дитини у ст. 1 визнають дитиною кожну людську особу до досягнення 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше. Таку ж дефініцію містить правова норма, закріплена у п. С ст. 2 Європейської Конвенції про громадянство (ETS № 166) від 7 листопада 1997 року. Конвенцією «Про мінімальні норми соціального забезпечення 102» від 28 червня 1952 року у п. Е ст. 1 визначено, що термін «дитина» означає дитину, яка або не досягла віку закінчення обов'язкової шкільної установи, або не досягла віку 15 років [7].

Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо здійснення міжнародних стандартів прав дитини, відповідно до яких вона має забезпечити охорону здоров'я, житло, добробут, освіту для кожної дитини без будь-якої дискримінації, забезпечити якнайкраще здійснення інтересів і прав дитини в усіх сферах суспільного життя [8].

Так, ст. 7 Декларації прав дитини, ст. ст. 6, 7 Закону України «Про охорону дитинства», ст. ст. 143, 144 СК передбачають, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої охорони здоров'я. Зауважимо, що в країнах, де заборонено переривання вагітності, право на життя у дитини виникає ще до її народження. З моменту народження у дитини виникає право на ім'я та громадянство. Місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються законодавством про шлюб та сім'ю, правилами про реєстрацію актів цивільного стану [1; 6; 9].

Дитина, незалежно від віку, має свою гідність і унікальну особистість. Держава забезпечує їм право на освіту, інформацію, захист від приниження гідності, застосування покарань, свободу слова, право на виховання в сім'ї.

Батьки самостійно визначають спосіб виховання своїх дітей, а держава лише контролює, чи не порушують права дітей батьками, чи не завдають їм шкоди, а в разі виявлення таких фактів, уживає всіх необхідних заходів щодо їх усунення.

Родина – це найкраще соціальне середовище для фізичного і духовного розвитку дитини; тут вона знаходить захист, емоційну підтримку, переймає від дорослих національно-культурні традиції та систему цінностей. На батьків покладається обов'язок матеріально забезпечити загальний розвиток, створити сприятливі соціальні умови. Держава ж має сприяти зусиллям спрямованим на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, розвитку здорової дитини.

З моменту народження у дитини виникає право на батьківське піклування. Батьківське піклування тримається на добровільних засадах і не припиняється у випадках, коли батьки розлучаються. У цій ситуації є важливою роль держави, яка має максимально дбати про збереження сімей, забезпечувати допомогу тим, хто перебуває в тяжкій моральній чи матеріальній ситуації. Окремо зауважимо, що батьки є законними представниками інтересів дитини і несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка перебуває під їх опікою, піклуванням [10].

Саме рідна сім'я якнайкраще може забезпечити виховання й добробут дитини, що зазначено в Рекомендації № R (87) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про прийомні сім'ї» від 20 березня 1987 року, де закріплено таке:

визначається пріоритетним виховання дитини рідною сім'єю, а особлива підтримка таких родин має забезпечити зменшення потреби у прийомних сім'ях;

2) у випадках, коли опіку над дитиною, її виховання та задоволення моральних і матеріальних інтересів здійснює прийомна сім'я, для повноцінного розвитку її особистості мають бути збережені стосунки дитини з її рідною сім'єю, крім випадків, коли це спілкування може зашкодити основним інтересам дитини [11].

Кожна дитина має право на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включно із сексуальними зловживаннями, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Такі заходи захисту вміщують, за необхідності, ефективні процедури для роз-

роблення соціальних програм із метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передання на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, за необхідності, для порушення початку судової процедури [9].

Право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні гарантовано ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», відповідно до якої кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають припинення честі та гідності дитини [12].

Україна повинна забезпечити заходи захисту дитини на рівні міжнародних стандартів, унеможливити будь-які форми фізичного і психічного насильства, образи, недбале і жорстоке поводження з нею. Відповідні правозахисні органи зобов'язані попереджувати трудову та сексуальну експлуатацію, зокрема, з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Необхідно контролювати категорії осіб, які схильні до втягнення дитини у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, до азартних ігор. Захист від примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва повинен бути одним із пріоритетних завдань держави [13].

Організація Об'єднаних Націй у Всесвітній декларації прав людини закріпила, що діти мають право на особливий захист, турботу і допомогу. Зокрема, Закон «Про охорону дитинства» визначає піклування про дітей «як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення здійснення прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист, усебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні інтересів дитини» [6].

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки

сімей із дітьми» удосконалив систему забезпечення прав дітей в Україні через захист прав дитини за місцем її проживання, підтримки сімей із дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів. У ньому задекларовано заборону на участь та використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включно з вербуванням, фінансуванням, матеріальним забезпеченням, навчанням із метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності. У цьому ж законі на державу покладено обов'язок евакуації дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій або збройних конфліктів, до безпечних районів; розшуку членів їх родини, якщо дитина залишилася без догляду батьків, з метою возз'єднання з рідними, розшуку та повернення в Україну всіх дітей, яких було незаконно вивезено за кордон [14].

Удосконалено, зокрема, процедуру реєстрації дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Чітко прописано процедуру реєстрації дітей віком до 14 років, що переїхали з тимчасово окупованих територій без супроводу батьків. Дітям старше 14 років передбачено можливість самостійно зареєструватись в органах соціального захисту [15].

Цим законом унесено зміни до Сімейного кодексу та унормовано нову форму сімейного виховання дітей – «сімейний патронат», що дасть змогу уникнути негативного для дитини досвіду інтернатного виховання та забезпечить її тимчасове проживання в умовах, максимально наближених до сімейних [6].

Наслідком воєнних дій і збройного конфлікту є погіршення становища дітей. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 13 серпня 2022 року щонайменше 1 072 дитини постраждали внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну, з них 361 дитина загинула, 711 дітей поранено. Ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з їх установлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях. Російська влада озвучує цифру 350 тисяч «евакуйованих» у Росію

дітей. Однак ніхто повертати цих дітей не збирається, тому йдеться про примусове переміщення. На жаль, ми не можемо точно сказати, скільки дітей депортовано в Росію. Наразі, за даними звернень до Національного інформаційного бюро, щонайменше 5 100 українських дітей були примусово депортовані в Росію або на окуповані території. Точну кількість установити неможливо. При цьому повернути вдалося лише 46 дітей [16].

Основними прогалинами, що існують в українському законодавстві, є відсутність спеціальної програми щодо захисту дітей, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції. В Україні не відпрацьований механізм ведення обліку офіційних даних про дітей, які загинули та були поранені внаслідок збройного конфлікту. У законодавстві не визначено покарання за вчинення кримінального злочину у вигляді вербування, утягування та рекрутування дітей у воєнні дії. Управління Верховного комісара ООН із прав людини, зокрема, виокремлює такі проблеми: чоловіки, які підтримують так звані ДНР та ЛНР, перешкоджають дружинам, зокрема з малими дітьми, покидати зону конфлікту; бойовики-терористи забороняють переміщати дітей за межі контрольованих ними територій Луганської та Донецької областей, крім РФ; руйнується система реєстрації народжень та правосуддя у справах неповнолітніх; діти піддаються насильству з боку збройних груп; підвищився ризик зростання соціального сирітства [17].

Вирішення проблем дітей у збройних конфліктах є одним з основних пріоритетів правозахисної стратегії Європейського Союзу. Україна, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, підтвердила готовність протистояти їх згубному і масштабному впливу на дітей, засудила неправні зазіхання на них в умовах воєнних дій та напади на об'єкти, де зазвичай перебувають діти, зокрема, школи та лікарні, визнала необхідність посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах [18].

У 2009 році Євросоюз почав програму із захисту прав дітей, які постраждали від злочинів, у рамках ініціативи «Діти в Євро-союзі: права і розширення можливостей» (CURE), у результаті чого у 2010 році опу-

бліковано офіційну доповідь, що містить рекомендації Єврокомісії. Додатково розроблено такі програми фінансової підтримки:

1) DAPHNEE II – програма боротьби з насильством у ставленні до дітей, молоді і жінок;

2) AGIS – програма боротьби з торгівлею людьми і сексуальною експлуатацією жінок і дітей, як частина боротьби з організованою злочинністю;

3) SaferInternetPlus – просування принципів безпечнішого використання Інтернету, особливо серед дітей.

У березні 2016 року з'явилася Стратегія Ради Європи із забезпечення прав дитини (2016–2021 роки), яка містить значну кількість норм щодо проблем захисту дітей [7].

Отже, в результаті дослідження, в Україні виявлено значну кількість проблем щодо захисту прав дітей, які особливо загострюються в умовах збройного конфлікту та скористатися позитивним досві-

дом вирішення аналогічних проблем у ЄС.

Для подолання цих проблем необхідно насамперед докласти зусиль для підвищення рівня охорони здоров'я, зниження дитячої смертності, удосконалення системи захисту дітей від насильства, зокрема, в системі кримінального провадження.

Проаналізувавши захист прав дитини у ЄС, ми виявили необхідність розробки та впровадження норм, які стримуватимуть надмірну сексуалізацію дітей.

Наступним кроком у боротьбі з мілітаризацією дітей у зоні воєнних дій та визначення відповідальності за вчинені злочини під час збройних конфліктів повинна стати ратифікація Римського статуту.

Передбачити в законодавстві норми, які закріплюють відповідальність батьків, опікунів, піклувальників та інших осіб, які на правових засадах здійснюють виховання дитини та під час виховного процесу застосовують тілесні покарання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція ООН про права дитини. Київ : ПрінтІксПрес, 1999. 32 с.
3. Діти, жінки та сім'я в Україні : стат. збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 384 с.
4. Вінгловська О.І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Київський національний університет ім. Т. Шевченка ; Інститут міжнародних відносин. Київ, 2000. 186 с.
5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 15. С. 30.
6. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Урядовий кур'єр*. 2002. № 4.
7. Маміч О.В. Поняття «дитина» у міжнародному і європейському праві. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. школи права (20–21 квітня 2012 року). Т. 1. Одеса, 2012. С. 443–444.
8. Права дитини: європейський досвід : [методичний посібник] / упоряд. Н.М. Костяк. Львів : ПАІС, 2007. С. 35–36.
9. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. Київ : UNICEF, 2016. 318 с.
10. Ковальчук А.Ю., Гуревич О.М. Деякі аспекти правового забезпечення прав і свобод дитини. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 83–87.
11. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
12. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
13. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия : право и практика / Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. Москва : Изд-во МНИМП, 1998. 600 с.
14. Діти мають право на особливий захист / Урядовий контактний центр URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2106246-diti-maut-pravo-na-osoblivij-zahist-uradovij-kontaktnij-centr.html> (дата звернення: 19.03.2017).

15. Крестовська Н.М. Права дитини під час збройного конфлікту : сучасні українські реалії. *Права людини в Україні в сучасних умовах : пошук нових механізмів утвердження та забезпечення* : матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2014 року) / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого. Київ, 2014. С. 56–63.

16. З України депортовано до Росії понад 5 тисяч дітей : скільки вдалося повернути. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/20/novyna/suspilstvo/ukrayiny-deportovano-rosiyi-5-tysyach-ditej-skilky-vdalosya-povernuty> (дата звернення: 13.09.2022).

17. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах Лейлы Зерруги (A/HRC/25/46) от 26 декабря 2013 года. URL: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Documents/A-HRC46_ru.doc (дата звернення: 01.09.2017).

18. Стефанчук М.О., Захист суб'єктивних цивільних прав дітей в умовах збройних конфліктів через призму адаптації законодавства України до стандартів ЄС (проблеми пріоритетів та термінології). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2017. С. 101–105.

УДК 343.14+342.7+346.91+347.94

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.2>

РОЗВИТОК ОКРЕМИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ У КОНТЕКСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ТА ІНШИХ ВИДАХ СУДОЧИНСТВА

Ланцедова Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету Національного авіаційного університету

У контексті розвитку окремих євроінтеграційних процесів обґрунтовано, що міжнародна «концепція плодів отруйного дерева» свідчить про непрофесіоналізм та/або корумпованість суддів, а також порушує базисні принципи права у частині рівного захисту правового статусу всіх учасників кримінального судочинства та необхідності встановлення по кожній справі об'єктивної істини, оскільки суттєве порушення порядку досудового розслідування, установленого КПК України, яке може розглядатися як підстава для визнання певних відомостей неприпустимими як докази у конкретній справі тільки тоді, коли виникають сумніви (у процесі узагальнювальної оцінки, зокрема шляхом перевірки) щодо достовірності відомостей, отриманих у процесі досудового розслідування та судового слідства.

Викладене і результати розгляду Європейським судом із прав людини справи «Праді проти Німеччини» дозволили дійти таких висновків:

1. Допустимість доказів фактично є не базисною основною юридичною властивістю таких відомостей, а власне результатом їх узагальнювальної оцінки, зокрема шляхом перевірки.

2. Саме по собі формальне порушення порядку отримання доказів, передбаченого певною нормою Кримінального процесуального кодексу України, має за відсутності обставин, що виключають вину особи або антисоціальність діяння, тягнути за собою лише за відповідний вид та ступеня суворості юридичну відповідальність винної особи.

3. Будь-які порушення порядку отримання доказів не є підставою для визнання відповідних відомостей недопустимими доказами, якщо допущені порушення не призвели до втрати цими відомостями належного рівня якості їх значущості та/або достовірності та/або доброякісності, сукупність яких узгоджена і достатня для формування в головного суб'єкта кримінального судочинства внутрішнього переконання у встановленні за допомогою власне узгодженої та достатньої сукупності значущих, достовірних і доброякісних доказів власне об'єктивної істини та необхідності винесення лише на основі такої істини певного проміжного та, тим більше, остаточного процесуального рішення по кримінальній справі.

Ключові слова: «концепція плодів отруйного дерева», установлення об'єктивної істини по справі, співвідношення допустимості доказів та відповідальності за порушення порядку отримання такого роду відомостей.

Lantsedova Julia. Development of individual European integration approaches in the context of proof in criminal and other types of judicial proceedings

In the context of the development of certain European integration processes is substantiated, that the international "concept of fruits of the poisonous tree" indicates the unprofessionalism and/or corruption of judges, as well as violates the basic principles of law in terms of equal protection of the legal status of all participants in criminal proceedings without exception and the need to establish the objective truth in each case, since it is essential violation of the order of pre-trial investigation established by the Criminal Code of Ukraine, which can be considered as a basis for declaring certain information inadmissible as evidence in a specific case only when doubts arise (in the process of general assessment, including verification) regarding the reliability of information obtained in during pre-trial investigation and judicial investigation.

The above and the results of the consideration by the European Court of Human Rights of the case "Pradi v. Germany" made it possible to reach the following conclusions:

1. The admissibility of evidence is actually not the basic legal property of such information, but actually the result of their general assessment, including through verification.

2. In itself, a formal violation of the procedure for obtaining evidence, provided for by a certain norm of the Criminal Procedure Code of Ukraine, should, in the absence of circumstances that

exclude the fault of the person or the antisociality of the act, entail the legal responsibility of the guilty person only for the appropriate type and degree of severity.

3. Any violations of the procedure for obtaining evidence are not grounds for recognizing relevant information as inadmissible as evidence, if the committed violations did not lead to the loss of the appropriate level of quality of this information, its significance and/or reliability and/or good quality, the totality of which is agreed and sufficient for the formation of the main subject of criminal justice internal conviction in establishing with the help of a properly agreed and sufficient set of significant, reliable and good-quality evidence exactly the objective truth and the need to adopt a certain intermediate and, even more so, final procedural decision on the criminal case only on the basis of such truth case.

Key words: *"the concept of the fruits of a poisonous tree", an establishing the objective truth in the case, the ratio of admissibility of evidence and responsibility for violation of the procedure for obtaining this kind of information.*

Положення ст. 2 розд. I «Загальні принципи» «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [1], у частині **поваги до демократичних принципів, насамперед верховенства права, і до прав людини та основоположних свобод**, що безпосередньо впливає з низки відповідних базисних міжнародних актів та інших документів [2; 3; 4; 5; 6; 7 та ін.] і червоною лінією пронизує як Концепцію судово-правової реформи в Україні судово-правової реформи в Україні [7], так й останні політико-правові доробки у цьому базисному напрямі розвитку української держави [8], спонукали автора розробити певне інноваційне розуміння сутності та базисних юридичних властивостей доказів і процедури роботи з ними та їх джерелами [9, с. 46–49; 11, 36–39, 287–296 та ін.], на основі чого була обґрунтована одна з редакцій відповідного бачення євроінтеграційних підходів у контексті доказування у кримінальному чи інших видах судочинства [11, с. 296–315 та ін.], що в контексті забезпечення принципу верховенства права та дотримання і відновлення правового статусу особи не лише є досить повно євроінтегрованою, а й презентує подальший розвиток європейських інституцій з урахуванням цих же базисних євроінтеграційних принципів і демонструє фактично високий рівень євроінтеграційного супроводження у будь-якій країні світу.

Указане інноваційне розуміння базисних основних та додаткових юридичних властивостей доказів у кримінальному та будь-якому іншому виді судочинства [9, с. 46–49; 11, с. 36–39, 287–296 та

ін.] повністю відповідає вимогам ч. 2 ст. 3 ст. 21 та ч. 2 ст. 102 Конституції України, які зобов'язують державу та, насамперед, президента держави, забезпечити дотримання правового статусу рівною мірою всіх фізичних осіб, а не лише осіб за рахунок відповідного порушення правового статусу інших [11, с. 296–297].

І власне ці вимоги Основного Закону порушують положення ч. 1 ст. 86 КПК України щодо визнання недопустимими тих доказів, які отримані з порушенням передбаченого цим кодексом порядку, а також ч. 1 ст. 87 та інших положень КПК України, що деталізують цю норму кодексу, у частині визнання недопустимими доказів, що отримані внаслідок суттєвого порушення прав і свобод людини [11, с. 297], на реалізації яких, зокрема й у вигляді запозиченої у міжнародних партнерів так званої «концепції плодів отруєного дерева» [12, с. 439–451], на жаль, побудовано і низку так званих дисертаційних досліджень [13, с. 103–104 та ін.].

А саме з таких недостатньо зважених підстав було винесено декілька виправдувальних вироків. Зокрема, Коростенський міськрайонний суд Житомирської області ухвалою від 10.09.2013 р. у справі № 279/5103/13 визнав недопустимими доказами відомості, що містяться у висновку експертизи, призначеної після закінчення терміну досудового розслідування [14].

За аналогічних підстав Новомиргородський районний суд Кіровоградської області у вирокі від 9.09.2014 р. у справі № 395/414/1-к, провадження № 1-кп/395/41/2014, визнав недопустимими доказами відомості, отримані захисником після закінчення строку досудового розслідування [15]; і т. д. [13, с. 103–104 та ін.].

Найбільш яскравим практичним прикладом реалізації фактично кримінальної та, у будь-якому разі, юридично некомпетентної «концепції плодів отруєного дерева» є справа щодо судді-корупціонера, який був засуджений до 8 років позбавлення волі за те, що, працюючи на посаді судді Залізничного районного суду м. Львова, будучи посадовою особою, яка займає відповідальне положення, діяв усупереч інтересам служби та, керуючись корисливими мотивами, протягом 2010–2011 років отримав хабарі за сприяння у розгляді цивільної та кримінальної справ, що перебували у його провадженні, та якого судді-брати вищих судових інстанцій звільнили від карально-виховної та інших заходів кримінальної відповідальності з урахуванням лише суто формального порушення порядку отримання доказів – вручення йому підозри не Генеральним прокурором чи його заступником. При цьому не було жодних сумнівів у значущості, достовірності і доброякісності власне доказів вини підсудного, узгодженість та достатність яких у контексті обов'язку ухвалити саме обвинувальний вирок також були поза будь-якими сумнівами [16].

Цим самим було проігноровано вже цитовані вимоги ч. 2 ст. 3 і ст. 21 Конституції України в частині головного обов'язку держави затвердити та забезпечити права і свободи громадян, причому рівною мірою, а не одного суб'єкта за рахунок іншого, у цьому разі – особи, яка переслідується, за рахунок відповідного порушення правового статусу потерпілих, зокрема і держави, у контексті також вимог ч. 1 ст. 6 Конвенції в частині права не тільки особи, яка переслідується, а й потерпілих, на справедливий розгляд справи незалежним і неупередженим судом [11, с. 298], а також положень п. 57 розд. IV Доповіді Венеціанської комісії «Верховенство права», згідно з якими, «понад те, має існувати установа чи організація – як якийсь обвинувач, який певною мірою має бути теж незалежним від виконавчої влади та який забезпечує, щоб порушник закону – навіть якщо потерпілі не заявляють про це – постав перед судом» [6].

Ось тому викладені та інші практичні приклади реалізації фактично неконституційної «концепції плодів отруєного дерева»

зобов'язали автора ще раз вивчити проблему сутності базисних юридичних властивостей доказів у кримінальному чи іншому виді судочинства, принципово переглянути свої підходи [11, с. 298–300 та ін.] і зробити такі висновки.

Викладені та інші практичні приклади, по-перше, свідчать про непрофесіоналізм та/або корумпованість суддів, а також порушують базові принципи права у частині рівного захисту правового статусу всіх учасників кримінального судочинства та необхідності встановлення по кожній справі об'єктивної істини, оскільки суттєве порушення порядку досудового розслідування, установленого КПК України, яке може розглядатися як підстава для визнання певних відомостей неприпустимими доказами у конкретній справі тільки тоді, коли виникають сумніви (у процесі узагальнювальної оцінки, зокрема шляхом перевірки) щодо достовірності відомостей, отриманих у процесі досудового розслідування та судового слідства [11, с. 299].

І не лише достовірності, а й значущості та доброякісності сукупності доказів, яка має бути узгоджена та є достатньою для формування внутрішнього переконання головного суб'єкта кримінального судочинства про встановлення на основі такої сукупності доказів об'єктивної істини та необхідності винесення на цій основі істини певного проміжного та остаточного процесуального рішення.

Власне, на таких обставинах акцентував увагу Європейський суд із прав людини у рішенні у справі «Прадї проти Німеччини» від 03.03.2016 р., наголосивши, що «нічого не вказує на те, що в цьому разі поліція діяла несумлінно або з наміром порушити формальну процедуру. ... Щодо питання про те, чи є сумніви щодо достовірності доказу (наркотичних засобів), Суд зазначив, що сторони не заперечують те, що наркотичні засоби дійсно було виявлено в житлі заявника, яким користувався виключно він. Також заявник не заперечував щодо висновку експерта. Тому Суд не вбачає жодних сумнівів щодо достовірності доказу. ... З огляду на це, Європейський суд із прав людини дійшов висновку про те, що за таких обставин судовий розгляд був справедливим, а отже, порушення ст. 6 Конвенція про захист прав людини та основних свобод відсутня» [17].

Якщо цитоване рішення Європейського суду з прав людини застосувати як керівництво до дії до всіх розглянутих та інших аналогічних практичних прикладів, то треба дійти таких висновків:

1. Допустимість доказів фактично є не базисною основною юридичною властивістю таких відомостей, а власне результатом їх узагальнювальної оцінки, зокрема шляхом перевірки [11, с. 299–300].

2. Саме по собі формальне порушення порядку отримання доказів, передбаченого певною нормою Кримінального процесуального кодексу України, має за відсутності обставин, що виключають вину особи або антисоціальність діяння, тягнути за собою лише за відповідний вид та ступеня суворості юридичну відповідальність винної особи [11, с. 300].

3. Будь-які порушення порядку отримання доказів не є підставою для визнання відповідних відомостей недопустимими доказами, якщо допущені порушення не призвели до втрати цими відомостями належного рівня якості їх значущості та/або достовірності та/або доброякісності, сукупність яких узгоджена і достатня для формування в головного суб'єкта кримінального судочинства внутрішнього переконання у встановленні за допомогою власне узгодженої та достатньої сукупності значущих, достовірних і доброякісних доказів саме об'єктивної істини та необхідності винесення лише на основі такої істини певного проміжного та, тим більше, остаточного процесуального рішення по кримінальній справі [11, с. 300].

При цьому треба особливо наголосити, що як слідчий, так і, особливо, суддя або колегія суддів, а у випадках і в межах прямо передбачених ч. 4 запропонованої редакції статті кодексу про докази – експерт, є головними суб'єктами кримінального судочинства, які лише і мають бути вповноважені на збирання трасосубстанцій і документів та/чи на встановлення особистісних джерел та на отримання доказів від цих об'єктивних та/чи суб'єктивних та/або змішаних джерел [11, с. 300].

Отримання доказів указаними головними суб'єктами кримінального судочинства має здійснюватися за максимально можливою допомогою у цьому з боку як обвинувача, так і захисника, та, що прин-

ципово, будь-якого іншого учасника цього судочинства, щоб на основі узгодженої і достатньої сукупності значущих, достовірних і доброякісних доказів сформувавши в процесі узагальнювальної оцінки цих відомостей, зокрема шляхом їх перевірки, внутрішнє переконання (без будь-яких зовнішніх впливів, зокрема так званого «телефонного права») власне слідчого та, зрештою, судді чи колегії суддів, про встановлення у справі саме об'єктивної істини та необхідності прийняття лише на її основі певного проміжного та остаточного процесуального рішення [11, с. 300–301].

Якщо ж хтось з опонентів захоче заперечувати, що на основі будь-яких доказів, а тим більше отриманих від суб'єктивних джерел, нібито неможливо встановити об'єктивну істину, то він повинен допустити існування й алогічних ситуацій вирішення певної справи не на основі вказаної узгодженої та достатньої сукупності значущих, достовірних і доброякісних доказів, що і має прирівнюватися до досягнення достатнього рівня об'єктивної істини у справі, але в припущеннях [11, с. 301].

А ось саме таке «імовірне доказування» якраз досить обґрунтовано і прямо заборонено робити категоричними вимогами ч. 3 ст. 62 Конституції України, але, на жаль, стосовно лише ситуації обвинувачення переслідуваної особи, а не як обвинувачення, що стосується лише переслідуваної особи, та виправдування, що вже пов'язані з рівнем відновлення порушеного правового статусу власне потерпілого [11, с. 301].

Наявний, згідно з вимогами п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України, п. 15 ч. 1 ст. 7, ст. 22 КПК України, п. 4 ч. 3 ст. 2, ст. 12 ЦПК України, п. 4 ч. 3 ст. 2, ст. 13 ГПК України, п. 4 ч. 3 ст. 2, ст. 9 КАС України та ін. в кримінальному чи іншому виді судочинства принцип змагальності сторін має бути замінене на **принцип встановлення об'єктивної істини** у кримінальному та будь-якому іншому виді судочинства. Кримінальне, як і будь-який інший вид судочинства чи доказування, – це не спортивне змагання. Тут не може бути переможців і переможених [11, с. 307].

Такий підхід, як уже підкреслювалося, у будь-якому разі буде пов'язаний із суттєвим порушенням прав та/або свобод та/чи

обов'язків та/або інтересів учасників відповідного судочинства або доказування, насамперед потерпілої та переслідуваної особи, що, своєю чергою, суперечитиме, як це вже було доведено на підставі вимог ч. 2 ст. 3 та ст. 21 Конституції України, згідно з якими, ще раз наголосимо, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, причому кожного учасника кримінального чи будь-якого іншого судочинства, а не незаконне забезпечення права особи, яка переслідується, уникнути або принаймні пом'якшити відповідальність за рахунок відповідного применшення й так уже порушеного кримінальним чи іншим правопорушенням правового статусу потерпілого [11, с. 308].

Будь-яке процесуальне рішення по справі має бути ухвалене тільки на основі узгодженої і достатньої сукупності доказів, коли кожен окремий доказ повинен мати ще і єдність таких основних базисних юридичних властивостей, як значущість, достовірність і доброякісність таких відомостей [11, с. 301–302]. І коли в результаті належної оцінки узгодженої та достатньої сукупності таких доказів у судді складеться внутрішнє переконання про винність особи – має виноситися обвинувальний вирок, а якщо про невинність особи – виправдувальний вирок [11, с. 302].

Якщо наявна сукупність доказів є недостатньою для формування внутрішнього переконання судді (колегії суддів) як першого, так і другого плану, не повинен ухвалюватися виправдувальний вирок, як це вимагають, порушуючи вимоги ч. 3 ст. 62 Конституції України (де, як уже наголошувалося, у контексті презумпції невинності йдеться лише про те, що всі сумніви трактуються на користь обвинуваченого, що унеможлиблює прийняття за такої ситуації лише обвинувального вироку, але ніяк не зумовлює необхідність ухвалення у цій ситуації виправдувального вироку), положення п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України. Адже постановлення остаточного процесуального рішення за наявності недостатньої сукупності доказів – рівнозначна винесенню вироку власне на припущеннях, що прямо заборонено виконувати вимогами тієї ж ч. 3 ст. 62 Конституції України [11, с. 302].

Ураховуючи викладене, **під установленням об'єктивної істини за певною справою** варто розуміти *отримання таких відомостей, які не тільки володіють всією невід'ємною сукупністю основних базисних юридичних властивостей (значущість, достовірність, доброякісність), а коли й сукупність таких значущих, достовірних і доброякісних доказів є достатньою і узгодженою для того, щоб сформуванню у головного суб'єкта судочинства внутрішнє переконання (що склалося без будь-якого зовнішнього впливу) про те, що за допомогою вказаної сукупності доказів досягнуто максимально можливого рівня об'єктивної істини і певне проміжне або остаточне процесуальне рішення у справі має бути прийнято лише на основі такої об'єктивної істини* [11, с. 309].

У такому разі будь-які суб'єктивні відомості, тобто такі, які отримані від особистісного джерела, «об'єктивуються» такого роду переконанням головного суб'єкта судочинства, який буде впевнений у тому, що і шляхом суб'єктивних відомостей у сукупності з іншими відомостями, які є значущими, достовірними та доброякісними і сукупність яких узгоджена та достатня для формування цього внутрішнього переконання головного суб'єкта у встановленні у вигляді такої сукупності фактично об'єктивної істини і необхідності лише на її основі вирішити певну справу [11, с. 309].

І як уже особливо наголошувалося: якщо хтось з опонентів захоче все ж таки заперечувати, що на основі будь-яких доказів, а тим більше отриманих від суб'єктивних джерел, нібито неможливо встановити об'єктивну істину, то він повинен допускати і ситуації вирішення певної справи не на основі вказаної узгодженої та достатньої сукупності значущих, достовірних та доброякісних доказів, що і має прирівнюватися до досягнення достатнього рівня об'єктивної істини у справі, а на власне припущеннях [11, с. 309–310]. У такому аспекті виглядають юридично некомпетентними, якщо не як конституційних корупціогенні обставини, вимоги ч. 1 ст. 62 Конституції України щодо того, що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним способом, а також на припущеннях», коли нібито виправдання особи може ґрунтува-

тися і на доказах, отриманих незаконним способом, і на припущеннях [11 с. 310]. Тому, у разі недоведеності як винуватості, так і невинуватості переслідуваної особи (що часто виникає в результаті навмисних діянь переслідуваної особи та її адвоката з «розвалу» справи) фактично має місце недостатня (невизначена) сукупність доказів, яка не може зумовити появу визначеної ситуації та відповідного їй визначеного правового статусу учасників судочинства [11, с. 310].

Запропоновані положення щодо необхідності зміни принципу змагальності сторін на принцип встановлення об'єктивної істини у кримінальному та будь-якому іншому виді судочинства та вирішення деяких інших тісно пов'язаних із цим проблем найбільш ефективного, раці-

онального та якісного здійснення процедури доказування у кримінальному судочинстві, не претендують на завершеність, а створюють лише належну доктринальну, проєктну законодавчу та іншу доктринальну основу для розробки в процесі широкої коректної наукової дискусії загально визнаного варіанта вирішення цих проблем доказування. Цей підхід має всі підстави стати не лише досить повно євроінтегрованим, а й презентувати подальший розвиток певних європейських інституцій у контексті вказаних базисних євроінтеграційних принципів із безумовного забезпечення верховенства права та дотримання і відновлення правового статусу особи, демонструвати найвищий рівень євроінтеграційного супроводження у будь-якій країні світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 16 вересня 2014 р. *Zakon.rada.gov.ua: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

2. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, Хельсинки, от 1 августа 1975 г. *Zakon.rada.gov.ua: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text

3. Парижская хартия для новой Европы: итоговый документ Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, Париж, от 21 ноября 1990 г. *Zakon.rada.gov.ua: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058#Text

4. Загальна декларація прав людини (укр/рос) від 10 грудня 1948 р. *Zakon.rada.gov.ua: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Zakon.rada.gov.ua: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Верховенство права. Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії), Венеція, від 26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webformsdocuments/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webformsdocuments/default.aspx?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

7. Концепція судово-правової реформи в Україні. Затв. постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30, ст. 426. *Zakon.rada.gov.ua: вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text>

8. Напрацювання проєкту ЄС «Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (Association4U). 04/02/2020 18:07. *Євроінтеграційний портал: веб-сайт*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/infografika/napracyuvannya-proektu-yes-pidtrymka-vprovadzhennya-ugody-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu>

9. Кириченко О.А., Ланцедова Ю.О., Тунтула О.С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. 95 с. URL: <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/37>

11. Кириченко О.А., Ткач Ю.Д., Бондаренко І.В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O.; Київ : Видавець Назаров О.А., 2022. 2-ге вид. 1012 с.

12. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України : теоретико-правові і практичні основи : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09; Нац. ун-т «Одеськ. юрид. ак.». Одеса, 2020. 530 с.

13. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 226 с.

14. Ухвала Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 10 вересня 2013 р. : справа № 279/5103/13-к, провадження № 1-кп/279/187/13, реєстрац. № 33381564 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33381564>

15. Вирок Новомиргородського районного суду Кіровоградської області від 9 вересня 2014 р. : справа № 395/414/14-к, провадження № 1-кп/395/41/2014, реєстрац. № 40503136. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40503136>

16. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі В.В. Щепоткіної, Л.Ю. Кишакевича та В.І. Остапука по справі № 349/1487/14-к по обвинуваченню по ч. 3 ст. 368 КК України. URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/80115441?utm_ =](https://verdictum.ligazakon.net/document/80115441?utm_=)

17. Case of Prade v. Germany. Application no. 7215/10. Справа «Праде проти Німеччини» : Judgment European Court of Human Rights, 3 March 2016, final 03/06/2016. *European Court of Human Rights* : official site. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>

РОЛЬ РАДИ ЄВРОПИ У РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ У НАПРЯМІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Лапкін Андрій Васильович,

доктор юридичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри кримінальної юстиції Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У науковій статті досліджено вплив Ради Європи на реформування системи кримінальної юстиції України. Мета статті – з'ясувати роль Ради Європи та її органів й інституцій у реформуванні системи кримінальної юстиції України, а також визначити основні напрями та інструменти реалізації її впливу на ці процеси.

Обґрунтовано, що діяльність Ради Європи є одним із найбільш важливих правових інструментів європейської інтеграції України. Її роль у реформуванні системи кримінальної юстиції України виявляється у: 1) розробленні загальних для всіх країн – членів РЄ стандартів щодо системи кримінальної юстиції; 2) контролі за додержанням цих стандартів із боку України; 3) підтримці реформ у сфері кримінальної юстиції.

Розглянуто систему стандартів Ради Європи у сфері кримінальної юстиції, які класифіковано на: 1) загальні (стосуються прав людини та механізмів їх захисту) та 2) спеціальні (присвячені питанням організації та функціонування системи кримінальної юстиції та окремих її інститутів: суду, прокуратури, адвокатури та ін.). Також їх можна поділити на: 1) формально обов'язкові (містяться у міжнародних договорах, які після ратифікації стають частиною національного законодавства України) та 2) рекомендаційні (мають властивості т. зв. «м'якого» права).

Виявлено, що зусилля Ради Європи у процесі реформування системи кримінальної юстиції України виявляються у такому: 1) виробленні міжнародних стандартів як системи орієнтирів для реформування системи кримінальної юстиції України; 2) визначенні пріоритетних напрямів перебудови системи кримінальної юстиції; 3) оцінюванні рівня ефективності національної системи кримінальної юстиції та ступеня її реформування; 4) стимулюванні процесів трансформації за допомогою постійного моніторингу та контролю; 5) забезпеченні конкретного інструментарію реформування за допомогою матеріально-технічної та експертної підтримки.

Ключові слова: система кримінальної юстиції, Рада Європи, міжнародні стандарти, євроінтеграція, суд, прокуратура, адвокатура.

Lapkin Andrii. Role of the Council of Europe in reforming the criminal justice system of Ukraine in the direction of European integration

The scientific article examines the influence of the Council of Europe on the reform of the criminal justice system of Ukraine. The article is aimed at clarifying the role of the Council of Europe and its bodies and institutions in reforming the criminal justice system of Ukraine, as well as determining the main directions and tools for implementing its influence on these processes.

It is substantiated that the activity of the Council of Europe is one of the most important legal instruments of European integration of Ukraine. The role of the Council of Europe in reforming the criminal justice system of Ukraine is manifested in the following aspects: 1) development of standards for the criminal justice system common to all CoE member states; 2) control over compliance with these standards by individual states, in particular Ukraine; 3) support for criminal justice reforms.

The system of standards of the Council of Europe in the field of criminal justice is considered, which are classified as: 1) general (concerning human rights and mechanisms of their protection) and 2) special (devoted to the organization and functioning of the criminal justice system and its institutions: court, prosecutor's office, bar, etc.). They can also be divided into: 1) imperative (contained in international treaties, which after ratification become part of the national legislation of Ukraine) and 2) advisory (have the properties of "soft" law).

It has been found that the efforts of the Council of Europe in the process of reforming the criminal justice system of Ukraine are as follows: 1) developing international standards as a system of guidelines for reforming the criminal justice system of Ukraine; 2) determination of priority directions for restructuring the criminal justice system; 3) assessment of the level of effectiveness of the national system of criminal justice and the degree of its reform; 4) stimulation of transformation processes through constant monitoring and control; 5) provision of specific tools of reform with the help of material and technical and expert support.

Key words: *criminal justice system, Council of Europe, international standards, European integration, court, prosecutor's office, advocacy.*

Одним із важливих кроків реформування правової системи України в напрямі євроінтеграції є трансформація системи кримінальної юстиції. Її успішність значно залежить не лише від політичної волі керівництва держави, а і від фактору зовнішнього конструктивного впливу. У цьому контексті важлива роль у вже проведених, поточних та подальших реформах системи кримінальної юстиції в Україні належить Раді Європи (РЄ). Тому набуває актуальності дослідження правових аспектів впливу останньої на процеси європейської інтеграції України у сфері кримінальної юстиції.

Наукові розробки з питань стандартів РЄ у сфері кримінальної юстиції здійснювали такі вітчизняні вчені, як І.В. Гловюк, О.В. Капліна, Г.Р. Крет, В.Т. Нор, І.А. Тітко, О.Г. Шило та ін. Проте предметом досліджень цих та інших учених переважно були окремі аспекти кримінального провадження, які реформувалися під впливом рекомендацій РЄ, як-от доказування, захист прав особи, незалежність суду, застосування примусових заходів тощо. Водночас залишається необхідність комплексно проаналізувати участь РЄ у реформуванні системи кримінальної юстиції України.

Мета статті – з'ясувати роль Ради Європи та її органів й інституцій у реформуванні системи кримінальної юстиції України, а також визначити основні напрями та інструменти реалізації її впливу на ці процеси.

Діяльність Ради Європи можна вважати одним із найбільш важливих правових інструментів євроінтеграційних процесів. Це зумовлено тим, що до складу РЄ входять 46 держав-членів, включно зі всіма членами Європейського Союзу, з яким РЄ працює в тісному партнерстві. Також вона співпрацює з Організацією Об'єднаних Націй, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі та з іншими міжнародними організаціями та окремими державами. Діяльність Ради Європи безпосеред-

ньо впливає на Україну як на її члена, оскільки, як указує В.Т. Маляренко, саме з ухваленням Закону України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 31.10.1995 р. наша держава взяла на себе зобов'язання привести своє національне законодавство у відповідність до загальноновизнаних норм міжнародного права [1, с. 29]. Спрямованість РЄ на захист і утвердження прав людини, що зумовлює накладення відповідних зобов'язань на її держав-членів, наочно відображається у положеннях ст. 3 її Статуту, відповідно до яких повага до прав людини є основоположним принципом участі у РЄ. Цей принцип не є декларативним, оскільки ст. 8 Статуту передбачає повноваження Комітету Міністрів (КМ) РЄ щодо застосування санкцій щодо держав, винних у серйозних порушеннях прав людини, у виді призупинення їх участі або виключення із РЄ [2]. Відповідно, це зумовлює важливість актів РЄ для України. Зважаючи на це, роль РЄ у реформуванні системи кримінальної юстиції України можна розглядати в таких аспектах: 1) розробка загальних для всіх країн – членів РЄ стандартів щодо системи кримінальної юстиції; 2) контроль за додержанням цих стандартів із боку окремих держав, зокрема України; 3) підтримка реформ у сфері кримінальної юстиції.

Розглядаючи діяльність РЄ щодо розробки стандартів кримінальної юстиції, слід зауважити, що вони можуть мати як загальний, так і спеціальний характер, бути як обов'язковими, так і рекомендаційними. Так, загальний характер мають положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, які розглядаються РЄ як живий інструмент кожної людини для захисту своїх прав, що забезпечує покращення механізмів захисту прав людини на національному рівні через внесення змін до законодавства та правозастосов-

ної практики з метою приведення їх у відповідність до її приписів [3, с. 7]. Наприклад, результатом впливу Конвенції на Україну стала відмова від смертної кари, а також проведення т.зв. «малої судової реформи» у 2001 р., яка значно посилила правові гарантії прав особи у сфері кримінального правосуддя, зокрема в аспекті забезпечення права на захист, презумпції невинуватості, права на свободу та особисту недоторканність тощо. Крім того, нині РЄ розроблено та ухвалено понад 200 конвенцій та угод, які спрямовані на захист і реалізацію фундаментальних цінностей – прав людини, демократії і верховенства права [4]. Отже, стандарти РЄ загального характеру стосуються прав людини та механізмів їх захисту, одним із яких є діяльність системи кримінальної юстиції. Вони закріплюються у формально обов'язкових міжнародних актах у формі договорів та конвенцій, які після їх ратифікації стають частиною національного законодавства України.

Водночас на рівні РЄ існує значний масив спеціальних стандартів кримінальної юстиції, предметно присвячених питанням організації та функціонування цієї системи загалом або окремих її інститутів. Такі стандарти переважно мають властивості т. зв. «м'якого» права (soft law), якому притаманна рекомендаційність та відсутність юридичних наслідків за його невиконання [5, с. 12], що поєднуються з наявністю опосередкованого правового ефекту, оскільки воно має на меті та призводить до практичних наслідків, передбачаючи дотримання суб'єктами міжнародного права [6, с. 77]. До актів «м'якого права» належать, зокрема, резолюції та рекомендації КМРЄ та ПАРЄ, а також усі інші акти, які в системі джерел міжнародного права складають факультативний (забезпечувальний) рівень і містять норми-рекомендації, загальні принципи та цілі, не встановлюючи при цьому конкретних зобов'язань [7].

Так, наприклад, із питань судової влади РЄ прийнято такі документи, як: Європейська Хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 р., Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 КМРЄ щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 р. та ін.; з питань прокура-

тури – Рекомендація Рес (2000) 19 КМРЄ про роль публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції від 06.10.2000 р., Рекомендація ПАРЄ № 1604 (2003) про роль прокуратури у демократичному правовому суспільстві від 27.05.2003 р., Рекомендація СМ/Рес (2012) 11 КМРЄ про роль прокуратури поза межами системи кримінального правосуддя від 19.09.2012 р.; з питань поліції – Рекомендація Рес (2001) 10 КМРЄ про Європейський кодекс поліцейської етики від 19.09.2001 р.; щодо адвокатури – Резолюція (78) 8 КМРЄ про юридичну допомогу та консультації від 02.03.1978 р., Рекомендація № R (2000) 21 КМРЄ про свободу професійної діяльності адвокатів від 25.10.2000 р.; з питань пенітенціарної служби та пробації – Рекомендація R (2006) 2 КМРЄ про Європейські пенітенціарні правила від 11.01.2006 р., Рекомендація СМ/Рес (2010) 1 КМРЄ про Правила Ради Європи про пробацію від 20.01.2010 р., Рекомендація СМ/Рес (2017) 3 КМРЄ про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів від 22.03.2017 р.; з питань захисту потерпілих та свідків – Рекомендація Рес (2005) 9 КМРЄ щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють із правосуддям, Рекомендація Рес (2006) 8 КМРЄ щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14.06.2006 р.; щодо спрощення кримінальної юстиції – Рекомендація R (99) 19 КМРЄ щодо медіації у кримінальних справах від 15.09.1999 р., Рекомендація Рес (2001) 2 КМРЄ щодо побудови та перебування судових систем та правової інформації в економічний спосіб від 28.02.2001 р., Рекомендація R (81) 7 КМРЄ стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 р., Рекомендація № 6 R (87) 18 КМРЄ щодо спрощення кримінального правосуддя від 17.09.1987 р., Рекомендація R (95) 12 КМРЄ щодо управління системою кримінального правосуддя від 11.09.1995 р. визначала стандарти управління робочим навантаженням, інфраструктурою та людськими ресурсами системи кримінальної юстиції з метою підвищення її ефективності, Рекомендація СМ/Рес (2010) 3 КМРЄ щодо ефективних засобів правового захисту від надмірної тривалості провадження від 24.02.2010 р. та ін.

Відповідні документи РЄ визначають дороговказ для перебудови системи кримінальної юстиції України та є конкретним інструментом такого реформування, оскільки останнє здійснюється у напрямі гармонізації національного законодавства з уміщеними у них стандартами. Відповідні положення міжнародних документів відтворюються у нормах кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства України, а також законодавства про судоустрій і статус суддів, прокуратуру, адвокатуру та органи правопорядку.

Поряд із джерелами загальних для всіх країн – членів РЄ міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції, варто звернути увагу на діяльність РЄ щодо контролю за їх додержанням. Слід зазначити, що під егідою Ради Європи участь у формуванні стандартів кримінальної юстиції та контролі за їх додержанням беруть Комітет Міністрів, Парламентська Асамблея, Група держав із боротьби з корупцією (GRECO), Європейський комітет із попередження тортур і нелюдського поводження або такого, що принижує гідність, чи покарання (CPT), Група експертів із питань протидії торгівлі людьми (GRETA), Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ), Венеціанська комісія, Консультативна рада європейських суддів та Консультативна рада європейських прокурорів тощо.

Указані структури РЄ приймають різноманітні документи, у яких дається оцінка стану їх реалізації в Україні та рекомендації щодо цього. Їх можна розглядати як форми втілення результатів контролю РЄ за додержанням Україною відповідних міжнародних стандартів, що, таким чином, мають індивідуальний характер. За своїм призначенням і формою викладу ці документи Е. Іскендеров поділяє на такі види: а) висновки ПАРЕ, якими затверджують відповідні заходи, яких повинні вжити країни, котрих приймають до РЄ; б) резолюції ПАРЕ, у яких надається оцінка стану виконання тією чи іншою державою-членом своїх зобов'язань щодо врегулювання тих чи інших питань в інтересах розвитку демократії і захисту прав людини; в) висновки Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комі-

сії); г) висновки окремих членів Венеціанської комісії, які покладаються в основу рішень Комісії [8, с. 31–32]. До них також варто додати рішення Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ), звіти GRECO, CEPEJ та інших інституцій РЄ. Важливо зазначити, що ці документи становлять єдину систему, за допомогою якої РЄ реально впливає на реформування системи кримінальної юстиції у незалежній Україні.

Вирішальний вплив на початок та розвиток системи кримінальної юстиції здійснювала позиція ПАРЕ, викладена у її Висновках та Резолюціях щодо України. Так, базис для цього закладено у Висновку № 190 (1995) ПАРЕ щодо заявки України на вступ до Ради Європи, де передбачалася, зокрема, необхідність проведення Україною після вступу до РЄ судової реформи, ухвалення нових кримінального та кримінально-процесуального кодексів, перетворення прокуратури в орган, який відповідатиме стандартам РЄ, передання відповідальності за управління пенітенціарною системою Міністерству юстиції, забезпечення незалежності судової влади відповідно до стандартів РЄ, захист статусу правничої професії (адвокатури) тощо [9]. У подальшому ПАРЕ у відносинах з Україною незмінно дотримувалася позиції щодо необхідності додержання нашою державою взятих на себе зобов'язань (більшість із яких не була своєчасно виконана), що стимулювало розвиток реформ у сфері кримінальної юстиції. Зокрема, на тому, що прийняття законодавства щодо реформування судової системи та прокуратури, а також виконання інших умов має бути завершено, наголошувалося у Резолюціях № 1179 (1999) ПАРЕ «Дотримання Україною зобов'язань», № 1244 (2001) «Виконання обов'язків і зобов'язань, узятих Україною при вступі до Організації», № 1262 (2001) «Виконання обов'язків та зобов'язань Україною», № 1346 (2003) «Виконання Україною своїх обов'язків та зобов'язань», № 1466 (2005) «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною», № 1755 (2010) «Функціонування демократичних інституцій в Україні», № 1862 (2012) «Функціонування демократичних інституцій в Україні». Водночас у цих документах ПАРЕ відмічала успіхи, здійснені Україною в процесі реформ. Таким чином,

за допомогою систематичного контролю за виконанням Україною відповідних зобов'язань та регулярного наполегливого нагадування про потребу його завершення ПАРЕ послідовно стимулювала українську владу до здійснення реформування системи кримінальної юстиції.

Також значний внесок у формування міжнародних стандартів системи кримінальної юстиції та контроль за їх дотриманням робить ЄСПЛ. Після того як особа використала всі можливості оскарження на національному рівні, вона може подати до ЄСПЛ скаргу про порушення прав людини на будь-яку із 46 держав-членів. Якщо Суд установлює, що права людини були порушені, то відповідна держава має забезпечити поновлення прав такої особи та вжити заходів для забезпечення того, щоб подібні випадки не повторювалися. При цьому заходи, які вживає національна влада у відповідь на рішення ЄСПЛ, перебувають під наглядом КМРЕ. Додаткове значення практики ЄСПЛ для системи кримінальної юстиції України виявляється у тому, що її варто враховувати при застосуванні засад верховенства права та законності у кримінальному провадженні (ст. ст. 8, 9 КПК України). Тому практику ЄСПЛ використовують для обґрунтування правової позиції та рішень слідчого, прокурора, суду, сторони захисту тощо.

Важливо відмітити внесок у процес формування стандартів у сфері кримінальної юстиції та контроль за їх дотриманням Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії), яка є консультативним органом РЕ з конституційних питань і надає юридичні консультації країнам-членам, зокрема допомогу державам, які бажають привести свої правові та інституційні структури у відповідність до європейських стандартів та міжнародного досвіду в галузі демократії, прав людини та верховенства права [10]. Венеціанська комісія виробила певні загальні положення щодо суду, прокуратури та інших інститутів кримінальної юстиції, утілені, наприклад, у Звіті про незалежність судової системи від 2010 р. В основному ж її вплив на реформування системи кримінальної юстиції України виявляється у наданні висновків щодо законопроектів на предмет їх відповідності стандартам

РЕ (наприклад, щодо проектів КПК України, законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру» та ін.). У низці випадків подібні висновки, у яких указано на недоліки законопроектів, превентивно впливають на перебіг реформ, попереджаючи ухвалення законів України або їх зміни, які не відповідають стандартам РЕ. З іншого боку, на основі викладених у них рекомендацій відбувається своєчасне корегування положень законопроектів, а позитивні висновки дозволяють їм отримати додаткову політичну підтримку з боку вітчизняного законодавця.

Контроль за проведенням в Україні реформ у сфері кримінальної юстиції здійснюють й інші структури РЕ. Наприклад, GRECO провела щодо України декілька раундів оцінювання заходів у сфері запобігання корупції, за підсумками кожного з яких сформувала відповідні рекомендації та підготувала звіти з оцінювання. Значною мірою під її впливом відбувалися становлення і розвиток в Україні спеціалізованої системи антикорупційної кримінальної юстиції, а також упровадження практик запобігання та протидії корупції у діяльність судових та правоохоронних органів України.

Заслугує на увагу і такий напрям діяльності РЕ, як підтримка реформ у сфері кримінальної юстиції. Наприклад, в Україні впродовж 01.09.2015–28.02.2019 рр. впроваджено проект РЕ «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції», метою якого було підвищення інституційного та професійного потенціалу органів прокуратури та системи безоплатної правової допомоги в Україні із забезпеченням повної відповідності стандартам РЕ. Результати проекту полягали у впровадженні реформи прокуратури в Україні відповідно до європейських стандартів та передового досвіду, підвищенні спроможності системи безоплатної правової допомоги надавати доступну та якісну правову допомогу, а також посиленні залученості громадськості до процесу реалізації реформ і зростання довіри до цих інститутів. Реалізація проекту містила такі елементи, як визначення стандартів, моніторинг та технічне співробітництво, та охоплювала широкий спектр заходів, включно з експертними консультаціями, оцінкою та рекомендаціями, заходами,

спрямованими на підвищення інституційного та функційного потенціалу основних бенефіціарів, навчальними заходами та заходами з підвищення кваліфікації основних цільових груп, обговореннями у форматі круглих столів, конференцій та публічних дебатів [11]. Таким чином, у межах цього напряму діяльності зусилля РЄ виявляються насамперед у матеріально-технічній та експертній підтримці процесу реформ окремих РЄ інституцій, які є бенефіціарами цієї підтримки.

Рада Європи відіграє винятково важливу роль у реформуванні системи кримінальної юстиції України у напрямі європейської інтеграції нашої держави, залишаючись упродовж усього періоду незалежності України одним з основних зовнішніх акторів у реалізації цих процесів. Діяльність РЄ у цьому напрямі можна розглядати в таких аспектах: 1) розробка загальних

для всіх країн-членів РЄ стандартів щодо системи кримінальної юстиції; 2) контроль за додержанням цих стандартів із боку окремих держав, зокрема України; 3) підтримка реформ у сфері кримінальної юстиції. Зусилля РЄ у процесі реформування системи кримінальної юстиції України виявляються у такому: 1) виробленні міжнародних стандартів як системи орієнтирів для реформування системи кримінальної юстиції України; 2) визначенні пріоритетних напрямів перебудови системи кримінальної юстиції; 3) оцінюванні рівня ефективності національної системи кримінальної юстиції та ступеня її реформування; 4) стимулюванні процесів трансформації за допомогою постійного моніторингу та контролю; 5) забезпеченні конкретного інструментарію реформування за допомогою матеріально-технічної та експертної підтримки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Мон. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
2. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
3. The European Convention on Human Rights: A living instrument. European Court of Human Rights, September 2020. URL: <https://edoc.coe.int/fr/convention-europenne-des-droits-de-l-homme/8528-the-european-convention-on-human-rights-a-living-instrument.html>.
4. Про Раду Європи. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-coe/about-coe>.
5. Терлецький Д. Феномен «м'якого права» в контексті положень статті 18 Конституції України. *Юридичний вісник*. 2009. № 2. С. 10–16.
6. Смирнова К. Концепція «м'якого» права (soft law) в міжнародному праві та праві Європейського Союзу. *Український часопис міжнародного права*. 2012. №. 3. С. 74–78.
7. Шалінська І.В. Акти «м'якого права»: поняття та значення у міжнародному правопорядку. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/39605>.
8. Іскендеров Е. Ф. Правозахисна діяльність органів прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2013. 242 с.
9. Щодо заявки України на вступ до Ради Європи: Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26.09.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590
10. The Venice Commission of the Council of Europe «For democracy through law». URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN
11. Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/support-to-the-criminal-justice-reform-in-ukraine>.

УДК 351.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.4>

УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СУДОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Литвин Наталія Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шевченко Андрій Олександрович,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Державного податкового університету

У статті розглянуто важливі та актуальні питання впровадження європейських правових стандартів у судову систему України в умовах воєнного стану. Доцільність перегляду усталеної судової системи пояснюється прискоренням курсу України до європейської інтеграції та у зв'язку з набуттям статусу кандидата в члени Європейського Союзу, хоч і в скрутні для країни часи. Зокрема, розглянуто поставлені Європейською комісією вимоги, виконання яких проявляється у боротьбі з корупцією в органах публічного адміністрування, одним із яких є судова система України.

Зазначено на необхідності посилення ретельної перевірки та ускладнення конкурсного відбору на посаду судді. Зокрема, наявна необхідність відсторонення від посади та недопущення до реалізації посадових обов'язків осіб, які перебувають на власній посаді задля отримання або надання незаконної вигоди або перебувають у політичній залежності, таким чином використовуючи посадові обов'язки та судові повноваження задля провадження певної «тіньової» діяльності на власній посаді, уможливлючи цим настання або потенційність настання тяжких юридичних або економічних наслідків для держави.

Звернуто увагу на те, що важливим фактором задоволення європейських вимог задля погодження України як повноправного члена Європейського Союзу, є продовження судової реформи 2016 року, адже в країнах європейської спільноти органи правосуддя зобов'язані бути неупередженими, справедливими та незалежними під час судового розгляду, що є доволі проблематичною ситуацією для України. Установлено, що розгортання військово-політичного конфлікту на теренах будь-якої держави завжди тягне за собою суттєві наслідки, особливо щодо прискореного внесення змін до чинного законодавства. Зроблено висновок про те, що адаптація чинного національного законодавства, зокрема судового, під європейські рамки, передбачає встановлення чітко визначеної процедури добору суддів, завершення епопеї з органами суддівського врядування, імплементації кола європейських правових норм, що є потужним кроком до поставленої мети. Констатовано, що діяльність органів судової системи та відокремлених судових апаратів у нинішній скрутний для України час є надважливою, оскільки забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина на судовий захист повинно займати відповідне першочергове місце незалежно від ситуації в середині країни.

Ключові слова: європейська інтеграція, європейські вимоги, судова система, правові стандарти, органи правосуддя, воєнний стан, Європейський Союз, українське суспільство, боротьба з корупцією.

Lytvyn Nataliia, Shevchenko Andrii. Implementation of European legal standards in the judicial system of Ukraine under martial law

The article discusses important and topical issues of implementing European legal standards in the judicial system of Ukraine under martial law. The expediency of revising the established judicial system is explained by the acceleration of Ukraine's course towards European integration and in connection with the acquisition of the status of a candidate for membership in the European Union, although in difficult times for the country. In particular, the requirements set by the European Commission are considered, the fulfillment of which is manifested in the fight against corruption in public administration bodies, one of which is the judicial system of Ukraine.

It is noted that it is necessary to strengthen thorough verification and complicate the competitive selection for the position of Judge. In particular, there is a need to remove from office and prevent the exercise of official duties of persons who are in their own position to receive or provide illegal benefits, or are in political dependence, thus using official duties and judicial powers to carry out certain "shadow" activities in their own position, thereby predetermining the possibility of occurrence or the alleged possibility of occurrence of serious legal or economic consequences for the state.

Attention is drawn to the fact that an important factor in meeting European requirements for the approval of Ukraine as a full member of the European Union is the continuation of the judicial reform of 2016, because in the countries of the European Community, Justice bodies are required to be impartial, fair and independent during judicial proceedings, which is a rather problematic situation for Ukraine. It is established that the deployment of a military-political conflict on the territory of any state always entails significant consequences, especially with regard to the accelerated introduction of changes to the current legislation. It is concluded that the adaptation of the current national legislation, in particular judicial legislation, to the European Framework, provides for the establishment of a clearly defined procedure for the selection of judges, the completion of an epic with judicial authorities, the implementation of a range of European legal norms, which is a powerful step towards the goal. It is stated that the activities of the judicial system and separate judicial apparatuses in the current difficult time for Ukraine are extremely important, since ensuring the rights and freedoms of Man and citizen guaranteed by the Constitution of Ukraine for judicial protection should occupy an appropriate priority place, regardless of the situation inside the country.

Key words: *European integration, European requirements, judicial system, legal standards, justice bodies, martial law, European Union, Ukrainian society, fight against corruption.*

Двадцять перше століття відоме собою як початок епохи кардинальних змін у суспільному житті та бутті. Таким чином, змінюється світоглядна позиція не лише європейських держав, а й України зокрема. Незалежність, суверенність та незламність української держави, яку ми намагаємося захищати протягом останніх років, укріплює підтверджує, що Україна вибрала курс на впровадження зазначених позитивних змін як у звичному суспільному житті, так і у правовій площині у напрямі покращення захисту прав та свобод людини і громадянина. Саме тому, упровадження європейських правових стандартів у судову систему України, особливо за умов воєнного стану, є потужним відголоском щодо готовності до кардинальних змін задля набуття статусу країни по-справжньому європейського рівня. Таким чином, уже маючи статус кандидата у члени Європейського Союзу, Україна має першочергово адапту-

вати сферу чинного вітчизняного законодавства та судово-виконавчої гілки влади під європейські вимоги та виклики. Саме це впливає на постійне реформування та оптимізацію національної системи дотримання прав та свобод людини, справедливості правосуддя суб'єктами владних повноважень відповідно до європейських правових стандартів. Зокрема, варто зазначити, що навіть в умовах воєнного стану суди та інші органи системи судоустрою України зобов'язані працювати безперервно, оскільки державним захистом забезпечуються Конституційні права та свободи людини і громадянина.

Отже, у цьому аспекті позитивний вплив на діяльність органів правосуддя забезпечать саме європейські вимоги та стандарти, першочерговим спрямуванням яких є: посилення боротьби з корупцією в органах судоустрою, реформа Конституційного суду, продовження судової реформи

в Україні, зокрема подолання корупції через упровадження антиолігархічного закону. Тому, саме такі реформаційні процеси глобального рівня значущості не лише для відстоювання державних інтересів у судових спорах, а і для захисту прав людини і громадянина під час судового провадження, нині є найактуальнішими та найвпливовішими [1].

Доцільно врахувати наукові доробки, наукові підходи та напрацювання з питання впровадження європейських правових стандартів у судову систему України в різні часи та в умовах воєнного стану таких учених, як В. Бевзенко, М. Гетманцев, А. Завидняк, І. Коліушко, В. Колпаков, О. Кузьменко, С. Оверчук, Н. Павловська, О. Привиденцев, А. Селіванов, М. Смокович та інші науковці. Віддаючи належну повагу та висловлюючи вдячність зазначеним фахівцям та їх науковим дослідженням, варто вказати, що окремі питання щодо діяльності та функціонування системи судоустрою України як в умовах воєнного стану та бойових дій, так і з активізацією курсу держави на європейську інтеграцію через адаптацію чинного законодавства під поставлені вимоги країнами Європейського Союзу, залишаються повсякчас важливими для додаткового вивчення, що зумовлює собою актуальність дослідження і є певною основою для наукових пошуків авторів, підготовки цих та подібних матеріалів.

Мета статті – проаналізувати стан упровадження європейських правових стандартів у судову систему України через імплементацію вказаних норм до українського чинного законодавства, зокрема вивчити функціонування судової системи України під час воєнного стану та визначити правовий інструментарій для їх оцінки, формування особистих рекомендацій.

Посилений курс на європейську інтеграцію, котрий українська держава намагається активно підтримувати останні роки, поступово починає набирати позитивних обертів через призму минулого часу. Таким чином, першим вагомим результатом для української інтеграції, хоч і в умовах труднощів, зумовлених вторгненням держави-агресора, стало отримання кандидатства в члени до Європейського Союзу 23 червня 2022 року [2]. Проте його

отримання – це лише маленький крок на великому шляху європейської інтеграції. На шляху до вступу України до Європейського Союзу українській владі необхідно не лише адаптувати чинне законодавство під європейські мінімальні рекомендації та вимоги, а й запровадити вагому низку реформаційних процесів, основний акцент яких сформовано саме на боротьбі з корупційними проявами в органах виконавчої влади та публічного адміністрування, зокрема судовій системі України.

Отже, першим із низки певного кола «європейських завдань» перед Україною є продовження судової реформи 2016 року [3], що є одним з основних кроків, які повинна виконати Україна, щоб стати повноцінним членом Європейського Союзу. Таким чином, початок судової реформи у 2016 році став наймасштабнішою реформою у системі українського судоустрою за останні десятиліття. Варто вказати, що ця реформа охоплювала запровадження змін до Конституції України та створення нових судових інституцій. Вагомим кроком цієї судової реформи, який зробила українська держава, стала перевірка кандидатів Вищої ради правосуддя на добросовісність та закінчення відбору кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Основним спрямуванням та призначенням указаних інституцій став відбір суддів на посади, контроль за дотриманням чинного законодавства, включно з автоматичним звільненням за його порушення. Першочергово ці перевірки були спрямовані на новостворені Етичну раду, котра провадить діяльність щодо перевірки членів Вищої ради правосуддя, та на Конкурсну комісію, яка провадить діяльність стосовно перевірок Вищої кваліфікаційної комісії суддів. У зазначених організаціях були співробітники з міжнародних експертних комісій, які мали право вирішального голосу [4]. Позитивні зміни після таких перевірок є проявом успішного виконання європейських вимог, проте вони також зобов'язані бути максимально прозорими задля їх ефективності, як це працює в країнах Європейського Союзу. Водночас, в умовах запровадження воєнного стану в Україні, викликаного несанкціонованим вторгненням держави-агресора, виконання вказаної вимоги суттєво ускладни-

лось. Та попри наявні тимчасові труднощі, розглянута судова реформа в сучасних умовах є одним із найнеобхідніших кроків, оскільки вона дає надії щодо можливості стати повноцінним членом Європейського Союзу. Зазначимо, що ефективні перевірки судів, належне функціонування судової системи України є позитивним відголоском не лише для формальності та бюрократичних питань, а й для громадянського населення української держави, тому що ці критерії не лише підвищать довіру суспільства до судової гілки влади, а й нададуть своєрідну впевненість щодо справедливого та чесного судового розгляду, забезпечення Конституційних прав та гарантій людини і громадянина, для громадян та бізнес-сфери.

Наступним важливим кроком до покращення вітчизняної судової системи та її імплементації до європейських стандартів є реформа Конституційного Суду України [5]. Проведення реформаційних процесів Конституційного Суду України є одним із вагомих кроків у контексті адаптації українського законодавства під європейські вимоги, прискорення процесу набуття України членства в Європейському Союзі, ефективності судової системи. Зазначена судова реформа 2016 року позитивно вплинула на діяльність Конституційного Суду. Відповідно, 13 липня 2017 року ухвалено Закон України № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» [6]. Основне спрямування цього нормативного правового акта, як одного зі способів наближення України до членства в Європейському Союзі, полягає у його безпосередньому об'єкті призначення. З огляду на загальний аналіз, доцільно зазначити, що Президент України, Верховна Рада України, з'їзд суддів зобов'язані проводити незалежний один від одного конкурс на заміщення вакантних посад суддів. Жовтень 2020 року став переломним моментом на шляху до ефективності цієї реформи. Ухвалення рішення Конституційним Судом України про скасування кримінальної відповідальності за неподання чи фальсифікацію електронних декларацій майже не стало великим відкатом назад на шляху до набуття членства в Європейському Союзі [7]. Ухвалення цього рішення спричинило майже втрату довіри українського

суспільства до судової системи України, зокрема виникнення «кризової ситуації Конституційного Суду України». Саме тому, з метою послаблення зазначеного напруження та виправлення допущених помилок у здійсненні Конституційним Судом власної процесуальної діяльності необхідно посилити ретельну перевірку та ускладнити конкурсний відбір на посаду судді. Зокрема, наявна необхідність відсторонення від посади та недопущення до реалізації посадових обов'язків осіб, які перебувають на власній посаді задля отримання або надання незаконної вигоди або перебувають у політичній залежності, таким чином використовуючи посадові обов'язки та судові повноваження задля провадження певної «тіньової» діяльності, уможливлючи настання або потенційність настання тяжких юридичних або економічних наслідків для держави.

Зазначимо, що боротьба з корупцією та корупційними проявами всередині держави завжди посідає вагоме місце. Не є винятком важливості боротьби з корупцією одна з перелічених європейських вимог на шляху до набуття членства в Європейському Союзі – посилення боротьби з корупцією та незалежність антикорупційних інституцій [8]. Як відомо, за останні 8 років в Україні активно відбувався процес антикорупційної реформи: створення антикорупційних інститутів, внесення відповідних законодавчих змін тощо. У висновку Європейської комісії зазначено про потужний track records того, що було зроблено Україною, а саме: підписано всі ключові міжнародні конвенції у сфері антикорупції, зокрема Конвенцію ООН проти корупції (UNCAC); імплементовано міжнародні рекомендації щодо механізмів моніторингу корупції, зокрема GRECO; криміналізовано усі форми корупції та ухвалено законодавство щодо усунення конфлікту інтересів, захисту викривачів (whistle-blowers) та прозорого механізму фінансування партій; запроваджено комплексну систему подання електронних декларацій для державних службовців; забезпечено прозорість системи проведення державних закупівель; створено антикорупційні інституції та забезпечено їх ефективне функціонування: Національне антикорупційне бюро України

(далі – НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) та Вищий антикорупційний суд (далі – ВАКС), а також Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) та Агентство з розшуку та менеджменту активів [9]. Водночас, оскільки більшість корумпованих проявів припадає на безпосередньо органи з боротьби з корупцією та її чинниками, тому не стало винятком на шляху до європейського членства посилення уваги до подолання таких проявів в органах антикорупційних інституцій, одним із яких є ВАКС. Отже, насамперед доцільно окреслити цю вимогу загалом. Так, аналізуючи відгуки європейських комісій щодо незалежності антикорупційних інституцій України, варто сказати, що вказана неупередженість та незалежність має вирішальне значення, а органи з боротьби з корупцією зобов'язані мати керівників у будь-якому разі. Зокрема, наголошено на проведенні прозорої та неупередженої процедури відбору кандидатів на заміщення вакантних посад очільників НАБУ, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), а також обрання та призначення Голови ВАКС, оскільки термін повноважень попереднього очільника спливає. Зазначимо, що конкурсна комісія з обрання керівника САП 19 липня 2022 затвердила результати конкурсу. Найбільше балів набрав детектив НАБУ Олександр Клименко, який став новим очільником САП.

Крім того, у висновку Європейської комісії наголошено на тому, що в деяких випадках розслідування корупційних правопорушень в українській державі проводять доволі упереджено, правоохоронні органи зазнають політичного впливу та втручання [10]. Зокрема, зосереджено увагу на низькому ступені функціонування в контексті взаємодії європейських інституцій під час розслідування корупційних правопорушень. Доцільно погодитися з висловом президентки Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн: «Антикорупційні інституції вже створені, зараз вони мають почати функціонувати на всю потужність» [11]. Таким чином, аналізуючи вищевикладене, можна сказати, що Україна має вагомні перспективи у питанні набуття статусу члена Європейського

Союзу, проте боротьба з корупційними проявами все ж таки залишає бажати кращого, що для країни – члена Європейської Спільноти є майже недопустимим.

Нині в Україні триває війна. Прагнення української держави та українського суспільства до необхідності самореалізації як країни європейського рівня, на превеликий жаль, не завжди викликає у «сусідів» позитивні відголоски та критику. У результаті незадоволення діяльністю української держави щодо набуття членства в Європейському Союзі 24 лютого державою-агресором здійснено несанкціоноване вторгнення на українські землі з метою запобігання зазначеного становлення України як європейської країни та повноцінного її підкорення. При розгортанні будь-якого військово-політичного конфлікту завжди в посиленому темпі першочерговою необхідністю є адаптація чинного законодавства держави під нові, тимчасові скрутні умови. Не стала винятком і судова система України, чинне судове законодавство, оскільки ситуація в країні не має перешкоджати безперервній роботі судових інституцій та обмежувати конституційне право людини на судовий захист.

Отже, у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, першочерговим ключем адаптації судового законодавства під виклики навколишнього середовища стало оновлення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII [12]. Таким чином, основні новели цього нормативного акта в контексті регламенту судової діяльності викладено у статті 26. Аналізуючи пункт 1 статті, варто вказати, що основне спрямування правосуддя на територіях, де запроваджено військовий стан, полягає у здійсненні правосуддя лише вповноваженими на це судовими органами, повноваження яких регламентовано статтею 124 Конституції України [13]. Доцільним, зокрема, є питання стосовно швидкості розгляду судових справ. Таким чином, згідно з п. 2 зазначеного Закону, забороняється скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства, що є позитивним відголоском у контексті повноти розгляду справ. Надважливою умовою щодо судової діяльності є територіальна підсудність судових справ.

Таким чином, згідно з п. 3, статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» доцільно наголосити на важливості зміни територіальної підсудності судових справ, оскільки території, які перебувають у стані окупації або біля територій ведення активних бойових дій, на жаль, не завжди дають змогу розглянути будь-яку справу в належному процесуальному порядку.

Однією з важливих новацій для функціонування судової системи під час воєнного стану є перелік рекомендацій від Ради Суддів України [13]. Першим із переліку рекомендацій є визначення роботи суду. Таким чином, виходячи з поточної ситуації у регіоні, де розташований судовий орган, зборами суддів відповідного органу має бути ухвалено рішення, яке визначає особливості роботи суду у відповідному регіоні. Ухвалення такого рішення відбувається через очний збір суддів, проведення зборів у дистанційному режимі (за необхідності) та остаточне ухвалення рішення Головою суду. Наступною рекомендацією є визначення умов роботи суду у воєнний час з урахуванням поточної ситуації в регіоні. Таким чином, рекомендація передбачає роз'яснення судам щодо діяльності координаційних штабів, створених із метою координації системи правосуддя та правоохоронних органів у відповідному регіоні. Зокрема, друга частина рекомендації зобов'язує судові органи узгоджувати судові рішення з указаними координаційними штабами, виходячи з можливості забезпечення організаційних питань роботи суду та провадження процесуальної діяльності.

Життя та здоров'я людини та працівника є першочерговою важливістю під час виконання посадових обов'язків. Таким чином, наступними рекомендаціями із загального переліку є визначення відповідальної особи, яка має забезпечувати актуальний облік ведення працівників апарату та судів, зокрема, з урахуванням форми діяльності, за можливості переведення працівників судового органу на дистанційний режим роботи [15]. Найважливіша роль зазначеної відповідальної посадової особи за ведення обліку працівників полягає у щоденному зборі, обробці даних про фактичне місцезна-

ходження суддів та працівників апарату, з'ясування причин відсутності на робочому місці та причини неможливості явки на роботу. Зокрема, суддям та працівникам в обов'язковому порядку необхідно передавати інформацію про своє місцезнаходження, включно із зарахуванням до лав територіальної оборони або Збройних Сил України. Також необхідно рекомендувати працівникам судів та суддям, які не можуть здійснювати свої повноваження, зокрема дистанційно, подавати заяви про відпустку, керівництву судів оперативно ці заяви задовольняти. Доцільно наголосити, що задля дотримання безпеки працівників судового апарату Рада суддів України наполегливо рекомендує перевести всіх доступних працівників на дистанційний формат роботи.

Необхідно зазначити, що в Україні певною мірою вже діє онлайн-правосуддя. Так, 17 серпня 2021 року Вища рада правосуддя рішенням № 1845/0/15-21 затвердила Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. 5 жовтня 2021 року офіційно почали функціонувати такі підсистеми (модулі) ЄСІТС: підсистема «Електронний кабінет», яка забезпечує процедуру реєстрації користувачів у ЄСІТС, а також подальшу автентифікацію таких осіб із метою їх доступу до підсистем (модулів) ЄСІТС у межах наданих прав; підсистема «Електронний суд», що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких чи інших документів; підсистема відеоконференцзв'язку, що забезпечує учасникам справи можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою свого Електронного кабінету та власних технічних засобів, у приміщенні іншого суду – за допомогою технічних засобів суду, в установі попереднього ув'язнення, установі виконання покарань

або медичному закладі – за допомогою технічних засобів, наявних у відповідній установі. А тому важливим є доступ до всіх етапів та форм судочинства [16]. Таким чином, рекомендація передбачає визначення мінімального кола осіб, які повинні перебувати у приміщенні суду впродовж робочого дня, зокрема чіткий розподіл посадових обов'язків між ними.

Водночас питання розгляду справ залишається невідкладним, попри воєнний стан у країні. Згідно з рекомендацією номер п'ять, варто сказати, що її основне спрямування полягає у можливості відкласти розгляд справ, за винятком невідкладних судових розглядів, а також зняття їх із розгляду, ураховуючи те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через залучення до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя.

Отже, резюмуючи все вищевикладене, доцільно зазначити, що стрімкий курс української держави на європейську інте-

грацію, основною метою якого є повноправне членство України в Європейському Союзі, ставить перед собою велике коло доволі важливих вимог, дотримання яких є складним, але обов'язковим. Адаптація чинного національного законодавства, зокрема судового, під європейські рамки, передбачає встановлення чітко визначеної процедури добору суддів, завершення епопеї з органами суддівського врядування, імплементацію кола європейських правових норм, що є потужним кроком до поставленої мети. Кандидатство в члени Європейського Союзу для України є лише першою ланкою на шляху до повноцінного європейського цивілізованого світу. Але, на превеликий жаль, стрімкий курс України на європейську інтеграцію та саморозвиток як європейської держави зовнішнім ворогом прирівнюється до фашизму, націоналізму та інших пустих слів і безглузких звинувачень. Водночас діяльність органів судової системи та відокремлених судових апаратів у сучасний скрутний для України час є надважливою, оскільки забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на судовий захист, повинно займати відповідне першочергове місце незалежно від ситуації всередині країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кандидат авансом: 7 вимог, котрі повинна виконати Україна, щоб не втратити статус в ЄС. Офіційний портал новинного видання *Європейська правда*. URL: <https://bit.ly/3w37JTZ>
2. Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС. Офіційний портал новинного видання *mind.ua*. URL: <https://bit.ly/3dvibx4>
3. Україна – кандидат в ЄС: які законодавчі зміни слід очікувати. Офіційний юридичний портал *Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3QK1hJc>
4. Що має виконати Україна, щоб увійти до Євросоюзу. Офіційний портал новинного видання *Твоє місто*. URL: <https://bit.ly/3SI93Fk>
5. Україна – ЄС: що ми маємо зробити у статусі кандидата і коли можливий вступ в Євросоюз. Офіційний портал новинного видання *Суспільне Новини*. URL: <https://bit.ly/3pkvao0>
6. Про Конституційний Суд України: Закон України № 2136-VIII від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
7. Понад 10 тисяч чиновників не понесуть кримінальної відповідальності за неподання декларації через рішення КСУ. Офіційний портал *Національного Агентства з питань запобігання корупції*. URL: <https://bit.ly/3QHR2Fj>
8. Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? Офіційний портал Всеукраїнського професійного юридичного видання *Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3Qnbuvj>
9. Нірмал Вішевник. Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? Офіційний портал Всеукраїнського юридичного видання *Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3pmuuyun>

10. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. *Офіційний портал Представництва Європейського Союзу в Україні*. URL: <https://bit.ly/3SPTP0Z>
11. Read-out of the weekly meeting of the von der Leyen Commission by Ursula von der Leyen, President of the European Commission and Olivér Várhelyi, European Commissioner, on the Commission's opinions on the EU membership applications by Ukraine, Moldova and Georgia. *Офіційний портал Європейської комісії*. URL: <https://bit.ly/3JUNld9>
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
13. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Офіційний портал Ради Суддів України*. URL: <https://bit.ly/3w5OUiN>
15. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Офіційний портал юридичного видання Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3AfrE8r>
16. ВРП підтримує законопроект щодо якнайшвидшого запровадження дистанційного судочинства в умовах воєнного стану. *Офіційний портал судової влади України*. URL: <https://bit.ly/3pnkO6B>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Літошко Влада Володимирівна,

викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті аналізується сучасний стан регулювання володіння і використання вогнепальної зброї в Україні. Обговорюються перспективи вдосконалення правового регулювання та акцентується увага на проблемах, пов'язаних із неврегульованим володінням і користуванням вогнепальною зброєю. Ці проблеми ілюструють дані правоохоронних органів щодо вилучень вогнепальної зброї та боєприпасів. Велика кількість незареєстрованої вогнепальної зброї в руках громадян у поєднанні з порушенням територіальної цілісності та зростанням злочинності свідчить про необхідність створення реєстру вогнепальної зброї. Крім того, у статті розглядаються актуальні думки українських науковців щодо визначень понять, пов'язаних із володінням і користуванням вогнепальною зброєю, застосування цих понять, їх використання та необхідності правового регулювання. Протягом останніх кількох років в Україні було багато спроб ухвалити законодавство, яке б регулювало володіння та використання вогнепальною зброєю цивільними особами. Лише один законопроект отримав позитивну оцінку профільного комітету – Закон № 4335-1 від 24 листопада 2020 року. Ще два проекти обговорювалися Верховною Радою України протягом 2021 року: № 5708 від 25 червня 2021 року та № 5708-1 від 13 липня 2021 року. Три проекти розглянуто Комітетом з питань правоохоронної діяльності. На думку авторів, нинішня редакція законопроекту не може бути ухвалена через наявність у ній сумнівних розділів. Комітет стверджує, що Директива 2021/555 Європейського Союзу вимагає узгодження законопроекту. В Україні діє закон від 24 березня 2021 року, який ухвалила Верховна Рада. Це стосується придбання та володіння зброєю, і досі незрозуміло, чи є неузгодженості в класифікаційних стандартах. Також немає реєстру вогнепальної зброї, хоча є багато зареєстрованої зброї. Особливої уваги заслуговує подальше дослідження проблеми класифікації цивільної вогнепальної зброї. Потрібна подальша дискусія між науковцями та громадськістю перед ухваленням будь-яких законів щодо регулювання вогнепальної зброї в Україні. Будь-які закони, що стосуються регулювання вогнепальної зброї, уже потребують доопрацювання.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, зброя, вогнепальна зброя, зареєстрована зброя, незареєстрована зброя, реєстр вогнепальної зброї, Міністерство внутрішніх справ України.

Litoshko Vlada. Legal regulation of firearms in Ukraine: problems and prospects

The article analyzes the current state of regulation of firearms in Ukraine. Prospects for improving legal regulation are discussed, and attention is focused on problems related to unregulated possession of weapons. These problems are illustrated by law enforcement data on firearms and ammunition seizures. For example, a large number of unregistered guns in the hands of citizens – combined with the violation of territorial integrity and the growth of crime – indicates the need to create a firearms registry. In addition, the article considers the current opinions of Ukrainian scientists regarding concepts related to firearms, the application of these concepts, their use, and the need for legal regulation. Over the past few years, there have been many attempts in Ukraine to pass legislation that would regulate the ownership and use of firearms by civilians. Only one draft law received a positive assessment from the specialized committee; this is Law No. 4335-1 of November 24, 2020. The Verkhovna Rada of Ukraine discussed three more projects during 2021 – № 5708 dated June 25, 2021, and No. 5708-1 dated July 13, 2021. The Law Enforcement Committee considered three projects. According to the authors, the current version of the draft law cannot be adopted due to questionable sections. They claim that Directive 2021/555 of the European Union requires the approval of the draft law. The law of March 24, 2021, adopted by both the Parliament and the Rada, is in force in Ukraine.

This applies to the acquisition and possession of weapons, and it is still unclear whether there are inconsistencies in the classification standards. There is also no firearms registry, although there are many registered guns. Further research into the problem of classification of civilian firearms deserves special attention. Further discussion between academics and the public is needed before any laws are passed to regulate firearms in Ukraine. Any existing laws relating to the regulation of firearms are already in need of significant revision.

Key words: administrative and legal regulation, weapons, firearms, registered weapons, unregistered weapons, register of firearms, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Протягом усієї історії людство вважало зброю та право володіти нею важливою темою. Це пояснюється тим, що фізичні покращення, які надає зброя, були необхідні для ведення війни.

Зброя також була рушійною силою прогресу через її ключову роль у веденні війн. Хоч у сучасному світі не потрібно щодня використовувати зброю для самозахисту, однак її важливість усе ще пов'язана із зосередженістю громадськості на її придбанні, зберіганні та використанні під час надзвичайних ситуацій, криз або військових загроз.

Прихильники контролю над озброєннями часто згадують у своїх аргументах Конституцію України. У частині 2 статті 27 гарантується право громадян на збереження свого життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших людей від незаконного посягання [1]. Проте тема належного регулювання цього права залишається дискусійною.

Протягом останніх кількох років Україна постійно реформувала своє законодавство, щоб відповідати вимогам правової та демократичної держави, яка прямує до європейської інтеграції. Відтоді в соціальні системи країни було впроваджено багато нових законів. Отже, є величезна потреба вивчити поточний стан регулювання зброї в Україні, а також можливі зміни, які мають відбутися.

На думку деяких учених, стан вітчизняної науки щодо вирішення проблем володіння вогнепальною зброєю потребує вдосконалення. Серед цих науковців – В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бокій, В. Гуменюк та ін. Згоди поки що не досягнуто [2; 3]. У Верховній Раді розглянуто кілька окремих законопроектів щодо законного обігу зброї в Україні, однак наразі проблема все ще офіційно не вирішена.

У статті проаналізовано чинне законодавство щодо обігу вогнепальної зброї в Україні. Також обговорюються можливі зміни до цих правил у майбутньому.

У різних країнах діють різні закони щодо володіння зброєю. Ці закони формувалися протягом історії і зазвичай залежать від культури поведінки зі зброєю в кожній країні. Деякі держави забороняють громадянам володіти вогнепальною зброєю, тоді як інші країни вимагають від своїх громадян володіти певними видами зброї. Уже давно точиться дискусія про те, як урегулювати передавання вогнепальної зброї та боєприпасів в Україні [4]. Автори стверджували, що для цього процесу необхідно було створити спеціальну законодавчу базу ще п'ять років тому. Однак відтоді не було ухвалено відповідного закону чи достатньої підзаконної бази. Нині положення про вогнепальну зброю регулюються підзаконними актами МВС України та інших відомств і міністерств [3].

Незважаючи на те, що в науковому співтоваристві немає єдиної думки щодо рівня лімітів вогнепальної зброї, дослідники по-різному трактують навіть саму ідею володіння зброєю. На думку Є. Белінського, зброєю слід вважати предмет, придатний для вбивства живої цілі або знищення іншого предмета. Белінський стверджує, що це тому, що зброя конструктивно розроблена і технічно пристосована для вбивства живих цілей та знищення неживих цілей [5]. Крім того, В. Курило заявив, що будь-який фізичний або абстрактний об'єкт може вважатися зброєю, якщо він має властивості, здатні завдати шкоди фауні, флорі, людям або знищити цільові об'єкти [6]. Це пояснюється тим, що ці об'єкти використовують для пошкодження або руйнування фізичних властивостей з енергією, що перевищує 0,2 джоуля при прямому використанні.

В адміністративному плані зброєю вважається будь-який інструмент із фізичними властивостями, який використовується людьми для захисту чи нападу. Ці інструменти спричиняють поранення чи

вбивають опонентів [3]. Ми вважаємо це визначення актуальним.

Особливої уваги в контексті правового регулювання обігу зброї заслуговує тлумачення змісту таких термінів, як «застосування» та «використання». В. Осадчий провів етимологічний аналіз слова «прикладний» і зазначив, що це використовувати, використовувати щось корисне, використовувати щось у позитивній поведінці. Тобто йдеться про фактичне ототожнення змісту умов використання вогнепальної зброї та її використання [7]. Іншої думки дотримується П. Тимофеев, покликаючись на ч. 13 ст. 46 Закону «Про Національну поліцію України», у якій детально описано підстави застосування поліцією вогнепальної зброї (поліція може застосовувати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги чи виклику допоміжних сил або для знешкодження тварин, які загрожують життю чи здоров'ю людей, поліції чи інших осіб) [8], оскільки різниця між цими двома термінами полягає в тому, що поліція може використовувати вогнепальну зброю проти людини лише для виконання допоміжних функцій: викликати підкріплення та подати сигнал тривоги. Щодо використання вогнепальної зброї для знищення тварин, які загрожують життю чи здоров'ю поліцейських та інших людей, то тут думки вчених розділилися, адже тварини – живі істоти [9].

А. Корнієць вважає, що необхідно запровадити норми щодо обігу вогнепальної зброї та вибухівки. Метою цих законів має бути забезпечення законного поводження з дозвільними предметами, стабілізація соціально-правового стану суб'єктів дозвільного характеру і, як наслідок, досягнення значного результату адміністративно-правового впливу на обіг зброї та вибухових речовин. Майже всі дослідники погоджуються з думкою А. Корнієця, що обіг вогнепальної зброї потребує термінового врегулювання [10].

За минулий рік Верховна Рада України розглянула три законопроекти щодо вогнепальної зброї. Перший датований 24 листопада 2020 року під назвою «Про цивільну зброю та боєприпаси», також відомий як законопроект 4335-1. Другий датований 25 червня 2021 року під назвою «Про право на цивільну вогне-

пальну зброю». Третій – від 13 липня 2021 року – під назвою «Про право на самозахист і володіння цивільною вогнепальною зброєю». Ці закони було створено через суспільний і науковий інтерес до закупівлі, зберігання, транспортування, використання та застосування вогнепальної зброї, що не дивно, ураховуючи увагу законодавства, яка останнім часом приділялася цій темі [11; 12; 13].

Усі три законопроекти містять схожі або ідентичні визначення; однак спосіб їх тлумачення різний. Це пояснюється тим, що визначення довгоствольної вогнепальної зброї визначає, чи входить короткоствольна вогнепальна зброя у визначення. Оскільки всі три законопроекти короткоствольною вважають будь-яку вогнепальну зброю без довгого ствола, це опосередковано визначає критерії зарахування зброї до такої.

Порівняно з такими законопроектами, як Закон «Про цивільну зброю та боєприпаси» № 4335-1 від 24 листопада 2020 року або Закон «Про право на самозахист та володіння цивільною зброєю» № 5708-1 від 13 липня 2021 року, зміст законопроектів «Про право на цивільну вогнепальну зброю» № 5708 від 25 червня 2021 року значно розширює категорію короткоствольної вогнепальної зброї. Для порівняння, ці закони стосуються довгоствольної вогнепальної зброї з довжиною ствола понад 200 міліметрів і загальною довжиною не менше 700 міліметрів. Як альтернатива, законопроект «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» № 5708-1 від 13 липня 2021 року стосується довгоствольної рушниці з довжиною ствола від 195 міліметрів до 200 міліметрів і загальною довжиною не менше 600 міліметрів. Це важливо, оскільки такі відмінності дозволять ввести суворіші правила щодо короткоствольної зброї порівняно з довгоствольною [11; 12; 13].

5 грудня 2001 року Верховна Рада України розглянула законопроекти, запропоновані Комітетом з питань правохоронної діяльності. Два із цих проектів комітет визнав неприйнятними. Законопроект 4335-1 у першому читанні рекомендували відхилити, оскільки він стосувався цивільної зброї та боєприпасів. Крім того, законопроект 5708-1 щодо самообо-

рони та зберігання цивільної вогнепальної зброї також рекомендовано відхилити в першому читанні. Причинами відмови були невідповідність чинному законодавству та погляди інших державних органів. Зокрема, члени комітету зазначили, що правоохоронні органи, науковці та інші групи виступають проти дозволу громадянам вільно носити короткоствольну вогнепальну зброю, наприклад револьвери та пістолети. Особливу протидію викликала стаття 35 запропонованого закону: учасники визнали цей розділ неприйнятним через незрозумілі терміни на зразок «уважає, що може виникнути необхідність у його застосуванні». Законопроект «Про право на самозахист і володіння цивільною вогнепальною зброєю» № 5708-1 викликав резонанс пропозицією вільного придбання та зберігання пістолетів і револьверів. Зокрема, цей закон пропонував дозвіл на носіння вогнепальної зброї поза межами житла чи іншого приміщення; це було визнано законодавцями занадто великим ризиком і спричиненням негативних наслідків. На їхню думку, це положення є «досить дискусійним із соціальної точки зору, а також не повністю підтримується державними органами». Це твердження може підтвердити офіційна статистика, опублікована Генпрокуратурою. Протягом 2021 року в Україні правоохоронними органами зібрано понад 134 тисячі набоїв, зокрема, вилучено правоохоронцями понад 64 одиниці гладкоствольної та 895 одиниць нарізної зброї. Крім того, цього року вилучено понад 613 інших видів вогнепальної зброї, включно з об'єктами, які зберігали незаконно або зберігали злочинці. Крім того, за останні п'ять років вилучено понад 9 000 одиниць вогнепальної зброї та стільки ж набоїв [14]. Це виключає офіційно задокументовані цифри щодо вже вилучених вогнепальної зброї та набоїв. За даними, зібраними у жовтні 2021 року, в Україні зареєстровано 707 117 власників вогнепальної зброї. Із цих власників вогнепальної зброї 790 055 мисливців мали гладкоствольну мисливську рушницю, а 170 195 – нарізну мисливську рушницю. Крім того, заступник міністра внутрішніх справ Б. Драйчак повідомив, що станом на жовтень 2021 року на території Укра-

їни в особистому користуванні перебувало 790 055 комбінованих мисливських рушниць та 170 195 нарізних мисливських рушниць [15]. За рік до цього у березні 2021 року Денис Монастирський – тоді Голова Комітету Верховної Ради з питань правоохоронної діяльності – заявив, що в Україні від 2 до 6 млн одиниць незареєстрованої зброї. З усієї зареєстрованої вогнепальної зброї кількість незаконної зброї значно більша. Це тому, що правоохоронці вилучили лише невелику кількість вогнепальної зброї; у законопроектах, запропонованих законодавцями та МВС, постійно згадується необхідність повного реєстру вогнепальної зброї [16].

Комітет із питань правоохоронної діяльності 25 грудня 2021 року розглянув законопроект «Про право на цивільну вогнепальну зброю» [17]. Цей закон розглядався останнім із трьох подібних законів, і комітет запропонував його прийняти за результатами їх першого розгляду. Одним із недоліків, виокремлених комітетом, є те, що у запропонованому законі бракує чіткості щодо класифікації пневматичної зброї калібру до 4,5 міліметрів, зокрема тієї, що була внесена до попередніх проєктів. Іншим недоліком була названа заборона револьверів, які були частиною цього чи інших проєктів. Крім того, будь-який новий закон щодо цивільної вогнепальної зброї має відповідати Директиві 2021/555, виданій Європейським парламентом і Радою 24 березня 2021 року. Ця директива в цьому параграфі називається Директивою.

Ця Директива не обмежує національні закони, пов'язані з полюванням, носінням зброї чи стрільбою по мішенях. Він також не обмежує придбання або володіння зброєю та боєприпасами військовими, поліцією чи іншими державними органами відповідно до національного законодавства. Проте очікується, що для узгодження чинних законопроектів знадобляться значні зміни та вдосконалення.

Через велику кількість незареєстрованої вогнепальної зброї в Україні у поєднанні з територіальними порушеннями криміногенна ситуація в країні загострилася. Ця нагальність призводить до закликів до створення українського державного реєстру вогнепальної зброї та ухвалення

закону для належного адміністрування та правового регулювання вогнепальної зброї в країні.

У науковому середовищі України немає єдиного бачення моделі чи ключових принципів регулювання обігу вогнепальної зброї. Попри це, всі погоджуються, що законодавче регулювання обігу вогнепальної зброї необхідне. Це призвело до внесення кількох законопроектів до Верховної Ради України; три з них обговорювали у 2021 році. Жодна згода щодо моделі чи ключових принципів не спричинила значного конфлікту між законодавцями та науковцями.

Директива ЄС 2021/555 затверджена Європейським парламентом і Радою 24 березня 2021 року. Вона вимагає,

щоб усі законопроекти, пов'язані з володінням та придбанням зброї, відповідали директиві. Одним із таких законопроектів є № 5708 від 25 червня 2021 року, який раніше мав назву «Про право на цивільну вогнепальну зброю». Проте закон отримав позитивну оцінку Комітету Верховної Ради з питань правоохоронної діяльності.

Особливої уваги заслуговує подальше дослідження проблеми класифікації цивільної вогнепальної зброї. Потрібна подальша дискусія між науковцями та громадськістю перед ухваленням будь-яких законів щодо регулювання вогнепальної зброї в Україні. Будь-які закони, що стосуються регулювання вогнепальної зброї, уже потребують значного доопрацювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Діденко С.В. Зміст адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1–2, 2016. С. 9–14.
3. Діденко С.В. Адміністративно-правове забезпечення обігу та застосування зброї в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. С. 443.
4. Висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 08 грудня 2021 року щодо проекту закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 (від 25 червня 2021 року.) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360 (дата звернення: 14.09.2022).
5. Белінський Ю.Є. Поняття «зброя» та його нормативне визначення. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 188–191.
6. Курило В.І., Даниленко А.О. Адміністративно-правове регулювання обігу зброї в Україні. *Международный научный журнал «Интернаука»*. Серія: «Юридические науки». 2017. № 3 (3). С. 22–26.
7. Осадчий В.І. Кримінально-правова складова регламентування поліцейських заходів примусу в Законі України «Про Національну поліцію». *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2015. № 4 (37). С. 154–160.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 14.09.2022).
9. Тимофеев В., Хованова Д. Активне застосування вогнепальної зброї: поняття та характеристика. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : Міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 12 берез. 2021 р. Дніпро, 2021. С. 237–238. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6329/1/94.pdf> (дата звернення: 14.09.2022).
10. Корінець А.В. Сутність режимів обігу зброї та вибухових речовин як об'єктів дозвільної системи. *Науковий вісник*. 2011. Т. 2, № 2. С. 188–196.
11. Про цивільну зброю та боєприпаси : проект закону від 24.11.2020 р. № 4335-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70512.
12. Про право на цивільну вогнепальну зброю : проект закону від 14.09.2022 р. № 5708. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.
13. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю : проект закону від 21.07.2021 р. № 5708-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481

14. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

15. Драп'ятий Б. Законодавче врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні: за крок до історичної події. *Голос України*. URL: http://www.golos.com.ua/article/354081?fbclid=IwAR3EuOsM-IC8j2KgYjF550qV067pHQ0Hus8_Q0nOi5fUQM51rEjeiNXhAv8.

16. Телеканал ДОМ. Легалізація зброї: на які види та як видаватимуть дозвіл. *ДОМ*. URL: <https://kanal-dom.tv/uk/legalizacziya-oruzhiya-na-kakie-vidy-i-kak-budet-vydavatsya-razreshenie/>.

17. Висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України щодо проєкту закону про право на цивільну вогнепальну зброю. Київ : *Верховна Рада України*, 2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.6>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Лугіна Наталія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінальної юстиції

Навчального-наукового інституту права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Бойко Валерія Володимирівна,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Навчального-наукового інституту права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

У статті проаналізовано таке явище, як кіберзлочинність в Україні, вплив кібератак на економічний стан держави та стан національної безпеки. Досліджено сучасний глобальний характер проблеми кіберзлочинності, оскільки сучасні кібератаки паралізують не лише приватні структури, а й органи державної влади. Виявляється, що від подібних атак не застрахована жодна країна світу, а суб'єктами, які їх здійснюють, є не лише окремі хакери чи хакерські групи, а й окремі держави, терористи та організовані злочинні угруповання, зокрема й міжнародні. Розроблено особливості правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю з урахуванням організаційних аспектів цієї боротьби, а також визначено основні організаційно-правові засади вдосконалення боротьби з кіберзлочинністю в Україні. Розглянуто низку ймовірних способів вирішення цього питання шляхом євроінтеграційних процесів.

Проаналізовано міжнародні ініціативи, реалізовані для посилення захисту кіберпростору. Досліджено міжнародно-правову систему норм, спрямованих на створення правової основи співпраці держав у боротьбі з кіберзлочинністю. У цьому розділі розглянуто основні нормативно-правові практики та міжнародні документи, а також визначено способи вдосконалення правового регулювання на майбутнє. Доведено, що національна безпека дуже залежить від інформаційної безпеки і ця залежність лише посилюється з технологічним розвитком. Об'єктом пильної уваги та впливу держави є інформація, яка є економічною та соціальною гарантією існування та розвитку суспільства і держави. Глобальність кіберзлочинності очевидна в усьому світі, особливо в Україні. Деталізовано керівні принципи модернізації політики захисту даних на рівні ООН.

Визначено пріоритети міжнародного співробітництва у забезпеченні кібербезпеки між Україною та НАТО. Тож у сьогоdnішньому контексті ситуація навколо майбутнього глобального кіберпростору перебуває на перетині двох паралельних тенденцій: з одного боку, офіційні зусилля міжнародної спільноти роззброїти кіберпростір і запобігти його перетворенню на нову арену збройного конфлікту, а з іншого – основний процес полярного конфлікту триває.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібератака, кібервійна РФ проти України, протидія кіберзлочинам, міжнародна співпраця протидії кіберзлочинам, НАТО як основний регулятор вирішення кіберзлочинності у співпраці з Україною.

Nataliia Luhina, Boyko Valeria. European experience of overcoming cybercrime in Ukraine in today's conditions

The article analyzes such a phenomenon as cybercrime in Ukraine, the impact of cyberattacks on the economic state of the state and the state of national security. The modern global nature of the problem of cybercrime is studied, since modern cyberattacks paralyze not only private

structures, but also state authorities. It turns out that no country in the world is immune from such attacks, and the subjects that carry them out are not only individual hackers or hacker groups, but also individual states, terrorists and organized criminal groups, including international ones. The peculiarities of the legal regulation of the fight against cybercrime have been developed, taking into account the organizational aspects of this fight, and the main organizational and legal principles of improving the fight against cybercrime in Ukraine have also been defined. A number of possible ways of solving this issue through European integration processes were considered.

International initiatives implemented to strengthen cyberspace protection are analyzed. The international legal system of norms aimed at creating a legal basis for the cooperation of states in the fight against cybercrime has been studied. In this section, the main regulatory and legal practices and international documents are considered, as well as the ways of improving legal regulation for the future are determined. It has been proven that national security is highly dependent on information security, and this dependence only increases with technological development. The object of close attention and influence of the state is information, which acts as an economic and social guarantee for the existence and development of society and the state. The global nature of cybercrime is evident all over the world and especially in Ukraine. The guiding principles of the modernization of data protection policy at the UN level are detailed.

The key priorities of international cooperation in ensuring cyber security between Ukraine and NATO have been determined. So in today's context, the situation surrounding the future of global cyberspace is at the intersection of two parallel trends. On the one hand, the official efforts of the international community to disarm cyberspace and prevent it from turning into a new arena of armed conflict, while the main process of polar conflict continues.

Key words: *cybercrime, cyberattack, cyberwar of the Russian Federation against Ukraine, combating cybercrime, international cooperation in combating cybercrime, NATO as the main regulator of solving cybercrime in cooperation with Ukraine.*

Виникнення криз унаслідок загострення політичних конфліктів, що призводить до воєнних реалій, є негативним явищем у будь-якій економіці, незалежно від її розвитку чи регіональної актуальності. Тим паче, коли основним завданням є підрив державної безпеки України та деморалізації нації будь-яким способом, тому злочинці провадять свою діяльність через кібервтручання. Крім того, причини криз, а також масштаби і глибина поширення безпосередньо пов'язані з політикою, яку провадить конкретна держава. Саме цей політичний аспект призводить до найнебезпечніших наслідків у всіх сферах функціонування держави, пов'язаних із ліквідацією або розв'язанням різних військових конфліктів.

Кризи, які є результатом переходу від нормального стану до військового, є глибокими і тривалими та впливають на економічну, фінансову, соціальну та навіть демографічну сфери.

В епоху інформаційних технологій безпеці у віртуальному просторі слід приділяти велику увагу. Однак зі швидкими темпами науково-технічного розвитку людське суспільство переміщує багато сфер суспільного життя у кіберпростір, що надає широкі можливості зло-

чинцям здійснювати свою протиправну діяльність. Ураховуючи курс України на входження у світовий інформаційний простір, ми переконані у необхідності створення національної моделі забезпечення кібербезпеки держави, громадян, а також підприємств, установ та організацій. Він потребує координації зусиль правоохоронних органів, судової системи, спеціальних служб, а також їх відповідного кадрового та матеріально-технічного забезпечення [1, с. 595].

У сучасному контексті внутрішньо- та зовнішньополітичні успіхи країн визначаються не лише військовою та економічною могутністю, а й успішністю встановлення реального контролю над вітчизняними інформаційно-культурними процесами. Невдачі у сфері інформаційних технологій стають серйозною глобальною загрозою безпеці, оскільки створюють реальні можливості для використання інтелектуального потенціалу інших країн у власних цілях, для поширення їхніх ідеологічних цінностей, культури, мови та реалізації. Це гальмує духовний і культурний розвиток інших країн. Для досягнення своїх політичних цілей держави все більше почали використовувати методи інформаційної війни.

Висока активність росії в кіберпросторі є головним викликом і загрозою для України у сфері кібербезпеки. Російська федерація використовує кіберпростір як місце нових можливостей для ведення не лише розвідувально-підривної діяльності проти України, а й спеціальних операцій із прихованого доступу до кібермереж органів державної влади та управління, до об'єктів критичної інфраструктури та встановлення контролю над ними для отримання вигоди та захисту своїх інтересів в інформаційній, військовій, політичній, фінансово-економічній, енергетичній сферах. Загальновідомо, що росія розробила зразки кіберзброї для нейтралізації та виведення з ладу об'єктів критичної інфраструктури противника з метою підвищення ефективності майбутнього першого удару або максимального послаблення їх здатності протистояти. Однак таку кіберзброю неможливо стримати.

Після початку збройної агресії росії проти України компанії, що спеціалізуються на наданні послуг із кібербезпеки, зафіксували зростання кількості кібератак на інформаційні системи країни. Як правило, кібератаки спрямовані на таємне викрадення важливої інформації, найімовірніше, щоб дати росії стратегічну перевагу на полі бою. Жертвами російських кібератак стали державні установи України, країни ЄС, США, міністерства оборони, міжнародні та регіональні оборонні та політичні організації, аналітичні центри, ЗМІ та дисиденти [2].

З початком російсько-української війни почали з'являтися антиукраїнські хактивістські загони, які називали себе «Кіберберкут» та проукраїнська «Майдан Кіберсотня», «Аноніми» з російською чи українською «пропискою». Незважаючи на труднощі у визначенні ступеня співпраці хакерських угруповань із державними органами, на основі зібраних доказів можна стверджувати, що на території росії діють проросійські хакерські угруповання, які ведуть свою діяльність у росії на користь Кремлівського режиму [2].

Можна стверджувати, що з початку російсько-українського конфлікту дослідники кібербезпеки покращили свою здатність виявляти, відстежувати та захищати від російських хакерських груп. Серед

можливих пояснень можна виокремити той факт, що із загостренням конфлікту російські хакери не встигають своєчасно оновлювати та вдосконалювати тактику, технології та методи роботи [2].

23 лютого 2022 року, за день до масованого вторгнення росії в Україну, була зафіксована кібератака на державні ресурси та банки [3]. О 16:00 почалася нова хвиля кібератак, скомпрометовано сайти Верховної Ради, Кабінету міністрів України та МЗС. Міністерство освіти і науки заблокувало доступ до свого сайту, щоб запобігти кібератаці. За словами міністра цифрової трансформації Федорова, портал і сайт застосунку «Дія» успішно протистоять атаці [4]. Пізніше з'ясувалося, що також були зламані сайти СБУ, Міністерства стратегічних галузей промисловості, інфраструктури та агрополітики. Речниця Білого дому Джен Псакі під час брифінгу заявила, що наразі невідомо, хто стоїть за нападами, але попередні напади узгоджувалися з діями російської федерації [5]. Представники рф вважають «русофобськими» будь-які коментарі про причетність росії до кібератак [6].

Згідно з дослідженням ESET, після DDoS-атаки 23 лютого на зламаних сайтах був активований програмний інструмент Hermetica Viper, названий на честь сертифіката підпису цифрового коду від кіпрської компанії Hermetica Digital Ltd. Мета цих шкідливих програм – знищити дані із бази даних. Вірус виявили 23 лютого близько 17:00, але на хронології встановлено 28 грудня 2021 року [7].

Уночі та вранці 24 лютого 2022 року під час російської атаки на Україну сайт Київської ОДА зазнав хакерської атаки, деякі ресурси було відключено для захисту інформації [8]. На сайтах i.ua та meta.ua Держспецзв'язку виявила масові розсилки з фішинговими покликаннями на особисті адреси українських військовослужбовців та пов'язаних із ними осіб [9]. Зловмисники використовують протоколи IMAP, щоб компрометувати адреси інших електронних адрес і завантажувати електронну пошту. За даними агентства, за цим стоять білоруські хакери з групи UNC1151, яка діє в Мінську і налічує офіцерів Міноборони Республіки Білорусь [9].

Тенденція зростання кіберзлочинності та тенденція соціального та правового контролю над нею створює величезну загрозу цивілізованому світу, з якою можна боротися лише через органічне поєднання кримінально-правових та криміналістичних стратегій. Крім того, важливою частиною такої стратегії має стати більш прозора та активна міжнародна співпраця у цій сфері, оскільки вже зараз зрозуміло, що контролювати міжнародну частину кіберзлочинності та кібертероризму на рівні окремих держав неможливо. Власне, цей комплекс проблем має терміново вирішувати міжнародне співтовариство у XXI столітті.

Виходячи з теоретичних основ чинного закону, Україна, відповідно до укладених нею міжнародних договорів, співпрацює з іноземними державами у сфері кібербезпеки, їх збройними силами, правоохоронними органами та спецслужбами, здебільшого із членами НАТО та ЄС. Інформація з питань забезпечення кібербезпеки, боротьби з міжнародною кіберзлочинністю та кібертероризмом передається Україною іноземній державі на підставі міжнародних договорів. Цей формат охоплює широкий спектр нормативних, методичних, практичних, науково-освітніх питань, організацію актуальних міжнародних семінарів і конференцій, надання методичної та практичної допомоги іноземним партнерам, робочі відносини з провідними фахівцями у сфері кібербезпеки. Містить налаштування, вивчення та впровадження кращих практик кібербезпеки на батьківщині має позитивні результати.

Таким чином, міжнародне співробітництво є важливим моментом у подоланні правового розриву, який існує між динамічним розвитком інформаційних технологій і законодавчою реакцією на сучасні кіберзагрози. Міжнародне співробітництво здійснюється з метою: зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки; розробки спільних стратегій боротьби з кіберзагрозами; посилення зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, запобігання використанню кіберпростору в протиправних цілях; виконання Україною зобов'язань за міжнародними договорами в частині співробітництва у сфері кібербезпеки з іноземними державами, їх зброй-

ними силами, правоохоронними органами та спеціальними службами, а також міжнародними організаціями; надання міжнародної технічної допомоги [10, с. 52].

Розвиток є одним із фундаментальних аспектів безпекової політики України. Конструктивне партнерство з НАТО на основі стандартів протидії сучасним викликам і загрозам, досягнення провідних стандартів України в обороноздатності. У межах розвитку міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки для України особливе значення має партнерство з НАТО, що є важливою частиною євроінтеграційного курсу, оскільки воно супроводжується необхідними реформами оборонного та безпекового секторів та внутрішніми змінами. Розроблене в такому форматі навчання є підготовкою до щорічного затвердження на державному рівні національної програми співпраці Україна-НАТО.

21–23 березня 2021 року під час офіційного візиту голови Верховної Ради України Д. Разумкова до Бельгії було оголошено, що реалізація курсу спрямована на прискорення реформ у військовій та безпековій сферах. Принципи та стандарти НАТО є пріоритетними для України. Тому визнання України стратегічним партнером НАТО з високим потенціалом є важливим кроком для реалізації євроатлантичних прагнень України. Голова Верховної Ради також наголосив, що завдання альянсу та України – відновити формат засідань комісії Україна – НАТО на найвищому рівні. За таких обставин можна сказати з упевненістю, що Євроатлантична інтеграція є пріоритетом зовнішньої та безпекової політики України.

На міжнародному рівні проблема забезпечення кібербезпеки з кожним роком зростає та постійно актуалізується перед міжнародною спільнотою та політичним керівництвом України.

Таким чином, у міжнародному кіберпросторі, незважаючи на мирне використання та повне роззброєння міжнародної спільноти, є конфлікт і протистояння між групами держав (США, російська федерація, КНР), що мають на меті довести свою домінуючу позицію та лідерство в кіберпросторі, який сьогодні є конкурентною ареною, щоб показати свою силу

та першість. Ураховуючи вищезазначене, можна сказати, що міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки здійснюється переважно в організаційно-правових формах та має вагоме значення для національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дулепа В.П. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2011. № 11. С. 592–595.
2. Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine. Tallinn: NATO CCD COE Publications. ISBN 978-9949-9544-5-2. URL: <https://web.archive.org/web/20160816132103/https://ccdcoe.org/multimedia/cyber-war-perspective-russian-aggression-against-ukraine.html> (дата звернення: 10.09.2022).
3. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. «Чергова кібератака на сайти державних органів та банки» URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/cherгова-kiberataka-na-saiti-derzhavnikh-organiv-ta-banki> (дата звернення: 10.09.2022).
4. Укрінформ «Сайти банків та органів влади зазнали масової DDoS-атаки». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3410542-sajti-bankiv-ta-organiv-vladi-zaznali-masovoi-ddosataki.html> (дата звернення: 10.09.2022).
5. Укрінформ «Штати пов'язують останні кібератаки в Україні з діями РФ – Білий дім». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3410802-stati-povazuut-ostanni-kiberataki-v-ukraini-z-diami-uf-bilij-dim.html> (дата звернення: 10.09.2022).
6. Ukraine: EU deploys cyber rapid-response team. *BBC News* (en-GB). URL: <https://www.bbc.com/news/technology-60484979> (дата звернення: 10.09.2022).
7. HermeticWiper: New data-wiping malware hits Ukraine. *WeLiveSecurity*. URL: <https://www.welivesecurity.com/2022/02/24/hermeticwiper-new-data-wiping-malware-hits-ukraine/> (дата звернення: 10.09.2022).
8. Сайт Київської ОДА атакують хакери. *www.ukrinform.ua*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3411812-sajt-kiivskoi-oda-atakuut-hakeri.html> (дата звернення: 10.09.2022).
9. Email-адреси українських військових атакують хакери. *www.ukrinform.ua* (укр.). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3412829-emailadres-ukrainskih-vijskovih-atakuut-hakeri.html> (дата звернення: 10.09.2022).
10. Лук'янчук Р.В. Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення кібернетичної безпеки: державні пріоритети. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: «Державне управління»*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_4_10 (дата звернення: 10.09.2022).

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.7>

СЕРВІСНА МИТНИЦЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Макарова Світлана Олександрівна,
аспірант кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів

У статті проаналізовано міжнародне законодавство щодо розвитку сервісної митниці в зарубіжних країнах, а саме в країнах ЄС.

Світовий досвід розвитку економіки свідчить про необхідні зміни в економічній політиці, які насамперед залежать від умов посилення дієздатності держави та ефективного виконання нею своїх функцій. Одним із найважливіших важелів цієї дієздатності є підвищення ефективності функцій органів держави. Особливу увагу слід звернути на органи державної митної служби України.

Митна служба є елементом економічної системи держави, на яку покладено виконання традиційних функцій адміністрування у сфері оподаткування та регулювання зовнішньої торгівлі. Митні органи активно виступають як соціально-економічний інститут, у якому прояв надання послуг здійснюється у вигляді особливої форми державного сервісного обслуговування [4].

У сучасних умовах органи митної справи значно полегшують торгівлю, сприяють транзитним перевезенням, також можемо спостерігати збільшення товарообігу та пасажиропотоків через митний кордон України. Регламентація відомостей і документів, що пред'являються, забезпечують правильне застосування вимог законодавства України з питань державної митної справи. Це означає, що поряд із виконанням традиційних функцій митні органи все активніше виступають як інститут сервісного обслуговування.

Сервісна функція – це насамперед взаємозв'язок державних органів та суспільства, у вигляді надання повних послуг. Аналізуючи митне законодавство, можемо зазначити, що актуальним питанням залишається спрощення митного контролю та оформлення, надання сприятливих умов для товарообігу, консультування та послуги щодо оформлення документів [3].

Особливого значення в умовах сьогодення набуває, саме досвід країн ЄС. Згадаймо норми Міжнародної Конвенції «Про спрощення та гармонізацію митних процедур» (Київської конвенції, 1973 р.) та Рамкові стандарти безпеки та світової торгівлі від 2005 р., які стали основою для реалізації сервісної функції держави, а отже, стали підґрунтям створення «сервісної держави».

Ключові слова: євроінтеграція, сервіс, митниця, сервісна митниця, послуга.

Makarova Svitlana. Service customs in the conditions of European integration

The article analyzes the international legislation on the development of service customs in foreign countries, namely in the EU countries.

The world experience of economic development shows the necessary changes in economic policy, which depend primarily on the conditions for strengthening the state's capacity to act and its effective performance of its functions. One of the most important levers of this capacity is to improve the efficiency of the functions of state bodies. Particular attention should be paid to the bodies of the State Customs Service of Ukraine.

The customs service is an integral element of the economic system of the state, which is entrusted with the performance of traditional administrative functions in the field of taxation and regulation of foreign trade. Customs bodies actively act as a socio-economic institute, in which the manifestation of service provision is carried out in the form of a special form of state service.

In modern conditions, the customs authorities significantly facilitate trade, facilitate transit transportation, and we can also observe an increase in the turnover of goods and passenger flows across the customs border of Ukraine.

The regulation of the information and documents presented ensures the correct application of the requirements of the legislation of Ukraine on matters of state customs affairs. This means that along with the performance of traditional functions, customs authorities are increasingly acting as a service institution.

The service function is, first of all, the relationship between state bodies and society, in the form of providing full services. Analyzing the customs legislation, we can note that the simplification of customs control and registration, provision of favorable conditions for the circulation of goods, consulting and services related to the registration of documents remains an urgent issue.

The experience of the EU countries is of particular importance in today's conditions. Let us recall the norms of the International Convention "On the Simplification and Harmonization of Customs Procedures" (Kyoto Convention, 1973) and the Framework Standards of Security and World Trade from 2005, which became the basis for the implementation of the service function of the state, and therefore became the basis for the creation of a "service state".

Key words: *European integration, service, customs, service customs, charter.*

Сьогодні Україна переживає складний період. Постало безліч проблем, які потребують негайного вирішення. Так, на наш погляд, однією з важливих проблем є існування та розвиток митниці, адже саме через кордон та в пунктах пропуску здійснюється оформлення товарів, транспортних засобів та гуманітарної допомоги. А отже, постає важливе питання про існування сервісної митниці, яка значно полегшить митне оформлення та контроль. Як позитивну практику науковці беруть саме досвід країн ЄС.

Дослідженню цього питання присвячено багато робіт науковців. Слід зазначити, що думка практиків та теоретиків дещо відрізняється.

Теоретичною основою змін стала концепція «сервісної» держави, у якій по-новому визначається роль органів державного управління в житті суспільства. Основна ідея концепції полягає в тому, що будь-яка діяльність держави із взаємодії з індивідом вважається послугою. Оскільки митні органи України є елементом державного управління та регулювання, відтак «сервісна» модель може бути застосована і щодо вдосконалення їх діяльності. Дослідженню сутності «сервісної митниці» та «послуг у митній сфері» присвячено роботи О.П. Федотова, І.А. Федотової, І.О. Бондаренко, Н.А. Литвин, Ю.О. Ренгач та ін.

Сервісна митниця походить від поняття «сервіс». Якщо більш детально розглянути це поняття, то можна зазначити, що сервіс = послуга, а отже, головним фактором є послуга для суб'єкта. Перша згадка про сервіс була зазначена в Міжнародній Конвенції «Про гармонізацію та спрощення митних процедур», або, як її ще називають, Кіотській Конвенції від 1973 року.

За основу позитивного досвіду становлення сервісної митниці можемо взяти такі країни ЄС, як Польща, Франція, Німеччина, Хорватія, Чехія, Бельгія.

Для законодавства багатьох європейських держав у сфері діяльності митних органів ключову роль відіграє Митний кодекс Європейського Союзу, який є основою функціонування Митного союзу в межах Євросоюзу та визначає митні правила переміщення товарів усередині Союзу, єдині митні тарифи та режими торгівлі з третіми країнами.

Безпосередньо сфера регулювання Кодексу не охоплює визначення сервісних функцій митних органів держав – членів Союзу, проте опосередковано наголошує на можливості надання такими органами послуг, не пов'язаних із контрольно-наглядними повноваженнями. Одним із таких стандартів стала концентрація у повноваженнях митних органів основної фіскальної функції. Відтак, польська митна служба приносить близько 41% доходів до місцевих бюджетів, а до бюджету ЄС перераховується 75% імпорتنих податків. Це доходи від збирання акцизу з імпорتنих та внутрішніх товарів, імпортного мита тощо [7]. Схожим прикладом може слугувати Болгарія, яка, до речі, входить до Європейського Союзу, але досі не прийнята до Шенгенської зони – «митної основи» ЄС.

Ч. 2 ст. 15 Митного закону серед переліку функцій та задач митних органів не передбачає виконання ними сервісних функцій чи надання відповідних послуг, а наділяє основними повноваженнями з митного нагляду та контролю, здійснення зборів, захисту економічних інтересів країни, протидії митним правопорушенням тощо.

Однак ст. 11 оперує поняттям «додатково надані послуги», за здійснення яких митні органи мають право зніматися такси, що не є митними зборами. А ч. 20 додаткових положень до Закону наводить перелік прикладів таких послуг: видача ліцензій, статистичні послуги, валютний контроль, видача документів та посвідчень, аналіз та інспекція, а також інша митна діяльність поза робочим місцем та робочим часом [7].

Таким чином, можна зробити висновок, що в межах права Європейського Союзу головним напрямом розвитку митних органів як елементів великого митного об'єднання є безпосередньо фіскальний аспект, проте з-поміж іншого митне законодавство покладає на них сервісні функції, які розглядають як окремий складник завдань митної політики держави.

У зарубіжній теорії панує думка щодо поділу митних функцій на традиційні та нетрадиційні. Так, якщо основні завдання митниць, що стосуються контролю, нагляду за перевезенням товарів, справляння плати, виявлення правопорушень, були апріорі характерними для цієї сфери суспільних відносин, то сучасні умови економічної та політичної інтеграції країн зумовили появу нових повноважень митних органів [5].

Варто акцентувати увагу на тому, що вплив Митного кодексу ЄС на митне законодавство країн-учасниць не обмежується лише вищенаведеними нормами. Загалом, сучасна митна політика Європи спрямована на всебічне та системне спрощення здійснення міжнародної торгівлі. Цьому напрямку присвячені як норми Кодексу, а в результаті й національне право євро-

пейських країн, так і висвітлена у доктрині теорія сервісної держави.

Крім того, Митний кодекс ЄС також установлює імперативне правило щодо використання державами-учасницями електронних систем для обміну інформацією між митними органами та надання із цією метою економічним операторам електронних митних послуг широкого спектра, завдяки яким вони зможуть однаково взаємодіяти з митними органами будь-якої держави-члена (ст. 16(1), ст. 280) [7].

Таким чином, діяльність національних митних органів має конкретні напрями розвитку, які не лише наблизять їх до європейської спільноти, а й значно покращать систему здійснення додаткових важливих для економіки України послуг. Останніми роками практика європейських країн активізується у поширенні нового типу митного органу – сервісної митниці. Її ідейні засади були сформульовані Всесвітньою митною організацією, яка не розділяє погляди щодо зміцнення акцентів роботи митниць до фіскальної спрямованості, орієнтованої на наповнення державного бюджету, оскільки саме це заважає розвивати сервісну функцію митної політики. [2]

Робота сервісних митниць, своєю чергою, має бути спрямована на спрощення митних процедур, формування нового напрямку митного контролю, побудованого на принципі сервісу та міжнародного обміну інформацією, попередження та протидії корупції у фіскальних органах, підвищення професійної компетентності посадових осіб [1]. Саме у такому вигляді на сьогодні представлена оновлена система митних органів більшості європейських країн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гунько К.І. Сервісна функція митних органів: потенціал теоретичного аналізу. *Економічний вісник*. 2018. № 1. С. 69–74.
2. Квеліашвілі І. Гармонізація національної митної політики з міжнародними нормами і стандартами в митній сфері. *Державне управління і місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1 (28). С. 74–80
3. Кузняк Б.Я., Свічкарь В.А. Особливості митного регулювання в країнах Європейського Союзу. *Ефективна економіка*. 2018. № 4. С. 1–5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/9.pdf.
4. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45. № 46–47. № 48. Ст. 552.
5. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція): Конвенція від 18.05.1973 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#top>.
7. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу: Міжнародний документ від 09.10.2013 р. № 952/2013.

УДК 351:342.211(4)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.8>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПАТЕНТНОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Макушев Петро Васильович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету митної справи та фінансів

Хрідочкін Андрій Вікторович,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету

Статтю присвячено дослідженню адміністративно-правових аспектів становлення регіональної патентної системи Європейського Союзу. Досліджено процес розвитку правової охорони результатів інтелектуальної діяльності у країнах Європейського Союзу. З'ясовано передумови та способи правового регулювання відносин інтелектуальної власності у праві Європейського Союзу, визначено зміст, характерні риси, сутність патентної системи Європейського Союзу та її місце у системі права Європейського Союзу. Установлено особливості уніфікації та гармонізації законодавства держав – членів Європейського Союзу з охорони прав інтелектуальної власності та формування регіональної патентної системи в Європейському Союзі, вироблення рекомендацій з удосконалення механізму наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері охорони інтелектуальної власності та змін національного законодавства відповідно до *acquis* Європейського Союзу. Досліджено ступень впливу на уніфікацію законодавства держав – членів Європейського Союзу з охорони прав інтелектуальної власності регіональних та універсальних міжнародних договорів. Визначено основні етапи уніфікації та гармонізації законодавства держав – членів Європейського Союзу з охорони інтелектуальної власності та особливості формування регіональної патентної системи Європейського Союзу. Обґрунтовано, що запровадження Європейським Союзом регіональної охорони прав інтелектуальної власності призвело до формування власне патентної системи Європейського Союзу як сукупності норм виникнення та здійснення прав інтелектуальної власності одночасно на території всього Європейського Союзу з інститутами права інтелектуальної власності Європейського Союзу охорони прав на торговельні марки, промислові зразки, сорти рослин, географічні зазначення та найменування походження. Установлено особливості уніфікації та гармонізації законодавства держав – членів Європейського Союзу з охорони прав на винаходи, що вміщує: визначальну роль, крім Паризької конвенції, Конвенцій Ради Європи (уніфікація положень матеріального права щодо винаходів, формальностей при поданні заявок та патентної класифікації країн Європи). Обґрунтовано, що при наближенні законодавства України у сфері інтелектуальної власності до законодавства Європейського Союзу має встановлюватися та братися до уваги сукупність норм права Європейського Союзу, рішення Суду Європейського Союзу та норми законодавства держав – членів Європейського Союзу, що забезпечують функціонування відповідних інститутів охорони прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: євроінтеграція, Європейське патентне відомство, європейський патент, Європейський Союз, інтелектуальна власність, патент, патентна система, патентне право.

Makushev Petro, Khrydochkin Andrii. Administrative-legal aspects of the formation of the regional patent system of the European Union

The article is devoted to the study of the administrative and legal aspects of the formation of the regional patent system of the European Union. The process of development of legal protection of intellectual activity in the countries of the European Union is investigated.

The prerequisites and ways of legal regulation of intellectual property relations in the European Union's law are determined, the content, the characteristics, the essence of the patent system of the European Union and its place in the European Union law system are determined. The peculiarities of the unification and harmonization of the legislation of the Member States of the European Union for the Protection of Intellectual Property Rights and the formation of a regional patent system in the European Union, developed recommendations for improving the mechanism of closer of Ukraine's legislation to the legislation of the European Union in the field of intellectual property protection and changes in national legislation. Union. The degree of influence on the unification of the legislation of the Member States of the European Union on the protection of intellectual property rights of regional and universal international treaties was investigated. The main stages of unification and harmonization of the legislation of the Member States of the European Union for the protection of intellectual property and peculiarities of formation of the regional patent system of the European Union are determined. It is substantiated that the introduction of the European Union of Regional Protection of Intellectual Property Rights has led to the formation of the patent system of the European Union as a set Plant varieties, geographical indications and names of origin. The peculiarities of the unification and harmonization of the legislation of the Member States of the European Union for the Protection of Rights to Inventions, which includes: a decisive role in addition to the Paris Convention-Conventions of the Council of Europe (unification of substantive law provisions for inventions, formalities in the submission of applications and patent classification of European countries). It is substantiated that when approaching the legislation of Ukraine in the field of intellectual property to the legislation of the European Union should be established and taken into account the set of rules of law of the European Union, the decision of the Court of Justice of the European Union and the rules of legislation of the Member States of the European Union, which ensure the functioning of relevant institutions of protection of intellectual property protection.

Key words: European Integration, European Patent Office, European Patent, European Union, Intellectual Property, Patent, Patent System, Patent Law.

Єдина політика Європейського Союзу щодо сфери інтелектуальної власності останнім часом привертає все більшу увагу науковців і практиків. Вона цікава, по-перше, як новий інститут права, що продовжує розвиток та об'єднує перспективні ініціативи з введення регіонального захисту прав інтелектуальної власності. По-друге, вона є важливим чинником економічного розвитку в умовах цифрової трансформації та фактором створення сприятливого середовища для виробництва нових та вдосконалення дійсних інновацій. По-третє, єдина політика стає сферою співробітництва з Україною в умовах євроінтеграції.

Здобуття свого часу Україною незалежності призвело до появи низки нормативно-правових актів щодо правового режиму інтелектуальної власності. А євроінтеграційні процеси останніх років стимулюють приведення чинного вітчизняного законодавства до розумного симбіозу із законодавством Європейського Союзу. Практичні ж проблеми правової охорони права інтелектуальної власності потребують розгляду комплексу теоретичних і практичних питань у галузі винахідницького права, організаційних питань використання об'єктів промислової власності,

торговельних марок, патентної інформації, питань охорони прав авторів винаходів, раціоналізаторських пропозицій і промислових зразків, а також експертизи винаходів та їх ліцензування.

Різні аспекти функціонування регіональної патентної системи країн Європейського Союзу вивчали Г.О. Андрощук, І.І. Дахно, В.С. Дроб'язко, Р.Є. Еннан, В.О. Жаров, І.Ю. Кожарська, Ю.М. Капіца, М.В. Паладій, Г.В. Цірат та інші фахівці. У дослідженнях цих учених висвітлюється європейський досвід у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності, здійснюється порівняльний аналіз правового режиму інтелектуальної власності в європейських країнах, аналізується правова система охорони інтелектуальної власності України з позицій відповідності нормам права Європейського Союзу тощо.

Мета статті – проаналізувати адміністративно-правові аспекти становлення сучасної регіональної патентної системи Європейського Союзу з метою вдосконалення сучасного етапу розвитку правової охорони результатів інтелектуальної діяльності.

Європейська співпраця щодо патентів має досить довгу історію. Початок цьому процесу було покладено ще Паризь-

кою конвенцією про охорону промислової власності (1883 р.). Відтоді, протягом сторіччя, а особливо за останні п'ятдесят років, він набув значного розвитку і всесвітнього визнання. В усіх країнах-засновниках Паризького Союзу (а більшість серед них складала європейські країни) видача патентів передбачає їх внесення до державного реєстру [1, с. 37], який ведеться вповноваженим державним органом – патентним відомством.

Процедура реєстрації спочатку втілювалася у двох принципово різних низках адміністративних заходів. Є група держав, у яких реєстрація здійснюється лише після експертизи винаходу по суті з метою перевірки його патентоздатності. У таких країнах патентні відомства мають штати спеціальних дослідників (експертів), а також утримують фонд бібліографічної інформації, необхідної для проведення експертизи по суті. Унаслідок цього видача патенту суттєво ускладнюється через тривалу і досить дорогую процедуру, але власники одержують «міцний» охоронний документ, який має значну економічну цінність і який нелегко анулювати в межах національного законодавства. До цієї групи країн належать Сполучені Штати Америки, Великобританія, Ірландія, Німеччина, Австрія, Нідерланди, країни Північної Європи. Інша група країн здійснює реєстрацію після простої формальної перевірки заявки. Їх процедура прискорена і більш дешева, національні патентні відомства не мають потреби ані у фахівцях, ані у численній технічній документації, але видані патенти залишаються «слабкими», і без перевірки вони можуть бути легко анульованими внаслідок судового позову [2, с. 168–169]. До цієї групи належить більшість країн Південної Європи: Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Греція, а також Бельгія, Люксембург і Туреччина.

Після закінчення Другої світової війни громадська думка у Франції, яка шукала відповідь на питання про причини поразки країни вже на початковому етапі воєнних дій, дійшла висновку, що однією з таких причин була слабкість національної системи видачі патентів порівняно з Німеччиною. Оскільки створення власного національного патентного відомства, здатного здійснювати експертизу, по суті, вимагало часу, Франція вирішила звернутися до

країн Бенілюксу, зокрема до Нідерландів, і у 1947 р. підписала Угоду про створення в Гаазі Міжнародного патентного інституту. Ішлося про устанovu, де б могли працювати експерти з країн – учасниць угоди і користуватися при цьому бібліографічним інформаційним фондом патентного відомства Нідерландів, який був не найповнішим у світі та належним чином упорядкованим зібранням патентних і технічних документів. Утім, завданням інституту була не видача патентів замість національних патентних відомств, а лише надання їм та іншим зацікавленим особам звітів про інформаційні пошуки щодо рівня техніки [3, с. 94]. Тобто заявники могли б одержувати інформацію про вже відомі технічні рішення, що можуть бути протиставлені їх патентам, і на підставі цієї інформації ухвалювати рішення про підтримання, унесення змін або відмову від поданої заявки.

У 1950-ті роки до перших чотирьох країн-засновників приєдналися ще декілька, серед яких були Велика Британія, Італія та Швейцарія. Рада Європи, своєю чергою, вирішила в рамках програми щодо юридичної діяльності звернути увагу на патентне право. Як наслідок, 23 листопада 1963 р. була укладена Конвенція про уніфікацію деяких положень патентного права. Ця конвенція стала відповідним пунктом розвитку міжнародної кооперації щодо патентів. У ній визначено прийняті сьогодні в усьому світі три умови патентоспроможності винаходу: новизна, промислова придатність і винахідницький рівень. Ратифікація цієї конвенції багатьма європейськими країнами значно вплинула на національні законодавства в цьому питанні, і хоча певні розбіжності щодо трактування цих понять усе ще існують, основа відтоді була закладена чітко [4, с. 83]. Водночас Конвенція полегшила міжнародні переговори. Її вплив вийшов далеко за межі країн, що її ратифікували, і визначення умов патентоспроможності відтепер є майже однаковим у більшості національних правових систем Європи.

У 1968 р. ситуація суттєво змінилася у двох аспектах. На політичному рівні було поновлено переговори щодо вступу Об'єднаного Королівства до Спільноти, цього разу – з надією на успішний результат. На патентному рівні діяльність Всес-

вітньої організації інтелектуальної власності давала підстави очікувати реалізації в найближчий час міжнародного проєкту у сфері патентної кооперації, що і сталося у 1970 р. з підписанням Договору про патентну кооперацію (РСТ). Ураховуючи ці обставини, Франція вирішила поновити європейські ініціативи і в 1968 р. подала до Ради Міністрів Співтовариства проєкт, що передбачав поділ підготовленого раніше проєкту на два механізми.

Дев'ятнадцять держав узяли участь у роботі, яка продовжувалася з 1969 р. до 1972 р. Європейське економічне співтовариство та Європейська асоціація вільної торгівлі (ЕФТА) відігравали роль секретаріату. Конференція підготувала проєкт, який став предметом розгляду Дипломатичної Конференції у Мюнхені, де у вересні 1973 р. зібралися ті ж дев'ятнадцять країн. На Конференції було схвалено і відкрито починаючи з 5 жовтня 1973 р. для підпису Європейська патентна конвенція (ЄПК). ЄПК набула чинності з 1 жовтня 1977 р. після того, як її ратифікували шість держав. Створене відомство дає приклад напрочуд удалий економічної і політичної кооперації європейських країн. Воно дозволяє заявникам отримати патентний захист у країнах-учасницях на підставі однієї поданої заявки й однієї процедури видачі патенту [5, с. 31].

На підставі окремих угод дія європейської заявки може бути поширена на окремі європейські держави. Визначення, яке європейський патент одержав у Конвенції, є майже тавтологічним: європейський патент – це патент, виданий відповідно до положень Європейської патентної конвенції. У кожній державі, для якої його видано, він має однаковий статус і підлягає такому ж регулюванню, що й національний патент [6, с. 112]. Європейський патент може бути видано для однієї, кількох або всіх держав – учасниць Конвенції залежно від вимог заявника.

Європейська патентна організація складається з двох органів: Європейського патентного відомства та Адміністративної ради. Перегляд положень Конвенції у 2000 р. також передбачив утворення Зборів міністрів країн-учасниць Європейської патентної конвенції, які мають відбуватися щонайменше кожні п'ять років.

Адміністративна рада складається з представників держав-учасниць. Як правило, це вповноважені особи національних патентних відомств. Президента Ради обирають із членів Ради строком на три роки. Рада збирається принаймні раз на рік, а практично – двічі-тричі на рік, найчастіше – у Мюнхені. На Адміністративну раду покладено процедурні питання. Вона може відмінити або модифікувати нормативні документи щодо механізмів реалізації положень Європейської патентної конвенції: інструкції, тарифи, фінансові правила, документи щодо статусу та умов оплати працівників Відомства. Крім того, Конвенція покладає на цей орган також певні функції законодавчого характеру [7, с. 198]. Адміністративна рада може, наприклад, змінювати певні статті Конвенції, принаймні щодо визначених у цих статтях термінів. Це дозволяє пристосувати численні встановлені терміни до реальних умов процедури без громіздкого перегляду всього тексту Конвенції.

Європейське патентне відомство є органом, що реалізує процедури, передбачені Конвенцією. Його керівником є Президент, якого обирає Адміністративна Рада. Йому допомагають п'ять віцепрезидентів, яких також призначає Адміністративна Рада. Відомство має подвійну структуру: адміністративну і функціональну. В адміністративному плані воно має традиційну ієрархічну побудову: на верхньому ступені перебуває Президент і п'ять віцепрезидентів, кожен із яких відповідає за одне з п'яти Головних управлінь. Головні управління також мають ієрархічно структуровані підрозділи. Водночас Відомство має і децентралізовану функціональну структуру, яка накладається на структуру адміністративну і має низку інстанцій для реалізації певних процедурних дій [8, с. 15–16]. Для кожної категорії цих інстанцій, які мають назву «відділи» (або «палати» для процедури оскарження), існують підрозділи, перелік яких визначено Відомством і які складаються з великої кількості функціональних спеціалістів, відібраних за фахом. Кожен із цих підрозділів відповідає за обробку на певному етапі процедур окремих справ, що надходять до нього, і здатен ухвалювати остаточне рішення від імені Відомства.

Таким чином, не існує, як у традиційних структурах, механізму підготовки рішень низовими підрозділами з подальшим їх формальним затвердженням Президентом або вповноваженою ним посадовою особою. Відповідальність у межах Конвенції децентралізована і розподілена між цими підрозділами.

Європейський патент може бути виданий лише на об'єкт, що задовольняє три вимоги: має новизну, винахідницький рівень та промислову придатність. Щоб бути новим, винахід не повинен становити частину відомого рівня розвитку техніки, тобто не має бути відомим невизначеному колу осіб до дати подання заявки (або до дати пріоритету) на європейський патент. Винахід вважають таким, що має винахідницький рівень, якщо для середнього спеціаліста він не впливає явним чином із рівня розвитку техніки. Ця вимога дозволяє оцінити внесок до рівня техніки, який і становить собою винахід, або, інакше кажучи, той творчий доробок, який належить винахіднику [9, с. 218]. Політику в цьому питанні Відомство визначає переважно посередині, між двома полярними підходами, як-от просте вдосконалення у межах очевидності або вимога надто геніального рішення.

Для подання європейської заявки не існує обмежень щодо національності або місцеперебування. Право на одержання європейського патенту належить винахіднику або його правонаступнику. Патенти дуже часто видають на ім'я юридичних осіб, які в таких випадках обов'язково є правонаступниками винахідників [10, с. 39–40]. При цьому винахідниками вважають виключно фізичних осіб або колектив фізичних осіб. Винахідник, навіть якщо він погодився на те, щоб патент було видано на ім'я третьої особи, завжди залишається особою фізичною і має право бачити своє прізвище на матеріалах заявки, а згодом і на патенті. Термін охорони, що надається європейським патентом, становить двадцять років від дати подання заявки. Європейський патент надає своєму власнику в кожній державі ті ж права, що й національний патент [11, с. 64]. Конвенція була вимушена визначитися з одним із найскладніших питань патентного права, а саме з оцінкою обсягу пра-

вової охорони, що забезпечується патентом і на підставі якої встановлюється факт порушення або відсутності порушення прав інтелектуальної власності.

Щодо цього в Європі існували дві протилежні точки зору. В одній групі держав обсяг правової охорони визначався, насамперед, на підставі суто буквального, вузького змісту формули винаходу. Подібний підхід вимагав від заявника дуже уважного і відповідального ставлення до формули, оскільки занадто широке формулювання здатне призвести до невинуватого і небажаного звуження прав. З іншого боку, цей підхід примушує поважати права третіх осіб: якщо патент означає заборону третім особам використовувати винахід, то необхідно чітко визначити межі цієї заборони і дати третім особам можливість брати при цьому до уваги зміст формули. В іншій групі країн, наприклад у Німеччині, обсяг охорони визначався не лише на підставі формули, а й на підставі опису і креслень, що дозволяло збагнути загальний винахідницький задум, що підлягає охороні [12, с. 269]. Подібний підхід дозволяє знехтувати певними недосконаlostями формули, але робить оцінку обсягу прав для третіх осіб набагато складнішою, оскільки остаточне рішення щодо наявності контрафакції може бути прийнято лише суддею у справі про порушення прав інтелектуальної власності.

Розгляд заявки до видачі патенту складається з кількох етапів. Заявка може бути подана безпосередньо або до Європейського патентного відомства (у Мюнхені або в Гаазі), або до національного відомства держави-учасниці. Подання до національного відомства є обов'язковою в тих випадках, якщо заявка подається вперше, тобто коли винахід розкривається в перший раз. У таких випадках національний орган, як правило, перевіряє, чи не є винахід секретним і чи не становить він цінності з точки зору національної безпеки.

Після перевірки на відповідність формальним вимогам Відомства та відповідної інструкції заявка надходить до пошукового підрозділу, який готує звіт про пошук. Цей звіт надсилають для ознайомлення заявникові, щоб він мав змогу ознайомитися з документами, які можуть бути протиставлені його заявці, а отже, внести до неї

зміни або відкликати. Не пізніше вісімнадцяти місяців від дати подання (або шести місяців, якщо було заявлено пріоритет), заявка, на тій робочій мові, на якій вона була подана, публікується Відомством і стає доступною широкій громадськості. Після видачі та публікації європейський патент набуває чинності в кожній із зазначених у ньому країн [13, с. 315]. Утім, Конвенція передбачає централізовану процедуру анулювання європейського патенту, що може бути розпочата протягом кількох місяців після його видачі.

Європейське патентне відомство дотримується особливого режиму щодо компенсації витрат на процедуру заперечення. Незалежно від того, хто виграв процес, витрати розподіляють між сторонам. Після вичерпання строку для подання заперечень або після завершення процедури розгляду заперечень оскарження європейського патенту можливе лише судовим способом у кожній із держав окремо. При цьому винесене судом рішення про анулювання патенту матиме силу лише для тієї держави, де відбувся суд, для решти ж держав патент залишиться чинним, зважаючи на принцип незалежності прав інтелектуальної власності. Будь-яке рішення Відомства, яке прийняте після завершення етапу процедури і яким сторона не задоволена, може бути оскаржено в апеляційному порядку через подання скарги до апеляційного підрозділу Відомства. Термін подання апеляції не може перевищувати двох місяців від дати винесення рішення, що оскаржується. Ще два місяці надаються для підготовки аргументації.

Важливим є положення, у якому наведено перелік підстав для анулювання європейського патенту. Його сутність полягає в тому, щоб заборонити державам-учасницям вносити до національного законодавства додаткові підстави, навіть якщо такі існують стосовно національних патентів. Унаслідок певного природного антагонізму, що існує між цими двома типами охоронних документів (якщо вимоги щодо національного патенту будуть суворішим, ніж до європейського, або навпаки, заявник матиме схильність обирати більш зручний документ [14, с. 381]). Положення спрямовані, таким чином, на гармонізацію правових

норм із національними законодавствами.

Унаслідок консультацій, розпочатих Всесвітньою організацією інтелектуальної власності на світовому рівні, 17 червня 1970 р. у Вашингтоні було відкрито для підпису Договір про патентну співпрацю, відомий під скороченою назвою РСТ. Цей договір було двічі переглянуто – у 1979 р. та 1984 р. Сьогодні він об'єднує сто двадцять чотири країни, зокрема всі розвинені в технічній і технологічній сферах. Договір стосується переважно процедурних питань, і надає кожній особі, що мешкає в одній із країн-учасниць або має відповідне громадянство, можливість отримати правову охорону одночасно в багатьох країнах через подання «міжнародної заявки» на патент до Всесвітньої організації інтелектуальної власності.

Якщо після ознайомлення з матеріалами звіту про пошук заявник бажає залишити свою заявку чинною, її публікують і розсилають у супроводі звіту про пошук до всіх зазначених держав. Заявнику надається строк у двадцять один місяць від дати пріоритету для вступу в національну фазу в кожній із зазначених держав. Строк двадцять місяців може бути подовжено ще на десять місяців, якщо до закінчення дев'ятнадцятого місяця від дати пріоритету заявник зажадає проведення «попередньої міжнародної експертизи» [15, с. 428]. Звіт про цю експертизу готує Орган попередньої міжнародної експертизи і він містить попередній та не обов'язковий для третіх осіб висновок про охороноспроможність заявленого винаходу. Після цього починається національна фаза, під час якої національне відомство кожної країни здійснює експертизу заявки із застосуванням норм власного законодавства, але процедура експертизи при цьому виявляється спрощеною і прискореною. За результатами експертизи національне відомство ухвалює рішення щодо можливості видачі національного патенту.

З метою реалізації другого пакету пропозицій, підготованих Францією у 1968 р., робоча група, паралельно з діяльністю, що завершилась укладанням Європейської патентної конвенції, розробила текст другого документа, який став предметом обговорення на Конференції Дев'ятки та Європейської Комісії у Люксембурзі

в грудні 1975 р. Конференція зіштовхнулася із суттєвими труднощами стосовно вимоги до перекладу патенту Співтовариства, але все ж таки досягла компромісу, і 15 грудня 1975 р. текст Конвенції про патент Співтовариства був підписаний дев'ятьма державами Співтовариства. Для набуття чинності Конвенція мала пройти ратифікацію в усіх державах, що її підписали. Ця умова не була виконана через конституційні і політичні ускладнення, що виникли у зв'язку з нею у Данії та Ірландії, і Конвенція чинності так і не набула. Затримка із набуттям чинності Конвенції про патент співтовариства у 1975 р. підштовхнула держави Співтовариства, яких після вступу Греції (1981 р.) стало десять, а згодом, після приєднання Іспанії та Португалії (1985 р.), – дванадцять, до розробки уточнень та доповнень до цієї Конвенції.

У наступні роки продовжувалися спроби дійти згоди, і нову Конференцію дванадцяти держав-учасниць і Європейської Комісії було скликано в Люксембурзі в 1989 р. На ній дванадцять держав підписали Угоду про патенти Співтовариства. Ця угода становить рамкову Конвенцію, невід'ємним додатком до якої є текст Європейської патентної конвенції 1975 р. і текст Протоколу про спірні питання щодо європейських патентів. Як і у випадку з Конвенцією про патент співтовариства, набуття чинності цією Конвенцією вимагало ратифікації всіма державами, зокрема, у зв'язку з появою нових повноважень, які одержали інституції Європейського Союзу.

Підписання угод стало можливим завдяки компромісу щодо перекладів опису до патенту, який ураховував категоричні вимоги окремих держав (насамперед, Іспанії та Португалії), але робив процедуру одержання патенту надто дорогою. Так, ставилася вимога, щоб патент, виданий однією з трьох мов (англійською, німецькою або французькою), був у повному обсязі перекладений всіма офіційними мовами Співтовариства [16, с. 69], до того ж у термін, що не перевищував би шести місяців від дати видачі. Але навіть на той час офіційних мов у Співтоваристві існувало вже дев'ять, що означало переклад повного тексту патенту вісьма мовами. Зацікавлені кола не могли приховати свого розчарування на Конференції

1989 р. і висловилися на користь подальшого використання скоріше європейського патенту як більш гнучкого і дешевого, ніж патенту Співтовариства. Ця заява позбавила процедуру ратифікації Угоди політичного забарвлення і в 1992 р. на ще одній Конференції в Лісабоні, де зібралися представники дванадцяти держав-учасниць і Європейської Комісії і де було констатовано, що умови для набуття Угодою чинності все ще не створені.

Осередок уваги Європейської Комісії, між тим, перейшов від патенту Співтовариства, реалізацію якого розглядали все ще як міжнародний проект поза інституційною структурою Європейського Союзу, до правничої діяльності на рівні Співтовариства, спрямованої на певні аспекти патентного права, які вимагали оновлення у державах-членах [17, с. 93]. Одержавши підтримку, Комісія зробила у 2000 р. пропозиції щодо регламенту Ради стосовно патенту Співтовариства, Європейський парламент надав схвальну оцінку цим пропозиціям – і Рада розпочала відповідну роботу. Цікаво, що ця діяльність дістала повну політичну підтримку Європейської Ради на зустрічах керівників держав і засіданнях урядів.

У листопаді 2003 р. під головуванням Італії до Ради була подана консолідована пропозиція. Спроба знайти консенсус була невдалою через питання перекладів. У травні 2004 р. під головуванням Ірландії зроблено ще одну спробу дійти згоди із цього питання, і вдруге – невдало. Німеччина та Іспанія займали протилежні позиції і не бажали поступитися своїми вимогами. Проект регламенту повторює і підтверджує положення Конвенції про патент Співтовариства (1975 р.): головну роль щодо видачі і регулювання стосовно патентів Співтовариства має відігравати Європейське патентне відомство.

Таким чином, запровадження європейських інституційних механізмів оформлення прав на патенти стало закономірним результатом регіональної економічної інтеграції, хоча через труднощі в запровадженні патенту Європейського Співтовариства остаточної мети європейської патентної інтеграції поки що остаточно не досягнуто. Патентне законодавство стає стимулювальним фактором технічного прогресу і сприяє інтенсивному розви-

тку міжнародного економічного, наукового і технічного співробітництва, якщо воно відображає баланс інтересів власника патенту і суспільства загалом. Здобуття Україною незалежності спричинило появу законів щодо сфери інтелектуальної власності. А з підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна взяла на себе зобов'язання привести відповідне національне законодавство у відповідність до до законодавства Євро-союзу. Угода про асоціацію закріпила

стандарти, що стосуються прав інтелектуальної власності. Стандарти поділені за інститутами і стосуються авторського права та суміжних прав, торговельних марок, географічних зазначень, промислових зразків, інших об'єктів, права на які впливають із патентів, прав на сорти рослин. У контексті інтересів України співпраця з країнами – членами Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності є невід'ємним складником курсу на євроінтеграцію нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Овечкіна О.С. Гармонізація національного законодавства із правом Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності. *Право.ua*. 2017. № 2. С. 35–41.
2. Дахно І.І., Алієва-Барановська В.М. Право Європейського Союзу : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури. 2017. 413 с.
3. Медведєв Ю.Л., Сорока Г.Є. Право Європейського Союзу : навч.-метод. посібник Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 287 с.
4. Михайлюк Г.О. Право Європейського Союзу з комерційних позначень : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 325 с.
5. Андрощук Г. Правова охорона комерційної таємниці в країнах Європейського Союзу. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 5. С. 26–36.
6. Еннан Р.Є. Правова охорона інтелектуальної власності в Європейському Союзі : передумови формування, сучасний стан, тенденції розвитку. *Часопис цивілістики*. 2012. Вип. 13. С. 110–119.
7. Сорвачов О.В. Правове регулювання охорони промислових зразків в Європейському Союзі. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 197–200.
8. Андрощук Г. Національні стратегії розвитку інтелектуальної власності і досвід Фінляндії. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 1. С. 13–23.
9. Анакіна Т.М., Комарова Т.В., Трагнюк О.Я., Яковюк І.В. Право Європейського Союзу : основи теорії : підручник. Харків : Право, 2019. 360 с.
10. Ковальчук О.О. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення в Україні та країнах Європейського Союзу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 199 с.
11. Брацук І.З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 229 с.
12. Єщук О.М., Саунін Р.Д. Міжнародний досвід адміністративно-правової охорони права на комп'ютерні програми. *Форум права*. 2011. № 3. С. 267–271.
13. Смирнова К.В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі : теорія і практика : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 429 с.
14. Мазуренко С.В., Еннан Р.Є. Правове регулювання інтелектуальної власності в Європейському Союзі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 378–384.
15. Капіца Ю.М. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу : формування, інститути, напрями розвитку : монографія. 2-ге вид. Київ : Академперіодика, 2020. 664 с.
16. Бенедисюк І. Про відповідність європейського і вітчизняного досвіду правового регулювання захисту прав інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 2. С. 67–73.
17. Завгородня В.М. Поняття європейського та адміністративного простору та концептуалізація його стандартів у первинному праві Європейського Союзу. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2015. № 1. С. 91–95.

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Марценко Наталія Степанівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та міграційної політики
Західноукраїнського національного університету

Статтю присвячено вивченню позитивного досвіду іноземних країн у сфері підвищення ефективності цивільного судочинства через використання сучасних інформаційних технологій. Зокрема, особливий інтерес становить застосування сучасних технологій для вирішення малозначних спорів у цивільному судочинстві. Нині багато з таких суперечок вирішують за допомогою традиційної системи цивільного судочинства, однак інколи витрати на вирішення таких спорів є непропорційними сумі спору. Такий стан речей не тільки не сприяє захисту порушених прав, а і викликає занепокоєння щодо належної реалізації доступу до правосуддя. Тому полегшення доступу до правосуддя за допомогою інформаційних технологій має особливий потенціал оперативно, економно та процедурно справедливо вирішити малозначні цивільні спори.

Зокрема, у статті досліджуються онлайн-платформи для вирішення спорів (Online Dispute Resolution, ODR), які розроблені у комерційній сфері та активно використовуються для вирішення суперечок між продавцями та споживачами товарів і послуг. У статті акцентується особлива увагу на значному потенціалі даних технологій, які здатні вирішувати велику кількість дрібних цивільних спорів більш оперативно, з меншими матеріальними затратами для сторін та з більшою кількістю задоволених користувачів порівняно з традиційними процесами та процедурами цивільного судочинства. Наголошено на необхідності ретельно дотримуватися цілей цивільного судочинства та його основних принципів при розробці та реалізації таких платформ у правосудді. Застосовувані у правосудді технології мають бути безпечними та надійними, забезпечувати збереження конфіденційної інформації розглянутих спорів та технічно гарантувати інформаційну безпеку користувачам таких технологій. Саме тому онлайн-платформи для вирішення спорів варто постійно технічно удосконалювати за рахунок залучення інновацій, зокрема технологій штучного інтелекту.

Ключові слова: цивільне судочинство, цифрові технології, онлайн-платформа для вирішення спорів, малозначні спори, доступ до правосуддя.

Martsenko Nataliia. Using digital technology to improve civil justice outcomes: international experience

This article is devoted to the study of the positive experience of foreign countries in the field of improving the efficiency of civil justice through the use of modern information technologies. In particular, the use of modern technologies to resolve minor disputes in civil proceedings is of particular interest. Today, many of these disputes are resolved through the traditional civil justice system, however, sometimes the costs of resolving such disputes are disproportionate to the amount of the dispute. This state of affairs not only does not contribute to the protection of violated rights, but also raises concerns about the proper implementation of access to justice. Therefore, facilitating access to justice with the help of information technologies has a special potential to resolve minor civil disputes quickly, economically and procedurally fairly.

In particular, the article examines online dispute resolution platforms (ODR), which are developed in the commercial sphere and are actively used to resolve disputes between sellers and consumers of goods and services. The article focuses special attention on the significant potential of these technologies, which are able to resolve a large number of small civil disputes more quickly, with lower material costs for the parties and with a greater number of satisfied users compared to traditional processes and procedures of civil litigation. It is emphasized

the need to carefully observe the goals of civil justice and its basic principles when developing and implementing such platforms in justice. The technologies used in justice must be safe and reliable, ensure the preservation of confidential information of the considered disputes and technically guarantee information security for users of these technologies. That is why online dispute resolution platforms must constantly improve technically by involving innovations, including artificial intelligence technologies.

Key words: *civil justice, digital technologies, online dispute resolution platform, minor disputes, access to justice.*

Удосконалення та реформування системи цивільного судочинства є безперервним і повторюваним процесом, направленим на підвищення ефективності та покращення системи правосуддя задля її відповідності сучасним умовам правозастосування та очікуванням громадян. У суспільстві, яке швидко змінюється та все більше залежить від цифрових технологій у всіх сферах життя, система правосуддя нерідко відстає. Насправді ж, сучасні технології у цивільному процесі здатні значно покращити доступ до правосуддя та підвищити його ефективність, зменшивши витрати і затримки у цивільних судових процесах. Саме тому, полегшення доступу до правосуддя та ефективність вирішення цивільних спорів, особливо в умовах активного розвитку інформаційних технологій та штучного інтелекту, має особливий інтерес. Це пов'язано не тільки з активним використанням онлайн-продажу товарів, але і зі зростанням кількості суперечок, викликаних цим. Питання ефективності захисту прав споживача при купівлі-продажу товарів онлайн зокрема та вирішення суперечок, які виникають у сфері електронної комерції загалом, спонукає до розроблення гнучких правових механізмів, які, спираючись на сучасні інформаційні технології, допоможуть швидко та ефективно вирішити малозначні цивільні спори.

Останнім часом спостерігається зростання популярності онлайн-платформ для вирішення спорів (Online Dispute Resolution, далі – ODR) у системах державного правосуддя багатьох європейських країн для вирішення суперечок між споживачами товарів та послуг. Наприклад, eBay вирішує понад 60 мільйонів спорів на рік за методологією ODR, яка за набагато менших економічних та часових затрат здатна краще сприяти веденню та вирішенню судових процесів, порівняно з класичною системою правосуддя. Цікаво, що впровадження ODR у комерційній сфері як

засіб вирішення великомасштабних споживчих спорів із невеликою вартістю, що виникають через онлайн-транзакції на вебсайтах, як-от Amazon, eBay і PayPal, сприяло підвищенню довіри до цих компаній незалежно від того, як було вирішено спір [1]. За допомогою ODR покупці та продавці швидко та з низькими економічними і часовими затратами вирішують суперечки навіть не зважаючи на той факт, що часто вони є географічно віддалені та юрисдикційно відмінні. Система ODR передбачає розгляд справи, починаючи з прийому та управління претензіями, відкриття справи та здійснення необхідних процедур і розрахунків, завершуючи вирішення справи по суті в онлайн-режимі.

Платформи ODR передбачають використання інформаційно-комунікаційних технологій для надання допомоги сторонам вирішувати суперечки. Загалом, у системі судів і трибуналів ODR є цифровою платформою, яка дозволяє вирішувати спори малої вартості, починаючи з початку подання претензії до остаточного рішення повністю онлайн. Цей процес може залучати різні методології, включно з використанням інформації, що надається через «керовані шляхи», гібридне альтернативне вирішення спорів (включно з переговорами та ранньою нейтральною оцінкою або за допомогою людського внеску чи роботи алгоритмів штучного інтелекту), цифровий зв'язок (наприклад, віддалений або відеоучасть у слуханнях та асинхронний обмін повідомленнями), а також завантажуючи та відповідаючи на докази онлайн [2]. ODR спрощує судові процеси та розширює методи доступу до правосуддя, надаючи сторонам можливість вирішувати суперечки на ранній стадії, звільняючи суд і судові ресурси для вирішення складних справ. Зокрема, ODR як швидкий та дешевий метод вирішення малозначних цивільних спорів активно використовується у Великій Британії, США, Австралії, Канаді та ЄС.

Очевидний потенціал ODR для ефективного вирішення спорів сприяв внесенню його до національних систем правосуддя декількома способами, зокрема як платформу, інтегровану в дійсний суд. Інтегровану в суд платформу ODR використано з найбільшою ефективністю у великих обсягах щодо спорів малої вартості, де сторони, як правило, не представлені, а їхня перевага віддається швидкому вирішенню спору [3].

Прихильники ODR обґрунтовують ефективність цих технологій у правосудді та їх високі стандарти справедливості, що дає змогу подолати розрив у правосудді через зменшення бар'єрів у вигляді економічних витрат, часових затримок і труднощів, які можуть обмежувати доступ до правосуддя [4]. Крім того, ODR представляється як рішення для судів, бюджети яких постійно скорочуються. ODR представляє принципово інший підхід до реформи правосуддя, коли замість оцифрування судових процедур успішні моделі ODR реорганізують процеси вирішення спорів та перенаправляють інвестиції на ранні етапи вирішення спору, а не до суду [5]. Слід зазначити, що саме цим ODR відрізняється від судочинства, коли технології використовують для оптимізації або вдосконалення наявних судових процесів.

Платформу ODR активно використовують у країнах Європейського Союзу, де полегшує вирішення скарг споживачів, що виникають у результаті онлайн-транзакцій. Платформа ODR забезпечує єдину точку входу для суперечок між споживачами та продавцями, а також передає спори споживачів до одного з понад 300 сертифікованих зовнішніх органів альтернативного вирішення спору – ADR (Alternative Dispute Resolution) [6]. Ця платформа дозволяє сторонам вибирати мову та вмикає автоматичний переклад. Окрім того, платформа встановлює терміни для забезпечення швидкого вирішення спорів, наприклад 30 днів для переговорів і 90 днів для альтернативного вирішення спору – ADR. Варто зауважити, що ADR є компонентом та водночас функцією комерційних платформ ODR, які використовують у контексті публічного правосуддя. Ця система пропонує людям індивідуальні варіанти вирішення суперечок, які відповідають потребам сторін через

можливість забезпечення переговорів та сприяння (яке може містити примирення або посередництво).

У перший рік роботи цієї платформи розглянуто більше 24 000 суперечок, а 44% спорів було вирішено на початковій стадії переговорів [6]. Також Європейський Союз активно реалізує політику New Deal for Consumers, одне з ключових завдань якої – надати споживачам кращі інструменти для захисту своїх прав та отримання компенсації. У рамках цієї стратегії Європейська комісія підкреслила важливість посилення ODR.

У Великій Британії, наприклад, активно реалізують програму модернізації судів (Transforming Our Justice System), яка насамперед спрямована на скорочення штату суддів та заощадження значних коштів за рахунок зменшення адміністративних і судових витрат на судові слухання та утримання меншої кількості судів. Саме завдяки цій програмі майже весь процес цивільних позовів було автоматизовано та оцифровано.

Крім того, з березня 2018 року Велика Британія реалізує проєкт «Money Claim Online», який передбачає розробку «цифрового онлайн-суду за замовчуванням» для розгляду кримінальних, цивільних, сімейних справ [7]. Money Claim Online дає змогу подати претензію на суму не більше 10 000 фунтів стерлінгів, щоби скористатися захистом та посередництвом. Опитування користувачів, які поділилися своїм досвідом використання цього проєкту для вирішення спорів, показали, що 80% користувачів позитивно оцінили цю послугу. Процеси ODR активно використовують для оскарження штрафів за паркування та дорожніх штрафів за порушення правил дорожнього руху, подання заяв на розлучення тощо. Також сторони можуть завантажувати на онлайн-платформу для миттєвого обміну докази, зокрема відео та голосові файли. Використання ODR передбачає онлайн-слухання, які можуть відбуватися через асинхронний обмін повідомленнями між сторонами та суддею протягом кількох днів. Загалом, рішення, винесені лише на основі поданої таким чином інформації (електронні рішення), є нормою. Такі рішення завантажують для перегляду сто-

рони, а потім надсилають поштою, якщо їх не переглядали протягом двох днів, що рідко буває необхідним [8].

Цікавим є досвід застосування проєктів ODR у Канаді. Так ще у 2012 р. у Канаді створено Трибунал з урегулювання цивільних справ (Civil Resolution Tribunal – CRT), який є першим онлайн-трибуналом у Канаді та світі, інтегрований у систему публічного правосуддя. Спочатку цей трибунал розглядав незначні спори, згодом – більш складні. Основна мета CRT – забезпечити послуги з «доступного, швидкого, економічного, неформального та гнучкого» вирішення спорів [9]. В основі вирішення спорів цим трибуналом лежить підхід, побудований на співпраці, який допомагає сторонам досягти консенсусної згоди.

CRT має чотири ступені: 1. Solution Explorer: безкоштовний онлайн-інструмент, який використовує «керовані шляхи», щоб допомогти людині переміщатися по варіантах вирішення спору. 2. Прийом CRT і переговори: сторона-ініціатор вводить деталі претензії, повідомлення подається іншій стороні, і сторони мають можливість безпосередньо домовитися. 3. Фасилітація: фасилітатор-експерт допомагає сторонам досягти консенсусної угоди за допомогою посередництва, примирення або ранньої нейтральної оцінки. Якщо домовленості досягнуто, це може перетворитися на обов'язковий наказ. Однак якщо сторони не можуть вирішити спір, фасилітатор допомагає сторонам підготуватися до судового розгляду. 4. Винесення рішення: член трибуналу розглядає докази та аргументи сторін (зазвичай у письмовій формі), а потім видає обов'язкове рішення [2].

Очевидно, ODR має величезний потенціал для реформування цивільного судочинства саме за рахунок покращення доступу до правосуддя, вирішення спорів на ранніх етапах розгляду та зниження фінансових витрат. Інтеграція ODR у систему державного правосуддя може як підвищити ефективність, так і змінити спосіб функціонування системи цивільного судочинства щодо малозначних спорів. Звісно, найбільш привабливою рисою ODR є його потенціал зменшити витрати на здійснення правосуддя, особливо на етапі реформування цивільного судочинства.

Водночас видаються справедливими зауваження науковців та суддів, що при впровадженні інформаційних технологій у судочинство слід ретельно оцінити вплив цих технологій на такі елементи системи правосуддя, як доступ до правосуддя, прозорість винесення рішень, дотримання належного процедурного процесу, справедливість і рівень задоволеності розглядом учасників процесу. Тому, реформуючи систему здійснення правосуддя, не слід відкидати правові принципи, які лежать в основі побудови системи цивільного судочинства загалом.

Оскільки початково платформи ODR орієнтувалися на вирішення спорів виключно у комерційній сфері, важливо, щоб принципи їх побудови та функціонування належним чином були зіставлені та узгоджені із законодавчо закріпленими принципами здійснення цивільного судочинства при інтегруванні цих технологій у державні суди. І якщо при використанні ODR у комерційній сфері певні питання (як-от належне апеляційне оскарження) можна було б не брати до уваги, то при інтеграції ODR у сферу публічного правосуддя ці питання стоять особливо гостро.

Цікаво, що у Великій Британії, де активно використовують інформаційні технології у правосудді, юристи та судді висловлюють занепокоєння тим, що інтернет-суд може, навпаки, зменшити доступ до правосуддя, послабити цілісність системи правосуддя та встановити такий стан речей, коли перевагу віддаватимуть ефективності процесу над належністю. Тому, діяльність інтернет-суду постійно моніторять та оцінюють на предмет дослідження питання покращення доступу до правосуддя.

Не дивно, що саме дотримання принципу забезпечення доступу до правосуддя так ретельно досліджують при запровадженні інформаційних технологій у правосуддя. Саме доступ до судів є невід'ємним елементом верховенства права і є закріпленим у міжнародному праві суб'єктивним правом людини. Забезпечення доступу до правосуддя є ключовою метою системи цивільного правосуддя та гарантією права на захист порушених прав. Якщо люди не можуть легко захищати та відстоювати свої права, верховенство права послаблюється. Тому, ODR є одним із засобів

усунення або зменшення серйозних перешкод, пов'язаних із вартістю та темпоральним складником звернення до суду.

Загалом, є дві основні структурні зміни, пов'язані з ODR, які розширюють доступ до правосуддя. По-перше, це відокремлення процесу правосуддя від фізичних місць, оскільки платформа ODR дозволяє зв'язувати людину з іншими сторонами, фасилітаторами та суддями, які можуть бути географічно віддаленими. По-друге, ODR дозволяє користуватися можливістю синхронного (одночасного) до асинхронного (у різний час) процесу, тобто сторони можуть контактувати у зручний для них час [2].

Між тим, застосовувані у правосудді технології повинні бути безпечними та надійними, забезпечувати збереження конфіденційної інформації розглянутих спорів. Тому, видається, що справедливість на цифрових платформах стає також технічною проблемою. Проблема інформаційної безпеки є чи не основною перешкодою до активного впровадження ODR у країнах ЄС, оскільки платформи ODR, які повністю працюють в інтернеті, вразливі до порушення даних.

Однією з переваг ODR є те, що основними учасниками вирішення спору є переважно сторони конфлікту, а не їхні представники. Можливість вирішення на платформах ODR дрібних спорів за участю сторін без необхідності залучення представника видається позитивною стороною, оскільки дає змогу сторонам не витратити матеріальні ресурси на судове представництво. Крім того, доступність та простота алгоритму роботи платформи ODR якраз і базується на тій ідеї, щоб самопредставництво сторін у судовому процесі траплялося все частіше, попри складність правової системи. Простота користування платформою ODR покликана максимально мінімізувати невідповідності між сторонами в ресурсах, досвіді ведення таких судових справ та освіті.

Саме цифрова гнучкість ODR дозволяє експериментувати для посилення процесуальної справедливості. Незалежно від того, розглядається справа з використанням платформи ODR чи у звичному судовому порядку, учасники спору мають такі ж очікування щодо процесуальної справедливості в ODR, як і від традиційних судів [10]. Тому, ураховуючи можливості цих цифро-

вих технологій для покращення справедливості за відносно невелику вартість, ODR має прагнути забезпечити високі показники стандарту процесуальної справедливості.

Крім того, використання ODR має також забезпечити справедливе ставлення до сторін через надання рівних можливостей представити свою справу. Сучасні технології здатні виявляти дисбаланс сил у цивільному процесі ODR та повинні намагатися його компенсувати (наприклад, використання експертних знань або штучного інтелекту для спрямування користувачів до певних рішень без експертної допомоги юриста) [11]. Особливу увагу слід звернути саме на технології штучного інтелекту, які мають надзвичайно великий потенціал у сфері правосуддя, ба більше, засвідчують свою ефективність у країнах, які впровадили штучний інтелект у роботу системи правосуддя [12].

Очевидно, що використання платформ ODR має значний потенціал для вирішення великої кількості дрібних цивільних спорів більш оперативно, з меншими матеріальними затратами для сторін та з більшою кількістю задоволених користувачів порівняно з традиційними процесами та процедурами цивільного судочинства. Однак при розробці та реалізації таких платформ надзвичайно важливо дотримуватися цілей цивільного судочинства, його основних принципів, особливо з точки зору доступу до правосуддя та забезпечення процесуальної справедливості. Тому постійне технічне вдосконалення та залучення інновацій (зокрема, технологій штучного інтелекту) у платформи ODR як забезпечить дотримання принципів цивільного судочинства, так і реалізує свою основну мету – покращити доступу до правосуддя за ефективніших та економічніших умов його здійснення.

Цей досвід є особливо актуальним для нашої держави, оскільки впровадження цих технологій дасть змогу розвантажити судову систему, з огляду на численні звернення громадян за захистом їх порушених майнових та особистих немайнових прав, спричинених російською агресією. Тому вивчення позитивного міжнародного досвіду використання у судових системах платформ ODR у майбутньому дасть змогу ефективно впровадити дані технології у вітчизняну систему правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Colin Rule, 'Quantifying the Economic Benefits of Effective Redress: Large E-commerce Data Sets and the Cost-Benefit Case for Investing in Dispute Resolution' (2012) 34(4) University of Arkansas at Little Rock Law Review 767, 772. <https://lawrepository.uarl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=lawreview>
2. Cashman, P., and E. Ginnivan, "Digital Justice: Online Resolution of Minor Civil Disputes and the Use of Digital Technology in Complex Litigation and Class Actions," Macquarie Law Journal, Vol. 19, 2019, pp. 39–79 , Sydney Law School Research Paper No. #19/40. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3415229
3. Latifah, Emmy & Bajrektarevic, Anis & Imanullah, Moch. (2019). Digital Justice in Online Dispute Resolution: The Shifting from Traditional to the New Generation of Dispute Resolution. Brawijaya Law Journal. 6. 27–37. https://www.researchgate.net/publication/332654070_Digital_Justice_in_Online_Dispute_Resolution_The_Shifting_from_Traditional_to_the_New_Generation_of_Dispute_Resolution
4. Ethan Katsh and Orna RabinovichEiny, 'Access to Digital Justice' in Ethan Katsh and Orna Rabinovich-Einy (eds), Digital Justice: Technology and the Internet of Disputes (Oxford University Press, 2017) 39, 51. https://www.elevenjournals.com/tijdschrift/ijodr/2014/1/IJODR_2014_001_001_002.pdf
5. Lord Justice Michael Briggs, Civil Courts Structure Review (Final Report, July 2016) 115 [12.6] <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/07/civil-courts-structure-review-final-report-jul-16-final-1.pdf>
6. European Union, European Commission, Report from the Commission to the European Parliament and the Council On the Functioning of the European Online Dispute Resolution Platform Established under Regulation (EU) No 524/2013 on Online Dispute Resolution for Consumer Disputes, COM(2017) 744 Final, 13 December 2017, 2. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/first_report_on_the_functioning_of_the_odr_platform.pdf
7. Sir Terence Etherton, 'The Civil Court of the Future' (Lord Slynn Memorial Lecture, 14 June 2017), <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2017/06/slynn-lecture-mr-civil-court-of-the-future-20170615.pdf>
8. JUSTICE Working Party, What is a Court? (Report, May 2016) 17, <https://files.justice.org.uk/wp-content/uploads/2016/05/06170726/JUSTICE-What-is-a-Court-working-party-press-briefing-17.05.16.pdf>
9. Welcome to the Civil Resolution Tribunal', Civil Resolution Tribunal (Web page, 2019), <https://civilresolutionbc.ca/>
10. Robert Thomas and Joe Tomlinson, 'The Digitalisation of Tribunals: What We Know and What We Need to Know' (Research Paper, Public Law Project, 5 April 2018). <https://publiclawproject.org.uk/content/uploads/2018/04/The-Digitalisation-of-Tribunals-for-website.pdf>
11. Joe Tomlinson, 'Measuring to Know and Measuring to Manage: An ODR Access to Justice Audit', Law, Technology and Access to Justice (Blog, 1 August 2018). <https://law-tech-a2j.org/odr/measuring-to-know-and-measuring-to-manage-the-proposal-for-an-access-to-justice-audit-of-odr-procedures/>
12. Drakokhrust T, Martsenko N. Artificial Intelligence in the Modern Judicial System. *J Mod Educ Res*, 2022; 1: 5. DOI: 10.53964/jmer.2022005

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Мінакова Євгенія Валеріївна,

доцент кафедри загальноправових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті розкрито правове регулювання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування для визначення його системи і напрямів удосконалення в умовах сучасних демократичних процесів в Україні, що зумовлені євроінтеграцією.

Правове забезпечення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування передбачає: регламентацію та організацію функціонування суб'єктів контролю; форми і методи реалізації контролю та нагляду; засади взаємодії органів місцевого самоврядування і суб'єктів контролю; гарантування законності при проведенні контролю, а також гарантування дотримання прав та інтересів громади і суспільства. Систему нормативно-правових актів у сфері контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування складають: 1) Конституція України; 2) міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти.

Обґрунтовано, що правове забезпечення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування – це процес створення, приведення в дію та постійної підтримки нормативно визначених якостей відповідної діяльності, забезпечення досягнення її мети за допомогою нормативно-правових засобів. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування розвивається у системі міжнародних актів.

Внутрішній контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування забезпечується на законодавчому рівні та деталізується через локальну нормотворчість муніципальних органів. У питаннях організації і правового забезпечення внутрішнього контролю органи місцевого самоврядування користуються широкими дискреційними повноваженнями. Правова концепція державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування перебуває у процесі формування. Одним із завдань децентралізації влади стало визначення нового підходу до організації контролю за дотриманням законності під час здійснення як власних, так і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування. У національному законодавстві громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування закріплюється умовно та фрагментарно. Для всебічного розвитку демократії в Україні підтримуємо закріплення інституту громадського контролю у Законі України «Про громадський контроль».

Ключові слова: *місцеве самоврядування, контроль, верховенство права, демократія, децентралізація влади, євроінтеграція.*

Minakova Yevheniia. Legal regulation of control over the activities of local self-government bodies in Ukraine in the conditions of decentralization of power and European integration

The article discloses the legal regulation of control over the activities of local self-government bodies in order to determine its system and directions for improvement in the conditions of modern democratic processes in Ukraine, which are due to European integration.

Legal provision of control over the activities of local self-government bodies includes: regulation and organization of the functioning of control subjects; forms and methods of implementation of control and supervision; principles of interaction between local self-government bodies and controlling entities; guaranteeing legality during control, as well as guaranteeing compliance with the rights and interests of the community and society. The system of normative legal

acts in the field of control over the activities of local self-government bodies consists of: 1) the Constitution of Ukraine; 2) international legal acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine; 3) laws of Ukraine; 4) subordinate legal acts.

It is substantiated that the legal provision of control over the activities of local self-government bodies is a process of creation, implementation and constant support of the normatively determined qualities of the relevant activity, ensuring the achievement of its goal with the help of regulatory and legal means. Control over the activities of local self-government bodies develops in the system of international acts.

Internal control over the activities of local self-government bodies is ensured at the legislative level and is detailed through the local rule-making of municipal bodies. In matters of organization and legal provision of internal control, local self-government bodies enjoy broad discretionary powers. The legal concept of state control over the activities of local self-government bodies is in the process of formation. One of the tasks of decentralization of power was the definition of a new approach to the organization of control over compliance with legality during the exercise of both own and delegated powers of local self-government bodies. In the national legislation, public control over the activities of local self-government bodies is established conditionally and fragmentarily. For the comprehensive development of democracy in Ukraine, we support the establishment of the institution of public control in the Law of Ukraine "About Public Control".

Key words: *local self-government, control, rule of law, democracy, decentralization of power, European integration.*

Євроінтеграційні перспективи України зумовлюють потребу удосконалити та посилити місцеве самоврядування як демократичну форму публічної влади. Цей політичний фактор безпосередньо впливає на рівень демократії та верховенства права. Потреба дослідження різних аспектів правового регулювання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування зумовлена нелінійним розвитком законодавства у цій сфері суспільних відносин. Дослідження змісту нормативно-правових актів у цій сфері сприяє виявленню та вирішенню основних проблеми контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, допоможе удосконалити євроінтеграційний процес та посилити ефективність діяльності муніципальної влади.

Питання правового забезпечення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування отримало фрагментарне вивчення у межах наукових розвідок таких вітчизняних дослідників, як О. Андрійко, С. Братель, О. Джафарова, С. Денисюк, В. Гаращук, А. Крупник, С. Кушнір, М. Лациба, Л. Наливайко, Г. Пришляк, Л. Рогатіна, І. Сквірський, О. Савченко, О. Смоляр, О. Сушинський, О. Федоровська, С. Шестак та ін. Актуальність подальшого дослідження посилюється і тим, що сучасне законодавство про місцеве самоврядування загалом та про контроль за його діяльністю зокрема необхідно привести у відповідність до міжнародних і регіональних (європейських)

стандартів із метою створення умов для євроінтеграції України.

Мета статті – розкрити правоверегулювання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування для визначення його системи і напрямів удосконалення в умовах сучасних демократичних процесів в Україні, що зумовлені євроінтеграцією.

Правове забезпечення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування – це процес створення, приведення в дію та постійної підтримки нормативно визначених якостей відповідної діяльності, забезпечення досягнення її мети за допомогою нормативно-правових засобів. Пріоритетне значення у правовому забезпеченні контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування належить конституційно-правовому та адміністративно-правовому регулюванню.

Правове забезпечення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування передбачає: регламентацію та організацію функціонування суб'єктів контролю; форми і методи реалізації контролю та нагляду; засади взаємодії органів місцевого самоврядування і суб'єктів контролю; гарантування законності при проведенні контролю, а також гарантування дотримання прав та інтересів громади і суспільства.

Систему нормативно-правових актів у сфері контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування складають: 1) Конституція України; 2) міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані

Верховною Радою України; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти.

Правовою основою контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування є Конституція України, що встановлює засади здійснення місцевого самоврядування. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування встановлено ст. 143 Конституції України. Його мають право здійснювати безпосередньо органи місцевого самоврядування, територіальна громада і держава в особі своїх органів. Відповідно до ч. 4 ст. 143 органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади [1]. Подальше правове забезпечення проведення внутрішнього та зовнішнього державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування здійснено у відповідних законах та підзаконних актах, чого не можна сказати про зовнішній громадський контроль.

Громадський контроль за органами місцевого самоврядування закріплений у Конституції України опосередковано та впливає зі змісту ст. ст. 34, 36, 38, 40, 140, 143. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 143 Конституції України територіальні громади мають право безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляти майном, що є в комунальній власності; затверджувати програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролювати їх виконання; затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролювати їх виконання; установлювати місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечувати проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати комунальні підприємства, організації та установи, а також здійснювати контроль за їх діяльністю; вирішувати інші питання місцевого значення, уналежнені законом до їхньої компетенції [1]. Конституція України утворює основу для розвитку системи законів, що регулюють відповідні суспільні відносини.

Формування конституційних засад контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування відбулося під впливом міжнародних та європейських стандартів місцевого самоврядування. Концепція

контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування активно розвивається у світі і є міжнародно визнаною технологією. На формування відповідних правових засад у світі впливають такі міжнародні інституції, як ООН, Рада Європи, Європейський Союз, Організація з безпеки та співробітництва в Європі та ін. Слід виокремити внесок таких поважних органів, як Європейський суд з прав людини та Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія).

Цими інституціями створено значну кількість правил, рекомендацій і стандартів, що стосуються організації та здійснення громадського контролю в окремих сферах суспільного життя і які мають бути імплементаваними у національне законодавство [2 с. 63]. Всесвітні та регіональні (європейські) стандарти громадського контролю складають систему норм, які охоплюють найважливіші аспекти громадської участі. Ця система не є сталою, вона постійно розвивається з розвитком суспільних відносин у рамках концепцій здійснення публічного адміністрування (типу «Good Governance» та «Democratic Governance»), що перевірені досвідом і практикою держав Європейського Союзу [3, с. 69; 11]. Міжнародні правові акти, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, що регламентує контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. Але більшість таких документів має рамковий, рекомендаційний характер та не спирається на стабільний і дієвий механізм гарантування. До того ж не отримали належної уваги стандарти місцевого самоврядування Європейського Союзу.

Закони, що регулюють правовий статус органів місцевого самоврядування, суб'єктів контролю та форми його проведення, посідають особливе місце у системі забезпечення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, органічно розвиваючи та доповнюючи положення Конституції України і відтворюючи міжнародні стандарти.

Окремого закону, який би регулював здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні, не створено [12]. Відповідні норми закріплені у великій кількості різних і часто не пов'язаних між собою актів.

Система законів та підзаконних нормативно-правових актів у сфері контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування не є цілісною й однорідною. Закони та підзаконні нормативно-правові акти у цій сфері залежно від предмета правового регулювання поділяються на ті, що регулюють внутрішній та зовнішній (державний і громадський) контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. Отже, насамперед, уваги заслуговує правове забезпечення внутрішнього контролю в органах місцевого самоврядування.

Нормативно-правові засади внутрішнього контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Основні засади внутрішнього контролю закріплені у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. Місцеві ради контролюють діяльність створених ними виконавчих органів (ст. 11), виконавчих комітетів (ст. 51), відділів, управлінь та інших органів (ст. 54), а також сільських, селищних, міських голів (п. 6 ст. 42). На вимогу не менше половини депутатів відповідної ради сільський, селищний, міський голова зобов'язаний прозвітувати перед радою про роботу виконавчих органів ради у будь-який визначений термін. Місцеві ради мають право утворювати тимчасові контрольні комісії для здійснення контролю з конкретно визначених радою питань, що належать до повноважень місцевого самоврядування (ст. 48) [4]. Указані декларативні норми посилені визначеними у законі механізмами взаємного впливу цих органів, які й утворюють внутрішню систему стримувань і противаг у місцевому самоврядуванні.

Так, відповідно до ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. сільським, селищним, міським головою, а також не менш як 1/10 частиною жителів може бути порушено питання про дострокове припинення повноважень місцевої ради у разі ухвалення нею незаконних рішень, непроведення без поважних причин сесій тощо. Водночас у ст. 79 Закону встановлено, що повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути також достроково припинені, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і сво-

боди громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень за рішенням місцевого референдуму або за рішенням відповідної місцевої ради. У ст. 79-1 Закону передбачено і дострокове припинення повноважень старости за рішенням місцевої ради, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень [4; 15]. Отож, за результатами внутрішнього контролю, органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право скористатися досить дієвим, але складним механізмом реагування на виявлені порушення.

Такий внутрішній контроль місцевих рад є досить масштабним, що впливає на його систематичність і постійність. Для забезпечення постійного і безперервного контролю в органах місцевого самоврядування раціонально утворювати окремий структурний підрозділ.

З метою утворення дієвого механізму внутрішнього контролю за власною діяльністю та для попередження порушення законодавства, недопущення недоліків у роботі, органи місцевого самоврядування утворюють структурні підрозділи (частіше управління). Обов'язкове їх створення в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. не передбачено, тому наразі низка органів місцевого самоврядування таких структурних підрозділів не мають. Винятком є організація внутрішнього бюджетного контролю.

Ще одним напрямом, що отримує в органах місцевого самоврядування статус «підконтрольного», є запобігання та протидія корупції. Відповідно до законів України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. [5], «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. [6] органи місцевого самоврядування затверджують внутрішні акти щодо процедури врегулювання конфлікту інтересів, етичні кодекси та процедури запобігання і виявлення корупції, механізми реагування на ризики, пов'язані з корупцією.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності» від 02.06.2016 р. міські ради наділені правом утворювати колегіальні наглядові ради для контр-

олю за діяльністю комунальних підприємств [7]. Упровадження внутрішнього контролю в органах місцевого самоврядування через наглядову раду є своєчасною тенденцією [13]. В умовах децентралізації влади в органів місцевого самоврядування з розширенням повноважень і сфер відповідальності виникає потреба збільшити кількість комунальних підприємств, а отже, актуалізується потреба контролю за їх роботою. При цьому такий контроль органів місцевого самоврядування можна вважати зовнішнім, хоча він суттєво впливає на їх ефективність і авторитет загалом.

Внутрішній контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування є найбільш законодавчо врегульованим та деталізується через локальну нормотворчість цих органів. У питаннях організації і правового забезпечення внутрішнього контролю органи місцевого самоврядування користуються широкими дискреційними повноваженнями. Право самостійно вирішувати питання внутрішнього контролю реалізується через розпорядження місцевих голів та рішення рад, якими затверджуються внутрішні положення і порядки про контроль.

Проблемою є те, що не всі органи місцевого самоврядування зацікавлені і визнають потребу в організації внутрішнього контролю. Ускладнює цей процес відсутність досвіду органів місцевого самоврядування у питаннях організації системи внутрішнього контролю, брак чіткого розуміння того, яким чином забезпечити її ефективне функціонування.

Нормативно-правові засади державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. У ст. 20 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. зазначено, що державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування здійснюється на підставі та в межах повноважень і у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а також не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень [4]. У ст. 76 Закону встановлено відповідальність і підконтрольність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед держа-

вою з питань здійснення ними делегованих повноважень органів виконавчої влади [4]. Розглянемо делеговані повноваження органів місцевого самоврядування як предмет державного контролю.

Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. визначає, що об'єктом державного контролю є реалізація органами місцевого самоврядування делегованих повноважень у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку (ст. 27); управління комунальною власністю (ст. 29); житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку (ст. 30); будівництва (ст. 31); освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту (ст. 32); регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища (ст. 33); соціального захисту населення (ст. 34); зовнішньоекономічної діяльності (ст. 35); оборонної роботи (ст. 36); реєстрації місця проживання фізичних осіб (ст. 37-1); забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (ст. 38) [4]. У ч. 2 ст. 11 встановлено, що виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних рад із питань здійснення делегованих їм повноважень є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади. У ч. 2 ст. 16 визначено, що органам місцевого самоврядування законом можуть надаватися і окремі повноваження органів виконавчої влади, у здійсненні яких вони також є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади [4]. Органи державної влади здійснюють контроль за реалізацією делегованих повноважень через аналіз відповідних актів органів місцевого самоврядування, інформації про виконання таких повноважень, через проведення перевірок діяльності виконавчих органів тощо.

Фрагментарність правового вирішення питання делегування органами виконавчої влади повноважень органам місцевого самоврядування спровокувала численні дискусії щодо потреби ухвалити окремий закон у цій сфері [14]. Відсутність відповідного нормативно-правового акта постійно ускладнювало делегування і відкликання повноважень та контроль за їх виконан-

ням, унеможливило відмову органів місцевого самоврядування від виконання делегованих повноважень тощо. Доцільним є перегляд концептуальних засад процедури державного контролю за делегованими повноваженнями органів місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень. У ст. 71 Закону встановлено гарантії місцевого самоврядування, його органів та посадових осіб, серед яких – заборона органам виконавчої влади, їх посадовим особам втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, що належать до повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування [4]. Одним із завдань децентралізації стало визначення нового підходу до контролю за дотриманням законності під час здійснення як власних, так і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування.

Система законів, що визначають правовий статус державних суб'єктів, які мають право здійснювати контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування загалом та за реалізацією ними делегованих повноважень зокрема, опосередковано формують його правову природу. Серед таких законів слід виокремити такі: закони України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р., «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р., «Про місцеві державні адміністрації» від 28.05.1999 р., «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р., «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р., «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р., «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. та ін. Через реалізацію своїх безпосередніх повноважень державні органи можуть безпосередньо або опосередковано контролювати окремі аспекти діяльності органів місцевого самоврядування.

Отже, державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування знаходить хоч і несистемне, але деталізоване закріплення у чинному законодавстві. Насамперед, урегульовано процедуру контролю за реалізацією делегованих повноважень через аналіз відповідних актів органів місцевого самоврядування, інформації про виконання таких повноважень, через проведення перевірок діяльності виконавчих органів тощо. В умовах децентралізації набуло актуальності встановлення мінімальних заходів контролю за власними повноваженнями органів місцевого самоврядування.

Нормативно-правові засади громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Правові засади громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування об'єктивовані у законах та підзаконних нормативно-правових актах несистемно і непослідовно.

Закони, об'єктом правового регулювання яких, серед іншого, є проведення громадського контролю, можна поділити на три основні групи:

- закони що визначають правовий статус органів місцевого самоврядування: «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р., «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. та ін.;

- закони, що забезпечують доступ до інформації: «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р., «Про інформацію» від 02.10.1992 р., «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р., «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23.09.1997 р., «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. та ін.;

- закони, що визначають правовий статус інститутів громадянського суспільства (суб'єктів громадського контролю): «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р., «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р., «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 р., «Про організацію роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 р., «Про бла-

годійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р., «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р., «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 р., «Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні» від 16.11.1992 р., «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р., «Про інформаційні агентства» від 28.02.1995 р. та ін.

Попри розгалужену систему законів, громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування у них згадується переважно фрагментарно. Доцільно акцентувати увагу на основних із них.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста (ст. 6). Формами безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення визначено місцеві референдуми (ст. 7), загальні збори громадян (ст. 8), місцеві ініціативи (ст. 9) та громадські слухання (ст. 13) [4]. Отже, Законом визначено проведення громадського контролю в окремих формах. Але наявних положень Закону недостатньо для їх практичної реалізації, оскільки такі форми не отримали дієвої офіційно визначеної процедури проведення на рівні підзаконних актів.

Аналіз чинного законодавства України та правозастосовної практики дав підстави О. Смоляру констатувати наявність у нормативно-правовій базі, яка регулює відносини у сфері місцевого самоврядування, прогалин і нечітко визначених, колізійних положень, що негативно впливає на забезпечення конституційного права територіальних громад і їх органів самостійно вирішувати питання місцевого значення [8, с. 243].

Гласність і відкритість діяльності органів місцевого самоврядування є неодмінним складником розвитку інституту громадського контролю. Принцип гласності отримав закріплення у чинному Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 4) [4]. Незважаючи на те, що цей принцип не посилений дієвим механізмом його реалізації, органи місцевого самоврядування активно обирають для себе і реалізують політику відкритості

і гласності. Особливо це стосується обласних рад. Механізм забезпечення гласності і відкритості органів місцевого самоврядування потребує систематизації та вдосконалення у межах окремих теоретико-правових розвідок.

Складником принципів гласності і відкритості, що уможлиблює проведення громадського контролю, є доступ громадян та їх організацій до інформації про роботу органів місцевого самоврядування. У цьому аспекті вагоме значення має закріплене Законом України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. право громадяни звернутися до органів місцевого самоврядування відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [9]. Але найдієвіший механізм, який використовують громадяни найчастіше, – це передбачений законами України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. та «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. доступ до інформації, отриманої або створеної у процесі виконання органами місцевого самоврядування своїх повноважень та обов'язків.

Принагідно зазначимо, що отримання й опрацювання інформації суб'єктами громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування є первинним етапом процедури контролю. Дійсно результативним громадський контроль може бути лише за умови обов'язковості врахування його висновків у роботі підконтрольного суб'єкта. Наразі результати громадського контролю є рекомендаційними, що нівелює зусилля інститутів громадянського суспільства забезпечити належну діяльність органів місцевого самоврядування. Однак отримані у процесі громадського контролю дані про порушення органами місцевого самоврядування чинного законодавства є підставою для звернення до суду.

Деталізовану регламентацію законодавчо встановлених форм, напрямів і механізмів громадського контролю у сфері місцевого самоврядування науковці пропонують закріплювати в статутах

територіальних громад, зокрема, з метою відображення специфіки громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування відповідної територіальної громади [10, с. 20]. Уважаємо, що закріплення форм громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування лише у статутах територіальних громад не сприятиме їх повноцінному використанню і розвитку інституту громадського контролю в цілому.

У національному законодавстві громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування закріплюється умовно та фрагментарно. У науковій літературі та експертному середовищі існує думка про доцільність ухвалення закону «Про громадський контроль». Протягом останніх двадцяти років (перший проект створено 13.07.2001 р.) здійснено понад десять спроб розробити відповідний законопроект. Останній проект «Про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб» № 9013 від 07.08.2018 р. також був відкликаний. Принагідно зазначимо, що вказані законопроекти не характеризуються повнотою, змістовністю та системністю.

Для створення умов всебічного розвитку демократії в Україні, становлення ефективної, самостійної системи місцевого самоврядування, яка б функціонувала на засадах транспарентності, та для розширення правових можливостей громадянського суспільства підтримуємо закріплення інституту громадського контролю на законодавчому рівні – у Законі України «Про громадський контроль». У цьому законі доцільно врегулювати єдиний, цілісний механізм контролю громадян та їх об'єднань за всією системою органів публічної влади.

Проблематика розробки і ухвалення закону про громадський контроль зумовлена складністю відповідних суспільних відносин, відсутністю політичної волі, ризиком обмежити потенційні можливості інститутів громадянського суспільства унаслідок непродуманого і несистемного підходу.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки та узагальнення:

1. Правове забезпечення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування – це процес створення, приведення в дію та постійної підтримки нормативно визначених якостей відповідної діяльності, забезпечення досягнення її мети за допомогою нормативно-правових засобів. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування розвивається у системі міжнародних актів. Норми, що регулюють здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, закріплені у великій кількості різних, не пов'язаних між собою нормативно-правових актів. Закони та підзаконні нормативно-правові акти у цій сфері залежно від предмета правового регулювання поділяють на ті, що регулюють внутрішній та зовнішній (державний і громадський) контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування.

2. Внутрішній контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування забезпечується на законодавчому рівні та деталізується через локальну нормотворчість муніципальних органів. У питаннях організації і правового забезпечення внутрішнього контролю органи місцевого самоврядування користуються широкими дискреційними повноваженнями. Для забезпечення постійного, системного і безперервного внутрішнього контролю в органах місцевого самоврядування раціонально утворювати окремий структурний підрозділ.

3. Одним із завдань децентралізації влади стало визначення нового підходу до організації державного контролю за дотриманням законності під час здійснення як власних, так і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування. Державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування знаходить хоч і несистемне, але деталізоване закріплення у чинному законодавстві. У національному законодавстві громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування закріплюється умовно та фрагментарно. Для всебічного розвитку демократії в Україні та створення умов євроінтеграції підтримуємо закріплення інституту громадського контролю у Законі України «Про громадський контроль».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сквірський І.О. Громадський контроль у публічному управлінні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : дис. ... д-ра. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 413 с.
3. Неугодніков А.О. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації: наближення до міжнародних стандартів. *Lex Portus*. 2019. № 6. С. 66–80.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 533.
8. Смоляр О.А. Теоретико-правові засади контрольної діяльності у сфері місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. № 26. С. 239–249.
9. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
10. Кравчук В.М. Громадський контроль у сфері місцевого самоврядування: проблеми ефективності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 16–20.
11. Наливайко Л.Р., Чепік-Трегубенко О.С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 10. С. 44–47.
12. Касяненко Є.В. Інформаційно-комунікаційні технології у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3 (96). С. 40–45.
13. Касяненко Є.В. Теоретико-правова характеристика форм громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. №.4 (89). С. 71–79.
14. Мінакова Є.В. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 244 с.
15. Nalyvaiko L., Mediyanyk V., Minakova Ye. Control over the activities of local self-government bodies: concepts and types, object and subject. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 34–39.

УДК 341.174

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.11>

ПОРЯДОК ОБРАННЯ НА ПОСАДУ СУДДІ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

Мосійчук Лілія Мар'янівна,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Процес європейської інтеграції у 2022 році отримав новий напрям розвитку – Україна та Молдова стали державами-кандидатами в члени ЄС. Оскільки сам Європейський Союз та його інституції динамічно еволюціонували, доцільно переглянути та модернізувати напрацьовані для України висновки. Цим викликаний науковий інтерес до Суду справедливості Європейського Союзу.

Діяльність будь-якої судової інстанції (національної, наднаціональної чи міжнародної) визначають багато факторів, серед яких: правова база створення і функціонування, бюджетне фінансування та кадровий склад. Авторитетність суду, його легітимність багато в чому залежать від суддів, які там здійснюють правосуддя.

Виокремлюють дві основні моделі процедури національного відбору кандидатів на посаду судді Суду справедливості Європейського Союзу – традиційну та змішану. Республіка Польща є членом Європейського Союзу з 2004 року і має відповідний досвід у цьому питанні, використовує змішану модель. Вибір прикладу польського порядку призначення на посаду судді Суду справедливості Європейського Союзу також викликаний значною подібністю наших правових систем та порядку формування суддівського корпусу в національних судах.

На основі аналізу польського досвіду призначення на посаду судді Суду справедливості Європейського Союзу запропоновано при проведенні в перспективі національного конкурсу в Україні враховувати відповідність шести критеріям, напрацьованим комісією Суду справедливості Європейського Союзу. Також корисним буде вітчизняний досвід у частині подання декларації доброчесності, що застосовується під час процедури добору та призначення на посаду суддів в Україні. Процес відбору має бути максимально транспарентним, і його перебіг має відображатися в ЗМІ та на офіційних сайтах уряду та профільного міністра. Тому в складі уряду має з'явитися посада відповідного міністра і це потребуватиме відповідної законодавчої роботи.

Ключові слова: євроінтеграція, Суд справедливості Європейського Союзу, суддя.

Mosiichuk Liliia. Procedure for election to the position of a judge Court of Justice of the European Union: Polish experience

The process of European integration in 2022 received a new direction of development – Ukraine and Moldova became candidate states for EU membership. Since the European Union itself and its institutions have dynamically evolved, it is expedient to review and modernize the conclusions drawn up for Ukraine. This caused scientific interest in the Court of Justice of the European Union.

Many factors are determined in activity of any judicial instance (national, supranational or international): the legal basis for its creation and functioning, budgetary funding and personnel. The authority of the court and its legitimacy largely depend on the judges who administer justice there.

There are two main models of the procedure of national selection of candidates for the position of judge of the Court of Justice of the European Union: traditional and mixed. The Republic of Poland has been a member of the European Union since 2004 and has relevant experience in this matter, using a mixed model. The choice of an example of the Polish procedure for appointing a judge of the Court of Justice of the European Union is also caused by the significant similarity of our legal systems and the procedure for forming the judicial corps in national courts.

Based on the analysis of the Polish experience of appointment to the post of a judge of the Court of Justice of the European Union, it is proposed to take into account compliance with the six criteria developed by the commission of the Court of Justice of the European Union when conducting a national competition in the future in Ukraine. Domestic experience in submitting a declaration of integrity, which is used during the selection and appointment of judges in Ukraine, will also be useful. The selection process should be as transparent as possible and its progress should be reflected in the mass media and on the official websites of the government and the relevant minister. Therefore, the position of the corresponding minister should appear in the government, and this will require appropriate legislative work.

Key words: European integration, Court of Justice of the European Union, judge.

Процес європейської інтеграції, оформлення якого розпочалось у 1951 році, пройшов складний шлях і 23 червня 2022 року отримав новий напрям розвитку, коли Європейська Рада на саміті у Брюсселі ухвалила рішення про надання Україні та Молдові статусу кандидата в члени Європейського Союзу. Це рішення стало важливим кроком у сучасній історії державно-правового розвитку України, поставивши перед державою та суспільством нові виклики і завдання. Звісно ж, інституційна система та наддержавний правопорядок Європейського Союзу досліджували науковці і практики багато років, адже наша держава і наше суспільство тривалий час докладало чималих зусиль для вступу у Європейський Союз. Водночас, сам Європейський Союз, його інституції динамічно еволюціонували, тож і напрацьовані висновки та результати доцільно переглянути та модернізувати, зокрема з урахуванням трансформації українського державного апарату, яка відбувалась останні роки і триває зараз. Цим викликаний науковий інтерес до Суду справедливості Європейського Союзу (The Court of Justice of the European Union) (далі – ССЕС) як до досить оригінальної інституції, наділеної функцією не лише правосуддя (що здавалося б цілком очевидним з огляду на назву), а й правотлумачною та в деякій мірі правотворчою функціями.

Діяльність будь-якої судової інстанції (національної, наднаціональної чи міжнародної) визначають багато факторів, серед яких: правова база створення і функціонування, бюджетне фінансування та кадровий склад. Авторитетність суду, його легітимність багато в чому залежать від суддів, які там здійснюють правосуддя.

Якісні зміни в рамках судової реформи в Україні, спрямовані на імплементацію стандартів Європейського Союзу щодо

правового статусу суддів, можна вважати однією з передумов вступу України до Європейського Союзу [1].

Як слушно зауважує Т. Комарова, внутрішньонаціональні процедури відбору кандидатів на посади суддів та Генеральних адвокатів не входять до компетенції ЄС і не підлягають вивченню з боку колегії та інститутів ЄС, проте показують існування двох основних моделей внутрішньодержавного відбору: традиційна модель із домінують позицією виконавчої влади та змішана модель (із залученням або парламенту, або національного суддівського корпусу тощо). У теорії науковці виокремлюють ще й третю модель, але на практиці її не застосовують для відбору кандидатів до складу Суду ЄС, хоча вважають доволі демократичною. Це модель, у рамках якої висунення кандидатів здійснює виключно суддівське самоврядування. Перша модель існує в Італії, Греції та Іспанії і полягає у тому, що висунення кандидатів на посади суддів та Генеральних адвокатів до Суду ЄС є виключно урядовою прерогативою (часто міністерства юстиції та закордонних справ діють колегіально) і відбувається доволі закрито. У більшості держав – членів ЄС існує друга модель – змішана, у рамках якої остаточне рішення ухвалює переважно виконавча влада, але безпосередню номінацію провадить колегіальний орган, до якого можуть входити представники парламенту, неурядових організацій, громадянського суспільства, чинні судді, провідні юристи тощо. До держав, які використовують цю модель, належать майже всі «нові» держави-члени (Болгарія, Словенія, Словаччина, Чехія, Хорватія, Польща тощо), адже на етапі перевірки виконання умов членства в ЄС на це звертали багато уваги, тому ці держави-кандидати провели відповідні національні реформи ще до вступу в ЄС, а також

Німеччина, Велика Британія, Нідерланди, Фінляндія, Австрія [2, с. 209–210].

Саме тому вважаємо за необхідне розглянути порядок призначення на посаду судді ССЕС на прикладі Польщі – держави, яка є членом Європейського Союзу з 2004 року і має відповідний досвід у цьому питанні. Вибір прикладу польського порядку призначення на посаду судді ССЕС також зумовлений значною подібністю наших правових систем та порядку формування суддівського корпусу в національних судах.

Насамперед варто зазначити, що зараз Суд справедливості Європейського Союзу (The Court of Justice of the European Union) є судовою інституцією Європейського Союзу та Європейського співтовариства з атомної енергії (ЄАЕС). Він складається з двох судів: Суду справедливості (The Court of Justice) та Генерального суду (The General Court), головним завданням яких є перевірка законності актів Співтовариства та забезпечення однакового тлумачення та застосування права Співтовариства.

Але в такому вигляді ССЕС сформувався лише нещодавно – у результаті реформи 2016–2019 років. Як зазначає І. Камінська, можна виокремити три етапи становлення та розвитку судової системи Європейського Союзу: перший – утворення в 1952 р. Суду Європейських співтовариств; другий – створення у 1992 р. Суду Європейського Союзу (Суд, Трибунал та створений у 2004 р. – Трибунал державної (публічної – *авт.*) служби); третій – перейменування у Суд справедливості ЄС (Суд справедливості та Загальний Суд). За основу запропонованої періодизації взято прийняття ключових для процесу Європейської інтеграції міжнародних угод, якими було створено, а потім реформовано судову систему ЄС, а саме: Римські договори, Маастрихтський договір, Ніццька угода, Лісабонський договір [3, с. 47].

Нині правовою основою формування та функціонування ССЕС та формування суддівського корпусу є Договір про Європейський Союз (зокрема, у ст. ст. 13 і 19 визначено загальні положення про організацію та функціонування Суду справедливості Європейського Союзу) [4], Договір про функціонування Європейського Союзу (зокрема, у ст. 218 ч. 11, а також Секція 5 «Суд справедливості Європейського

Союзу» (ст. ст. 251–281)) [5], Статут Суду справедливості Європейського Союзу (доданий як Протоколом № 3 до вищевказаних договорів) [6], Регламент Суду справедливості Європейського Союзу з подальшими змінами і доповненнями [7], Рекомендації національним судам і трибуналам щодо порушення преюдиційного провадження [8] та ін.

Стаття 19 Договору про Європейський Союз [4] передбачає існування спеціалізованих судів. Наразі єдиним спеціалізованим судом був Трибунал із питань цивільної служби (The Civil Service Tribunal), створений у 2004 році, який припинив свою діяльність 1 вересня 2016 року після передання своєї юрисдикції Загальному суду в контексті реформи судової системи Європейського Союзу.

До 1 вересня 2016 р. до складу Загального суду входило по одному судді від кожної держави-члена, тобто 28 суддів, але після припинення існування Трибуналу з питань цивільної служби його склад було збільшено вдвічі. На це рішення вплинула низка факторів, а саме: кількість нових справ, що надходили до Загального суду, наділеного широкою юрисдикцією, постійно збільшувалася; передання юрисдикції Трибуналу з питань цивільної служби, що припинив свою діяльність; занадто велика тривалість процесу розгляду справ, яка стала неприйнятною у контексті положень ст. 47 Хартії про основоположні права ЄС і ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; зростання кількості правових актів інститутів, органів і агентств ЄС, з якими працює Загальний суд, а також ускладнення справ, які ініціюють перед ним, особливо у сферах конкуренції, державної допомоги й інтелектуальної власності [9, с. 85].

Суддя Суду ЄС від Республіки Польща Н. Полторак указує, що перший етап реформи стартував у 2016 році і 12 посад мали зайняти судді з Кіпру, Чехії, Греції, Іспанії, Литви, Люксембургу, Латвії, Мальти, Польщі, Словаччини, Швеції та Угорщини (зрештою, вакантною залишилася посада словацького судді). У вересні було проведено другий етап реформи 2016: Трибунал державної служби розпущено, а його юрисдикцію у спорах між ЄС та його працівників передано до Загального суду. З огляду на це, Суд отримав сім

додаткових посад суддів (їх зайняли судді з Бельгії, Болгарії, Данії, Нідерландів, Ірландії, Португалії та Італії). Третій етап реформ проведено у вересні 2019 року, він полягав у черговому збільшенні кількості посад до дев'яти суддів і надання їх країнам, які ще не подвоїли кількість суддів. У результаті реформи У суді мало би бути 56 суддів, але через Brexit Великої Британії – 54 судді [10, с. 7].

У ст. 253 ч. 2-5 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачено, що кожні три роки відбувається часткова заміна суддів та Генеральних адвокатів згідно з умовами, установленими в Статуті Суду Європейського Союзу; судді обирають Голову Суду зі свого складу строком на три роки; Голова може бути обраний повторно; судді та Генеральні адвокати, що йдуть у відставку, можуть бути призначені повторно; Суд призначає свого Секретаря та встановлює правила, що регулюють його роботу; Суд установлює свій Регламент, який потребує схвалення Радою [5].

Кількість суддів Загального Суду визначається Статутом Суду справедливості Європейського Союзу. Статут може передбачати те, що Загальному Суду допомагають Генеральні адвокати. Члени Загального Суду добираються з осіб, чия незалежність є поза сумнівом та які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на найвищі судові посади. Вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років після проведення консультацій із колегією, про яку йшлося вище. Склад Загального Суду частково оновлюється кожні три роки. Члени, які йдуть у відставку, можуть бути призначені повторно. Судді обирають Голову Загального Суду із членів Суду строком на три роки. Голова може бути обраний повторно. Загальний Суд призначає свого Секретаря та встановлює правила, що регулюють його роботу, установлює свій Регламент за погодженням із Судом справедливості. Цей Регламент потребує схвалення Радою. Якщо Статут Суду справедливості Європейського Союзу не передбачає інше, положення Договорів, що стосуються Суду справедливості, застосовуються до Загального Суду [5].

Щодо посади Генерального адвоката (Advocate General), то із самого початку функціонування Суду ЄС він

був невід'ємною частиною судової системи. Генеральні адвокати, безсумнівно, є однією з основ Суду ЄС, і той факт, що ці функції найчастіше виконують видатні харизматичні юристи, слугує для зміцнення повноваження цієї установи. Роль Генерального адвоката полягає в підготовці незалежних висновків, які містять правовий аналіз і пропозицію щодо вирішення цієї справи в Суді ЄС [11, с. 18]. На відміну від Суду ЄС Загальний суд не має постійних генеральних адвокатів. Проте це завдання може, за виняткових обставин, виконувати суддя. Загалом, статус Генеральних адвокатів може бути предметом окремого дослідження, оскільки і теоретики, і практики однакостайні у важливості такої посади в діяльності ССЄС загалом.

Ураховуючи тематику нашого дослідження, зупинимося на суддях ССЄС та порядку їх призначення. До складу Суду ЄС входять 27 суддів та 11 генеральних адвокатів. Судді та Генеральні адвокати призначаються за спільною згодою урядів держав-членів після консультації з комісією, відповідальною за надання висновку щодо придатності потенційних кандидатів для виконання відповідних обов'язків. Їх призначають на шестирічний термін із можливістю поновлення. Загальний суд складається з двох суддів від кожної держави-члена [12].

Окремо хотілося б звернути увагу на положення Регламенту, яке рекомендує державам-членам впроваджувати гендерну рівність при призначенні суддів до Загального суду. Так, Регламент пропонує при частковому оновленні суддівського корпусу Загального суду призначати по одному чоловіку й одній жінці від кожної держави-члена, але з дотриманням усіх вимог, установлених установчими Договорами для процесу призначення [9, с. 85–86].

Слід зауважити, що уніфікованих вимог до кандидатів на посаду суддів та Генеральних адвокатів на рівні ЄС не існує, через те у цьому процесі застосовують різноманітні національні процедури, що робить цю процедуру непрозорою, важкодосліджуваною, тож її критикують не лише науковці, а і Європейський парламент, який завжди вважали найдемократичнішим елементом в інституційній системі ЄС. Так, Парламент постійно підкреслює, що він також хоче брати участь у обговоренні

кандидатур на суддівські посади як представник народів ЄС. Але держави-члени не вважають за доцільне робити такі нововведення [2, с. 204].

Спільною рисою порядку призначення суддів Суду ЄС та Загального суду є те, що вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів після консультації з відповідною комісією. Проте перш ніж збереться колегія, яка в силу статті 253 ч. 1 Договору про функціонування Європейського Союзу надасть висновок щодо придатності кандидатів до виконання обов'язків судді, держави – члени ЄС мають подати відповідні кандидатури осіб, які репрезентуватимуть їх державу в судовій інстанції Європейського Союзу.

Тож теперішня процедура призначення суддів і Генеральних адвокатів передбачає дві стадії: перша – підбір кандидатів державами-членами, друга – винесення рекомендаційного висновку колегією про придатність кандидатів, після якого уряди держав-членів за спільною згодою роблять призначення. При цьому хотілося б підкреслити, що завданням колегії є оцінка придатності запропонованого державою-членом кандидата та в жодному разі не вибір між кількома кандидатурами. Основну відповідальність за призначення суддів і Генеральних адвокатів несуть усе ж держави-члени. До змін, унесених Лісабонським договором, судді та Генеральні адвокати призначалися за спільною згодою урядів держав-членів без проходження другої стадії [2, с. 205].

Нині чинні судді Генерального суду від Республіки Польща Н. Полторак і К. Ковалік-Баньчик стали суддями у 2016 році. Оскільки строк їх каденції складає шість років, найближчим часом вирішуватиметься питання про їх заміну або ж продовження їх повноважень.

Суддею Суду ЄС від Республіки Польща є М. Саф'ян, якого вперше було призначено суддею ССЄС у 2009 році, а у 2015 його номіновано на другу шестилітню каденцію, що закінчилась у 2021 році.

І суддя Суду ЄС, і судді Генерального суду здійснюватимуть свої повноваження після закінчення терміну, поки їм на заміну не буде обрано нового суддю.

Таким чином, у 2021 році в Польщі відбувся конкурс на посаду судді ССЄС. Саме на його прикладі розглянемо поль-

ський процес відбору на посаду судді ССЄС. Правовою основою цього конкурсу стало Розпорядження Прем'єр-міністра від 24 червня 2021 року № 84 про Міжвідомчу групу з відбору кандидатів на посаду судді та генерального адвоката Суду Європейського Союзу та посаду судді Загального суду Європейського Союзу (далі – Розпорядження) [13], прийняте відповідно до Закону про Раду Міністрів [14]. Завданнями Міжвідомчої групи названо формальну оцінку поданих заявок та проведення кваліфікаційної співбесіди. У склад Міжвідомчої групи увійшли Міністр у справах Європейського Союзу (голова), представник Міністра у справах Європейського Союзу, по два представники Міністра юстиції та Міністра закордонних справ, представник керівника канцелярії Прем'єр-міністра. Міністр у справах Європейського Союзу як голова Міжвідомчої групи може запросити для участі в роботі групи особу, яка має беззаперечний авторитет у галузі юридичної науки або застосування права, така запрошена особа бере участь у роботі на правах члена групи.

Оскільки саме на Міністра у справах Європейського Союзу покладался відповідний обов'язок, він розпочав процедуру відбору кандидата на посаду судді Суду Європейського Союзу на термін повноважень 2021–2027 рр. через розміщення 5 липня 2021 року оголошення про конкурс на сайті Інформаційного бюлетеня Канцелярії Прем'єр-міністра та у друкованих виданнях «Rzeczpospolita» і «Dziennik Gazeta Prawna». В оголошенні вказували вимоги до кандидатів (продемонструвати глибокі знання права Європейського Союзу та польського права, знання практики Суду ЄС, вільне знання французької мови, а також відповідний професійний досвід або наукові досягнення), порядок і строки подачі заявок, а також перелік документів, які потрібно подати кандидату. Серед такого переліку документів була, зокрема, декларація про конфлікт інтересів. Для подачі заявок надавали два тижні. Спочатку Міжвідомча група досліджувала подані документи, а потім проводила співбесіди. Перший етап пройшло 6 кандидатів, серед яких були науковці та судді. Засідання комісії, під час яких проведено співбесіди з кандидатами на посаду судді ССЄС, відбулися 28 вересня

та 1 жовтня 2021 р., у результаті чого залишилося не більше ніж три кандидатури на посаду судді ССЄС. Такі кандидатури подають Раді Міністрів для обрання єдиної кандидатури, яка буде подана на подальший розгляд відповідної колегії.

Перемогу в проведеному відборі здобув Р. Войцеховський, суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща, доктор юридичних наук, професор. Його кандидатуру подано на розгляд відповідної колегії, створеної з ініціативи голови Суду ЄС, наразі процес відбору триває.

Серед недоліків проходження відбору в Польщі називалося недопущення громадськості до конкурсу. Зокрема, представники Гельсінської спілки з прав людини звернулись із заявою про долучення до участі в роботі Міжвідомчої групи, підтриману багатьма громадськими організаціями, але така заява не була задоволена [15, с. 19].

До складу такої колегії, яка розглядає кандидатуру, подану державою членом ЄС, входять сім осіб, які добираються з-поміж колишніх членів Суду справедливості та Загального суду, членів національних вищих судів та юристів визнаної компетентності, одна особа з яких пропонується Європейським парламентом. Рада ухвалює рішення, що встановлює правила роботи колегії, та рішення про призначення її членів. Загалом, колегія виокремлює шість основних критеріїв: здатність кандидата до правового аналізу, професійний досвід, можливість виконувати обов'язки судді, мовні здібності, здатність працювати у команді у міжнародному середовищі, у якому представлені декілька правових систем, і чи є безсумнівними незалежність, неупередженість, справедливість та чесність особи [2, с. 205–206].

Процедура, якої дотримується колегія, була детально регламентована в Рішенні Ради Європейського Союзу [16]. Її можна поділити на такі етапи: 1) заявка з кандидатурою – Генеральний секретаріат Ради отримує кандидатуру на посаду судді чи генерального адвоката Суду ЄС чи Загального суду Європейського Союзу; 2) передача заявки – Генеральний секретаріат передає її Голові колегії; 3) експертиза заявки – колегія розглядає заявку. Можуть попросити уряд відповідної країни та кандидата надати додаткову інформацію про кандидатуру; 4) співбесіда з кан-

дидатом – проводиться годинна співбесіда кандидата з членами колегії; 5) аргументований висновок – колегія надає мотивований висновок, який надсилають представникам урядів держав-членів.

Цікавою є пропозиція застосування цифрової технології «блокчейн» під час призначення суддівського корпусу Суду ЄС. Упровадження блокчейну буде сприяти раціоналізації процесу призначення суддів, зробить його прозорим та незалежним від суб'єктивних чинників. При впровадженні в державах-членах блокчейн-технології при обранні кандидатів на посади суддів Суду ЄС буде відсутнє фактичне втручання ЄС в національні інтереси держав, однак потім колегія зможе фактично оволодіти всією повнотою інформації стосовно майбутніх суддів [17, с. 469].

Таким чином, двохетапний відбір кандидатів на посаду судді Суду справедливості Європейського Союзу відбувається на національному рівні та рівні ССЄС. Формування національної процедури відбору кандидатів залежить від держави – члена ЄС та, як правило, будується за двома основними моделями (традиційною (на основі рішення виконавчої влади) та змішаною (із залученням інших суб'єктів)). У Республіці Польща використовується друга модель, коли на базі органів виконавчої влади створюється Міжвідомча група, до діяльності якої можуть залучати представників громадськості, суддівського корпусу тощо.

Ураховуючи нещодавній досвід Республіки Польща у відборі кандидатів на посаду судді ССЄС, можемо сформулювати кілька пропозицій:

1) на етапі національного відбору потрібно переконатися, що кандидат відповідає шести критеріям, напрацьованих комісією в ССЄС (здатність до правового аналізу, професійний досвід, можливість виконувати обов'язки судді, знання мови, здатність працювати у команді у міжнародному середовищі, де представлено декілька правових систем, безсумнівні незалежність, неупередженість, справедливість та чесність особи);

2) варто використати вже напрацьований вітчизняний досвід у частині подання декларації добросовісності, що застосовується під час процедури добору та призначення на посаду суддів в Україні. Це також сприятиме підтвердженню вищеназваних

критеріїв незалежності, неупередженості, справедливості та чесності особи, адже на посаду судді ССЕС може претендувати особа, яка не є суддею в Україні і не подавала такої декларації раніше;

3) процес відбору має бути максимально прозорим і його перебіг має відображатись у ЗМІ та на офіційних сайтах уряду та профільного міністра. З огляду на це, у складі уряду має з'явитися посада відповідного міністра, до повноважень якого

належатимуть питання взаємодії з Європейським Союзом, а це потребуватиме відповідної законодавчої роботи з приведення законодавства у відповідність.

Незалежно від моделі добору суддів ССЕС, яку вибере Україна, ставши членом Європейського Союзу, варто враховувати позитивний вітчизняний та зарубіжний досвід у цьому питанні та докласти зусиль для уникнення відомих недоліків у цій процедурі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кравчук В., Юхимюк О. Загальні аспекти правового статусу судді Суду Справедливості Європейського Союзу. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник*. 2022. № 4 (22). Київ : Видавництво Ліра-К, 2022
2. Комарова Т.В. Формування суддівського корпусу в Європейському Союзі: останні тенденції. *Проблеми законності*. 2018. № 141. С. 201–213.
3. Камінська І.В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 47–53
4. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7031/en/
5. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>
6. Protocols: Annexes to the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>
7. Statute of the Court of Justice of the European Union. URL: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2016-08/tra-doc-en-div-c-0000-2016-201606984-05_00.pdf
8. Recommendations to national courts and tribunals in relation to the initiation of preliminary ruling proceedings. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_2019_380_R_0001
9. Комарова Т.В. Організація судової системи Європейського Союзу. *Вісник НАН України*. 2018. Том 25. № 1. С. 79–96
10. Półtorak N. Sąd Unii Europejskiej – reforma, kompetencje i rola w unijnym systemie ochrony prawnej, *Europejski Przegląd Sądowy* 2021, nr 8, s. 4–15.
11. Łazarska A. Rzecznicy krajowi de lege ferenda, *Europejski Przegląd Sądowy* 2021, nr 2, s. 18–24.
12. Court of Justice of the European Union (Офіційний сайт). URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/en/
13. Zarządzenie nr 84 Prezesa Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2021 r. w sprawie Międzyresortowego Zespołu do spraw wyłaniania kandydatów na urząd sędziego i urząd rzecznika generalnego Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej oraz urząd sędziego Sądu Unii Europejskiej. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20210000592>
14. Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19961060492>
15. Europejskie Trybunały – krajowe wybory. Krajowe postępowania w przedmiocie wyłonienia kandydatów na sędziów Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. URL: <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2022/06/Monitoring-wyborow-sedzia-TSUE-ETPC.pdf>
16. Council Decision of 25 February 2010 relating to the operating rules of the panel provided for in Article 255 of the Treaty on the Functioning of the European Union 2010/124. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010D0124>
17. Шаповалова К.Р. Вдосконалення процедури призначення суддів Суду справедливості Європейського Союзу через використання блокчейн-технології. *Порівняльно-аналітичне право*. № 5, 2019. С. 467–469.

ГЕНДЕРНА ПАРАДИГМА: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Наливайко Ігор Олегович

викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Нині в українському суспільстві проблема розуміння гендерної ідентифікації, нормативів гендерної поведінки і стертих рамок гендерних ролей має невизначений статус. В Україні ми будуємо власну самостійну культуру, яку передамо своїм нащадкам, і від нашого усвідомлення критичності проблеми щодо наявності суперечливих і невідповідних потребам людей гендерних стереотипів залежить майбутній добробут сімейного інституту у нашій державі. Наявність у суспільному культурному просторі невинуватених очікувань стосовно представників різної статі у міжособистісних відносинах провокує багато конфліктних ситуацій. У статті розкриваються основні поняття гендеру, які вміщують доктринальний досвід зарубіжних та вітчизняних учених, а також міжнародний досвід. Виходячи з основних принципів та підстав гендеру, проаналізовано доцільність поняття гендеру. Зроблено висновок, що наявність окремого поняття гендеру в законодавстві є доцільним, оскільки це прибирає колізії у законодавстві через присутність поняття гендеру в ратифікованих Україною конвенціях і відсутність цього поняття у національному законодавстві України. Проаналізовано основні позиції науковців із цього питання та проілюстровано положення про гендер. Наведено основні аргументи, що зумовлюють такий висновок: в Україні немає чітко визначеного шляху вирішення проблеми гендерної ідентичності. Громадськість, політичні інституції та експерти мають різні позиції щодо вирішення цього питання. Для врахування думки громадян України та недопущення публічних спекуляцій на цій проблемі українське суспільство має будувати свою гендерну політику з огляду на європейську модель, урахуваючи при цьому національні особливості. Потрібна широка дискусія у суспільстві на теми гендеру, гендерної ідентичності, рівності із залученням громадськості. У науковій статті зроблено юридичний та теоретичний аналіз основних елементів слова «гендер», виокремлено категорії сексуальної ідентичності та гендерної ідентичності, розглянуто українське законодавство, міжнародне законодавство та практику.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерна ідентичність, статева ідентичність, гендерна політика.

Nalyvaiko Ihor. Gender paradigm: domestic practice and international experience

Today, in Ukrainian society, the problem of understanding gender identification, norms of gender behavior, and erased frameworks of gender roles have an uncertain status. In Ukraine, we are building our own independent culture, which we will pass on to our descendants. The future well-being of the family institution in our country depends on our awareness of the criticality of the problem of the existence of contradictory and inappropriate gender stereotypes. The presence in the social and cultural space of unjustified expectations regarding representatives of different sexes in interpersonal relations provokes many conflict situations. The article reveals the main concepts of gender, which include the doctrinal experience of foreign and domestic scientists and international experience. Based on the basic principles and grounds of gender, the expediency of the concept of gender was analyzed. It was concluded that the presence of a different idea of gender in the legislation is expedient, as it removes conflicts in the bill due to the presence of gender in the conventions ratified by Ukraine and the absence of this

concept in the national legislation of Ukraine. The leading positions of scientists on this issue are analyzed, and the work on gender is illustrated. The main arguments leading to this conclusion are given: there is no clearly defined way to solve the problem of gender identity in Ukraine. The public, political institutions, and experts have different positions on how to solve this issue. To consider the opinion of Ukrainian citizens and prevent public speculation on this issue, Ukrainian society should build its gender policy based on the European model while considering national characteristics. We need a broad discussion in the community on the topics of gender, gender identity, and equality with the involvement of the public. In the scientific article, a legal and theoretical analysis of the main elements of the word gender is made, the categories of sexual identity and gender identity are distinguished, and Ukrainian legislation, international legislation, and practice are considered.

Key words: *gender, gender equality, gender identity, sexual identity, gender policy.*

У червні 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Це вкотре підтвердило важливість проведення досліджень євроінтеграційних процесів в Україні. Одним з аспектів вказаного напрямку є забезпечення гендерної рівності. Так, в Основному Законі України закріплено права і свободи людини і громадянина, закладені в сучасних демократичних стандартах. Україна приєдналася до світового бачення цього питання, і положення розділу 2 Конституції України відображають зміст важливих міжнародних законів, як-от Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок, Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод тощо. Попри те, що ми все ще маємо багато складних питань у політиці, економіці, праві та соціальних питаннях, ми повинні зосередитися на пошуку рішень тих проблем, які стосуються належної реалізації прав і свобод особи у повсякденному житті, зокрема щодо рівноправності громадян.

У своїх працях проблеми гендерної рівності вивчали О. Андрієнко, О. Балакірева, Д. Белинська, Т. Бендас, Г. Бондар, Н. Вавілова, О. Венгер, О. Власова, Є. Вознюк, Г. Герасименко, І. Грицай, Н. Грицьак, О. Катан, Т. Краснопольська, І. Кресіна, О. Кулачек, К. Левченко, Т. Марценюк, Т. Мельник, А. Мороз, Л. Наливайко, А. Нежута, В. Новицька, О. Руднева, О. Ярош та ін.

Мета статті – проаналізувати та розкрити основні поняття гендеру, які вміщують доктринальний досвід зарубіжних та вітчизняних учених, а також міжнародний досвід.

У статті 24 Конституції України проголошується рівність усіх громадян, зазна-

чається, що не може бути преференцій за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних переконань, статі, соціального статусу, мови, місця народження, майнового стану, мови, якою особа володіє, чи інші особисті дані [1]. Це відповідає чинному міжнародному законодавству щодо рівності громадян.

У вересні 2000 року після Саміту ООН Україна вирішила, що гендерна рівність буде пріоритетом у державній політиці. Це рішення стало початком ухвалення багатьох нормативно-правових актів у сфері гендерної рівності в Україні (зокрема, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2] та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на 2021 рік» [3]). Особливу проблему гендерної рівності на сучасному етапі становлять процес становлення держави та євроінтеграційні процеси в Україні; спосіб ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві вважається частиною гендерної парадигми в юридичних науках і розглядається в багатьох різних наукових дослідженнях. Гендерна парадигма зосереджена на формальному розподілі ролей між статями в суспільстві. Закони України не містять визначення статі чи гендерної ідентичності, що викликає проблеми як у законодавстві, так і в науці.

Слово «гендер» не використовували в наукових колах до 1960-х років, хоча це поняття існує набагато довше. У 1968 році американський учений Роберт Столлер використав термін «гендер», щоб відокремити ідею статі (біології) від гендеру (соціальних і культурних аспектів). Відтоді гендер розглядали як соціальний і культурний статус людини, а не її біологічну стать.

Гендер у перекладі означає різні соціальні ролі та культурні характеристики, які людина має залежно від статі. У вітчизняній літературі гендер став означати соціальні ролі, які виконують чоловік і жінка [4]. Коли люди говорять про гендерну рівність, вони говорять про рівність статусів чоловіків і жінок у різних сферах суспільства. Е. Боргат і М. Боргат уважають, що гендер – це те, як жінки і чоловіки ставляться одне до одного (не лише в їхніх сім'ях, а й у більших суспільних інститутах, як-от соціальні класи, посадові ієрархії та структура зайнятості) [5; 6].

У сучасній науці гендер розглядають як соціальний інститут, який організовує суспільство, впливаючи на ролі та правове становище чоловіків і жінок. Стать впливає на те, що вважається чоловіком і жінкою в конституційному та суспільному сенсі. О. Руднева обговорює цю ідею у своїй дисертації «Гендерна рівність у праві України» [7]. Гендер пов'язаний зі статтю та описує соціальний статус і психологічні характеристики людини.

Н. Оніщенко, О. Львова та інші також вважають, що гендер слід розглядати як поняття ширше, ніж стать. Деякі наукові праці висловлюють позицію щодо того, чи добре вважати гендер і стать одним і тим же. Спосіб виховання людини та культура, у якій вона живе, впливають на те, з якою статтю вона ідентифікується. Гендер – це соціальний статус жінок і чоловіків, ролі та діяльність, у яких, як уважають, бере участь кожна стать, які визначаються не біологічними відмінностями, а законами та культурою суспільства [8]. Учені вважають, що стать – це сукупність фізичних властивостей і атрибутів, які відрізняють чоловіка від жінки, включно з анатомічними особливостями та фізіологічним складом.

Гендер – це система цінностей, норм і характеристик, які суспільство моделює для чоловіків і жінок. Він підтримується такими інститутами суспільства, як поведінка, спосіб життя та мислення. Ролі та стосунки чоловіків і жінок визначаються статтю, яка набувається під час соціалізації [9]. Стать визначається культурним, політичним, економічним і соціальним контекстом, у якому живе особа, і використовується для підтримки соціального порядку через установа чітких

зв'язків спілкування між людьми. Стать визначає біологічну стать людини (присвоєну при народженні), але на неї можуть впливати звичаї та традиції певного суспільства у конкретний період часу.

Гендер має різні значення залежно від контексту, у якому його використовують, оскільки сучасне правове та теоретичне мислення не має єдиного визначення цього терміна. У вузькому сенсі під статтю розуміють соціальний статус і психологічні характеристики індивіда, що базуються на його статі (чоловічій чи жіночій). У ширшому розумінні гендер стосується гендерної ідентичності особи (її ідентифікації зі статтю, відмінною від статі, визначеної при народженні) та сексуальної орієнтації, тобто геїв, лесбійок, бісексуалів тощо.

Гендер складається з трьох компонентів: статі, ідентичності та ролі. Ідентичність – це внутрішнє усвідомлення того, що людина є жінкою чи чоловіком; стать – це біологічна стать. Роль – це те, як людина демонструє свою гендерну ідентичність публічно через такі речі, як одяг і поведінка. Більшість учених, які досліджували це, погоджуються, що всі ці три компоненти є частиною гендеру.

Гендер складається з багатьох елементів і є складним поняттям. Гендер у соціальній сфері належить до моделі чоловічої та жіночої поведінки, а також особистісних рис, пов'язаних із кожною статтю. Стать також може означати соціальний статус людини, отриманий при народженні, залежно від категорії статі: чоловіка чи жінки. У політичному секторі суспільства гендер означає рівні права та можливості для чоловіків і жінок.

Стать і гендер відрізняються тим, що на стать не впливають зовнішні впливи, релігія чи культура чи перебіг історії. Він визначається лише при народженні і характерний для чоловіків або жінок. Ознаки статі різні в усьому світі і можуть змінюватися із часом.

Самосвідомість людини містить її гендерну ідентичність, яка є соціальною ідентичністю, котра дозволяє їй належати до групи людей (їхньої статі) і поводитися таким чином, що відповідає гендерним ролям і самопрезентації, які використовує група. Це може бути стать, з якою вони народилися, а може й ні.

Відповідно до Конституції України жінки та чоловіки мають бути рівними у громадській, культурній та політичній діяльності. Конституція також говорить, що жінки повинні мати однакові із чоловіками можливості отримати освіту та професійну підготовку. Крім того, Конституція наполягає на тому, що жінки повинні бути захищені на своїй роботі, і передбачає оплачувану відпустку для вагітних жінок і матерів. Питання гендерної рівності висвітлюють також у статтях 21, 24 та 51 Конституції України [10]. Частина 3 статті 24 конкретно стосується запобігання гендерній дискримінації та підкреслює, що жінки повинні мати рівні із чоловіками можливості в отриманні професійної підготовки та винагороди за свою працю, створення умов, які дозволяють жінці поєднувати роботу з вихованням сім'ї, правовий захист для материнства, матеріальна та матеріальна підтримка при вихованні дитини / народженні дитини, надання оплачуваної відпустки вагітним та породіллям.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є правовим документом, який визначає такі терміни, як «гендерна рівність», «гендерна експертиза» та «дискримінація за ознакою статі» [11]. Цей Закон також визначає основні напрями політики, спрямованої на рівноправність чоловіків і жінок, механізми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час виборів, на посадах державної служби та в органах місцевого самоврядування. Крім того, Закон охоплює сфери соціально-економічної діяльності (працевлаштування, отримання винагороди за працю, володіння бізнесом), а також освіти.

В Україні стаття 2 КЗпП забороняє дискримінацію на роботі за ознакою статі, сексуальної орієнтації чи ідентичності. Кодекс визначає поняття статі, ідентичності та орієнтації [12].

Відповідно до семантичного аналізу законів та інших законодавчих актів є близько 50 різних гендерних ідентичностей. Ці категорії використовують у соціально-психологічних науках, і жодна з них не має єдиного визначення понять «гендер» чи «гендерна ідентичність». Натомість ці категорії використовують для розрізнення лесбійок, геїв, бісексуалів і пансексуалів. Гендерна ідентичність

і сексуальна орієнтація є особистими аспектами людини, але вони мають дуже різне значення. Гендерна ідентичність – це глибоке усвідомлення людиною предмета (наприклад, чоловік, жінка, трансгендер тощо), тоді як сексуальна орієнтація стосується романтичного та сексуального потягу людини до певної статі. Було б корисно, щоб закон розділив ці категорії, оскільки вони різні за значенням.

Гендерні ролі та стереотипи – це те, що визначає поведінку чоловіка чи жінки в суспільстві. Якщо людина усвідомлює, що діє відповідно до цих гендерних ролей, то вона має гендерну ідентичність. Усвідомлення належності до певної статі (чоловічої або жіночої) називається гендерною ідентичністю. Ми вважаємо, що поняття гендерної ідентичності та сексуальної ідентичності мають бути розділеними.

Лише одна європейська країна має поняття гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації в конституції, а міжнародні документи, обов'язкові для України, не згадують про дискримінацію за ознакою гендерної ідентичності чи сексуальної орієнтації.

Відповідно до статті 3 Стамбульської конвенції стаття визначається як ролі, поведінка, діяльність і характеристики, які суспільство вважає прийнятними для чоловіків і жінок [13]. Незважаючи на відсутність універсальної угоди щодо Стамбульської конвенції, її підписали 22 з 22-х країн – членів Ради Європи (3 країни – Велика Британія, Німеччина, Греція – не підписали конвенцію, тоді як Ісландія, Ірландія, Ліхтенштейн, Люксембург, Норвегія, Швейцарія підписали, але не ратифікували). У Стамбульській конвенції є визначення гендеру, яке відрізняється від загальної ідеї гендерної рівності в багатьох сферах життя, як це видно в українському Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Фактично, конвенція визначає гендер (стаття 3) і відокремлює поняття статі від гендеру (стаття 4, пункт 3).

Стаття 3 Стамбульської конвенції містить третю частину визначення гендеру: гендер – це ролі, поведінка, діяльність і характеристики, які суспільство вважає належними для жінок і чоловіків. Лише ця третя частина визначення була вміщена в конвенцію.

Гендер, як визначено Американською психологічною асоціацією в документах 2015 року, є небінарним поняттям, яке охоплює кілька ідентичностей. Гендерна ідентичність людини не завжди може відповідати її статі при народженні [14]. У пункті 3 статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду також уживають слово, пов'язане зі статтю: у суспільстві термін «гендер» стосується як чоловіків, так і жінок і не має іншого значення [15].

Немає універсальної згоди щодо того, що означає гендер та гендерна ідентичність у міжнародних документах. Деякі документи використовують рівні права та можливості чоловіків і жінок, тоді як інші поєднують поняття статі та гендеру або навіть використовують слово гендер у ширшому значенні, де воно є лише одним з елементів ширшого поняття.

Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) вважає, що стаття означає дискримінацію за ознакою статі особи загалом. Деякі з рішень ЄСПЛ щодо дискримінації за статтю містять випадки гендерної ідентичності та ідентифікації. Таким чином, закони, що стосуються ознак гендерної ідентифікації та артикулів, неоднакові у Європі. Це може призвести до незаконних рішень ЄСПЛ, оскільки законодавство деяких країн розглядає гендерну ідентичність як частину сексуальної орієнтації, а в інших країнах це вважають гендерною дискримінацією.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів, підписана в 1969 році, пропонує керівні принципи тлумачення міжнародних договорів. Пункт 4 статті 31 цієї конвенції говорить, що якщо учасники мали намір надати терміну особливе значення, то це має бути враховано. Стаття 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів пропонує добросовісне тлумачення договору з урахуванням контексту, у якому використовують терміни, а також мети та предмета договору. Крім того, стаття 32 вказує, що якщо тлумачення залишає термін незрозумілим або призводить до чогось явно необґрунтованого чи абсурдного, то можна розглянути підготовчі матеріали щодо створення договору [16; 17; 18].

Лише в одному випадку міжнародний договір був підписаний Радою Європи без

дотримання правил процедури, передбачених статтею 20(d) Хартії Ради Європи [19]. Ця угода була Стамбульською конвенцією, яка була підписана в Стамбулі, Туреччина [13].

Показовою в аналізі цієї теми є позиція Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Організації складаються з християн, які тисячоліттями впливають на українське суспільство та культуру та чий моральні принципи не можуть підтримувати гомосексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність (зокрема, ЛГБТ-спільнота). Крім того, рада стверджує, що сучасне розуміння гендеру, яке науково не підтверджено, створено штучно.

20 червня 2022 року Верховна Рада України ратифікувала Стамбульську конвенцію. Низка депутатів у Верховній Раді України підтримують ті цінності, які сформував український народ, і не підтримували Стамбульську конвенцію. Депутати Верховної Ради України вважали, що Конвенція загрожує сімейним цінностям, які існують довгі роки в історії української нації. Основною причиною того, чому конвенцію не підтримували, були такі терміни, як «стать» і «сексуальна орієнтація», які містяться в документі. У Стамбульській конвенції йдеться про гендер, і народні депутати України пропонували ратифікувати конвенцію із застереженнями. Дослідивши Конвенцію, ми виявили, що немає можливості робити застереження щодо положень Конвенції, які стосуються гендерних питань.

Отже, в Україні немає чітко визначеного способу вирішення проблеми гендерної ідентичності. Громадськість, політичні інституції та експерти мають різні позиції щодо вирішення цього питання. Для врахування думки громадян України та недопущення публічних спекуляцій на цій проблемі ми вважаємо, що українське суспільство має будувати свою гендерну політику з огляду на європейську модель, урахувавши при цьому національні особливості. Потрібна широка дискусія в суспільстві на теми гендеру, гендерної ідентичності, рівності із залученням громадськості. За необхідності, із цього питання може бути проведено всеукраїнський референдум.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 р. : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 09.08.2022).
2. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
4. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 05.04.2017 р. № 229-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-р#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
5. Богінич О. Гендерна політика в Україні: сучасні виміри. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні : монографія. Київ, 2010.
6. Borgatta E., Borgatta V. Encyclopedia of Sociology. 2nd ed. MacMillan, 1992. Vol. 2.
7. Кушнір Н. Теоретично-правовий аналіз понять, пов'язаних з гендерною рівністю. *Форум права*. 2016. Т. 4, № 4. С. 195–200.
8. Руднева О. Гендерна рівність у праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 18 с.
9. Оніщенко Н., Львова О. Гендерна рівність: крок до розвитку чи моральна криза сучасного суспільства?. *Держава і право*. 2013. № 63. С. 3–11.
10. Мельник Т. Гендер як наука та навчальна дисципліна. основи теорії ґендеру: навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004.
11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV : станом на 7 січ. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
12. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 27 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
13. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>(дата звернення: 09.08.2022).
14. Гусак П. Обґрунтування щодо неможливості ратифікації Україною Стамбульської конвенції. URL: <http://christian-psychology.org.ua/zitya/4441-obgruntuvannya-schodo-nemozhlivost-ratifkacyi-ukrayinoyu-stambulskoyi-%20konvencyi.html>.
15. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17 липня 1998 р.
16. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Міжнародний документ, Заява від 23 травня 1969 р.
17. Наливайко Л.Р., Несторова К.Ю. Проблеми правового статусу жінок, що несуть військову службу в Україні, в аспекті гендеризації. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 123–127.
18. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, лінгвістичні та культурологічні засади : кол. моногр. / кол. авторів; за заг. ред. Л.Р. Наливайко, І.О. Грицай. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 348 с.
19. Статут Ради Європи : Статут Ради Європи від 05.05.1949 р.: станом на 31 жовт. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 09.08.2022).

МИТНІ ПЛАТЕЖІ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Оніщик Юрій Віталійович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну

Статтю присвячено сутності категорії «митні платежі» в законодавстві України та Європейського Союзу.

Установлено, що визначення поняття «митні платежі» ні в українському, ні в європейському законодавстві не є досконалим. До митних платежів український законодавець зараховує мито, акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції), податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції). Однак митні органи вповноважені адмініструвати не лише ці платежі, а й певні інші види платежів (збори, плати). Ці платежі законодавцем не внесено до переліку митних. Наголошено, що їх сплачують при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон України, а контроль за їх справлянням покладено на митні органи, у зв'язку з чим ці платежі доцільно зарахувати до митних. Звернуто увагу, що немає підстав уважати податки, що справляються при перетині товарами митного кордону «іншим податковим платежем», наприклад «митним платежем», а є сенс вести мову про податки, які справляються при перетині товарами митного кордону. Своєю чергою, мито є особливим митним платежем, що справляються лише при переміщенні товарів через митний кордон. Не містить чіткого розмежування між окремими видами митних платежів і європейське законодавство. Європейське законодавство до митних платежів зараховує будь-які платежі, які справляються при перетині товарами митного кордону.

Констатовано, що поняття «митні платежі» як в українському, так і в європейському законодавстві, потребує перегляду та уніфікації. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є зарахування до митних усіх платежів, які справляються при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон, а не лише деяких. Іншим варіантом (найбільш доцільним) є застосування конструкції «платежі, що справляються при перетинанні митного кордону», до складу яких необхідно зарахувати: митні платежі (мито, митні збори); податки, що справляються при переміщенні товарів через митний кордон України (акцизний податок, податок на додану вартість).

Ключові слова: митні платежі, податок, збір, митне законодавство, податкове законодавство.

Onishchik Yurii. Customs payments as systemic categories of the customs legislation of Ukraine and the European Union

The article is devoted to the essence of the category «customs payments» in the legislation of Ukraine and the European Union.

It was established that the definition of the concept of «customs payments» neither in Ukrainian nor in European legislation is perfect. To customs payments, the Ukrainian legislator includes customs duties, excise tax on excise goods (products) imported into the customs territory of Ukraine, value added tax on goods (products) imported into the customs territory of Ukraine. However, customs authorities are authorized to administer not only these payments, but also certain other types of payments (fees, charges). These payments are not included in the list of customs payments by the legislator. It was emphasized that they are paid when moving goods and vehicles across the customs border of Ukraine, and control over their implementation is entrusted to the customs authorities, in connection which it is appropriate to attribute these payments to customs. It is noted that there is no reason to consider taxes paid when goods

cross the customs border as "another tax payment", such as "customs payment", but it makes sense to talk about taxes paid when goods cross the customs border. In turn, customs duty is a special customs payment that is made only when goods are moved across the customs border. Does not contain a clear distinction between individual types of customs payments and European legislation. European legislation refers to customs payments as any payments made when goods cross the customs border.

It was established that the concept of «customs payments» in both Ukrainian and European legislation needs revision and unification. One of the options for solving this problem is to assign to customs payments all payments that are made during the movement of goods and vehicles across the customs border, and not just some of them. Another option (the most expedient) is to use the construction of «payments made when crossing the customs border», which should include: customs payments (duty, customs fees); taxes paid when moving goods across the customs border of Ukraine (excise tax, value added tax).

Key words: *customs payments, tax, collection, customs legislation, tax legislation.*

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Однією з головних сфер, яка потребує приведення у відповідність до вимог загальноєвропейського законодавства, є митне законодавство. Особливе місце у суспільних відносинах, що виникають у процесі або щодо переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, посідають митні платежі, які є інструментом впливу на зовнішньоекономічні зв'язки нашої держави з країнами Європейського Союзу. Однак необхідно зазначити, що в українському та європейському законодавстві відсутній єдиний підхід до визначення сутності правової конструкції «митні платежі».

У Митному кодексі України (далі – МК України) не міститься визначення категорії «митні платежі», а лише у п. 27 ч. 1 ст. 4 наведено перелік таких платежів: мито, акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції), податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції) [1]. Натомість це поняття розкрито у пп. 14.1.113. п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України (далі – ПК України), згідно з яким митні платежі визначені як податки, що, відповідно до цього Кодексу або митного законодавства, справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 271 МК України мито – це загальнодержавний податок, установлений ПК України та цим Кодек-

сом, який нараховується та сплачується відповідно до цього Кодексу, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1]. Згідно з пп. 9.1.16 п. 9.1 ст. 9 ПК України мито належить до загальнодержавних податків та зборів [2]. При цьому в п. 9.2 ст. 9 цього ж кодифікованого акта зазначено, що відносини, пов'язані з установленням та справлянням мита, регулюються митним законодавством, якщо інше не передбачено цим Кодексом [2]. Правила оподаткування товарів, що переміщуються через митний кордон України, митом регламентуються МК України (Глава 42 Розділ IX). Отже, мито становить обов'язковий платіж, що регламентується як податковим, так і митним законодавством.

При цьому слід ураховувати, що правила оподаткування особливими видами мита встановлюються законами України від 22 грудня 1998 року № 330-XIV «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», від 22 грудня 1998 року № 331-XIV «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», від 22 грудня 1998 року № 332-XIV «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну».

З питань установлення та сплати непрямих податків, що діють у митній сфері, пріоритет мають норми податкового законодавства. Особливості справляння податку на додану вартість і акцизного податку регулюються Розділами V та VI ПК України. На відміну від мита специфіка справляння цих податків відображена в основному нормативно-правовому акті податкового законодавства.

Звідси слідує, що мито, податок на додану вартість, акцизний податок належать до системи загальнодержавних податків. Водночас вони внесені законодавцем до системи митних платежів. З огляду на це, можна констатувати, що ці платежі посідають специфічне місце в системі доходів Державного бюджету України. Головна особливість цих обов'язкових платежів полягає у тому, що всі вони справляються при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що митні платежі – це обов'язкові платежі, установлені митним та податковим законодавством, що справляються у зв'язку з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон. Однак, на наш погляд, визначення «митні платежі», яке міститься в Податковому кодексі України, а також перелік митних платежів, наведений у Митному кодексі України, є не зовсім правильними. Це пояснюється таким.

Митні органи вповноважені адмініструвати не лише податки, а й певні інші види платежів (збори, плати). Наприклад, єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України [3], плата за виконання митних формальностей митними органами поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установлених для них [4], відшкодування витрат за зберігання товарів та транспортних засобів на складах митних органів [5]. Головна особливість цих платежів полягає в тому, що всі вони справляються при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон. Однак ці платежі законодавцем не уналежнено до митних. Не входять вони і до системи оподаткування. Згідно з класифікацією доходів бюджету ці платежі належать до неподаткових надходжень [6].

Таким чином, єдиний збір та плати за певні послуги є платежами публічно-правового характеру. З огляду на те, що їх сплачують при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон України, а контроль за їх справлянням покладено на митні органи, ці платежі доцільно зарахувати до митних. Однак український законодавець вирішив інакше – і не включив їх до системи митних платежів.

При цьому варто звернути увагу на те, що податки, які справляються під час перетину товарами митного кордону, не доцільно зараховувати до митних платежів, адже вони врегульовані нормами податкового законодавства. Ознаку часу та місця сплати конкретного податку не можна вважати достатнім аргументом, за яким цей податок визначають як інший, новий податковий платіж. Податок залишається тим самим податком, навіть якщо його сплачують із ввезених на митну територію товарів (продукції). Тобто юридичні, економічні та фіскальні властивості податку не змінюються. Тому немає підстав вважати податки, що справляються при перетині товарами митного кордону, «іншим податковим платежем», наприклад «митним платежем». Водночас є сенс вести мову про податки, які справляються під час перетину товарами митного кордону [7, с. 34].

Що стосується мита, то цей платіж доцільно розглядати як особливий митний платіж, що справляється лише при переміщенні товарів через митний кордон. З одного боку, мито досить близько примикає до непрямих податків (наприклад, цей платіж, як і акцизний податок, сплачується за рахунок споживача й включається в ціну товару, тим самим збільшуючи його ціну), з іншого боку, йому властивий ясно виражений умовний характер – переміщення через митний кордон, що не дозволяє зарахувати їх до податків у чистому вигляді. На відміну від податків, які є платежами індивідуально безвідплатними, справляння мита пов'язано з одержанням конкретною особою, яка його сплатила, права на переміщення товару через митний кордон, що дозволяє платникові користуватися певними благами. З огляду на це, на нашу думку, доцільно мито виключити зі складу податкових платежів та зарахувати до неподаткових [8, с. 26].

Не містить чіткого розмежування між окремими видами митних платежів і європейське законодавство. У Частині 2 Глави 1 Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня 2014 року до митних платежів віднесено

мита, збори та інші платежі [9]. При цьому слід зауважити, що в ст. 27 цієї Угоди зазначено, що «мито» включає будь-яке мито або інший платіж, пов'язаний з імпортом або експортом товару, зокрема будь-який додатковий податок або додатковий платіж, пов'язаний з імпортом або експортом товару. «Мито» не включає: а) платежі, еквівалентні внутрішньому податку, що стягуються згідно зі статтею 32 цієї Угоди; б) мита, що стягуються згідно з Главою 2 («Засоби захисту торгівлі») Розділу IV цієї Угоди; с) збори та інші платежі, що стягуються згідно зі ст. 33 цієї Угоди [9].

Це дає підстави стверджувати, що європейське законодавство до митних платежів зараховує будь-які платежі, що справляються при перетині товарами митного кордону. В одному зі своїх рішень Суд Європейського Союзу навіть указав, що такою категорією, як митні платежі, буде розглядатися послуга зі складання або оформлення спеціального документа – достатньо буде дотримання умови, що це обтяження пов'язане з фактом перетину кордону, а не викликане економічною необхідністю [10, с. 6].

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що розуміння конструкції «митні платежі» ні в українському, ні в європей-

ському законодавстві не можна вважати досконалим. Поняття «митні платежі» як в українському, так і в європейському законодавстві, потребує перегляду та уніфікації. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є зарахування до митних платежів усіх платежів, які справляються під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, а не лише деяких. Однак найбільш доцільним з огляду на правову природу платежів, які справляються під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, на наш погляд, є застосування конструкції «платежі, що справляються при перетинанні митного кордону», до складу яких необхідно зарахувати: 1) митні платежі (мито, митні збори – єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України; плата за виконання митних формальностей митними органами поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них; витрати митних органів на зберігання товарів, транспортних засобів на складах митних органів); 2) податки, що справляються при переміщенні товарів через митний кордон України (акцизний податок, податок на додану вартість, екологічний податок).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 14.09.2022).
2. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 14.09.2022).
3. Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1999 року № 1212-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1212-14#Text> (дата звернення: 14.09.2022).
4. Про затвердження Порядку справляння плати за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них : наказ Міністерства фінансів України від 23 жовтня 2017 року № 862. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-17#Text> (дата звернення: 14.09.2022).
5. Про затвердження Порядку відшкодування витрат за зберігання товарів та транспортних засобів на складах митних органів, Порядку обчислення сум витрат у справах про порушення митних правил та їх відшкодування та Розмірів відшкодувань за зберігання на складах митних органів товарів і транспортних засобів : наказ Міністерства фінансів України від 15 червня 2012 року № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1140-12#n18> (дата звернення: 14.09.2022).
6. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 14.09.2022).
7. Оніщик Ю. В. Правове регулювання митних відносин в Україні та в країнах Європейського Союзу: фінансово-правовий аспект : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 44 с.

8. Оніщик Ю. В. Правова конструкція «митні платежі»: проблеми сучасної інтерпретації. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2016. № 3–4. С. 23–28.

9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page#Text (дата звернення: 14.09.2022).

10. Жамкочьян С. С. Единое таможенное законодательство Европы: от Римского договора к Модернизированному Таможенному кодексу. *Митна справа*. № 4 (70). 2010. С. 3–12.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.14>

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Орловська Ірина Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті сформовано публічне адміністрування вищої освіти в умовах дистанційного навчання. Закцентовано увагу на українських реаліях, які зумовили масовість застосування дистанційного навчання не лише в закладах вищої освіти, а й у всій сфері освіти загалом. Адже за час карантинних обмежень наявність доступу до мережі Інтернет знімало багато питань, однак в умовах воєнного стану використання дистанційних технологій навчання в умовах обстрілів, воєнних та бойових дій украї обмежені.

Зауважено, що опосередкована взаємодія стала проблемою не лише для студентів, а і для викладачів, що мали змінити методику викладання дисциплін в умовах дистанційного навчання, а також для центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки. За даними соціологічного опитування наведено перелік проблем, з якими стикаються науково-педагогічні працівники в умовах дистанційного навчання.

Установлено, що ЦСР № 4 щодо забезпечення всеохопної і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх є стратегічним напрямом у процесі формування та реалізації державної політики України.

Доведено, що глобальні потрясіння та світова глобалізація не можуть обійтися без дистанційного навчання, яке потребує належного публічного адміністрування зі сторони всіх його суб'єктів.

Наведено перелік слабких сторін розвитку вищої освіти в Україні з метою подальшого формування європейських стандартів вищої освіти в українських реаліях.

Продовжено наукову думку О. С. Ярої щодо ролі закладу вищої освіти у врегулюванні дистанційного навчання. Адже адміністрування закладу вищої освіти потребує тотального осучаснення інформаційно-комунікативних технологій для технічного забезпечення онлайн-занять, використання платформ для дистанційного навчання (Zoom, Moodle, Microsoft Teams, Google Meet, Skype тощо), використання хмарних технологій для зберігання та обміну даними в освітньому процесі, оцифрування баз бібліотек, налагодження комунікації з абітурієнтами та здобувачами вищої освіти тощо.

Установлено, що дистанційне навчання в реаліях України зумовлює створення необхідного рівня публічного адміністрування на рівні як органів державної влади (Міністерства освіти та науки України, Національної агенції з питань якості вищої освіти, інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування), так і закладів вищої освіти (Ученої ради закладу вищої освіти, керівництва інституту, факультету, кафедри), з метою формування безпечного, ефективного, якісного та прозорого освітнього середовища.

Зроблено авторський висновок щодо публічного адміністрування вищої освіти в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: вища освіта, дистанційне навчання, європейська інтеграція, заклад вищої освіти, здобувач вищої освіти, інформаційно-комунікаційні технології, науково-педагогічні працівники, публічне адміністрування, цілі сталого розвитку.

Orlovska Iryna. Public administration of higher education in the conditions of distance learning

In the article, the public administration of higher education in the conditions of distance learning is formed. Attention is focused on the Ukrainian realities, which led to the widespread use of distance learning not only in institutions of higher education, but also in the entire field

of education in general. After all, during the quarantine restrictions, the availability of access to the Internet removed many questions, but in the conditions of martial law, the use of remote learning technologies in the conditions of shelling, military and combat operations is extremely limited.

It was noted that mediated interaction became a problem not only for students, but also for their teachers, who had to change the method of teaching disciplines in the conditions of distance learning, as well as for the central executive body in the field of education and science. According to the data of a sociological survey, a list of problems faced by scientific and pedagogical workers in the conditions of distance learning is given.

It has been established that SDG No. 4 regarding the provision of comprehensive and fair quality education and the promotion of life-long learning opportunities for all is a strategic direction to achieve in the process of formation and implementation of the state policy of Ukraine.

It has been proven that global upheavals and world globalization cannot do without distance learning, which requires proper public administration by all its subjects.

The list of weaknesses in the development of higher education in Ukraine is given with the aim of further formation of European standards of higher education in Ukrainian realities.

The scientific opinion of O. S. Yara was continued regarding the role of the institution of higher education in the regulation of distance learning. After all, the administration of a higher education institution needs total modernization of information and communication technologies for the technical support of online classes, the use of platforms for distance learning (Zoom, Moodle, Microsoft Teams, Google Meet, Skype, etc.), the use of cloud technologies for storing and exchanging data in the educational process, digitization of library databases, establishment of communication with applicants and students of higher education, etc.

It has been established that distance learning in the realities of Ukraine requires the creation of the necessary level of public administration both at the level of state authorities (the Ministry of Education and Science of Ukraine, the National Agency for the Quality of Higher Education, other bodies of executive power and local self-government), and institutions of higher education (Academic Council of the institution of higher education, management of the institute, faculty, department) with the aim of forming a safe, effective, high-quality and transparent educational environment.

The author's conclusion is made regarding the public administration of higher education in the conditions of distance learning.

Key words: higher education, distance learning, European integration, institution of higher education, student of higher education, information and communication technologies, scientific and pedagogical workers, public administration, goals of sustainable development.

Ще декілька років тому українські здобувачі вищої освіти фактично не розглядали свого навчання поза межами закладу вищої освіти, однак жорсткі карантинні обмеження та необхідність гарантування безпеки людей в умовах військової агресії російської федерації в Україні не залишили вибору, як максимально перевести навчальний процес у дистанційний формат.

Усі суб'єкти публічного адміністрування розпочали активну перебудову освітнього процесу згідно з рекомендаціями Міністерства освіти та науки України та за власною ініціативою з огляду на різну ситуацію в регіонах країни та автономію закладів вищої освіти. За час карантинних обмежень наявність доступу до мережі Інтернет знімало багато питань, однак в умовах воєнного стану використання дистанційних технологій навчання в умовах обстрілів, воєнних та бойових дій українськими обмежені. Ускладнюється такий

стан ще й тим, що частина науко-педагогічних працівників перебувають за кордоном, є мобілізованими до лав Збройних Сил України або ж стали добровольцями та приєдналися до загонів територіальної оборони тощо.

Тому органи державної влади, насамперед Міністерство освіти та науки України, змушені оперативно реагувати на наявні виклики сучасності та пропонувати дієві механізми для якісного навчання молодих спеціалістів.

Відповідно до частини четвертої статті 49 Закону України «Про вищу освіту» дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається здебільшого за опосередкованої взаємодії віддалених одне від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Така опосередкована взаємодія стала проблемою не лише для студентів, а й для їх викладачів, що мали змінити методiku викладання дисциплін в умовах дистанційного навчання, а також для центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки.

За даними соціологічного опитування науково-педагогічні працівники виокремлюють такі проблеми такого навчання: відсутність «живого» контакту між викладачем і студентом; недостатнє технічне забезпечення освітнього процесу; недостатній рівень володіння учасниками освітнього процесу засобами інформаційних і комунікаційних технологій; ризик проявів академічної недобросовісності; ризик необ'єктивного оцінювання студентів; відсутність досконало розроблених онлайн-курсів; ризик використання онлайн-курсів сумнівної якості в умовах екстреного розроблення матеріалу та неможливості повноцінного його обговорення на засіданні кафедри [2].

Освіта та наука завжди були базисом для розвитку будь-якого суспільства. На міжнародному рівні реалізація права на освіту завжди належала до основоположних прав. Наприклад, частина друга статті 26 Загальної декларації прав людини зазначає, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини й основних свобод. Освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами, а також діяльності Організації Об'єднаних Націй із підтримання миру [3].

Ось чому і на Саміт ООН зі сталого розвитку в підсумковому документі «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [4], і в указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [5] ціллю сталого розвитку (далі – ЦСР) № 4 стало забезпечення всеохопної і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх.

З метою досягнення ЦСР та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України Кабінет Міністрів України у грудні 2020 року встановив необхідність їх досягти в процесі формування та реалізації державної політики України.

Такі амбітні цілі щодо формування європейських стандартів якості освіти в закладах вищої освіти України мають сприяти конкурентоспроможності та працевлаштуванню випускників. Зазначене, на думку авторів наукових доповідей, є першочерговим завданням у подоланні дисбалансу на ринку праці та економічної нестабільності загалом. Модернізація системи освіти України, наближення її до європейських стандартів передбачає розвиток державно-громадської моделі управління освітою [6].

Тож поступове входження України до європейського освітнього простору створює необхідні передумови для вдосконалення управлінської вертикалі, насамперед на місцевому рівні за допомогою збалансованості повноважень і відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в наданні освітніх послуг, формування належних механізмів контролю за якістю вищої освіти тощо.

На думку А. А. Касич та Ю. В. Гончарова, основою вдосконалення освітнього процесу в умовах глобальних потрясінь (карантинні обмеження під час пандемії, безпекові обмеження в умовах воєнного стану) має стати загальна концепція розвитку дистанційної освіти, сформована в рамках розвитку наукового потенціалу країни [7]. Адже, з позиції Ю. В. Безрученкова, основу освітнього процесу під час дистанційного навчання складає контрольована самостійна діяльність студентів із вивчення спеціально розроблених навчальних матеріалів із використанням інформаційних і комунікаційних технологій для взаємодії всіх учасників навчального процесу [8].

Ми погоджуємося з науковцями, що у зв'язку з глобальними потрясіннями та світовою глобалізацією дистанційне навчання є необхідною вимогою сьогодення. З метою забезпечення якості отриманих знань зазначене потребує належного публічного адміністрування зі сторони всіх його суб'єктів.

Варто також зазначити: коли йдеться про дистанційне навчання, то мають на увазі платформи та інструменти (наприклад, Moodle, Google Classroom, Zoom, Skype, Google Suite/Docs тощо), які дозволяють здобувачу вищої освіти та викладачу

спілкуватися, виконувати і перевіряти завдання, організувати семестровий контроль і атестацію тощо. Такі технології, залежно від країни, закладу освіти та дисципліни, яку вивчають, можуть бути інтегровані на будь-якому етапі навчальної дисципліни. Тут важливі ініціатива викладача до впровадження таких технологій, готовність здобувача вищої освіти їх використовувати і технічна можливість обох сторін застосовувати ці технології [9]. Тобто таку взаємодію між здобувачем вищої освіти та викладачем складно врегулювати на рівні певного стандарту надання освітніх послуг.

Однак основні засади організації та запровадження дистанційного навчання визначаються Положенням про дистанційне навчання, відповідно до якого дистанційна форма навчання – форма організації навчального процесу в закладах освіти, яка забезпечує реалізацію дистанційного навчання та уможливорює отримання випускниками документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень [10].

Крім того, з метою формування європейських стандартів вищої освіти в українських реаліях Президент України [11] ініціював розроблення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки.

Під час напрацювання розробники вказаної стратегії визначили слабкі сторони розвитку вищої освіти в Україні, як-от недосконалість нормативно-правова база функціонування системи вищої освіти; слабка й асиметрична інтеграція до світового освітньо-наукового простору; наявність значної кількості неконкурентоспроможних закладів вищої освіти; низький рівень залученості учасників; низький рівень вмотивованості, зокрема оплати праці викладачів і співробітників закладів вищої освіти; недостатній рівень автономії закладів вищої освіти; недосконалість система розподілу бюджетних ресурсів між закладами вищої освіти; слабка практична підготовка фахівців у закладах вищої освіти; відсутність прогнозування потреб економіки країни у фахівців відповідної кваліфікації; невідповідність кваліфікації випускників вимогам ринку праці; недовіра суспільства до системи вищої освіти щодо затребуваності одержаних знань на ринку праці тощо [12].

Уважаємо, що людиноцентристський підхід є ключовим під час реалізації права на освіту, тому і позицію щодо дистанційного навчання сформуємо за допомогою згаданого раніше соціологічного опитування. Так, основними перевагами дистанційного навчання, на думку студентів, стали: гнучкий графік навчання (34%); можливість поєднувати роботу і навчання (29%); можливість опанувати додаткові компетенції, курси, хобі (20%). До недоліків дистанційного навчання студенти зарахували: технічні проблеми, неможливість доступу до інтернету (48%); труднощі в засвоєнні матеріалу (38%); низький рівень володіння викладачами інформаційними технологіями (11%); низький рівень володіння студентами інформаційними технологіями (8%) [2].

Чимало університетів активно використовували та використовують дистанційні технології в навчанні, мали відповідні служби (структурні підрозділи закладів вищої освіти) для адміністрування та консультування учасників процесу дистанційного навчання. Крім того, є заклади, які пропонували й пропонують саме дистанційну форму освіти, незалежно від карантинних обмежень. Університети, які до ситуації з карантином не мали розвинених середовищ або поведінкових звичок серед викладачів і здобувачів вищої освіти до дистанційного навчання, змогли досить оперативно вжитися у цей процес та активно використовують дистанційні технології в навчанні [13].

Як зазначає О. С. Яра, зважаючи на життєву потребу, заклади вищої освіти розпочали розробляти локальні акти з метою врегулювати дистанційне навчання. Наприклад, Положення про організацію та користування електронною поштою; Положення про навчання на платформі MOODLE; Положення про якість онлайн-навчання; Положення про підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників; Положення про електронний індивідуальний план викладача, а також усе більше закладів вищої освіти започатковують використання Електронного деканату [14], тобто створення цифрових чи електронних кампусів для викладачів та здобувачів вищої освіти закладу вищої освіти. Учена в дисертацій-

ному дослідженні особливу увагу звертає на роль закладу вищої освіти у врегулюванні дистанційного навчання. Адже адміністрування закладу вищої освіти потребує тотального осучаснення інформаційно-комунікативних технологій для технічного забезпечення онлайн-занять, використання платформ для дистанційного навчання (Zoom, Moodle, Microsoft Teams, Google Meet, Skype тощо), використання хмарних технологій для зберігання та обміну даними в освітньому процесі, оцифрування баз бібліотек, налагодження комунікації з абітурієнтами та здобувачами вищої освіти тощо.

Варто також зазначити, що хоча зараз українські здобувачі вищої освіти вимушено перейшли на дистанційне навчання, однак його запровадження розпочалося ще у 2000-х роках. Так, Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні виокремлює такі характерні ознаки дистанційного навчання у сфері вищої освіти: 1) гнучкість дистанційного навчання, що забезпечується: а) відсутністю вимоги до здобувачів вищої освіти відвідувати регулярні заняття у вигляді лекцій та практичних занять; б) створені можливості навчання у зручній для здобувачів вищої освіти час, у вибраному ними місці та в межах, необхідних для освоєння навчального матеріалу; 2) паралельність програм дистанційного навчання, що уможливорює поєднання основної професійної діяльності з навчанням «без відриву від виробництва»; 3) «далекодія» дистанційного навчання, яка визначає необов'язковою близьку дистанцію під час надання освітніх послуг та нівелює віддаленість між місцем перебування студента та навчальним закладом як перешкоди для ефективного освітнього процесу; 4) широке охоплення дистанційного навчання, що надає можливість одночасного навчання великої кількості здобувачів вищої освіти, яким надано доступ до джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, баз даних), а також вибір у способі спілкування з іншими учасниками освітнього процесу; 5) рентабельність дистанційного навчання, що досягається за рахунок ефективного використання наявних інфраструктурних ресурсів і технічних засобів інформаційних технологій, а також подання концентрованого та

уніфікованого змісту навчальних матеріалів; 6) переоцінка статусу викладача («тьютора»), яка передбачає покладення на нього функцій із координування пізнавального процесу, коригування курсу навчальної дисципліни, консультування, керівництво навчальними проектами тощо. При цьому взаємодія викладача зі здобувачами вищої освіти може здійснюватися як асинхронно через електронну пошту, програмне забезпечення, призначене для користувача гаджетів, так і синхронно («chat talk»); 7) переоцінка статусу здобувача вищої освіти, у рамках якого від нього вимагають виняткової мотивованості, самоорганізації, працьовитості та необхідного базового рівня освіти тощо [15].

Водночас Міністерство освіти й науки України, як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, розробило рекомендації щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів вищої освіти із застосуванням дистанційних технологій. Відповідно до них дистанційна комунікація учасників освітнього процесу стала можливою через засоби комунікації, убудовані в систему управління навчанням (LMS), електронну пошту, месенджери (Viber, Telegram та ін.), відеоконференції (MS Teams, ZOOM, Google Meet, Skype та ін.), форуми, чати тощо. Своєю чергою, контрольні заходи освітнього процесу із застосуванням дистанційних технологій навчання повинні відповідати конкретним вимогам, як-от: 1) можливість авторизованого доступу до інформаційно-комунікаційних інструментів організації дистанційного навчання; 2) можливість визначення часу початку і завершення доступу, тривалості виконання завдань; 3) об'єктивність критеріїв перевірки результатів виконання з активним використанням автоматизованих засобів оцінювання знань; 4) варіативність формування завдань контрольних заходів із використанням алгоритмів випадкового вибору запитань. Щодо поточного контролю результатів навчання здобувачів освіти за допомогою дистанційних технологій, то його здійснюють під час проведення дистанційних занять, а також через оцінювання індивідуальних і групових

завдань, що виконують здобувачі освіти в електронній формі [16].

Крім того, Міністерство освіти та науки України вважає, що навчально-методичний напрям діяльності закладів вищої освіти має реалізовуватися як: консультативна допомога науково-педагогічним працівникам від структур закладів вищої освіти, відповідальних за якість освіти і професійне удосконалення викладачів, щодо організації освітніх хабів, обміну досвідом викладацької діяльності в умовах воєнного стану, поширення кращих освітніх практик тощо; інформування про некомерційні проекти, дистанційні освітні платформи, онлайн-ресурси та освітні ініціативи, долучення до яких сприяє професійному розвитку науково-педагогічних працівників у системі неформальної освіти, зокрема: освітні проекти EdEra, Canvas Network; безоплатні платформи онлайн-освіти Stanford Open Edx; Prometheus, Future Learn, Udemy, Codecademy; загальноєвропейська МВОК-ініціатива OpenupEdX; освітній онлайн-ресурс Iversity тощо [17].

Ураховуючи інтеграційні процеси нашої держави та необхідність досягнення ЦСР, заклади вищої освіти мають сформувати повністю нову модель навчання здобувачів освіти; розробити ефективні програми, які забезпечать конкурентоспроможності

освітньої, науково-дослідної та господарської діяльності на національному та світовому рівнях.

Отже, дистанційне навчання в реаліях України зумовлює створення необхідного рівня публічного адміністрування на рівні як органів державної влади (Міністерства освіти та науки України, Національної агенції з питань якості вищої освіти, інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування), так і закладів вищої освіти (Ученої ради закладу вищої освіти, керівництва інституту, факультету, кафедри), з метою формування безпечного, ефективного, якісного та прозорого освітнього середовища.

Публічне адміністрування вищої освіти в умовах дистанційного навчання – це цілеспрямована діяльність суб'єктів публічного адміністрування (Міністерства освіти та науки України, Національної агенції з питань якості вищої освіти, інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, Ученої ради закладу вищої освіти, керівництва інституту, факультету, кафедри) із науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти з метою організації індивідуалізованого процесу здобуття освіти на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
2. Інформаційно-аналітична довідка про результати опитування щодо стану використання технологій дистанційного навчання у закладах вищої освіти України у 2020/2021 навчальному році : Державна служба якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/ANALITICHNA_DOVIDKA_Opitivannya_FPO_ZVO_DSYAO_05.2021.pdf
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. Перетворення нашого світу : Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. 21 жовтня 2015 р. URL: <http://surl.li/cyloa>.
5. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
6. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / Авт. кол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2013. 120 с.
7. Касич А. А., Гончаров Ю. В. Научный потенциал как фактор развития инновационно-инвестиционной системы Украины. *Экономика Украины*, 2007, № 3. С. 42–51.
8. Безрученков Ю. В. Педагогічний контроль в системі дистанційного навчання. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2015_2_3.

9. Експерт: «Найбільше питання дистанційного навчання – психологічна готовність». URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ekspertnaybilshe-pitannya-distanciynogo-navchannya-psihologichna-gotovnist-347925_.htm.
10. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти та науки України від 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
11. Про вдосконалення вищої освіти в Україні : Указ Президента України від 3.07.2020 № 210/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2102020-34045>.
12. Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.
13. Про дистанційну освіту в університетах в умовах карантину. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/viklik-yakogo-ne-mozhna-ne-priyniyati-347904_.html.
14. Яра О. С. Адміністративно-правове забезпечення вищої юридичної освіти в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2021. 404 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1wJ-L-grM-CP6CT6YttNMYvt_gNa43Dp0/view.
15. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні: Постанова Міністерства освіти та науки України від 20.12.2000 р. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>
16. Рекомендації щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів вищої освіти із застосуванням дистанційних технологій : Лист Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 1-9. 249. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodoorganizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij>.
17. Дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації. Офіційний сайт МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/distancijniplatformi-dlya-navchannya-samorozvitku-ta-otrimannya-dopomogi-j-perevirenoyiinformaciyi>.

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ЗДОБУТИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ В АСПЕКТІ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Передерій Олександр Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті, з урахуванням вимог Європейського Союзу, висвітлено перспективні напрями реформування правового забезпечення державної системи протидії легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом в Україні. Зокрема, систематизовано викладено і розкрито зміст системи інноваційних для правової системи України організаційно-правових заходів: чітке встановлення інституту фінансової розвідки, розширення кола повноважень Державної служби фінансового моніторингу як установи, що спеціалізується на протидії легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, удосконалення механізму дослідження підозрілих транзакцій різними державними суб'єктами, розробка системи регламентації порядку інформаційної взаємодії органів контролю за недопустимістю відмивання коштів та суб'єктів господарювання інформацію на наявність ознак відмивання коштів, удосконалення правового порядку здійснення контролю за обігом віртуальних активів та діяльністю учасників крипторинку згідно з рекомендаціями Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей («FATF»), підвищення рівня ефективності реалізації інформації про ознаки відмивання коштів і порушення досудового розслідування.

Акцентовано увагу на тому, що окреслені заходи слід розробляти і впроваджувати з урахуванням актів Європейського Союзу за умови комплексного реформування всієї правово-охоронної та судової системи, формування у свідомості широких мас населення нульової толерантності до протиправних діянь у фінансово-економічному секторі. Зауважено, що перспективним завданням юридичної науки є якісне наукове супроводження процесів розробки і впровадження інноваційних підходів нормативної регламентації і подальшого організаційного забезпечення методик виявлення фактів легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, і протидії цій негативній соціальній практиці.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, правова система, статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, легалізація коштів, фінансові збитки, фінансова розвідка, правова свідомість.

Perederii Olexsandr. Reform of anti-laundering of illegal funds in the aspect of activation of the European integration of Ukraine (theoretical and legal aspect)

Union, highlights the promising directions of reforming the legal support of the state system of combating the legalization of funds obtained illegally in Ukraine. In particular, the content of the system of innovative organizational and legal measures for the legal system of Ukraine has been systematized and disclosed: clear regulation of the financial intelligence institute, expansion of the scope of powers of the State Financial Monitoring Service as an institution specializing in countering the legalization of funds obtained illegally, improvement of the mechanism for investigating suspicious transactions by various state entities, the development of a system of regulation of the order of information interaction between money laundering control bodies and business entities, information on the presence of signs of money laundering, improvement of the legal procedure for monitoring the circulation of virtual assets and the activities of crypto market participants in accordance with the recommendations of the International Anti-Money Laundering Group of dirty money ("FATF"), increasing the level of efficiency in the implementation of information on signs of money laundering and initiation of pre-trial investigation.

The attention was focused on the fact that the above measures should be developed and implemented taking into account the acts of the European Union, under the condition of comprehensive reform of the entire law enforcement and judicial system, formation of zero tolerance for illegal acts in the financial and economic sector in the minds of the broad masses of the population. It was noted that the promising task of legal science is the qualitative scientific support of the processes of development and implementation into practice of innovative approaches to regulatory regulation and further organizational support of methods for detecting the facts of legalization of funds obtained illegally and countering this negative social practice.

Key words: *European Union, Ukraine, legal system, candidate status for joining the European Union, legalization of funds, financial losses, financial intelligence, legal awareness.*

У новітній історії України 2022 р. став для національної правової системи України визначальним. 23.06.2022 р. Україна як держава набула статусу кандидата в члени Європейського Союзу (далі – ЄС). Резолюція Європарламенту про статус кандидата України, Республіки Молдови і Грузії 2022/2716(RSP) (далі – Резолюція про статус кандидата) зафіксувала активізацію «розширеного та структурованого» діалогу між нашою державою і ЄС задля просування подальшої економічної інтеграції та гармонізації законодавства України з нормами ЄС, а також поступового залучення до цієї роботи більшої кількості інституцій ЄС [1]. Зазначене стало могутнім імпульсом для значних інноваційних перетворень як інституціональної, так і функціональної компоненти вітчизняної правової системи.

При цьому умовою повноцінної реалізації статусу кандидата в члени альянсу розвинених держав Європи ЄС висунув пакет вимог щодо інноваційного оновлення системи національного законодавства та оптимізації організаційно-правового забезпечення багатьох систем державного управління. Зокрема, жорсткою вимогою ЄС є підвищення результативності функціонування системи протидії легалізації грошових коштів, здобутих незаконним шляхом за стандартами, зокрема, міжурядової організації як Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (Financial Action Task Force – «FATF»).

Беручи до уваги наведене вище, актуальне завдання – науково висвітлити перспективні напрями реформування системи протидії легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, в аспекті інноваційних трансформацій правової системи України як держави-кандидата на вступ у ЄС.

Ідейно-теоретичним підґрунтям статті став науковий доробок таких учених, як В. Баштанник, О. Дудоров, М. Дем'янюк,

Г. Усатий, Ф. Терханов, О. Шереметьєва та ін. Також у процесі формування змісту статті використовували інформаційні матеріали, які викладені у засобах масової інформації, нормативні та статистичні матеріали.

Переходячи до викладення основного матеріалу, зауважимо, що практика протидії економічним і фінансовим злочинам в останні десятиліття є індикатором суттєвої залежності економічної системи країни від злочинних надходжень. Це як зумовлено недоліками в управлінні економічним сектором, так і підтверджується конкретними показниками фінансових збитків. Як зауважує в зазначеному контексті Г. Усатий, організаційно-управлінські та правові прорахунки в процесі економічних перетворень упродовж багатьох років створюють сприятливі умови для стрімкого зростання ухилень від сплати податків та інших економічних злочинів, що становлять серйозну загрозу економічній безпеці і національному суверенітету держави [2]. Це, своєю чергою, призводить до збільшення впливу криміналітету на політику держави. Показники збитків від легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, у числовому вираженні вражають. У Звіті Державної служби фінансового моніторингу України за 2021 р. зазначено, що загальний обсяг проведених фінансових операцій, пов'язаних із відмиванням коштів, склав 25,4 млрд гривень, сума фінансових збитків від відмивання доходів, пов'язаних із шахрайським заволодінням коштами громадян та юридичних осіб обманним шляхом, склала 800 млн гривень, незаконні операції, пов'язані з бюджетними коштами, загрожували завдати збитків на 5,4 млрд гривень, збитки від відмивання доходів, пов'язаних із комп'ютерними злочинами і даними, сягає десятків мільйонів [3]. Перелік суміжних показників можна продовжувати.

Вимога ЄС щодо врахування стандартів групи FATF у процесі реформування системи протидії легалізації грошових коштів, здобутих незаконним шляхом, не є випадковою. Одне із завдань цієї організації – сформуванню список (перелік) держав, які недостатньо співпрацюють із групою, свідомо зводять до мінімуму рівень співпраці зі спеціалістами FATF, підтримують фінансово тероризм та екстремізм. Держави ЄС вживають максимум заходів щоб не потрапити в список. Занесення держави в такий список безпосередньо негативно впливає на її банківську систему, систему зовнішньоекономічної діяльності, а платежі, що відправлені на рахунки банків країни, яка входить до цього списку, обов'язково потрапляють під підозру і їх виконання може бути зупинене [4]. Україна перебувала в чорному списку FATF у період із 2002 р. до 2004 р. Пізніше, через невідповідність законодавства щодо регулювання фондового ринку міжнародним стандартам, у 2010 р. потрапила туди знову. Це мало негативні наслідки для фінансової системи держави, адже сформувалася атмосфера недовіри в колі потенційних інвесторів, підвищувалася ціна позик для держави і приватного бізнесу, українські суб'єкти господарювання вимушені були брати на себе додаткові зобов'язання щодо доведення легальності власних активів, було ускладнено порядок відкриття рахунку в іноземному банку та використання міжнародних платіжних систем та ін.

Станом на початок 2022 р. Україна не перебуває в чорному списку FATF та розвиває активне співробітництво з групою. Ба більше, задля поглиблення співпраці з FATF було розроблено й ухвалено Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX [5]. Зазначений акт, попри те, що впродовж кількох років чинності зазнав 12 змін, ураховує більшість вимог FATF до системи протидії відмивання коштів і врегульовує організаційно-правові аспекти здійснення фінансового моніторингу (зокрема, визначає дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, урегулює

основи правового статусу суб'єктів первинного та державного рівнів, визначає фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, правовий порядок замороження активів та зупинення фінансових операцій, аспекти співробітництва з міжнародними, міжурядовими організаціями, задіяними у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів та ін.

Водночас важливі рекомендації групи до національної практики адаптовано в останні роки недостатньо. Відповідно, фінансові операції України традиційно є об'єктом пильного моніторингу FATF. Ураховуючи те, що рекомендації FATF ЄС визнає для себе модельними, очікування ЄС щодо підвищення ефективності державної політики України щодо протидії легалізації грошових коштів, здобутих незаконним шляхом, є абсолютно закономірними і виправданими. FATF у своїх аналітичних документах визнає значний прогрес України у розробці й узваленні законодавства щодо вдосконалення засад протидії легалізації грошових коштів, здобутих незаконним шляхом [6]. Водночас ЄС наполягає на тому, щоб в Україні було розроблено і введено в дію нові законодавчі механізми, які дадуть змогу впровадити в національну практику апробовані європейськими державами стандарти FATF. Зокрема, це:

– чітке унормування такого різновиду діяльності, як фінансова розвідка. Зокрема, ідеться про розширення кола повноважень Державної служби фінансового моніторингу як установи, що здійснює функції фінансової розвідки. Відповідно до Міжнародних Стандартів FATF та Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, що ратифікована Україною 17.11.2010 р., у кожній країні має функціонувати підрозділ фінансової розвідки (ПФР), який є національним центром для отримання та аналізу повідомлень про підозрілі операції та іншої інформації, яка стосується відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів [7, с. 14]. Згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» Державна служба фінансо-

вого моніторингу України (Держфінмоніторинг) є органом, уповноваженим Україною на виконання функцій підрозділу фінансової розвідки (ПФР, Financial Intelligence Unit, FIU). Водночас наразі основні повноваження Державної служби фінансового моніторингу регламентовано на підзаконному рівні в Положенні про Державну службу фінансового моніторингу України, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів від 29.08.2015 р. № 537 [8]. Проте певні розвідувальні функції у фінансовій сфері здійснює сьогодні не лише Держфінмоніторинг, а й інші правоохоронні структури. З огляду на необхідність юридичної інституціоналізації таких функцій, доцільно регламентувати відповідні повноваження на рівні окремого закону;

- удосконалення механізму дослідження підозрілих транзакцій різними державними суб'єктами (особливо в частині визначення предметної компетенції відповідних інституцій);

- розробка системи регламентації порядку інформаційної взаємодії органів контролю за недопустимістю відмивання коштів та суб'єктів господарювання інформаційно-аналітичної діяльності;

- удосконалення правового порядку здійснення контролю за обігом віртуальних активів та діяльністю учасників ринку. Зокрема, FATF рекомендує ухвалити окремий закон про AML-процедури («Anti-money laundering» – боротьба з відмиванням грошей). З 2019 р. FATF регулярно оновлює «Керівництво щодо менеджменту ризиків для віртуальних активів і постачальників послуг віртуальних активів». Це основний документ, яким керуються країни при впровадженні стандартів AML у криптосфері [9]. На нього також орієнтуються біржі, відповідні сервіси та індивідуальні власники криптовалют у розвинених державах світу. Питання ускладнюється тим, що в Україні, як і у всьому світі, операції з віртуальними активами важко виявляти, досліджувати та аналізувати. Ба більше, ідентифікація та верифікація учасників операцій не завжди можлива, а частину операцій можуть здійснювати різні суб'єкти в різних куточках світу;

- ефективна реалізація інформації про ознаки відмивання коштів і порушення досудового розслідування.

Юридично зазначені механізми слід розробляти і впроваджувати з урахуванням актів ЄС, сферою діяльності яких є боротьба з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та протидії корупції. Також слід зауважити, що розробляти і впроваджувати правові інновації, які спрямовані на регулювання сегменту протидії легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, необхідно в комплексі з якісними перетвореннями всієї правоохоронної та судової системи. Легалізація грошей, які здобуті незаконним шляхом, тісно пов'язана з корупційним складником і недобросовісністю посадових осіб публічного управління. Після укладення Угоди про асоціацію Україна активно здійснювала реформування в цьому напрямі. Зокрема, створено систему інституцій протидії корупції, а також засновано спеціалізований антикорупційний суд. Поряд із позитивними аспектами спеціалісти зазначають, що відсутність історичного досвіду функціонування відповідних інституцій у правовій системі України спровокувало певні суперечливі оцінки їх діяльності і поклало початок широкій дискусії в суспільстві та серед фахівців. Зокрема, громадськість не повною мірою відчуває ефективність діяльності таких інституцій і багато хто вважає відповідні результати ефемерними, спостерігається конфлікт інтересів між спеціалізованими антикорупційними інституціями, до бюджету повернуто замало коштів [10, с. 131]. Тому, запорукою ефективності державної політики в секторі протидії легалізації грошових коштів, здобутих незаконним шляхом, є усунення зазначених вище в підрозділі недоліків формування і функціонування антикорупційної системи, завершення судової реформи, забезпечення тісного співробітництва всіх правоохоронних інституцій України.

Окрім вищенаведеного, вважаємо, що соціальна практика потребує не лише додаткових інноваційних змін в системі національного законодавства про відмивання коштів, а й суттєвих перетворень правової системи держави загалом. Зокрема, ідеться про необхідність кореляції суспільної правової свідомості в частині несприйняття і нульової толерантності до легалізації доходів, здобутих незаконним

шляхом. «Нульове», а подеколи толерантне ставлення до прецедентів легалізації коштів, здобутих у незаконний спосіб, є наслідком криміналізації мислення багатьох представників політичних еліт України, значним рівнем політичної корупції, олігархізацією економіки, неефективною контрольно-наглядовою діяльністю у сфері фінансів. Ба більше, відмивання коштів за своїм характером є вторинним злочином, тобто кримінальна караність цього діяння залежить від попереднього вчинення особою основного (предикатного) злочину, унаслідок вчинення якого отримано доходи, що легалізуються незаконним шляхом [11, с. 41]. Відповідно, у слідчо-судовій практиці акцентується на покаранні за предикатне злочинне діяння, а факт легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, залишається поза суспільною увагою. Тому на законодавчому рівні слід передбачити позиції, утілення яких сприятиме формуванню позиції несприйняття цього негативного діяння суспільною думкою. В. Баштанник раніше обґрунтовував схожу пропозицію, акцентуючи на розширенні легальних можливостей діяльності з виявлення фактів відмивання грошей громадськими органі-

заціями і надання таким фактами широкого суспільного розголосу [12]. Проте ми вважаємо доцільним регламентувати на нормативному рівні алгоритм індивідуальної реакції кожного члена суспільства на факти відмивання грошей, який зможе розповсюдити інформацію і висловити негативну реакцію через інформування органів влади та громадськості із застосуванням соціальних мереж.

Унесення змін у національне законодавство України в частині реформування державної системи протидії легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, відповідно до вимог ЄС стане черговим упевненим кроком на історичному шляху нашої держави до членства в ЄС. Важливим у зазначеному аспекті є врахування європейських модальних стандартів функціонування всіх ланок національної системи протидії легалізації «брудних» коштів. Відповідно, перспективним завданням юридичної науки є якісне наукове супроводження процесів розробки і впровадження інноваційних підходів нормативної регламентації і подальшого організаційного забезпечення методик виявлення фактів легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, і протидії цій негативній соціальній практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?id=739315&l=en> (дата звернення: 09.08.2022)
2. Григорій Усатий. Криміногенна ситуація, що склалася у сфері легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом. *Закон і норматив*. URL: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=129452&menu=243233> (дата звернення: 07.08.2022)
3. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2021 рік. *Офіційний інтернет-сайт державної служби фінансового моніторингу України*. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist/2021-rik/richnij-zvit-derzhfinmonitoringu-za-2021-rik.html> (дата звернення: 07.08.2022)
4. Демьянюк М. Украина рискует снова попасть в черный список FATF. Пострадают все: и бизнес, и население. Интернет-сайт «Ліга. Фінанси». URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ukraina-riskuet-snova-popast-chernyy-spisok-fatf-postradayut-vse-i-biznes-i-naselenie> (дата звернення: 07.08.2022)
5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України 06.12.2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171
6. Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures - Ukraine 2nd Enhanced Follow-up Report & Technical Compliance Re-Rating. Follow-up report. June 2020. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/fur/Moneyval-2nd-Follow-Up-Report-Ukraine-2020.pdf> (дата звернення: 07.08.2022)

7. Фінансова розвідка України. 20 років розвитку та звершень: Збірка матеріалів з нагоди 20-річчя з дня створення Державної служби фінансового моніторингу України. Київ, 2022. 158 с. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/20rokiv/2201041816rokivFinMonitoringspreedSmallFileSize.pdf> (дата звернення: 11.08.2022)

8. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2015 р. № 537. *Офіційний вісник України*. 2015 р. № 62. Ст. 2028

9. Що таке Anti-money laundering (AML). *Інтернет-сайт «Na chasi crypto»*. URL: <https://nachasi.com/crypto/2021/11/18/shho-take-anti-money-laundering/> (дата звернення: 09.08.2022)

10. Шереметьєва О. Ю. Інституціонально-правові основи запобігання і протидії корупції та відмиванню грошей. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 128–133

11. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ, «Ваіте». 2015. 392 с.

12. Баштанник В. В., Терханов Ф. І. Удосконалення державного управління у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11bvvozs.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11bvvozs.pdf) (дата звернення: 10.08.2022)

РЕФОРМУВАННЯ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Пипяк Микола Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

Кокарча Юлія Анатоліївна,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

У статті проаналізовано сучасний стан реформування митного законодавства України в умовах євроінтеграції. Досліджено правові норми, які регулюють митний контроль в Україні. Вивчено зарубіжний досвід регулювання митних відносин. Зроблено висновки щодо необхідних напрямів реформування митного законодавства. Визначено недоліки чинного митного права України та напрями їх усунення. Проаналізовано позитивний ефект від гармонізації українського митного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Досліджено досвід реформування митниці зарубіжних країн, які проходили шлях до вступу в Євросоюз. Розглянуто ризики проведення реформи митниці в умовах воєнного стану в Україні. Визначено порядок справляння митних платежів та особливості їх адміністрування. Проаналізовано діяльність митних органів щодо стягнення митних платежів, ефективність їхньої роботи та напрями вдосконалення цієї діяльності. Зроблено висновки щодо стану гармонізації митного права України із законодавством Євросоюзу. Оцінено досягнутий за останні роки прогрес у напрямі наближення митного права України до стандартів Європейського Союзу. Досліджено особливості функціонування режиму скасування (зменшення) ввізних мит, передбачених в Угоді про асоціацію України з Євросоюзом. Проаналізовано зміст митного кодексу Європейського Союзу. Зроблено висновки щодо його відмінності від митних кодексів інших європейських країн. Розглянуто сучасні проблеми, які впливають на регулювання митних платежів в Україні. Запропоновано способи підвищення ефективності адміністрування митних платежів, зокрема: установлення податкових ставок для максимального зменшення частки сировинної продукції в структурі експорту, розвиток партнерських відносин із громадянами та бізнесом, надання податкових пільг і знижок, збалансована політика державного протекціонізму, спрощення оформлення митних процедур і регулювання діяльності.

Ключові слова: Євроінтеграція, митне законодавство України, реформування, Європейський Союз, адміністрування митних платежів, українська економіка, протидія корупції.

Pypiak Mykola, Kokarcha Julia. Reforming the customs legislation of Ukraine in the conditions of European integration

The article analyzes the current state of reforming the customs legislation of Ukraine in the conditions of European integration. The legal norms governing customs control in Ukraine have been studied. The foreign experience of regulating customs relations was studied. Conclusions have been made regarding the necessary areas of customs legislation reform. The shortcomings of the current customs law of Ukraine and directions for their elimination have been determined. An analysis of the positive effect of the harmonization of Ukrainian customs legislation with the legislation of the European Union was made. The experience of reforming

the customs of foreign countries that were on the way to joining the European Union was studied. The risks of carrying out the customs reform in the conditions of martial law in Ukraine were considered. The procedure for making customs payments and the specifics of their administration are defined. The activities of the customs authorities regarding the collection of customs payments, the effectiveness of their work and directions for improvement of this activity were analyzed. Conclusions have been made regarding the state of harmonization of the customs law of Ukraine with the legislation of the European Union. The progress achieved in recent years in the direction of the approximation of the customs law of Ukraine to the standards of the European Union has been evaluated. The peculiarities of the functioning of the regime of cancellation (reduction) of import duties provided for in the Association Agreement of Ukraine with the European Union have been studied. The content of the customs code of the European Union is analyzed. Conclusions are made regarding its difference from the customs codes of other European countries. Contemporary problems affecting the regulation of customs payments in Ukraine are considered. Ways to increase the efficiency of the administration of customs payments are proposed, in particular: setting tax rates to minimize the share of raw products in the export structure, developing partnership relations with citizens and businesses, providing tax benefits and discounts, a balanced policy of state protectionism, simplifying customs procedures and regulation of activities.

Key words: *European integration, customs legislation of Ukraine, reform, European Union, administration of customs payments, Ukrainian economy, anti-corruption.*

Сьогодні Україна, перебуваючи в статусі війни з російською федерацією, як ніколи потребує допомоги та підтримки міжнародних партнерів. Європейський Союз виражає непохитну підтримку нашій державі на шляху до реформ, підтримує Збройні Сили України, а також надав статус кандидата в члени нашій країні. Для набуття повноправного членства в Євро-союзі Україна має втілити ще немало реформ, серед яких однією з найважливіших є реформування митного законодавства відповідно до норм Європейського Союзу. Різні аспекти реформування митного законодавства України розглядали такі науковці, як І. Г. Бережнюк, О. А. Гончарук, М. М. Дорош, Н. А. Липовська, А. В. Мазур, В. П. Мартинюк, В. Б. Марченко, В. М. Мельник, П. В. Пашко та багато інших. Водночас відсутня наукова праця, яка б розкривала сучасний етап трансформації митного законодавства України. Мета статті – дослідити актуальні питання реформування митного права в умовах євроінтеграції.

Погоджуємось із думкою О. О. Ковалю, який зазначає, що рівень «податкових» надходжень залежить не тільки від того, які податки, збори та інші обов'язкові платежі передбачені чинним податковим законодавством, яка їх ставка, а й більшою мірою від ефективності механізму їх справляння та інших процедурних механізмів [1, с. 159].

Митна справа в Україні має вікову історію, яка бере свій початок із часів Київської Русі [2, с. 47]. Якщо ми проаналізуємо всі періоди, то можемо сказати, що багатомісячна історія становлення митних відносин в Україні свідчить про її стрімкий розвиток і вдосконалення не тільки видів мита, а й різноманітних підходів до реалізації митної справи держави. Тривалий час такий підхід був надто категоричним із боку держави, але на сучасному етапі він змінюється в напрямі надання диспозитивності суб'єктам митних правовідносин і тенденції змін з урахуванням сучасних потреб суспільства. Наразі поширеною є тенденція зменшення митних бар'єрів, що зумовлюється боротьбою з тіньовим сектором, що є нагальною проблемою для України та дозволить суттєво пожвавити легальну зовнішньоекономічну діяльність [3, с. 121–122].

У Європейському Союзі митне право є однією з найдавніших галузей права, оскільки він створювався як економічне об'єднання через створення митного союзу, спочатку для декількох видів товарів, а згодом і загального, що стало основою європейських інтеграційних процесів [4, с. 426]. Євроінтеграційні успіхи України безпосередньо залежать від адаптації митного законодавства України до митного права ЄС [3, с. 122].

Важливим інститутом митного законодавства є регулювання митних платежів.

Сучасна наука й практика доводять, що справляння митних платежів залежить від ефективності процесу їх адміністрування. Загальні принципи адміністрування митних платежів, закладені в чинному законодавстві України, здебільшого відповідають тим, що діють у багатьох країнах і напрацьовані протягом століть. У практичній діяльності органи контролю накопичили значний досвід у сфері адміністрування податків. Водночас важливими складниками адміністрування митних платежів є митна експертиза, оцінка митної вартості та контроль за декларуванням товарів із метою забезпечення повноти, своєчасності сплати митних платежів до бюджету [5, с. 68].

Останніми роками світова практика митного адміністрування змістила акценти зовнішньоторговельного регулювання до застосування принципів роботи в напрямі використання новітніх технологій для попереднього електронного обміну інформацією, дистанційного проведення митного оформлення товарів без фізичної присутності посадової особи адміністраторів, послідовного застосування управління ризиками, що дозволяє оптимально використовувати ресурсний потенціал адміністраторів, керувати процесом справляння митних платежів на ділянках, де існує найбільша вірогідність ризику недотримання законодавства, сприяючи для цього прискоренню товарообігу основній масі товарів через митний кордон держави [6, с. 165].

Слід зазначити, що серед учених є різні погляди та позиції щодо визначення сутності адміністрування податків та зборів, митних платежів та й загалом системи адміністрування митних платежів. Так, С. П. Позняков визначає, що адміністрування податків, зборів та інших платежів – це процесуальна діяльність не лише вповноважених державних органів контролю, а й платників податків щодо реалізації основного податкового обов'язку [7, с. 12].

В. Б. Марченко вважає, що такий підхід суперечить традиційному розумінню адміністрування як діяльності з керування, управління певними процесами з боку спеціально уповноважених державних органів. Уналежнення платників податків до категорії адміністративних органів, а їхньої діяльності з реалізації податкового обов'язку до категорії адмі-

ністративної діяльності не узгоджується з поняттєвими традиціями адміністративної-правової науки. На думку автора, найдоцільніше податкове адміністрування слід розуміти як реалізацію виконавчої влади, діяльність державно вповноважених суб'єктів у сфері справляння податків щодо забезпечення виконання податкових зобов'язань [8, с. 121–122].

Дійсно, сутність адміністрування митних платежів становить організаційно-розпорядчу діяльність у сфері управління, що здійснюється спеціально вповноваженими органами державної влади – фіскальними органами із застосуванням адміністративних, фінансових методів та інформаційних технологій у сфері сплати митних платежів із метою поповнення дохідної частини Державного бюджету України [5, с. 69].

Також щодо цього доречним є зауваження А. О. Селіванова про те, що поняття адміністрування податків акцентує на наявності в структурі податкових правовідносин державного суб'єкта, зокрема, спеціально вповноваженого органу виконавчої влади у сфері оподаткування [9, с. 34].

Погоджуємося з думкою Л. О. Батанової, яка стверджує, що адміністрування митних платежів може здійснюватися лише спеціально вповноваженими органами контролю держави. Отже, до суб'єктів, які здійснюють адміністрування податків та зборів, належать органи контролю. Так, відповідно до ст. 41 Податкового кодексу України [10], органами контролю є органи доходів і зборів – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, його територіальні органи тощо [5, с. 69].

Очевидно, що європейська інтеграція передбачає гармонізацію митних режимів між Україною та ЄС. Важливо: ще до підписання Угоди 22 квітня 2014 р. з метою підтримки української економіки в часи економічної та політичної кризи, ЄС в односторонньому порядку відкрив свій ринок для української продукції, надавши автономні торговельні преференції, які згодом стали імплементацією ЄС своїх зобов'язань у межах зони вільної торгівлі:

– автономний преференційний торговий режим (з 2016 р. – режим вільної торгівлі) передбачає скасування мит або їх часткове скасування в межах тарифних

квот для українських товарів. Для експорту в рамках цього режиму зовнішньої торгівлі необхідне отримання сертифікату походження товарів у формі EUR.1, який із 1 січня 2016 р. видається МСУ (до цього видавався територіальними підрозділами Торгово-промислової палати України). Адміністрування відповідно до принципу «перший прийшов – перший обслуговується» передбачає оформлення митними органами першим того товару в рамках тарифної квоти, супровідні документи до якого були надані імпортерами першими. Своєю чергою, адміністрування через систему імпортерських ліцензій передбачає певну процедуру подання потенційними імпортерами української продукції відповідної заявки на право здійснення імпорту;

режим генеральної системи преференцій передбачає застосування зменшеної ставки ввізного мита на товари походженням з України, для експорту яких необхідно отримати сертифікат у формі А, який видають територіальні підрозділи Торгово-промислової палати України [11; 12].

Протягом наступних років відбудеться поступове зниження до нуля низки мит для української продукції, а також розширення обсягів тарифних квот для кількох товарів, зокрема меду, пшениці, кукурудзи, соку. Зниження мит Україною відбуватиметься повільніше, ніж це зробив ЄС [13, с. 29].

Варто звернути увагу, що режими скасування (зменшення) ввізних мит в Угоді про асоціацію України з ЄС передбачені з урахуванням системи класифікації товарів ЄС, яку формують три основні компоненти: Гармонізована система опису та кодування товарів (Harmonised Commodity Description and Coding System або HS), на базі якої побудовано Український класифікатор товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД); Інтегрована номенклатура ЄС (Combined Nomenclature або CN); Інтегрована номенклатура митних тарифів ЄС (Integrated Tariff або TARIC), мета якої – надання інформації щодо торгової політики і тарифних заходів, застосовуваних до окремих товарних груп у ЄС [14].

Створення митного союзу досягнуто за допомогою реалізації правових аспектів, а саме: усунення мит і еквівалентних зборів між державами-членами; упровадження спільного зовнішнього митного

тарифу; усунення кількісних обмежень і еквівалентних заходів; заборони захисту внутрішнього ринку за допомогою внутрішніх податків і гармонізації в галузі опосередкованого оподаткування [3, с. 122].

Ухвалення 1992 р. Митного кодексу Європейською Радою створило єдину правову базу митної справи в Європейському Союзі та зафіксувало межі правоздатності ЄС у сфері митної справи. Але за своїм складом Митний кодекс Європейського Союзу мало чим відрізняється від сучасних митних кодексів інших європейських країн, зокрема й України, можливо, через те, що всі вони виконують основну функцію митної справи – захищають економічні інтереси своїх держав і митних союзів. Митний кодекс Європейського Союзу разом з умовами його застосування, прийнятими як на рівні співробітництва, так і на національному рівні, формує митні правила ЄС, які застосовують і на митній території ЄС, і в торгівлі між Європейським Союзом і третіми країнами. Отже, всі положення кодексу Європейського Союзу обов'язкові для застосування на всій митній території співробітництва [3, с. 122].

В Україні однією з найважливіших умов упровадження державою активної митної політики в життя є наявність єдиного нормативно-правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. Сьогодні діяльність митних органів регулюється не тільки Митним кодексом України, а багато в чому й підзаконними нормативними актами – постановами уряду, наказами й розпорядженнями Державної фіскальної служби України, що зумовило потребу ухвалити нову редакцію Митного кодексу України та вдосконалити чинні норми митного і податкового законодавства [15].

Однією з особливостей формування активної митної політики України є необхідність усунути надмірні адміністративні бар'єри в митній сфері, що можуть завдати збитку українській економіці, а також удосконалити нові митні технології, що максимально полегшують умови для легальної торгівлі й забезпечують відповідний рівень контролю за переміщенням товарів через митний кордон [16, с. 352].

Основним бар'єром на шляху до розвитку української системи митного оцінювання відповідно до вимог Світової орга-

нізації торгівлі залишається недостовірне декларування учасниками зовнішньоекономічної діяльності відомостей про товари і їхню вартість із метою заниження митних платежів, але якщо говорити про зацікавленість усіх учасників зовнішньоекономічної діяльності в тому, щоб митна справа відповідала моделі митниць світу XXI ст. і була конкурентоздатною, необхідно багато чого змінити. Особливо у сфері виконання базових засад оновленої Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур [17], яка є одним із базових міжнародних стандартів, що визначає принципи діяльності органів митного контролю в ракурсі уніфікації митного законодавства різних країн [3, с. 123].

Відповідно до її положень, фіскальна служба має встановлювати та підтримувати офіційні консультативні відносини з учасниками зовнішньої торгівлі з метою розвитку співробітництва і сприяння їх учасникам у впровадженні найбільш ефективних методів роботи, що узгоджуються з національним законодавством і міжнародними договорами, де положення ґрунтуються на спрощенні та гармонізації митних процедур завдяки практичному застосуванню інформаційних технологій, а також співпраці між митними органами й учасниками зовнішньоекономічної діяльності та посиленню кадрового забезпечення Державної фіскальної служби. [3, с. 123]

С. О. Баранов розглядає сучасні проблеми, які впливають на регулювання митних платежів в Україні. Автор пропонує певні способи підвищення ефективності адміністрування митних платежів, як-от установлення податкових ставок для максимального зменшення частки сировинної продукції в структурі експорту, розвиток партнерських відносин із громадянами та бізнесом, надання податкових пільг і знижок, збалансована політика державного протекціонізму, спрощення оформлення митних процедур і регулювання діяльності, розробка ефективного механізму імплементації норм законодавства ЄС у сфері адміністрування податків і митних платежів, упровадження ефективних загальних і галузевих методів протидії корупції, застосування спрощеного порядку митного оформлення товарів належних сумлінним підприємствам-резидентам та ін. [18, с. 117].

Сьогодні Україна як ніколи потребує максимально швидких і рішучих реформ. Наша держава вже пройшла чималий шлях у напрямі реформування митного законодавства в умовах євроінтеграції. Однак залишається декілька ключових реформ, після проведення яких Україна зможе повністю інтегруватись у спільну з Євросоюзом митну зону, європейський економічний простір та претендувати на набуття повноправного членства у складі Євросоюзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коваль О. О. Поняття та система адміністрування податків та зборів в Україні. *Наше право*. Київ. 2015. № 1. С. 159–164.
2. Конституція Пилипа Орлика – «Папки й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького». 5 квітня 1710 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Бригінець О. О., Марценюк А. І. Адаптація національного законодавства до норм Європейського Союзу: митна справа. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород. Вип. 46. Т. 1. 2017. С. 121–123.
4. Додін Є. В. Міжнародне співробітництво з питань митної справи : навч. посіб. / Є. В. Додін, В. В. Серафимов. Одеса : Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2012. 175 с.
5. Батанова Л. О. Система адміністрування митних платежів у контексті сучасних державних реформ в Україні на шляху до євроінтеграції. *LEX PORTUS*. № 6 (8). 2017. С. 65–74.
6. Хомутенко В. П., Запорожець О. Ф. Ризикоорієнтована система адміністрування митних платежів у процесі забезпечення економічної безпеки України. *Вісник Хмельницького національного університету*. Хмельницький. 2013. № 3 (Т. 2). С. 164–167.
7. Позняков С. П. Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері погашення податкового боргу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Нац. акад. Держ. податк. служби України. Ірпінь, 2007. 21 с.
8. Марченко В. Б. Щодо застосування терміна «адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів) у Податковому кодексі України. *Часопис Київського ун-ту права*. Київ, 2011. № 1. С. 120–123.

9. Селіванов А. О. Адміністрування податків: нові проблеми в адміністративному та фінансовому праві України. *Право України*. 2002. № 2. С. 34–38.
10. Податковий кодекс України, 2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т. 1. Ст. 3248.
11. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС: зміни у митних режимах сторін, 2016. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=86d12c78-fc4d-4074-9f41-a121d7648822>
12. Микольська Н. Як користуватися тарифними квотами. Короткий путівник для бізнесу. 2016. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/01/26/7043904/>
13. Шамборовський Г. О. Реформування митної служби в Україні в умовах Європейської економічної інтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ. № 18. 2016. С. 27–31.
14. Система класифікації товарів в ЄС – що варто знати експортерам, 2015. URL: <http://persona.pumb.ua/ua/club/digest/detail.php?CODE=sistema-klassifikatsii-tovarov-v-es-cto-stoit-znat-eksporteram>.
15. Науково-практичний коментар Митного кодексу України. URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/tku.html>.
16. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки, О. П. Гетманець; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Харків : Екограф, 2015. 500 с.
17. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
18. Баранов С. О. Актуальні проблеми адміністрування митних платежів в Україні: сучасний аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 117–119.

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ЯК ВИМОГА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Політова Анна Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри публічно-правових дисциплін
Маріупольського державного університету

У статті розглядається протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. Зазначено, що корупція є однією з найгостріших проблем, розв'язання якої є надзвичайно важливою і складною справою. Зазначено, що вона залишається серйозною проблемою, яка потребує постійної уваги, оскільки зумовлює значні витрати для державного бюджету, бізнесу та населення, перешкоджає внутрішнім та зовнішнім інвестиціям і підриває верховенства права. Надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу потребує виконання певних вимог, серед яких головне – протидія корупції.

Зауважено, що із часів Революції Гідності у 2014 р. Україна здійснила два раунди судової та антикорупційної реформ (у 2014–2016 рр. та 2020–2021 рр.), щоб привести судову систему у відповідність до принципів верховенства права, зміцнити незалежність і підзвітність судів, а також створити незалежні антикорупційні органи. Проте вони не мали результатів.

Приділено увагу визначенню поняття «корупція», яке вживають у міжнародних правових актах Європейського Союзу, а також інших міжнародно-правових актів у сфері протидії корупції й національному законодавстві. З огляду на положення Договору про функціонування Європейського Союзу, Протоколу до Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств, укладених на основі статті К.3. Договору про Європейський Союз, Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, Конвенції ООН проти корупції, Міжамериканської конвенції проти корупції, Палермської конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, зроблено висновок про відсутність єдиного загальноприйнятого підходу до тлумачення корупції.

Основним законом України щодо протидії корупції є Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції». Зазначено, що на офіційному вебпорталі Парламенту України – Верховної Ради України – зареєстровано 693 нормативно-правових акти, пов'язаних із корупцією, що вказує на намір рухатися в бік реформ, але не на викорінення самої корупції.

Приділено увагу питанню стану протидії корупції в Україні та органам, які провадять діяльність у сфері запобігання корупції. Зроблено висновок, що сьогодні, попри повномасштабне вторгнення 24 лютого Російської Федерації на територію нашої держави, необхідно почати з маленьких кроків протидії корупції через реформування Конституційного Суду України, перезапуск усієї судової системи, залучаючи до цих процесів населення, громадські організації, що сприятиме підвищенню їх рівня довіри до держави і зниження індексу корупції.

Ключові слова: корупція, корупційна злочинність, корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, Європейський Союз, євроінтеграція.

Politova Anna. Corruption counteraction in Ukraine as a requirement of the eurointegration

This article is concerning on corruption counteraction in Ukraine as a requirement of the eurointegration. It has been stated that corruption is one of the most acute problems and its solving is extremely important and complicated issue. It has been concluded that corruption remains a serious challenge which needs constant attention due to significant costs to the state budget, business and population, and also hinders domestic and foreign investments,

undermines the rule of law. Granting Ukraine the candidate status to accession to the European Union requires the fulfillment of certain requirements, and the most important of which is corruption counteraction.

It has been noted that starting from the Revolution of Dignity in 2014 Ukraine has implemented two rounds of judicial and anti-corruption reforms – in 2014–2016 and in 2020–2021 – to bring the judicial system in line with rule of law principles, to strengthen the independence and accountability of courts as well as to create independent anti-corruption agencies. However, these rounds had no results.

An attention has been given to the defining the term "corruption" which is used in the legal acts of the European Union, in the international legal acts in the field of corruption counteraction and in the domestic legislation. Taking into account provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union, Convention drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on the protection of the European Communities' financial interests, the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, the Council of Europe Civil Law Convention on Corruption, the UN Convention Against Corruption, the Interamerican Convention Against Corruption, the UN Convention Against Transnational Organized Crime, a conclusion has been made on absence of single generally accepted approach to the definition of corruption.

The main legal act on corruption counteraction in Ukraine is the Law of Ukraine Reg. No. 1700-VII "On Corruption Prevention" dated from October 14th, 2014. It is worth to mention that 693 regulatory acts related to corruption are registered at the official web portal of the Ukrainian parliament – the Verkhovna Rada of Ukraine – and that indicates rather intention to move towards reforms but not to eradicate corruption itself.

An attention has been given to the situation in the field of corruption counteraction in Ukraine and to the relevant anti-corruption agencies. It has been suggested that today despite the full-scale aggression of Russian Federation against Ukraine started on February 24th, 2022, it is necessary to continue the corruption counteraction through reforming the Constitutional Court of Ukraine and restarting the entire judicial system involving population and civil society organization in it thus helping to increase their level of trust to the state and reduce the corruption perception index.

Key words: *corruption, corruption crime, corruption criminal offences, criminal offences related to corruption, European Union, eurointegration.*

Корупція є однією з найгостріших проблем, розв'язання якої є надзвичайно важливою і складною справою. Беззаперечно, негативний вплив корупції поширюється на різні сфери суспільного життя, зокрема економіку, політику, управління, а також є перешкодою на шляху до євроінтеграції. Окрім того, корупція залишається серйозною проблемою, яка потребує постійної уваги, оскільки тягне значні витрати для державного бюджету, бізнесу та населення, перешкоджає внутрішнім та зовнішнім інвестиціям і підриває верховенства права.

Варто зазначити, що у висновку щодо заявки України на членство в Європейському Союзі [1] вказано, що із часів Революції Гідності у 2014 р. Україна здійснила два раунди судової та антикорупційної реформ (у 2014–2016 рр. та 2020–2021 рр.), щоб привести судову систему у відповідність до принципів верховенства права, зміцнити незалежність і підзвітність судів, а також створити незалежні антикорупційні органи. Ці реформи також мали на меті зробити систему більш

ефективною та прозорою. Така потреба в реформах виникла на тлі недостатньої незалежності судової влади від виконавчої та законодавчої гілок влади, низької підзвітності, високого рівня корупції та сильного олігархічного інтересу.

Проте, як зазначає В. Мейтус, можна створювати програми, розробляти стратегії, ухвалювати закони і навіть створювати відомства з грізними та багатообіцяними назвами, при цьому не зміститися ні на крок у реальній дійсності [2, с. 251]. Це певною стосується й корупції в Україні.

Проблема протидії корупції завжди викликала науковий інтерес у вчених. Серед науковців, які зробили значний внесок у розв'язання питань щодо протидії корупції, хотілося б відзначити О. Бусол, О. Дудорова, О. Костенко, В. Лукомського, Є. Невмержицького, М. Мельника, О. Терещука, О. Шевченко та ін.

Окрім того, лише протягом останніх років захищено низку дисертаційних досліджень з різних аспектів протидії корупції, зокрема: С. Шатрава «Адміністра-

тивно-правові засади запобігання корупції в органах Національної поліції України» (2017 р.), Д. Гудков «Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції» (2018 р.), А. Новак «Теоретико-методологічні засади формування та реалізації національної антикорупційної політики» (2019 р.), В. Нонік «Механізми формування та реалізації антикорупційної політики в Україні» (2019 р.), В. Трепак «Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» (2020 р.), О. Шимон «Обмеження та заборони як засоби запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, у діяльності державних службовців в Україні» (2020 р.), А. Левчук «Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним із корупцією» (2021 р.), Б. Заяць «Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір» (2021 р.), С. Богаченко «Кримінально-правова протидія корупційним правопорушенням у сфері центральних органів виконавчої влади» (2021 р.) та ін.

Однак рекомендації щодо протидії корупції в Україні, указані у висновку щодо заявки України на членство в Європейському Союзі, зумовлюють необхідність подальшої наукової розробки цієї проблематики.

У науковий обіг уже давно ввійшов термін «корупція», який вживають разом із поняттями «корупційна злочинність», «корупційні кримінальні правопорушення», «кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією», «кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності». Але відсутність єдиного підходу до визначення поняття «корупція» вказують на різні аспекти розуміння цього феномену.

Варто зазначити, що термін «корупція» походить від поєднання латинських слів "*correi*" – декілька учасників однієї зі сторін зобов'язального відношення з приводу єдиного предмета, і "*rumpere*" – ламати, ушкоджувати, порушувати, відміняти. У результаті утворився самостійний правовий термін – "*corruptere*", що припускав діяльність декількох (не менше двох) осіб, метою яких є «псування», «ушкодження» нормального перебігу судового процесу

або процесу керування справами суспільства [3]. У великому тлумачному словнику української мови корупція трактується як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямованих на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг; пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; підкупність, продажність урядовців і громадських діячів.

Основними антикорупційними нормативно-правовими актами країн Європейського Союзу є:

– Конвенція про захист фінансових інтересів Європейського співтовариства від 26 липня 1995 р.;

– Конвенція про боротьбу проти корупції серед функціонерів Європейського Співтовариства і функціонерів країн-учасниць Європейського Союзу від 25 травня 1997 р.;

– Директива Ради Європейського Союзу від 10 червня 1991 р. № 91/308 «Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей»;

– Рамкове рішення 2003 р. «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі спрямоване на криміналізацію як активного, так і пасивного підкупу»;

– Конвенція ООН про боротьбу з корупцією 2003 р.

Варто зазначити, що Договір про функціонування Європейського Союзу визнає корупцію як «еврозлочин»; належить до особливо тяжких злочинів із транскордонним виміром, для яких може бути встановлено мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень та санкцій [4]. Проте в Протоколі до Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств, укладених на основі статті К.3. Договору про Європейський Союз від 27 вересня 1996 р., виокремлено два види корупції:

– ч. 1 ст. 2. Пасивна корупція;

– ч. 1 ст. 3. Активна корупція.

Так, зокрема, у ст. 2 зазначеного Протоколу зазначено, що пасивною корупцією є умисна дія посадової особи, яка безпосередньо чи опосередковано вимагає будь-яких вигід або отримує їх для себе або третьої особи чи бере обіцянку такої вигоди

в обмін на свої дії або утримання від дій у межах своїх посадових обов'язків або в процесі здійснення своїх функцій, якими вона порушує свої посадові обов'язки таким чином, що це завдає або може завдати шкоди фінансовим інтересам європейських співтовариств [5]. Що ж стосується активної корупції, то це умисна дія будь-якої особи, яка безпосередньо чи опосередковано обіцяє надати або надає будь-яку вигоду посадовій особі, призначену для такої посадової особи або для третьої особи, за вчинення своїх дій або утримання від дій у межах її посадових обов'язків або під час здійснення її функцій, чим вона порушує свої посадові обов'язки, що завдає або може завдати шкоди фінансовим інтересам Європейських співтовариств [5].

Існують й інші визначення поняття корупції в міжнародно-правових актах, які є локальними і які використовують лише в певних країнах. Так, зокрема, першими такими міжнародними актами у сфері корупції, які підписала і ратифікувала Україна, були Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ратифікована 27 січня 1999 р.) та Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ратифікована 4 листопада 1999 р.). Наприклад, у Кримінальній конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією [6] не наведено загального визначення поняття корупції, а в Главі II. Заходи, яких необхідно вжити на національному рівні, перелічено діяння, які належать до корупційних, а саме:

- ст. 2. Дача хабаря національним державним посадовим особам;
- ст. 3. Одержання хабаря національними державними посадовими особами;
- ст. 4. Хабарництво членів національних представницьких органів;
- ст. 5. Хабарництво іноземних державних посадових осіб;
- ст. 6. Хабарництво членів іноземних представницьких органів;
- ст. 7. Дача хабаря у приватному секторі;
- ст. 8. Одержання хабаря в приватному секторі;
- ст. 9. Хабарництво посадових осіб міжнародних організацій;
- ст. 10. Хабарництво членів міжнародних парламентських асамблей;
- ст. 11. Хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів;

- ст. 12. Зловживання впливом;
- ст. 13. Відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією;
- ст. 14. Фінансові злочини.

У ст. 2. Визначення корупції Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, зазначено, що «корупція» означає безпосередні чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабаря чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабаря, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [7].

Також вагомим міжнародним документом у сфері протидії корупції є Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. [8], який є універсальним юридично обов'язковим інструментом боротьби із цим феноменом і 181 країна-підписант вживають заходів, рекомендованих для подолання корупції. Варто зазначити, що в Главі III. Криміналізація та правоохоронна діяльність цієї Конвенції в ст. 15. Підкуп національних державних посадових осіб, ст. 16. Підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій, ст. 17. Розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою, ст. 18. Зловживання впливом, ст. 19. Зловживання службовим становищем, ст. 20. Незаконне збагачення, ст. 21. Підкуп у приватному секторі, ст. 22. Розкрадання майна в приватному секторі, ст. 23. Відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом, які визначено корупційними діяннями. Проте самого роз'яснення сутності поняття корупції не має.

Існують й інші міжнародні акти у сфері корупції. Зокрема, Міжамериканська конвенція проти корупції від 29 березня 2003 р., ухвалена на пленарній сесії Організації американських держав, визначила корупцію як:

- спробу отримання прямо або побічно урядовим чиновником або особою, яка здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, як-от подарунок, послуга, обіцянка, перевага для себе або іншої особи чи організації в обмін на будь-який акт

або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

- пропозицію або надання прямо чи побічно такої користі;

- будь-які акти чи бездіяльність під час виконання своїх обов'язків урядовим чиновником чи особою, котра здійснює публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або третьої сторони;

- шахрайське використання або приховування майна, отриманого внаслідок скоєння одного із цих актів [9, с. 7–8].

Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. характеризує корупцію так:

1) пропозиція чи надання, вимагання або прийняття якої-небудь неправомірної переваги, зокрема такої, яка зроблена навмисно;

2) будь-яка неправомірна перевага вміщує як матеріальну вигоду, так і переваги нематеріального характеру;

3) корупційні діяння можуть учинювати як особисто, так і через посередників [10].

Таким чином, з огляду на аналіз антикорупційних нормативно-правових актів країн Європейського Союзу та міжнародно-правових актів у сфері боротьби з корупцією, можна вказати на єдиний загальноприйнятий підхід у його тлумаченні.

Що ж стосується України, то відповідно до Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції» корупція – використання особою, зазначеною в частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [11].

Станом на 14 вересня поточного року на офіційному вебпорталі Парламенту України – Верховної Ради України – є **693 нормативно-правових акти, пов'язаних із корупцією**, серед яких:

104 – укази та розпорядження Президента України;

143 – розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України;

160 – закони та постанови Верховної Ради України;

69 – накази Національного агентства з питань запобігання корупції;

35 – накази, розпорядження, роз'яснення Міністерства юстиції України;

17 – меморандуми, угоди, накази, розпорядження Генеральної прокуратури України;

13 – рішення, ухвали Конституційного Суду України, а також окрема думка суддів Конституційного Суду України;

13 – накази МВС України;

4 – рішення, постанова та лист Національного банку України;

3 – накази та протокол Адміністрації Державної прикордонної служби України;

1 – наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України тощо.

Чи впливає така кількість нормативно-правових актів на Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), який розраховує міжнародна організація Transparency International? За період незалежності України відбулося значне поширення корупції та зазначається, що наша держава традиційно оцінюється як держава зі значним рівнем корупції. Так, у 2013 р. Україна посіла 144 місце у світі з 25-ма балами, у 2014 р. – 142 місце з 26-ма балами, у 2015 р. – 130 місце з 27-ма балами, у 2016 р. – 131 місце з 29-ма балами, у 2017 р. – 130 місце з 30-ма балами, у 2018 р. – 126 місце з 32-ма балами, у 2019 р. – 126 місце з 30-ма балами, у 2020 р. – 117 місце з 33-ма балами, у 2021 р. – 122 місце з 32-ма балами. Напевно, ні, адже держава, ухваливши певні закони, показала намір рухатися в бік реформ, але цього недостатньо для викорінення самої корупції.

Варто зазначити, що у своєму звіті Transparency International за 2021 рік надала п'ять рекомендацій щодо покращення показників України у CPI. Зокрема, запропоновано завершити конкурси й обрати професійних, незалежних і доброчесних керівників органів антикорупційної інфраструктури. Крім того, українська влада має ухвалити державну Антикорупційну стратегію та програму з її імпле-

ментації, а також провести реформу конституційного правосуддя з урахуванням висновків, наданих Венеціанською комісією. Четвертим та п'ятим пунктами рекомендацій є забезпечення прозорого обліку державної власності та продовження курсу на приватизацію, а також мінімізація ризиків ухвалення законопроектів, які виводять закупівлі з-під дії Закону України «Про публічні закупівлі» [12].

Але чи розуміє населення нашої країни небезпеку корупції? Як свідчать результати опитування, корупція посідає 3 місце серед основних і 68,6% українців вважають корупцію дуже серйозною проблемою [13]. Цікавими також є результати, представлені на рис. 1. Індекс сприйняття корупції населенням та підприємствами [14].

Водночас, досліджуючи корупцію, варто також зазначити, що в Україні корупція має свої особливості: зростання політичної корупції; широке залучення в корупційні взаємовідносини працівників правоохоронних органів та судів; тісний зв'язок з економічною злочинністю та «тіньовою» економікою, які стали джерелом зростання масштабів корупції; створення потужних фінансово-політичних груп із кримінальним складником; проникнення корупції в усі сфери життя суспільства і перетворення її на важливий елемент їх функціонування; формування в суспільстві терпимого ставлення до корупційних процесів і віддання переваги неправим методам вирішення своїх проблем тощо [15, с. 77–76]. Також за результатами аудиту Європейської

рахункової палати у 2021 р. свідчать про високорівневу корупцію (органи влади і олігархи), що є головною перешкодою для розвитку України. Судова реформа стикається з перешкодами, антикорупційні органи – під загрозою, довіра до таких інституцій лишається низькою, а кількість судових вироків за високорівневу корупцію невелика. З 24 європейських програм та проєктів, спрямованих в Україну, наприклад, макрофінансову допомогу, лише один із них – «Антикорупція та підтримка ключових реформ» – спрямовано на корупцію загалом. Жоден не спрямовувався на протидію великій корупції. З решти програм і проєктів близько половини тією чи тією мірою спрямовувалися на боротьбу з корупцією [16].

Відповідно до примітки до ст. 45. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каєттям Розділу IX. Звільнення від кримінальної відповідальності Загальної частини КК України корупційними кримінальними правопорушеннями вважають кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі їх вчинення через зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу. Також у примітці до цієї статті зазначено, що кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, вважають кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 цього Кодексу.

Загальний індекс сприйняття корупції порівняно з 2017 роком дещо зменшився

Індекс сприйняття поширеності корупції загалом за оцінками:
(середнє за 5-бальною шкалою, де 1 означає, що корупція відсутня, а 5 – дуже поширена)

Питання: «На Вашу думку, наскільки корупція поширена в Україні загалом?»

Рис. 1. Індекс сприйняття корупції населенням та підприємствами

Дійсно, нормативне визначення корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, з одного боку, полегшує виокремлення цих кримінальних правопорушень та дозволяє визначити їх динаміку, проте інший бік – їх висока латентність. Зазначимо, що, наприклад, у 2016 р. обліковано 9 787 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем КК України; у 2017 р. – 10 756; у 2018 р. – 10 713; у 2019 р. – 9 074; у 2020 р. – 11 160; за шість місяців 2021 р. – 6 635. Проте якщо проаналізувати судові вироки за цією статтею, то лише 3% призначено покарання за корупційні діяння.

Сьогодні в Україні є такі органи у сфері запобігання корупції:

– Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику;

– Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладається виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, уналежнених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових;

– Національна рада з питань антикорупційної політики (НСАРП) – консультативно-дорадчий орган при Президенті України, основними завданнями якого є: підготовка та подання Президенті України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії; системний аналіз стану

запобігання і протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, що вживають для запобігання і протидії корупції; підготовка та надання Президенті України узгоджених пропозицій щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які вживають заходи у сфері запобігання і протидії корупції; оцінка стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічної співпраці і розвитку (OECD), інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання і протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері; сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання і протидії корупції;

– Верховна Рада України (ВРУ) – законодавчий орган, який затверджує антикорупційну стратегію, проводить щорічні парламентські слухання з питань антикорупційної політики;

– Кабінет Міністрів України (КМУ) – орган, що затверджує державну програму реалізації антикорупційної стратегії, проєкт Національної доповіді про стан корупції.

Як підсумок, вважаємо, що сьогодні, попри повномасштабне вторгнення 24 лютого Російської Федерації на територію нашої держави, ми маємо почати з маленьких кроків протидії корупції. Так, у нас почав діяти антиолігархічний закон, обрано керівника Національного антикорупційного бюро, але попереду в нас важке випробування – реформування Конституційного Суду України, перезапуск усієї судової системи. Проте, лише залучаючи населення, громадські організації та підвищуючи їх рівень довіри до держави, ми зможемо знизити індекс корупції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Statement by President von der Leyen on the Commission's opinions on the EU membership applications by Ukraine, Moldova and Georgia. URL: https://cyprus.representation.ec.europa.eu/news/statement-president-von-der-leyen-commissions-opinions-eu-membership-applications-ukraine-moldova-2022-06-17_en (дата звернення: 14.10.2019).

2. Мейтус В.Ю. Коррупция. Экономический и информационный анализ. Київ : Норапринт, 2003. 257 с.

3. Бортошек М. Римское право. Определения. Понятия. Термины. Москва : Политиздат, 1989. 320 с.

4. Corruption is the abuse of power for private gain. European Commission web-site. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption_en (дата звернення: 14.10.2019).

5. Акт Ради від 27 вересня 1996 року про укладення Протоколу до Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств від 27 вересня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-96#Text (дата звернення 14.09.2022)
6. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 14.09.2022)
7. Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 14.09.2022)
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 14.09.2022)
9. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ : Товариство «Знання», КОО, 1998. 187 с.
10. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки. *Економіка і право*. 2005. № 8. С. 68-74
11. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. №1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 14.09.2022)
12. Україна опустилася в рейтингу «Індекс сприйняття корупції». URL: <https://www.dw.com/uk/ukraina-opustylasia-v-reitynhu-indeks-spryiniattia-koruptsii/a-60541369> (дата звернення 14.09.2022)
13. Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2022. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/1009488299966710444nacp_report_info_sapiens_2021_ukr_final_.pdf (дата звернення 14.09.2022)
14. Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність (презентація основних результатів дослідження). URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/2071711358087925173_total_rev4_final_.pdf (дата звернення 14.09.2022)
15. Гура В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. Економічний аналіз, [S.l.], v. 32, n. 2, p. 73-81, тра. 2022. ISSN 2219-4649. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2028/6565657085>. (Дата доступу: 15 вер. 2022)
16. ЄС неефективно підтримує війну з корупцією в Україні – аудит. URL: <https://www.dw.com/uk/pidtrymka-borotby-z-koruptsiiei-u-v-ukraini-z-boku-yes-maloefektyna-audyt/a-59283177> (дата звернення 14.09.2022)

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПРОДАЖ АКЦІЙ НА ВИМОГУ МАЖОРИТАРІЯ ЗА НОВИМИ ПРАВИЛАМИ

Полосенко Ксенія Василівна,
аспірантка Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано новий для міноритарія інструмент під час проведення процедури сквізаут – конкурентна пропозиція (вимога), що запроваджена новим Законом України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 року № 2465-IX (далі – Закон № 2465) і яка відповідає цілям Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у сфері корпоративного управління. Визначено, що конкурентна пропозиція є можливістю для міноритарного акціонера (акціонерів) подолати публічну безвідкличну вимогу акціонера (групи акціонерів), який володіє домінуючим контрольним пакетом акцій. Також наведено умови її застосування в Україні. Представлено досвід застосування конкурентної пропозиції в європейських країнах. Крім переваг, наведено недоліки в правовому регулюванні механізму застосування конкурентної пропозиції, зокрема серед них: 1) можливість настання ситуації одночасного подання конкурентних пропозицій акціонерами, які не діють спільно; 2) короткий строк для подання конкурентної пропозиції; 3) велика ймовірність відсутності в міноритарія коштів для викупу акцій у мажоритарія. Для того щоб цей інструмент запрацював, необхідно вдосконалити ст. 96 Закону № 2465, водночас у цьому може допомогти і напрацювання судової практики.

Ключові слова: примусовий продаж акцій, конкурентна пропозиція, захист прав міноритарія, ціна акцій, європейська практика.

Polosenko Kseniia. The compulsory sale of the shares at the request of the majority shareholder under the new rules

The article analyzes a new tool of the minority during the squeeze-out procedure – a competing bid (offer), which was introduced by the new Law of Ukraine «On Joint Stock Companies» dated July 27, 2022 No. 2465-IX (hereinafter – Law No. 2465) and corresponds to the objectives of the Association agreement between the European Union and European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part on the adaptation of national legislation to EU legislation in the field of corporate governance. It is indicated that the competing bid is an opportunity for the minority shareholder(s) to overcome a public takeover bid of the shareholder(s) who owns a dominant controlling stake. The conditions of its use in Ukraine are also given. The experience of applying a competing bid in European countries is presented. In addition to the advantages, the disadvantages of legal regulation of the application mechanism of the competing bid are also given, in particular among them: 1) the possibility of simultaneous submission of competing offers by shareholders who do not act together; 2) a short deadline for submitting a competitive offer; 3) there is a high probability that the minority does not have the funds to buy back shares from the majority. In order for this tool to work, it is necessary to improve Article 96 of Law No. 2465, at the same time, the development of judicial practice can help in this.

Key words: compulsory sale of the shares, competing bid, protection minority rights, stock price, European practice.

Уже п'ять років в Україні функціонує сквізаут (squeeze-out), тобто обов'язковий продаж акцій акціонерами

на вимогу мажоритарія (власника домінуючого контрольного пакету акцій) [1]. Однак із моменту запровадження його

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23 березня 2017 року № 1983-VIII залишається невирішеним питання захисту міноритарія під час проведення цієї процедури, що і викликає необхідність здійснення правового аналізу.

Тема сквізауту, зокрема захисту прав міноритарія під час процесу примусового викупу акцій, обговорювана серед провідних зарубіжних та українських правників, як-от U. Binder, C. Herbst, K. Riehmer, O. Кологойда, В. Лавринович, М. Лібанов та ін.

Як відомо, 27 липня 2022 року Верховна рада України ухвалила новий Закон України «Про акціонерні товариства» № 2465-IX, який набуде чинності вже 1 січня 2023 року. Й одною з новел для сквізауту є конкурентна пропозиція, як інструмент для збалансування позицій сторін при проведенні обов'язкового викупу акцій на вимогу мажоритарного акціонера (групи акціонерів). Це зумовлено адаптацією українського законодавства до законодавства Європейського Союзу, а також необхідністю підвищення позиції України в рейтингу в рамках проєкту Світового банку «Doing business» (чинного на момент розробки проєкту закону) за критерієм «Захист міноритарних інвесторів» [2]. Дійсно, Директивою 2004/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 24 квітня 2004 року про позиції поглинання в п. 22 Преамбули та п. (с) ст. 13 передбачено, що держави-члени під час урегулювання пропозицій викупу акцій (поглинання), також повинні розробити норми щодо конкурентних пропозицій (competing bids or offer) [3].

Згідно зі ст. 96 Закону № 2465 у разі ініціювання мажоритарієм процесу примусового викупу акцій міноритарному акціонеру (акціонерам) надається право у відповідь на публічну безвідкличну вимогу мажоритарія подати конкурентну вимогу щодо викупу акцій у всіх інших акціонерів. Головними умовами для останньої є: 1) направлення акціонером-заявником (або кількома – спільно) повідомлення до товариства та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про намір скористатися таким правом протягом 20 робочих днів після отримання публічної

безвідкличної вимоги; 2) протягом 5 робочих днів із дня направлення повідомлення подати до товариства безвідкличну конкурентну вимогу щодо обов'язкового продажу акцій; 3) ціна обов'язкового продажу акцій більша щонайменше на 5 відсотків від ціни в публічній безвідкличній вимозі мажоритарія; 4) виконання зобов'язань за конкурентною вимогою мають бути забезпечені банківською гарантією; 5) будь-який інший акціонер (не лише власник домінуючого контрольного пакету акцій) має право подати наступну конкурентну пропозицію також зі ставкою більшою щонайменше на 5 відсотків від попередньої конкурентної пропозиції [4].

Конкурентна пропозиція вже відома в європейській практиці, зокрема в Австрії [5], Греції [6], Іспанії [7], Німеччині [8] та Словаччині [6]. Проте в українських реаліях застосування такого механізму може мати певні особливості.

М. Лібанов переконаний, що цей метод є гідним правовим інструментом для подолання за бажанням міноритарія ціни, визначеної в публічній безвідкличній вимозі, оскільки це знизить шанси маніпулювання ціною мажоритарієм (у бік заниження). адже за результатами викупу він взагалі може позбутися всього пакету акцій [9].

Як противагу, В. Лавринович має сумніви щодо того, що так звана «техаська перестрілка» буде ефективною. Він наводить такі аргументи. По-перше, вона може бути прийнятною, якщо в процес сквізауту залучено всього дві сторони, тоді як 5 відсотків акцій можуть бути розпорошені між сотнями акціонерів. Далі виникає питання про те, якщо в Законі № 2465 подання конкурентної вимоги можливе будь-яким акціонером, не згодним із ціною публічної безвідкличної вимоги, то як урегулювати питання, якщо одночасно буде подано декілька зустрічних конкурентних пропозицій акціонерів, які не діють спільно, ураховуватиметься: черговість, ціна чи інший критерій. По-третє, найважливіший момент – це сума, яку має бути сплачено міноритарієм і відповідати ціні за 95 і більше відсотків акцій і додаткові 5 відсотків від ціни за кожну акцію. Далі питання про те, чи буде він взагалі спроможним сплатити таку суму, адже в будь-якому разі мажоритарій є фінансово сильнішою стороною. Якщо і розглядати можливість

пошуку фінансового партнера, наприклад конкурента, то чи достатньо міноритарному акціонеру 20 робочих днів для організації цього процесу. І зрештою, урахувуючи наслідок викупу всіх акцій міноритарієм, нівелюється мета запровадження сквізауту – спрощення корпоративного управління, оскільки мажоритарій узагалі може позбутися акцій товариства [10].

Слід також урахувувати те, що багато акціонерних товариств в Україні з'явилися під впливом приватизаційних процесів державних підприємств у роки незалежності, де акціонерами ставали велика кількість звичайних громадян [11, с. 58]. А отже, може стати реальною ситуація, коли цей інструмент залишиться незастосованим через об'єктивні причини.

Тож за результатами дослідження можна зробити висновок, що законодавець запропонував прогресивний, з огляду на успішне його застосування

в європейських країнах, інструмент, що може бути застосовано міноритарієм на противагу примусовому викупу його акцій мажоритарієм. Оскільки сквізаут завжди означає позбавлення акціонера його акцій проти його волі, то це є одним зі способів відстояти свої права на акції під час такої процедури. Водночас урегулювання застосування конкурентної вимоги щодо викупу акцій потребує вдосконалення та уточнення, що може бути здійснено як законодавцем, так і через напрацювання судової практики. Зокрема, це стосується: 1) подолання ситуації одночасного подання декількох конкурентних вимог; 2) збільшення строків для надання повідомлення та подачі конкурентної вимоги; 3) забезпечення наявності джерел для сплати ціни акцій міноритарієм. Це все допоможе конкурентній вимозі не залишатись абстрактною можливістю, а стати реальним інструментом у руках міноритарних акціонерів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>. (дата звернення: 14.09.2022).
2. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом щодо проекту Закону України «Про акціонерні товариства» (р. № 2493 від 25.11.2019, н. д. Підласа Р.А. та інші.). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/xi00854k?an=3&ed=2020_03_05 (дата звернення: 14.09.2022).
3. Про пропозиції поглинання: Директива Європейського Парламенту та Ради від 21.04.2004 р. 2004/25/ЄС. URL: <https://www.pard.ua/download.php?downloadid=1086> (дата звернення: 14.09.2022).
4. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#top> (дата звернення 14.09.2022).
5. Herbst C. Public mergers and Acquisitions in Austria: Overview. *Tomson Reuters. Practical Law*. 2021. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-501-9614?transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29>. (дата звернення: 14.09.2022).
6. ПАРД, АУФТ та УАІБ направили до Комісії пропозиції щодо вдосконалення проведення процедури сквізаут. *Професійна асоціація учасників ринків капіталу та депозитаріїв*. URL: <https://www.pard.ua/uk/news/4798-pard-auft-ta-uaib-napravyly-do-komisiyi/> (дата звернення 14.09.2022).
7. Before a Public Takeover Bid. *Global Public M&A Guide*. 2022. URL: <https://resourcehub.bakermckenzie.com/en/resources/global-public-ma-guide/europe-middle-east-and-africa/spain/topics/before-a-public-takeover-bid>. (дата звернення 14.09.2022).
8. Binder U., Riehermer K. Public Takeovers in Germany. *Mayer Brown*. 2020. URL: <https://www.mayerbrown.com/-/media/files/perspectives-events/publications/2020/03/ger-whitepaper-corporate-public-takeovers.pdf>. (дата звернення 14.09.2022).
9. Лібанов М. Сквізаут: у пошуках справедливої ціни. *Юридична газета online*. 2020. № 5(711). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/skvizaut-u-poshukah-spravedlivoyi-cini.html>. (дата звернення 14.09.2022).
10. Лавринович В. Український сквізаут під техаським прицілом. *Юридична газета online*. 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/ukrayinskiy-skvizaut-pid-tehaskim-pricilom.html>. (дата звернення 14.09.2022).
11. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств : дис. ... д. ю. н. : 12.00.04. Київ, 2020. 466 с.

УДК 349.7

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.19>

ЩОДО ПИТАННЯ НАБЛИЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Постригань Віталій Станіславович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного та приватного права
Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова

У нормах Конституції України як Основного Закону держави закладено засади правового регулювання суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності, зокрема відносин у сфері авторського права та суміжних прав. Конституція України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, установленними законом. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Наразі, на жаль, як національне законодавство, так і міжнародно-правові акти, не містять норм, які дають чітке визначення об'єкту авторського права або суміжних прав. Проте в системі чинних нормативно-правових актів змістовно виокремлено перелік таких об'єктів, ба більше, висунуті певні вимоги щодо результатів інтелектуальної та творчої діяльності. Одним із питань, що має практичний інтерес і пов'язане із загальною доктриною захисту авторських та суміжних прав, є визначення їх організаційно-правової форми.

Охорона інтересів авторів у суспільстві, їх права у зв'язку з використанням їхніх творів, забезпечення найсприятливіших умов взаємодії між автором і користувачами, особливо за кордоном, найкращим чином можуть бути досягнуті через спеціалізовані організації, створені для того чи того виду управління авторськими правами. Такі організації є, як правило, некомерційними. Усі зібрані ними кошти розподіляють між авторами та використовують в інтересах авторів за відрахуванням витрат на створення і функціонування такої організації.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, суміжні права, захист авторських прав, Директива, Європейський Союз, Європейський Парламент.

Postryhan Vitalii. On the approximation of domestic copyright standards to European ones

The principles of legal regulation of social relations in the field of intellectual property, including relations in the field of copyright and related rights, are laid down in the norms of the Constitution of Ukraine as the Basic Law of the State. The Constitution of Ukraine guarantees citizens freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity, protection of intellectual property, their copyrights, moral and material interests arising in connection with various types of intellectual activity. Every citizen has the right to the results of his intellectual and creative activity; no one can use or distribute them without his consent, with exceptions established by law. Everyone has the right to own, use and dispose of their property, the results of their intellectual and creative activity.

Currently, unfortunately, both national legislation and international legal acts do not contain norms that provide a clear definition of the object of copyright or related rights. However, in the system of current regulatory and legal acts, a list of such objects is meaningfully distinguished, moreover, certain requirements are put forward regarding the results of intellectual and creative activity. One of the issues of practical interest and related to the general doctrine of protection of copyright and related rights is the definition of their organizational and legal form.

Protecting the interests of authors in society, their rights in connection with the use of their works, ensuring the most favorable conditions of interaction between the author and users, especially abroad, can best be achieved through specialized organizations created for one or another type of copyright management. Such organizations are, as a rule, non-commercial. All funds collected by them are distributed among the authors and used in the interests of the authors, after deducting the costs for the creation and operation of such an organization.

Key words: intellectual property, copyright, related rights, copyright protection, Directive, European Union, European Parliament.

У сучасному суспільстві інтелектуальна власність і, відповідно, інтелектуальний потенціал людини, завдяки якому створюють найсучасніші технології, актуальні винаходи, покликані забезпечити інноваційний розвиток, посідає одне з провідних місць серед системи суспільних цінностей. Схильність так званої тенденції формування та розвитку інтелектуальної діяльності людини є свідченням швидкого розвитку соціально-економічної системи загалом. Цивілізований захист прав громадян у галузі інтелектуальної власності набуває пріоритетного значення для захисту законних інтересів особи, і це повинно бути безперечною базою розвитку сучасного українського суспільства. Проектом Стратегії сталого розвитку «Україна – 2030» процес реформування процесуального інституту захисту інтелектуальної власності визнається як одна з першочергових задач у державі. Цілком зрозуміло, що без належного правового та юридично закріпленого захисту прав інтелектуальної власності на рівні кожної з держав неможливо створити цивілізований ринок результатів творчої діяльності, на якому б творці та їх правонаступники були наділені можливістю належним чином забезпечити собі надійний захист від незаконного використання об'єктів своїх інтелектуальних праць.

Не так давно в Україні існувала низка проблем щодо захисту авторського права та суміжних прав. До найсерйозніших належала застаріла, неефективна і, на превеликий жаль, непрозора система збору винагороди у системі колективного управління правами, масове використання неліцензійного програмного забезпечення, що дало поштовх поширенню інтернет-піратства. Про глобалізацію названих проблем свідчить і той факт, що «Україна стабільно втрачала свої позиції в рейтингах оцінки системи інтелектуальної власності, зокрема таких, як Індекс Глобального центру інтелектуальної власності (GIPC)», а також Міжнародний індекс прав власності (IRRI) [1].

У 2018 році з ухваленням Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав», відбулася імплементація положення

Директиви Європейського парламенту та Ради № 2014/26/ЄС від 26.02.2014 року «Про колективне управління авторськими та суміжними правами та мультитериторіальне ліцензування прав на музичні твори з метою онлайн-використання на внутрішньому ринку» в українське законодавство [2; 3]. Вищезазначений закон експерти в галузі інтелектуальної власності зауважили як одне з потужних досягнень України за часів незалежності, яке започаткувало належне регулювання питань щодо захисту інтелектуальної власності та регулювання інтелектуальних прав загалом. До найбільш сильних сторін цього законодавчого акта вони зарахували врегулювання питання щодо збору, розподілу та виплати авторської винагороди, яка покладається відтепер на організації колективного управління, створені самими правовласниками; закладені в законі заходи контролю з боку як правовласників, так і держави, забезпечуватиме прозорість у діяльності таких організацій [4, с. 37].

На сучасному етапі актуальні питання захисту авторських прав регулюються Директивами Європейського Союзу, серед яких варто виокремити, по-перше, Директиву 93/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 вересня 1993 р. про координацію деяких положень авторського права і суміжних прав та застосування їх до супутникового мовлення і кабельної ретрансляції; по-друге, Директиву 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 березня 1996 р. про правовий захист баз даних; по-третє, Директиву 2001/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2001 р. про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві; по-четверте, Директиву 2001/84/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 вересня 2001 р. про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва; по п'яте, Директиву 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. про захист прав інтелектуальної власності; по-шосте, Директиву 2006/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2006 р. про право на надання в прокат і право на надання в позичку та про деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності; по-сьоме,

Директиву 2009/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 р. про правову охорону комп'ютерних програм; по-восьме, Директиву 2012/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р. про певні дозвільні способи використання сирітських творів [3; 6–15].

Так, зокрема, Директивою 93/83/ЄЕС уперше регламентується юридичне значення організації колективного управління, за якою «організація колективного управління» означає будь-яку організацію, єдиним або одним із головних завдань якої є управління або адміністративне розпорядження авторським правом або суміжними правами» [7]. У Директиві 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 березня 1996 р. [8] зазначено, що форма бази даних не впливає на їх охорону. Застосовуючи стосовно баз даних право *sui generis*, Директивою чітко прописано виключні права, серед яких – відтворення, переклад, адаптація, аранжування, інша переробка, публічне розповсюдження в будь-якій формі або копії бази даних, будь-яке сповіщення, публічний показ, а також будь-яке відтворення, розповсюдження, сповіщення, виставлення і публічний показ результатів адаптації, аранжування або іншої переробки (ст. 5). Механізм реалізації цих виключних прав може відбуватися самостійно або ж через організацію колективного управління правами. У ст. 17 Директиви № 2001/29/ЄС окреслюється, що «особливо зважаючи на вимоги, що зумовлюються цифровим середовищем, гарантувати, щоб організації колективного управління досягли більш високого рівня раціоналізації та прозорості щодо норм конкуренції» [9]. Директивою 2001/84/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 вересня 2001 р. про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва зауважується необхідність запровадити реалізацію права слідування для інституту колективного управління правами.

Як зазначає дослідник у галузі інтелектуальної власності Ю. М. Капіца, «важливість застосування в зазначеній справі інституту колективного управління відобразилася в тому, що окремо наголошується саме на такій форм реалізації права слідування, як збір і розподіл винагороди

через організації колективного управління. Переходячи до проблем гармонізації механізму збору винагороди за право слідування, Директива знову пропонує саме національному законодавцю вибрати спосіб запровадження цього права. Зокрема, держави-члени можуть передбачити як обов'язкове, так і не обов'язкове колективне управління правом слідування» [19, с. 170]. Таким чином, вітчизняний законодавець таки вдався до ухвалення рішення про обов'язкове колективне управління правом слідування. З 1993 року в українському законодавстві в частині регулювання авторських прав панує норма щодо права слідування, проте насправді дійсного й ефективного втілення такого права на практиці не запроваджувалося. Залишається сподіватися, що запровадження європейської практики в частині реалізації права слідування і, зокрема, механізму збору та розподілу коштів за ним врешті-решт удосконалить його в національній практиці.

Директива 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. [11] про захист прав інтелектуальної власності є Директивою Європейського союзу у сфері інтелектуальної власності, виконаною відповідно до правил положень Римського договору щодо внутрішнього ринку. Вона спрямована на боротьбу з контрафактною продукцією і піратством усередині Європейського союзу. Метою Директиви 2004/48 / ЄС було доповнення положень Угоди ТРІПС [11], що стосуються правозастосування. Важливою відмінністю Директиви є те, що якщо Угода ТРІПС вміщує і норми щодо кримінальної відповідальності, Директива поширюється виключно на цивільно-правові засоби захисту. Між іншим, завданнями Директиви було: сприяння інноваціям та конкурентоспроможності, збереження трудової зайнятості, забезпечення охорони прав споживача і забезпечення підтримки громадського правопорядку та запобігання податкових втрат. Загальне зобов'язання в Директиві – держави-члени мають забезпечити засоби, необхідні для забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності [19, с. 174]. Ці засоби мають бути «справедливими і рівноправними» і не повинні бути «складними або доро-

гими і нести тягар необґрунтованого тимчасового обмеження або невинуватої затримки. Окрім того, вони повинні бути ефективними, пропорційними і стимульованими та не бути бар'єрами для торгівлі.

Привертає увагу Директива 2006/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2006 р. про право надати в прокат і право надати в позичку та про деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності стосовно колективного управління правами, яка містить норми п. 12, згідно з яким «необхідно запровадити механізми, що забезпечуватимуть отримання справедливої винагороди, від якої не можна відмовитися авторами та виконавцями, які надалі повинні мати можливість доручити реалізацію цього права організаціям колективного управління, які їх представляють» [12]. Директива 2009/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 р. про правову охорону комп'ютерних програм, установлюючи виключні права на комп'ютерну програму, а саме: «а) відтворення на постійній або тимчасовій основі програми комп'ютера цілком або в частині будь-якими засобами і в будь-якій формі. У тому разі, коли завантаження комп'ютера, висновок даних на екран монітора, перехід, передання або зберігання комп'ютерних програм у пам'яті комп'ютера вимагають відтворення охоронюваної програми, її використання вимагає згоди власника авторських прав; б) переклад, адаптацію, аранжування і будь-яку іншу переробку комп'ютерної програми, а також відтворення комп'ютерної програми, отриманої в результаті здійснення таких дій, без шкоди для прав осіб, що здійснили переробку; в) усі форми поширення, включно зі здачею в прокат оригіналу або копії програми» [13], передбачає розпорядження ними на індивідуальній чи колективній основі.

Директива 2012/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р. про певні дозвільні способи використання сирітських творів, як указують дослідники, «спрямовувалася на вирішення таких основних завдань: легітимізацію запровадження до суспільного обігу творів, автори або правовласники яких відсутні чи невідомі; формування єдиного правового поля охорони «сирітських творів»

і визнання їх статусу в державах-членах; забезпечення інфраструктури трансграничного доступу до культурного контенту на території ЄС; створення механізмів контролю за дотриманням авторських прав; забезпечення громадянам ЄС вільного доступу до знань, здобутків у сфері культури, до інновацій. Визначення процедури реєстрації та належний пошук «сирітських творів» мали на перспективу обмежити їх збільшення» [20, с. 83].

Згідно зі ст. 5 зазначеної Директиви держави-члени повинні забезпечити правовласнику на твір або фонограму, що визнаються «сирітським твором», можливість у будь-який час припинити цей статус згідно з його правами на такі об'єкти. Поки цього не відбулося, відповідно до ст. 6 уповноважені організації мають право здійснювати дії з уступки щодо прав відтворення і доведення до загального відома «сирітських творів», тобто йдеться про таку уступку власне організаціями колективного управління правами. Кожне використання «сирітських творів» має супроводжуватися вказівкою на ім'я встановлених авторів або інших осіб, які мають авторське право на певний твір. Положеннями Директиви чітко окреслюється саме некомерційний характер використання таких творів [5, с. 164].

Важливою гарантією прав авторів є те, що вони або особи, які мають авторське право на твір, у будь-який момент можуть повідомити про свої права на нього і вимагати припинення статусу «сирітського». Відповідно до ст. 6.5 Директиви правовласникам у разі реалізації ними права на припинення статусу «сирітського твору» необхідно виплатити авторську винагороду. У зв'язку із зазначеним, держави-члени зобов'язані не тільки розробити, а й забезпечити механізм отримання цими особами справедливої компенсації за використання «сирітського твору» вповноваженими організаціями. На розсуд держав Директива залишає питання щодо акумулювання фінансів, а також визначення правил відносно розміру, умов і порядку виплати компенсації [4, с. 38].

Наразі Україна, як це не прикро, лише набирає обертів у частині регулювання цивільно-правових відносин стосовно сирітських творів. Виникає потреба

на національному рівні в розроблені та ухваленні відповідної законодавчої бази, завдяки якій відбувався б процес врегулювання правовідносин у сфері авторського права та суміжних прав. Якщо наша країна прагне бути в європейській спільності, законодавцям усе ж таки доведеться визначити правовий режим «сирітських» творів та процедуру їх легалізації, а тим самим і використання» [21, с. 198]. На справедливу думку дослідників у галузі інтелектуальної власності, найбільш сприятливою є позиція щодо збереження прав володільців «сирітських» творів, які можуть нагадати про себе вже після оприлюднення їх творів, слід уважати концепцію, засновану на наданні таким творам особливого статусу «сирітських» на умовах «умовної» відкритої ліцензії відповідно до цивільного законодавства України.

Як справедливо зазначає О. З. Костів, використання об'єктів інтелектуальної власності насправді формує величезний ринковий сегмент, який слід «направляти» нормами законодавства дуже виважено, аби з одного боку не було надто сильного контролю від держави, а з іншого – щоб інтереси правовласників були надійно захищені.

Важливо також зазначити, що наразі в Україні проходить низка проєктів ЄС Twinning – проєкт технічної допомоги ЄС, який полягає в організації співпраці державного органу (установи) держави – члена ЄС із відповідним державним органом (установою) України – бенефіціаром проєкту з метою обміну досвідом та

надання допомоги в питаннях державного управління та адаптації законодавства України до законодавства ЄС [22, с. 300].

У 2016 році завершився один із таких проєктів на базі Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент) під назвою проєкт технічної допомоги Європейського Союзу (ЄС) Twinning «Удосконалення правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності в Україні».

Підсумовуючи вищевикладений проблемний матеріал, стає очевидною тенденція позитивного впливу Європейського Союзу на Україну в частині механізму забезпечення захисту сфери авторського права та суміжних прав. Не дивлячись на прогресивний розвиток європейського законодавства, можна сміливо заявляти, що окремі норми нашого вітчизняного законодавства, зокрема це насамперед стосується Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» є більш сучасними, на відміну від європейських Директив. Тому, будемо надіятися на те, щоб ці норми ще й запрацювали б у повному обсязі, завдяки чому система захисту авторських прав набула б свого ефективного впливу, а тим самим Україна не потрапляла б більше до списку держав, у яких фіксується найбільше порушень авторського права та суміжних прав, або не перебула в переліку держав, за якими здійснюється спостереження щодо авторського права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрощук Г. О., Роботягова Л. І. Розвиток глобальної міжнародної системи правової охорони інтелектуальної власності. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15673/Androshchuk_Rozvytok_hloba_inoi_mizhnarodnoi_systemy.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
2. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав : Закон України, від 15 травня 2018 року No 2415-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19>.
3. Директива 2014/26 / EU Про колективне управління авторськими і суміжними правами та мультитериторіальне ліцензування прав на музичні твори для онлайн-використання на внутрішньому ринку : Міжнародний документ, від 26 лютого 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-14.
4. Костів О. З. Проблемні аспекти функціонування організацій колективного управління в Україні. *Наукові записки. серія право*. 2020. № 8. Спецвипуск. С. 36–40.
5. Костів О. З. Правове регулювання відносин колективного управління майновими авторськими та суміжними правами : дис. ... докт. філос. за спец. 081 – Право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 227 с.

6. Директива 2001/84/ЄС про право слідування на користь оригінального твору мистецтва: Міжнародний документ, від 27 вересня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-01.

7. Директива 93/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про координацію деяких положень авторського права і суміжних прав та застосування їх до супутникового мовлення і кабельної ретрансляції : Міжнародний документ, від 27 вересня 1993 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_433.

8. Директива 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про правовий захист баз даних : Міжнародний документ, від 11 березня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241.

9. Директива 2001/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві : Міжнародний документ, від 22 травня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01.

10. Директива 2001/84/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва : Міжнародний документ, від 27 вересня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-01.

11. Директива 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про захист прав інтелектуальної власності : Міжнародний документ від 29 квітня 2004 р. URL: <https://base.garant.ru/70161762>.

12. Директиви 2006/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про право на надання в прокат і право на надання в позичку та про деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності : Міжнародний документ, від 12 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-06.

13. Директива 2009/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про правову охорону комп'ютерних програм : Міжнародний документ, від 23 квітня 2009 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EU090055>.

14. Директива 2012/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про певні дозвільні способи використання сирітських творів: Міжнародний документ, від 25 жовтня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_027-12.

15. Директива Європейського парламенту та Ради № 2014/26/ЄС Про колективне управління авторським та суміжними правами та мультитериторіальне ліцензування прав на музичні твори з метою онлайн-використання на внутрішньому ринку : Міжнародний документ, від 26.02.2014 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-14.

16. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Міжнародний документ, від 24.07.1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051.

17. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право : Міжнародний документ від 20 грудня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770.

18. Договір ВОІВ про виконання і фонограми : Міжнародний документ від 20 грудня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_769.

19. Капіца Ю. М., Ступак С. К., Жувака О. В. Авторське право і суміжні права в Європі : монографія. Київ : Логос, 2012. 396 с.

20. Піхурець О. В., Литвин С. Й. Розвиток правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням «сирітських творів» в Україні та країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : ПРАВО. 2017. Випуск 44. Том 1. С. 81–86.

21. Стройко І. А. Новели правового регулювання колективного управління майновими правами правовласників у сфері суміжних прав в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 196–200.

22. Якубівський І. Є. Проблеми набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності в Україні : дисертація ... д. ю. н., 12.00.03. Львів, 2019. 520 с.

23. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ № 984-011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

УДК 341:342.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.20>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ (ПРИНЦИП) ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Пузырний Вячеслав Феодосійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»

У статті проаналізовано найбільш актуальні аспекти європейського стандарту (принципу) ефективного правового захисту у сфері адміністративного судочинства. Зазначено, що цей принцип встановлює найважливіші закономірності процесу вирішення правових спорів у сфері публічно-правових відносин. Зазначено, що для формування адміністративної юстиції в Україні взято за основу дієві правові системи розвинутих європейських країн. Європейські стандарти у сфері адміністративного судочинства визначено як правила, принципи, критерії, рекомендації, що містяться в різних за своєю природою актах у сфері правосуддя. Доведено, що принцип ефективного правового захисту є складником стандартів адміністративного судочинства, оскільки призначений для забезпечення та підвищення прав і свобод під час вирішення спорів із суб'єктами публічного управління. зауважено, що принцип ефективного правового захисту знайшов своє відображення в Договорі про Європейський Союз 1992 року, Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 року, Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 року, а також у практиці Європейського суду з прав людини. З'ясовано, що стандарт (принцип) ефективного правового захисту передбачає: можливість вживання превентивних заходів, рішень, що дозволили б запобігти потенційній шкоді адміністративними діями; повноваження владного припису на вчинення адміністративних дій та ухвалення рішень; можливість недопущення ухвалення рішень і вчинення адміністративних дій, зокрема у разі наявності в адміністрації обмеженого адміністративного розсуду, коли є підстави вважати, що адміністрація діяла з перевищенням своїх повноважень. Зроблено висновок про те, що європейський стандарт ефективного правового захисту у сфері адміністративного судочинства розуміється як один з основних принципів судового перегляду адміністративних актів у країнах Європи. Зазначено, що саме цей стандарт покликаний гарантувати наділення суду повноваженнями вжити необхідних заходів для виправлення ситуації, щоб вона відповідала законодавству. Автором доведено, що подальша реформа адміністративної юстиції в Україні неможлива без урахування досвіду країн Європейського Союзу, зокрема й у сфері реалізації принципу ефективного правового захисту.

Ключові слова: європейські стандарти, принцип ефективного правового захисту, адміністративне судочинство.

Puzyrnyi Viacheslav. The European Standard (Principle) of Effective Legal Protection in the Field of Administrative Proceedings: Experience for Ukraine

The article analyzes the most relevant aspects of the European standard (principle) of effective legal protection in the field of administrative proceedings. It is noted that this principle establishes the most important patterns of the process of resolving legal disputes in the field of public legal relations. It is mentioned that the working legal systems of the developed European countries were taken as a basis for the formation of administrative justice in Ukraine. The European standards in the field of administrative proceedings are defined as rules, principles, criteria and recommendations which are contained in the acts of different nature in the field of justice. It is proven that the principle of effective legal protection is a component of the standards of administrative proceedings, as it is intended to ensure and enhance rights and freedoms during

the resolution of disputes with subjects of public administration. It was noted that the principle of effective legal protection was reflected in the Treaty on the European Union of 1992, the Charter of Fundamental Rights of the European Union of 2000, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, as well as in the practice of the European Court of Human Rights. It is found out that the standard (principle) of effective legal protection provides the following: the possibility of taking preventive measures, decisions that would prevent potential harm from administrative actions; the power of the instructions of the administration to take administrative actions and make decisions; the possibility of preventing decision-making and administrative actions, including in cases where the administration has limited administrative discretion, when there are reasons to consider that the administration exceeded its powers. It is concluded that the European standard of effective legal protection in the field of administrative proceedings is viewed as one of the main principles of judicial review of administrative acts in the European countries. It is emphasized that this standard is designed to guarantee the granting of the powers to the court in order to take the necessary measures to correct the situation to comply with the legislation. The author proves that the further reform of administrative justice in Ukraine is impossible without taking into account the experience of the countries of the European Union, in particular in the field of implementation of the principle of effective legal protection.

Key words: *the European standards, the principle of effective legal protection, administrative proceedings.*

Важливою складовою частиною сьогоденішнього євроінтеграційного процесу є адаптація законодавства України, зокрема про адміністративне судочинство, до законодавства ЄС, що передбачає затвердження стандартів у сфері адміністративного правосуддя, серед яких важливе місце посідає стандарт (принцип) ефективного правового захисту. Цей принцип, як й інші принципи адміністративного судочинства, установлює найважливіші закономірності процесу вирішення правових спорів у сфері публічно-правових відносин.

За свідченням фахівців у галузі порівняльного правознавства, українське право, яке раніше належало до родини соціалістичного права, зближується з романо-германською правовою сім'єю. Поштовхом до такого зближення в контексті розвитку законодавства про адміністративне судочинство зможе розглядатися ухвалення в липні 2005 року Кодексу адміністративного судочинства України [1].

Водночас можна справедливо зазначити, що в Європі перший із відомих нам законів про адміністративне судочинство ухвалено у 1952 р. у соціалістичній країні Югославії. Він називався Актом про адміністративні спори [2, с. 74].

Аналогічний закон у різних варіаціях діє сьогодні в республіках колишньої Югославії: Сербії, Хорватії, Македонії, Чорногорії, Боснії і Герцеговині. У 1956 р. в Іспанії ухвалено Закон «Про адміністративне судочинство» [3], а в 1960 році

у ФРН – Закон про адміністративне судочинство Німеччини [4].

У цьому контексті важливо зазначити, що для формування адміністративної юстиції в Україні взято за основу дієві правові системи розвинутих європейських країн.

Залишаючи осторонь політико-правові теоретичні дискусії про вплив романо-германської правової сім'ї на українське право, не можна не враховувати тривалий досвід спеціального правового регулювання процедур розгляду адміністративних справ судами в державах континентальної Європи.

Треба також урахувати те, що саме європейські стандарти є механізмом гармонізації нормативних приписів у різних сферах правового регулювання в різних країнах світу, зокрем й щодо адміністративного судочинства [5, с. 111].

Звідси вбачаємо корисним вивчити стандарти (принципи) у сфері адміністративного судового процесу, що діють у країнах Європи.

Юридична категорія «стандарт» – це основа для розвитку норм, проте вона не породжує при цьому конкретних прав і обов'язків. Тут варто говорити про певний мінімальний рівень в ухваленні норм і приписів, оскільки різні країни можуть установлювати в національному законодавстві вищий ступінь гарантій захисту прав і свобод.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» європейський стандарт – це регіональний стандарт, затверджений європейською організацією стандарти-

зації [6]. Таким чином, визнані європейським співтовариством стандарти у сфері адміністративного судочинства – це правила, принципи, критерії, рекомендації, що містяться в різних за своєю природою актах у сфері правосуддя.

Принцип ефективного правового захисту є складником стандартів адміністративного судочинства, оскільки його призначено для забезпечення та підвищення прав і свобод під час вирішення спорів із суб'єктами публічного управління.

Загалом, ефективний правовий захист є важливим принципом, визнаним на європейському рівні, а також більшістю національних правових систем країн Європи та основним елементом демократичної підзвітності держави. Концепція ефективного правового захисту глибоко вкоренилися в законодавстві Європейського Союзу та в прецедентному праві Європейського суду з прав людини. Так, наприклад, принцип ефективного правового захисту згадується в Договорі про Європейський Союз 1992 року [7], більш конкретизований у Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 року [8, с. 10].

Найважливіші стандарти (принципи) адміністративного судочинства сформульовано в Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 року [9] (далі – Конвенція) і практиці Європейського суду з прав людини. Так, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Судове рішення проголошується публічно, але преса й публіка можуть бути не допущені в судові засідання протягом усього процесу або його частини в інтересах моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, якою це, на думку суду, суворо необхідно, коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. Відповідно до ст. 13 Конвенції кожен, чий права та свободи, визнані в Конвенції, було порушено, має право

на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі. Вищевказані норми Конвенції конкретизовано в практиці Європейського суду з прав людини (зокрема, у справі Джонстона та інших 1986 року (№ 6/1985/92/139) [10], де вперше зроблено спробу розтлумачити його зміст, та у справі «Стенлі Адамс проти Комісії» (№ 145/83) [11], де суд розробив тлумачення процедурних і основних прав), національних законодавствах та правовій доктрині. Їх аналіз дозволяє виокремити основні стандарти (принципи) адміністративного судочинства, одним із яких є стандарт ефективного правового захисту.

Стандарт (принцип) ефективного правового захисту передбачає:

1) можливість вживання превентивних заходів, рішень, що дозволили б запобігти потенційній шкоді адміністративними діями;

2) повноваження владного припису на вчинення адміністративних дій та ухвалення рішень;

3) можливість недопущення ухвалення рішень і вчинення адміністративних дій, зокрема у випадках наявності в адміністрації обмеженого адміністративного розсуду, коли є підстави вважати, що адміністрація діяла з перевищенням своїх повноважень.

Стандарт ефективного правового захисту не унеможлиблює заміну оскарженого адміністративного акта судовим рішенням. Водночас прецедентне право Європейського суду з прав людини не вимагає від суду, який вирішує адміністративну справу, змінити своїм рішенням адміністративний акт, визнаний неправомірним. Однак суд повинен мати право покласти на адміністративний орган обов'язок, згідно з яким останнім має винести нове рішення відповідно до розпорядження суду після того, як початковий адміністративний акт було скасовано. Це правило не застосовується у випадках, коли після скасування акта від адміністрації не потрібно виносити нове рішення (наприклад, з питань призначення на посаду, якщо рішення про призначення скасовано й адміністрація сумнівається в питанні про те, чи відновлювати процедуру призначення) [2, с. 81].

Таким чином, у суду, який розглядає адміністративні справи, у будь-якому разі повинно бути право виносити юридично

обов'язкові рішення: недостатньо можливості давати рекомендації або поради, навіть якщо зазвичай вони виконуються.

Принцип ефективного правового захисту передбачає також, що суд може бути наділено компетенцією не тільки розглядати суть адміністративного позову (скарги), а і задовольняти адміністративний позов (скарги) присудити деяку форму відшкодування. У разі потреби присудження компенсації шкоди, заподіяної порушенням, має бути в принципі можливим. Зазвичай компенсація здійснюється через винесення окремого рішення. Суд також повинен бути уповноважений звільнити сторону від несення судових витрат, коли це виправдано. Можна також стверджувати, що принцип ефективного правового захисту стосується реалістичного й ефективного розгляду в справі. Щоб судовий перегляд адміністративних актів був доступним фізичним і юридичним особам, витрати на розгляд справи не повинні бути стримувальним фактором для звернення до суду. У цьому разі йдеться насамперед про витрати на доступ до судового процесу. Умова ефективного доступу до правосуддя передбачає право на отримання юридичної допомоги, щоб гарантувати доступ до суду для адміністративних позивачів, які не можуть оплатити витрати, зумовлені інтересами правосуддя, який би юрисдикційний орган не був компетентний виносити рішення в справах за участю адміністрації [2, с. 82].

Як указано в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 13 грудня 2004 року № Rec(2004)20 «Про перегляд адміністративних актів судами», витрати на звернення до суду з метою перегляду адміністративних актів не повинні бути настільки високими, щоб впливати на кількість скарг. Особам, у яких не вистачає коштів для оплати послуг захисника, повинна надаватися правова допомога, коли того вимагають інтереси правосуддя. У такому разі варто зауважити, що з метою підвищення доступності правосуддя в багатьох країнах

континентальної Європи вимоги до професійних якостей представників в адміністративних справах певним чином пом'якшені порівняно з вимогами, які діють у цивільному чи комерційному судових процесах. Суперечливість у тлумаченні законодавства різними судами всередині тієї чи тієї судової системи також може свідчити про відсутність ефективного правового захисту (порушувати право на доступ до суду), тому держави-члени Ради Європи несуть відповідальність за впровадження ефективних систем судового оскарження або інших методів усунення суперечностей у судовій практиці.

Ми погоджуємось із думкою О. М. Каплі, який зазначає, що принцип ефективного захисту передбачає можливість особи, чії права або інтереси порушено органами державного управління, використати всі наявні та гарантовані державою правові засоби ефективного захисту для поновлення своїх прав; оскаржити адміністративні акти в суді, подавати власні докази у процесі провадження та своїми ефективними діями сприяти відновленню справедливості загалом [12, с. 29].

Ураховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що європейський стандарт ефективного правового захисту у сфері адміністративного судочинства розуміють як один з основних принципів судового перегляду адміністративних актів у країнах Європи. Цей стандарт покликаний гарантувати наділення суду повноваженнями вжити необхідних заходів для виправлення ситуації, щоб вона відповідала законодавству. Ми переконані, що подальша реформа адміністративної юстиції в Україні неможлива без урахування досвіду країн Європейського Союзу, зокрема й у сфері реалізації принципу ефективного правового захисту. Важливим також є те, що зазначений принцип повинен бути не декларативним, а дієвим у реалізації, оскільки застосування його суб'єктами. Це і є шляхом до утвердження верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2015 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
2. Vučetić D. Serbian judicial review of administrative acts and European standards for administration disputes. *Law and Politics*. 2005. Vol. 3. № 1. Pp. 73–90.

3. Administrative justice in Europe. Report for Spain. URL: https://www.aca-europe.eu/en/eurtour/i/countries/spain/spain_en.pdf (дата звернення 04.09.2022).
4. Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO) vom 19.03.1991 (BGBl 1, S. 17). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/BJNR000170960.html> (дата звернення 04.09.2022).
5. Пастернак В. М. Європейські стандарти адміністративного судочинства. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 106-112.
6. Про стандартизацію : Закон України 5 червня 2014 року № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 31. Ст. 1058.
7. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> (дата звернення 04.09.2022).
8. The Principle of Effective Legal Protection in Administrative Law: A European Perspective Routledge // London: Routledge. 2016. 416 p.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 04.09.2022).
10. Справа Джонстона та інших 1986 року (№ 6/1985/92/139). Case of Johnston and Others. URL: http://www2.womenslinkworldwide.org/wlw/admin/fileFS.php?table=decisiones_documentos&field=es_archivo&id=185 (дата звернення 04.09.2022).
11. Справа «Стенлі Адамс проти Комісії» (№ 145/83). Adams St. G. Commission of the European Communities. URL: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30dc476ded761f14400f8ca7> (дата звернення 04.09.2022).
12. Капля О. М. Реалізація принципу ефективного захисту прав і свобод особи в адміністративному судочинстві країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 26. С. 27–30.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.21>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС КУРСУ УКРАЇНИ НА ЄВРОПЕЙСЬКУ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНУ ІНТЕГРАЦІЮ

Рябченко Ярослава Степанівна,

ORCID ID: 0000-0002-3132-3799

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано правові засади регулювання процедури захисту суб'єктивних публічних прав учасників адміністративних відносин. Звернено увагу на курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію та його роль у діяльності органів виконавчої влади та Президента України.

Метою дослідження є нормативно-правове регулювання захисту суб'єктивних прав та законодавче регулювання участі органів виконавчої влади в цьому, новації щодо європейської та євроатлантичної інтеграції.

Закріплено, що право на ефективний засіб юридичного захисту – це право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. Щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, то основний закон України – Конституція України від 28 червня 1996 року – і Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 7 лютого 2019 року зазначає, що в правовій державі відповідальність за протиправну поведінку мають нести в рівній мірі як фізичні та юридичні особи, так і держава, її органи, органи місцевого самоврядування, їх службові та посадові особи в порядку, передбаченому законодавством. У випадках винесення незаконних рішень, незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб кожній особі надається право на захист.

Проаналізовано правове регулювання діяльності: Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, Президента України. Зокрема, визначено, що серед повноважень Кабінету Міністрів України, які характеризують його як один з основних суб'єктів реалізації державної політики у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції, центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, здійснює правові засади координації діяльності органів виконавчої влади у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції, однак такі правові засади може бути визначено лише на рівні указів Президента України, оскільки саме вони мають нормативний характер, тоді як розпорядження – не мають.

Здійснений аналіз свідчить про те, що правовому захисту громадян в адміністративно-правових відносинах приділяють недостатньо уваги. Взаємовідносини громадян з органами державної влади та їх посадовими особами стосовно захисту в разі порушення суб'єктивних публічних прав потребують чіткої регламентації, перегляду та вдосконалення з урахуванням курсу України до європейської та євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: суб'єктивні права, публічні права, адміністративно-правові відносини, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція, виконавча влада, юридичний захист, правовий захист.

Riabchenko Yaroslava. Normative and legal regulation of the procedure for the protection of subjective public rights of participants in administrative relations during Ukraine's course towards European and Euro-Atlantic integration

This scientific article analyzes the legal principles of regulating the procedure for the protection of subjective public rights of participants in administrative relations. Attention is drawn to Ukraine's course towards European and Euro-Atlantic integration and its role in the activities of executive authorities and the President of Ukraine.

The purpose of the study is the normative-legal regulation of the protection of subjective rights and the legislative regulation of the participation of executive authorities in this, innovations regarding European and Euro-Atlantic integration.

It is noted that the right to an effective remedy is the right to an effective remedy in a national body, even if such violation was committed by persons exercising their official powers. Regarding European and Euro-Atlantic integration, the main law of Ukraine is the Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 and the Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)" dated 7 February 2019. He notes that in a rule-of-law state, responsibility for illegal behavior should be borne equally by natural and legal persons, as well as by the state, its bodies, local self-government bodies, their officials and officials in the manner prescribed by law. In cases of illegal decisions, illegal actions or inaction by state authorities, local self-government bodies, their officials and officials, every person has the right to protection.

The legal regulation of the activities of: the Cabinet of Ministers of Ukraine, the central bodies of executive power, the President of Ukraine was analyzed. In particular, it is determined that among the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which characterize it as one of the main subjects of the implementation of state policy in the spheres of European and Euro-Atlantic integration. the central body of the executive power, which ensures the formation and implementation of state policy in one or more spheres determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine and implements the legal principles of coordination of the activities of executive power bodies in the spheres of European and Euro-Atlantic integration, however, such legal principles can be defined only at the level of decrees of the President of Ukraine, since they are of a regulatory nature, then the ordinances are not.

The analysis shows that insufficient attention is paid to the legal protection of citizens in administrative and legal relations. The relations of citizens with state authorities and their officials regarding protection in case of violation of subjective public rights require first of all clear regulation and revision and improvement taking into account Ukraine's course towards European and Euro-Atlantic integration.

Key words: *subjective rights, public rights, administrative-legal relations, European integration, Euro-Atlantic integration, executive power, legal protection, legal protection.*

Умовою ефективного функціонування сфери суспільних відносин щодо захисту суб'єктивних прав учасників адміністративних відносин є їх належне нормативно-правове регулювання, що здійснюється на основі норм чинного національного законодавства. У своїй сукупності такі норми утворюють правові засади функціонування відповідної суспільної інституції. Визначення сутності, а також окремих правових засад координації діяльності органів виконавчої влади щодо захисту суб'єктивних прав учасників адміністративних відносин під час курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію нині є дуже актуальним.

Насамперед необхідно звернути увагу, що гарантоване ст. 55 Конституції України право на захист можливе лише в разі його порушення, тому логічною вимогою під час захисту такого права є обґрунтування порушення [1]. Порушення також має бути реальним, стосуватися індивідуально вираженого права особи, тобто конкретизоване в законах України. Натомість захист порушеного права має бути ефективним. Так, Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях неодноразово підкреслював необхідність ефективного захисту прав заявників. Наприклад, у п. 75 рішення від 05.04.2005 у справі «Афанасьєв проти України» (заява №38722/02)

ЄСПЛ зазначає, що засіб захисту, який вимагається згаданою статтею, має бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема в тому сенсі, щоб його використання не було ускладнено діями або недоглядом органів влади відповідної держави [2]. Аналогічну ідею закріплено Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Стаття 13 Конвенції під назвою «Право на ефективний засіб юридичного захисту» проголошує, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [3].

Конституційний Суд України у рішенні від 30.01.2003 № 3-рп/2003 зазначив, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах (абз. 10 п. 9) [4]. Додамо, що Конституційний Суд України у Рішенні від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002 у справі про досудове врегулювання спорів зазначив, що кожна особа має право вільно обирати не заборонений законом засіб захисту прав і свобод, зокрема судовий захист; можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом; вибір певного засобу правового захисту, зокрема й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, ураховуючи власні інтереси, його використовує; виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту, держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту; установлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист [5]. Д. М. Чечот правовий захист розглядає як примусовий (щодо обов'язку суб'єкта права) спосіб

здійснення диспозиції правової норми, що застосовується в установленому законом порядку компетентними органами чи самою вповноваженою особою в цілях відновлення порушеного права (правового становища) [6, с. 53].

Слід зазначити, що в науці адміністративного права під захистом зазвичай розуміють адміністративно-процесуальну функцію як один із напрямів процесуальної діяльності, що складається з дій учасників адміністративного процесу [7, с. 31].

Водночас деякі автори вважають, що захист становить сукупність заходів (правового, організаційного, економічного та іншого характеру), що здійснюють органи державної влади та спрямовані на запобігання виникненню та розвитку різних негативних явищ [8, с. 42–46; 5].

Щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, то основний закон України – Конституція України від 28 червня 1996 року [1] – і Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 7 лютого 2019 року [9], зазначає, що в правовій державі відповідальність за протиправну поведінку мають нести в рівній мірі як фізичні та юридичні особи, так і держава, її органи, органи місцевого самоврядування, їх службові та посадові особи в порядку, передбаченому законодавством. До окремих положень Конституції України внесено зміни в частині фіксації в її положеннях вищевказаного курсу з європейської та євроатлантичної інтеграції. Зокрема, у преамбулі Основного Закону України зазначено, що органи виконавчої влади піклуються про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджують європейську ідентичність Українського народу та незворотність європейського й євроатлантичного курсу України. Так, у правовій державі, відповідальність за протиправну поведінку мають нести в рівній мірі як фізичні та юридичні особи, так і держава, її органи, органи місцевого самоврядування, їх службові та посадові особи в порядку, передбаченому законодавством. У разі винесення незаконних рішень, незаконних дій чи бездіяльності органів державної

влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, кожній особі надається право на захист. А курс України до європейської та євроатлантичної інтеграції передбачає зміцнення громадянської злагоди на землі України представниками вищих органів влади. Останніх визнано провідними суб'єктами, відповідальними за європейську та євроатлантичну інтеграцію, що здійснюється ними.

Визначено, що Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Серед повноважень Кабінету Міністрів України, які характеризують його як одного з основних суб'єктів реалізації державної політики у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції, ст. 116 Конституція України називає такі: забезпечує здійснення зовнішньої політики держави; забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади; утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади [1]. Більш детально правовий статус Кабінету Міністрів України, зокрема як суб'єкта реалізації державної політики у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції, визначено в положеннях Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року [10].

Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України. При цьому основним завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є: забезпечення нормативно-правового регулювання; визначення пріоритетних напрямів розвитку; інформування та надання роз'яснень щодо здійснення дер-

жавної політики; узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проєктів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України; забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні; здійснення інших завдань, визначених законами України [11].

Слід, звернути увагу, що У ст. 106 Основного Закону України встановлено, що Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [1]. При цьому, як слідує з аналізу Положення «Про порядок підготовки та внесення проєктів актів Президента України», затвердженого Указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006 [12], правові засади координації діяльності органів виконавчої влади у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції може бути визначено лише на рівні указів Президента України, оскільки саме вони мають нормативний характер, тоді як його розпорядження – не мають.

Отже, захист прав громадян у сфері адміністративних правовідносин у тій чи тій формі є об'єктивною необхідністю й потреба в ньому виникає у разі порушення чи зловживання правами, невиконання або неналежного виконання юридичних обов'язків. Інакше кажучи, захист у сфері адміністративно-правового регулювання необхідний для усунення перешкод, що виникають на шляху реалізації суб'єктивних прав.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок про те, що правові інструменти захисту суб'єктивних публічних прав учасників адміністративних відносин посідають значне місце в правовому полі держави.

Правовому захисту громадян в адміністративно-правових відносинах приділяється недостатньо уваги. Взаємовідносини громадян з органами державної влади та їх посадовими особами стосовно захисту в разі порушення суб'єктивних публічних прав потребують чіткої регламентації. Суттєвому перегляду та вдосконаленню вимагають майже всі інструменти захисту прав. Саме механізм реалізації захисту прав досі

не отримав належного врегулювання нормами адміністративного права.

Досліджуючи нормативний матеріал нині можна назвати значну кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, положення яких закріплюють правові засади координації діяльності органів виконавчої влади у сферах європейської

та євроатлантичної інтеграції, але правові засади координації діяльності органів виконавчої влади у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції може бути визначено лише на рівні указів Президента України, оскільки саме вони мають нормативний характер, тоді як його розпорядження – не мають.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Рішення Європейського суду з прав людини від 05.04.2005 «Афанасьєв проти України» (заява №38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>
5. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів). URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KS02058.lhtm
6. Чечот Д. М. Субъективное право и форма его защиты : монография. Ленинград : Издательство ЛГУ. 1968. 72 с.
7. Зеленцов А. Б. Административная юстиция: учеб. пособие. Общая часть. Теория судебного административного права. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 399 с.
8. Кропачева А. В. Функция защиты в административном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 1999. 151 с.
9. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.
10. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
11. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
12. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України від 15.11.2006 № 970/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 47. Ст. 3123.

УДК 347.1:340.5

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.22>**ДЕТЕРМІНАЦІЯ СВОБОДИ ВОЛІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ЄС ТА УКРАЇНИ****Савченко Віктор Олександрович**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
запрошений науковий співробітник Оксфордського університету

У статті проаналізовано детермінацію свободи волі в цивільному праві ЄС та України. Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах євроінтеграції України необхідно з'ясувати подібності і відмінності детермінації свободи волі в цивільному праві ЄС та України. Це уможливить гармонізацію українського законодавства з міжнародними вимогами, а більш глибоке розуміння проблематики буде актуальним для імплементації норм європейського права. У статті наведено приклади прояву теорії свободи волі в нормах законодавства країн – членів ЄС та України. Зроблено висновок, що, обравши природно-правову модель як вектор розвитку національного права, законодавець передбачив обов'язковість розуміння свободи волі як базису принципів цивільного права. Свободу волі слід визнати такою само фундаментальною ідеєю, як й інші принципи цивільного права. У статті приділено увагу взаємозв'язку свободи волі і принципів цивільного права ЄС та України. Проголошено, що принципи цивільного права країн – членів ЄС мають свої подібності та відмінності. Зазвичай виокремлюють сім принципів цивільного права ЄС: 1) принцип «обрамленої» автономії (The Principle of "Framed" Autonomy); 2) принцип захисту слабкої сторони (The Principle of Protection of the Weaker Party); 3) принцип недискримінації (The Principle of Non-Discrimination); 4) принцип ефективності (The Principle of Effectiveness); 5) принцип рівноваги (The Principle of Balancing); 6) принцип пропорційності (The Principle of Proportionality); 7) принцип сумлінності та заборона зловживання правами (An Emerging Principle of Good Faith and of a Prohibition of Abuse of Rights). Автор наголошує, що проблематика свободи волі посідає центральне місце в цивільному праві ЄС та України. Водночас у законодавстві не детерміновано це поняття, через що доцільно закріпити в цивільному законодавстві авторське визначення свободи волі як здатності людини усвідомлено, вільно та самостійно ухвалювати та реалізовувати рішення щодо участі в цивільних правовідносинах через вчинення дій або бездіяльності, розпорядження суб'єктивними цивільними правами та виконання обов'язків, а також можливості нести правову відповідальність за них.

Ключові слова: свобода волі, цивільне право, євроінтеграція, автономія волі, принципи цивільного права.

Savchenko Viktor. Determination of freedom of the will in the EU and Ukraine civil law

The article analyses the determination of freedom of will in the civil law of the EU and Ukraine. The topic's relevance is determined by the fact that in the conditions of the European integration of Ukraine, it becomes necessary to clarify the similarities and differences in the determination of freedom of will in the civil law of the EU and Ukraine. Thanks to this, it will become possible to harmonise Ukrainian legislation with international requirements, and a deeper understanding of the issues will be relevant for implementing European law. The article provides examples of the manifestation of the theory of free will in the legislation of EU member states and Ukraine. It was concluded that by choosing the natural-law model as a vector for developing national law, the legislator predicted the necessity of understanding freedom of will as the basis of the principles of civil law. Freedom of will should be recognised as the same fundamental idea as other principles of civil law. The article pays attention to the relationship between freedom of will and the principles of civil law in the EU and Ukraine. It was declared that EU member states' civil law principles have similarities and differences. Seven principles of EU civil law are usually distinguished: 1. The principle of "framed" autonomy; 2. The Principle of Protection

of the Weaker Party; 3. The Principle of Non-Discrimination; 4. The Principle of Effectiveness; 5. The Principle of Balancing; 6. The Principle of Proportionality; 7. An Emerging Principle of Good Faith and a Prohibition of Abuse of Rights. The author emphasises that the issue of freedom of will occupies a central place in the civil law of the EU and Ukraine. At the same time, this concept has not been determined in the legislation, which is why it is considered expedient to enshrine in the civil legislation the author's definition of free will as the ability of a person to consciously, freely and independently make and implement decisions regarding participation in civil legal relations, through actions or inaction, orders subjective civil rights and performance of duties, as well as the ability to bear legal responsibility for them.

Key words: *freedom of will, civil law, European integration, the autonomy of will, principles of civil law.*

Сучасний розвиток правової науки та практики все більше центрується на правах людини та природному праві. Розбудова правових інституцій з акцентом на правах людини внеможливіює обхід питання свободи волі. Усі галузі права через свої принципи та норми проголошують фундаментальне значення свободи волі. В окремих випадках ми бачимо пряме закріплення її ідей (наприклад, в особистих немайнових правах), в інших – свобода волі є мірилом для визначення легальності, допустимості, належності тощо.

Розуміння свободи волі має особливе значення для галузі цивільного та міжнародного права, де вона зумовлює їхні принципи та ідеї. Право на вільне ухвалення рішень стає підґрунтям для тлумачення належності та правомірності дій особи, уможливіює притягнення до правової відповідальності. Розуміння свободи волі також впливає на усвідомлення правової природи правочинів, приватних міжнародних відносин та іншого.

В умовах євроінтеграції України необхідно з'ясувати подібності та відмінності детермінації свободи волі в цивільному праві ЄС та України. Це уможливіює гармонізацію українського законодавства з міжнародними вимогами, а більш глибоке розуміння проблематики буде актуальним для імплементації норм європейського права.

Проблематика свободи волі не має свого прямого визначення в законодавстві країн ЄС, як і в законодавстві України. Проте теорія свободи волі завжди значно впливала на європейське право. Його сучасний стан та вектор розвитку став продовженням основних ідей європейських правників та філософів, прийнявши форму еkleктичного поєднання базових принципів права. Як правильно зазначав Р. Паунд, основні школи правової теорії, включно з природ-

ним правом Локка, метафізичний моралізм Канта, ідеалізм Гегеля, історизм Мейна, соціальний Дарвінізм і утилітаризм споріднювалися вирішальними характеристиками сучасного права [1, с. 223]. З огляду на це, було закладено головну ідею, що держава повинна значно визначати норми права, щоб гарантувати вільне здійснення індивідуальної волі з урахуванням обмежень, щоб учасники правовідносин поважали права один одного [2, с. 575]. Це означає, що свобода волі учасників правовідносин є основою для цивільно-правових відносин, але держава встановлює норми, які можуть її обмежувати. Сьогодні ми бачимо, що ця ідея втілена в основних нормативно-правових актах країн ЄС та України. Наприклад, Б. Гавел та В. Пігера у своєму дослідженні «Межі автономії волі в праві комерційних корпорацій (структурні міркування)» доводять, використовуючи також німецьку доктрину, що свобода волі корпорацій може обмежуватися через принцип *numerus clausus*, який є категорією в Цивільному кодексі [3]. Вони наводять приклад, що навчальний заклад обмежений у своїй волі приймати абітурієнтів кількістю місць, виділених державою. Своєю чергою, свобода волі абітурієнта (вступ до конкретного університету) також обмежується квотою на вакантні місця. Так, з одного боку, ми маємо право на вищу освіту, вибір роду занять та навчального закладу, а з іншого – встановлено нормативні обмеження щодо вступу до навчального закладу. На таку аналогію можна натрапити і в українському законодавстві. У ст. 53 Конституції України закріплено право громадян безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах. Але їх свобода волі обмежується нормативним уточненням, що таке право реалізується

на конкурсній основі. Отже, встановлено публічність договору про надання освітніх послуг та конституційне право на освіту, а поряд із ними свобода реалізації такого права обмежується визначенням вимог для реалізації цього права.

У законодавстві країн – членів ЄС можна побачити втілення ідеї наявності свободи волі. Наприклад, в Іспанії визнано здатність людей самостійно регулювати питання, які стосуються їх та їхніх сімейних відносин, у зв'язку із законом «Про особу, сім'ю та спадщину» [4, с. 1020]. При цьому держава також установлює правила для цивільних і сімейних правовідносин, які примушують реалізовувати свою волю з дотриманням певних норм. Проте навіть тут особа може вибирати, нормативні обмеження якого законодавства застосовуватимуться до неї. Особа може самостійно вирішувати, відповідно до якої концепції справедливості вона ідентифікує себе, що відповідає мультикультуралізму. Це дозволяє їй вибирати те, яке законодавство слід застосовувати до неї: національне або свого постійного місця проживання. Таким чином, держава підтримує інтеграцію, яку особа відчувала б щодо держави перебування [4, с. 1020].

Значною мірою питання свободи волі проявляється в медичному праві, коли постає питання про права пацієнта, особливо право на інформовану згоду. Так, один із принципів польського законодавства полягає в тому, що доказом законності будь-якого медичного втручання є згода пацієнта. На це питання покликаються як у Законі про права пацієнтів від 2008 р., так і в Законі про медичну професію від 1996 р. Згода пацієнта може бути надана після отримання достовірної, доступної та вичерпної інформації про всі етапи медичного втручання: діагностику, перспективи терапії чи реабілітації. Обсяг інформації про потенційний ризик медичного лікування має містити типові передбачувані результати, які зазвичай зводять питання до типового ризику. Тягар доведення того, що була надана належна інформація, лежить на лікареві [5]. Аналогічний підхід можна побачити і чинному законодавстві України. Аналіз нормативно-правових актів України дає підставу твердити, що медичне втручання відбу-

вається на підставі свободи волі фізичної особи, яка вирішує стати пацієнтом та дає на це згоду. Така згода характеризується обов'язковими елементами, які також виходять зі свободи волі. Така інформація має бути повною, всебічною та наданою в доступній для пацієнта формі викладу. Згода має бути добровільною, без примусу, фізичного або психічного. Інформована згода передбачає, що пацієнт отримав повну, достовірну інформацію про стан свого здоров'я та запропоновані методи лікування та повністю зрозумів значення цієї інформації. Цим презюмується обов'язковість свободи волі пацієнта для надання медичних послуг. На лікаря покладається обов'язок донести всю інформацію так, щоб пацієнт її сприйняв правильно. Також саме лікар має переконатися, що пацієнт повністю усвідомлює ситуацію та надає згоду саме як прояв своєї свободної волі. Порушення цього обов'язку може привести до значних правових наслідків: від визнання договору про надання медичних послуг недійсним і до кримінальної відповідальності. Наприклад, у ст. 151 Кримінального кодексу України проголошено, що поміщення в заклад із надання психіатричної допомоги свідомо психічно здорової особи карається арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Те саме діяння, що спричинило тяжкі наслідки, карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Як бачимо, проблематика свободи волі постійно проявляється в нормах законодавства країн – членів ЄС. Але в ньому досі відсутня детермінація цього поняття, як і в законодавстві України. Якщо зосередити увагу на принципах європейського цивільного права, то можна побачити значний вплив на них теорії свободи волі. Кожна країна – член ЄС має власне цивільне законодавство, яке ґрунтується на особливих принципах. Спорідненість принципів цивільного права та свободи волі можна розглянути через пропозицію

Л. М. Загоруй щодо взаємозв'язку природної свободи та принципів права. Науковець проголошує, що природна свобода людини не може виявлятися як право на свободу, у неї можуть формуватися тільки певні вимоги, на основі яких складається відповідне уявлення про свободу, яке і є прототипом правового стану свободи, доки не втілиться в такій правовій формі, як принцип, як суб'єктивне право, як складник методу правового регулювання тощо. Отже, самі вимоги, що випливають із природного стану свободи, – це ще не правові вимоги. Для того щоб набути правового характеру, вони (вимоги) повинні бути зумовлені економічним, політичним рівнем розвитку суспільства й соціальними можливостями, що забезпечують певний спосіб життя людини [7, с. 225]. За аналогією можна припустити існування свободи волі поза межами її нормативного закріплення в принципах цивільного права. Це дає підставу говорити про існування свободи волі незалежно від її формального закріплення, але свобода волі, зазнавши нормативного відображення, знаходить місце в принципах цивільного права, його ідеях, інститутах і нормах.

Принципи цивільного права країн ЄС мають свої подібності та відмінності, через що прояв свободи волі в принципах цивільного права потребує окремих досліджень для законодавства різних країн. Проте можна говорити про загальні принципи цивільного права ЄС, які мають принципове значення, роблять усталену інтерпретацію та заповнюють прогалини законодавства. Зазвичай виокремлюють сім принципів цивільного права ЄС: 1) принцип «обрамленої» автономії (The Principle of "Framed" Autonomy); 2) принцип захисту слабкої сторони (The Principle of Protection of the Weaker Party); 3) принцип недискримінації (The Principle of Non-Discrimination); 4) принцип ефективності (The Principle of Effectiveness); 5) принцип рівноваги (The Principle of Balancing); 6) принцип пропорційності (The Principle of Proportionality); 7) принцип сумлінності та заборона зловживання правами (An Emerging Principle of Good Faith and of a Prohibition of Abuse of Rights). Детально ці принципи досліджено Н. Рейхом у праці «Загальні принципи цивільного права ЄС»

[6]. Узагальнюючи, можна побачити певну спорідненість принципів цивільного права ЄС та України. Доктрина приватного права виокремлює такі принципи:

- 1) автономії;
- 2) добровільності;
- 3) юридичної рівності;
- 4) правового захисту приватного інтересу;
- 5) координації;
- 6) загального дозволу;
- 7) диспозитивності;
- 8) стабільності цивільних відносин та ін.

Але зазначені доктринальні принципи не повністю знайшли своє відображення в ЦК України. Так, у ст. 3 ЦК України чітко окреслено загальні засади цивільного законодавства: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, установлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Результати узагальнення взаємозв'язку свободи волі з принципами цивільного права апробовано в межах іншої наукової публікації В. О. Савченка та буде детально представлено в його докторському дослідженні. Але слід наголосити: обравши природно-правову модель як вектор розвитку національного права, законодавець передбачив обов'язковість розуміння свободи волі як базису принципів цивільного права. Свободу волі слід визнати такою само фундаментальною ідеєю, як й інші принципи цивільного права, що дає підставу припустити, що її також слід проголосити принципом та нормативно закріпити [8, с. 109].

Вищезазначене підтверджує, що проблематика свободи волі посідає центральне місце в цивільному праві ЄС та України. Водночас у законодавстві не детерміновано це поняття. Іноді свободу волі називають «свобода дій», «свобода вибору», але звичайною назвою є «свобода волі» – сила діяти без обмежень необхідності чи долі; здатність діяти на власний розсуд [9, с. 15]. Проте таке визначення не розкриває повною мірою

значення свободи в цивільному праві. Ураховуючи наведене, доцільно закріпити в цивільному законодавстві авторське визначення свободи волі як здатності людини усвідомлено, вільно та самостійно ухвалювати та реалізовувати рішення

щодо участі в цивільних правовідносинах через учинення дій або бездіяльності, розпорядження суб'єктивними цивільними правами та виконання обов'язків, а також можливості нести правову відповідальність за них.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Pound R. The End of Law as Developed in Juristic Thought II: The Nineteenth Century. *Harv. L. Rev.*, 2017. P. 223–225.
2. Radin M. Contract Obligation and the Human Will. *Colum. L. Rev.*, 1943. P. 575–577.
3. Havel B., Pihera V. Limits of Autonomy of Will in the Law of Business Corporations (Structural Considerations). *Pravnik*, 2022. №161 (4), P. 319–331.
4. Ayago A.D. Autonomy of the will, public policy and international public order in european family and succession law regulations. *Cuadernos de Derecho Transnacional*, 2021. №13 (2), P. 1003–1021.
5. Swiderzka M. Patient's autonomy of will in Polish law. *Medicine and law*, 2012. №31 (3). P. 375–386.
6. Reich N. *General Principles of EU Civil Law*. Cambridge: Intersentia, 2013. 244 p.
7. Загоруй Л. М. Принцип цивільного права – форма вираження ідеї свободи фізичної особи. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*, 2017. № 2 (78). С. 222–230
8. Савченко В. О. Узагальнення взаємозв'язку свободи волі з принципами цивільного права. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities», 27 серпня 2021 року ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна) та ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія) / Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». Відень, Вінниця, 2021. № 7. С. 108–109.
9. List C. *Why Free Will Is Real*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2019. P. 207.

EUROPEAN STANDARDS OF THE INSTITUTE OF SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Svintsytskyi Andriy Viktorovich,

Doctor of Law,

Director of the Ukrainian Research Institute of Special
equipment and forensic examinations of the Security Service of Ukraine

The article analyzes the European standards of the institute for ensuring the safety of participants in criminal proceedings and compares it with the legislative provisions of this institute in Ukraine. It was established that the legislation of Ukraine declares the recognition, observance and protection of human and citizen rights and freedoms as the duty of the state. The protection of human rights in the criminal process cannot be considered separately from the criminal and criminal procedural policy of the state, which is an integral part of the legal policy of any democratic society. The author emphasizes that one of the manifestations of the state protection of the constitutional rights to life, liberty and personal integrity is ensuring the safety of the citizen in the field of criminal proceedings. In connection with the fact that the problem of unlawful influence on witnesses, victims, judges, prosecutors, investigators, inquirers, their relatives and close persons has become particularly acute, measures were taken at the legislative level to strengthen the state protection of these persons, which were reflected in the norms of special legal acts.

On the basis of the conducted research, it was established that the Federal Republic of Germany developed and adopted the Law "On Regulation of Issues of Ensuring the Protection of Witnesses Who Are Threatened with Danger". The law establishes that security measures may be applied to witnesses who give or may give important testimony for the purpose of establishing the truth in particularly serious crimes, as well as to their relatives and loved ones, if their life, health, or well-being are in danger. The mentioned law provides for the implementation of the Witness Protection Program, which establishes the regime of secrecy regarding the personal data of protected persons, as well as the possibility of their relocation to another place of residence. A study of the experience of other foreign countries regarding the standards of this institute was also conducted and the possibilities of their implementation on the territory of our country were determined.

It was concluded that despite the significant financial support of the state program for ensuring the safety of witnesses in European countries and a significant array of cases of its application, the level of ensuring the safety of participants in criminal proceedings and the degree of trust in law enforcement agencies remain at a rather low level, which results in the reluctance of sub entities to provide the data necessary for the investigation.

Key words: participants in criminal proceedings, institute of security, European standards.

Свінцицький Андрій Вікторович. Європейські стандарти інституту безпеки учасників кримінального провадження

У статті проаналізовано європейські стандарти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та порівняно їх із законодавчим закріпленням положень цього інституту в Україні. Констатовано, що законодавство України проголошує визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина обов'язком держави. Захист прав людини в кримінальному процесі неможливо розглядати у відриві від кримінальної та кримінальної процесуальної політики держави, яка є невід'ємною частиною правової політики будь-якого демократичного суспільства. Автор наголошує, що одним із проявів державного захисту конституційних прав на життя, свободу і особисту недоторканість є забезпечення безпеки громадянина у сфері кримінального провадження. З огляду на те, що проблема протиправного впливу на свідків, потерпілих, суддів, прокурорів, слідчих, дізнавачів, їхніх

родичів і близьких осіб набула особливо гострого характеру, на законодавчому рівні було вжито заходів для посилення державного захисту цих осіб, які знайшли відображення в нормах спеціальних правових актів.

На основі проведеного дослідження встановлено, що у ФРН було розроблено й ухвалено Закон «Про регулювання питань забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека». Законом установлено, що заходи безпеки можуть бути застосовані до свідків, які дають або можуть надати важливі свідчення з метою встановлення істини по особливо тяжких злочинах, а також до їхніх родичів і близьких, якщо їхньому життю, здоров'ю або благополуччю загрожує небезпека. Зазначений закон забезпечує реалізацію Програми захисту свідків, якою встановлено режим секретності щодо даних про особу захищених осіб, а також можливість їх переселення в інше місце проживання. Також досліджено досвід інших зарубіжних держав щодо стандартів цього інституту і визначено можливості їх реалізації на території нашої держави.

Зроблено висновок: попри значну фінансову підтримку державної програми, забезпечення безпеки свідків у європейських державах і значний масив випадків її застосування, рівень забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, як і ступінь довіри до правоохоронних органів, залишаються на досить низькому рівні, що має наслідком небажання суб'єктів надавати потрібні для розслідування дані.

Ключові слова: учасники кримінального провадження, інститут забезпечення безпеки, європейські стандарти.

The legislation of Ukraine declares recognition, observance and protection of human and citizen rights and freedoms as the duty of the state. The protection of human rights in the criminal process cannot be considered separately from the criminal and criminal procedural policy of the state, which is an integral part of the legal policy of any democratic society.

One of the manifestations of state protection of the constitutional rights to life, liberty and personal integrity is ensuring the safety of citizens in the field of criminal proceedings.

In connection with the fact that the problem of unlawful influence on witnesses, victims, judges, prosecutors, investigators, inquirers, their relatives and close persons has become particularly acute, measures were taken at the legislative level to strengthen the state protection of these persons, which were reflected in the norms of special legal acts. Ensuring the safety of citizens is aimed at protecting such constitutional and inalienable human and citizen rights as the right to life (Article 27 of the Constitution of Ukraine), the right to freedom and personal integrity (Article 29 of the Constitution of Ukraine), the right to property protection (Article 41 of the Constitution of Ukraine), the right to health care (Article 49 of the Constitution of Ukraine), etc.

Provisions on the protection of participants in criminal proceedings are based on Art. 20 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and are also regulated by the Law

of Ukraine No. 3926-XII dated 04.02.94 "On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings". The provision on the right to defense provides that in the presence of sufficient data that the victim, witness or other participants in criminal proceedings, as well as their close relatives, relatives or close persons are threatened with murder, use of violence, destruction or damage to their property or other dangerous illegal acts, the court, prosecutor, investigator, inquiry body and inquirer take security measures within their competence with regard to the specified persons.

The legislation of Ukraine provides for security measures to be taken by the court, prosecutor, investigator, inquiry body, investigator within their competence. Safety measures include the following:

- in order to ensure the safety of the specified persons, by the decision of the investigator, data about them may not be indicated in the protocol of the investigative (search) action carried out with their participation, in this case, the investigator, with the consent of the prosecutor, issues a resolution in which he explains the reasons for making such a decision, indicates the pseudonym of the participant of the investigation (search) action and a sample of his signature, which are used in the protocols of investigative (search) actions with his participation; the resolution is kept in a sealed envelope, attached to the materials of criminal proceedings;

- in the presence of a threat of violence, extortion and other criminal actions against the specified persons, monitoring and recording of their telephone and other conversations is permissible - either upon their written statement or, in the absence of such a statement, on the basis of a court decision;

- to ensure the safety of the one who recognizes, the identification can be carried out in such a way that the one who is recognized cannot see the one who is recognizing;

- in order to ensure the safety of the specified persons, on the basis of the court's decision, it is allowed to hold a closed court hearing - all or a corresponding part of it;

- to ensure the safety of the witness, his relatives and loved ones, the court has the right not to disclose the true data about the witness and to conduct his interrogation in such a way that other participants in the trial cannot see this witness.

Unfortunately, our country does not have an effective separate program for the protection of subjects of criminal proceedings, and the law, which is very similar to a similar law in the USA, does not receive sufficient funding to implement its provisions.

The effectiveness and special importance of the activities of the bodies providing state protection measures is confirmed by the practice of applying the State Program in foreign countries, where due attention is paid to this issue. Based on the experience of foreign countries, it can be stated that such security measures as personal protection, protection of housing and property and temporary placement in a safe place were mainly used.

Implementation of the witness protection program in foreign countries is entrusted to ministries and agencies. Studying the budget of the program allows us to conclude that personal protection measures are most often used for those who need protection and providing them with special means of protection and warning about danger.

At the same time, it should be noted that such security measures as change of residence, change of documents, change of appearance, change of place of work and study, although included in the relevant programs, are often not allocated funding due to the high monetary cost of these measures. That is, despite their presence in the law, in practice they are used extremely rarely.

Unfortunately, at present there is no clear mechanism for the implementation of all security measures provided for by law, and the fact that its implementation is entrusted to several ministries and departments calls into question the issue of organization, interaction and compliance with confidentiality requirements by employees of equivalent departments.

In addition, a significant argument of witnesses who refuse to cooperate with law enforcement agencies is the rather high level of corruption of individual employees who, for a certain reward, can reveal information about a person subject to protection.

Gaps in solving the issue of how to replace documents and the subsequent relocation of a person to another place of residence remain a problem, since there is no clear understanding of who should make changes to the relevant documents (passport, identification number, policy, employment book) and how and on the basis of which act. etc. That is, there are currently enough unresolved issues in the field of witness protection program implementation.

L. Brusnitsyn notes that "with the existing wording of the norms of the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine, it is impossible to use security measures in cases where criminals or their entourage use methods of influencing victims and witnesses that are not prohibited by the Criminal Code of Ukraine: silent harassment on the streets, throwing animal corpses into homes and much more. In fairly closed social groups, the goals of influence can be achieved by creating an atmosphere of deliberate exclusion around individuals who promote justice. Post-criminal influence in such forms is not related to illegal actions, but often achieves the goal" [1, p. 48].

The experience of foreign countries in the field of ensuring the safety of witnesses is of interest. Thus, in the USA, since 1971, a special federal witness protection program has been funded by the state. In addition, chapter 224 of the US Code is devoted to the issue of witness protection, this chapter regulates in detail the procedure, grounds and types of security measures.

The program is implemented by the special US Marshals Service, which has its own headquarters, a dozen regional offices and

an office in the police department of each city where an inspector for witness protection works. In addition, the FBI has a similar department. According to paragraph 3521 of the Code of Laws of the United States, the question of the need to apply security measures to a witness is decided by the Attorney General, based on the public danger of the crime committed and the potential danger to the witness and his relatives. This paragraph provides for the possibility of applying the following protective measures:

- providing the witness and his relatives with new documents;
- providing the witness with transport to transport the witness' property to the new place of residence;
- provision of housing;
- providing the witness with funds necessary for current expenses;
- assistance in getting a new job;
- provision of other services required at the new place of residence;
- ensuring the concealment of information about witness protection measures, as well as the measure of responsibility for disclosing this information.

According to part 3 of this paragraph, responsibility for disclosing this information involves a fine of 5,000 dollars or imprisonment for 5 years, or both types of punishment at the same time [2, p. 199].

When deciding on the application of security measures, the following circumstances are taken into account: information about the witness's previous convictions, psychological assessment of the witness, as well as the significance of witness data for the investigation of a criminal case and the possibility of receiving this information from other sources. In cases where protection measures are applied to a minor, a psychological examination is conducted, which determines the potential impact of this program on the relationship between the child and the parents.

Before the application of protective measures, an agreement is concluded between the witness and the Ministry of Justice in which the following is defined:

1. The person agrees to provide information in a criminal case and to act as a witness in court.
2. A person gives an undertaking that he will not commit a crime.

3. The person undertakes not to disclose information about the protection granted to him.

4. The person undertakes to cooperate with officials.

5. Protective measures applied to this witness are determined.

Section 3523 of the United States Code establishes the only possibility when disclosure of information about a person participating in the witness protection program is allowed. In the case of consideration of a civil lawsuit against this person, if the defendant did not take measures to resolve the issue of consideration of this civil case in his absence.

In addition to the Code of Laws of the United States, the procedure for applying security measures is regulated by the Law on the Protection of Victims and Witnesses of Crime, as well as the Law on Strengthening the Security of Witnesses.

It should be noted that, in contrast to Ukrainian legislation, the US legislation in the field of ensuring the safety of participants in criminal proceedings contains clear instructions in which cases the witness protection program can be implemented, namely in cases of organized criminal groups, crimes related to drug trafficking, or other serious federal crimes referred to by the provisions of Chapter 18 of the US Code.

In addition, this program can be used in administrative and civil proceedings in the event that the testimony of a witness may cause the use of violence against him.

US legislation regulates the specifics of inclusion in the witness protection program of informants and witnesses of prisoners. It is understood that the security of the informant is ensured by the forces of the investigative body that uses him. However, if necessary, he can be included in the Witness Protection Program on general terms, subject to meeting the necessary criteria.

The law stipulates the need for mandatory psychological testing of the witness and his family members as a condition for inclusion in the program, and it is also a mandatory condition that a study on the "Polygraph" machine is conducted for witnesses who are serving time in prison, with in order to reveal the truth of his testimony and his subsequent intentions and actions. If, during the

investigation, it is established that a person poses a danger to the environment or gives false testimony, or does not disclose complete information, he may be refused inclusion in the Witness Protection Program [3].

After a person is included in the Witness Protection Program, information about him and his relatives is confidential, all documents are submitted in a sealed form with a secret mark, including documents on guardianship, employment, place of residence, etc. and public officials are criminally responsible for disclosure given information.

It can be noted that in the USA the issue of ensuring the safety of witnesses has received a wider development and the main means of protection is the transfer of a person to a safe place. However, among scientists and practitioners in the United States itself, it is possible to note critical points of view regarding the operation of this program. Yes, Slate. RisdonN focuses on its shortcomings. He notes that since its inception, about 7,000 Witnesses and 16,000 family members have been enrolled in the program. The estimated cost of security for one witness and family is approximately \$150,000. At the same time, he notes that a large part of the witnesses have a rich criminal past and they possess valuable information for the investigation because they occupied not the last place in the hierarchy of an organized criminal group and committed crimes together with other members of it. Also, the minus of the program is the fact that with the help of obtaining new documents and moving, the witnesses hid from debts, guardianship authorities and social services. In addition, a person who moves within the limits of the program loses the constitutional right to freedom of movement and privacy, because he is obliged to transfer information about this to the Federal Marshals Service. However, at the same time, none of the third parties is immune from possible illegal actions on the part of the protected person, taking into account his criminal past and within the scope of the program there have been cases when protected persons committed crimes [4].

Therefore, it should be noted that the implementation of the program to ensure the safety of witnesses and other participants in criminal proceedings in the USA has a sig-

nificant number of debatable issues, despite its long period of operation and time-proven effectiveness.

In 1998, the Federal Republic of Germany developed and adopted the Law "On Regulation of Protection of Witnesses at Risk". The law specifies that security measures may be applied to witnesses who give or may give important testimony for the purpose of solving particularly dangerous crimes, as well as to their relatives and loved ones, if their life, health, or well-being are in danger. In accordance with this law, the Witness Protection Program is being implemented, which provides for the regime of secrecy regarding the identity of protected persons, as well as the possibility of their transfer to a new place of residence.

A similar program financed from the state budget exists in Austria. The most common method of protection, as in the USA and Germany, is the transfer of the witness to a safe area, while after the transfer the witness is provided with financial support for several months, designed to ensure the witness's usual standard of living, until he adapts to the new environment and is able to earn for life [5, p. 251–252].

It should be noted that despite the significant financing of the state program for ensuring the safety of witnesses in neighboring states and the increase in the number of cases of its application, the level of ensuring the safety of participants in criminal proceedings, as well as trust in law enforcement agencies, remain at a rather low level, which entails the refusal of individuals to provide the necessary information. At the same time, it is quite problematic to bring to criminal responsibility for giving false testimony or for refusing to testify, because in practice a person does not talk about refusing to testify, but explains that he "does not have the necessary information", "did not know", "did not heard", "did not see", "does not remember or remembers vaguely". Undoubtedly, these circumstances have a negative impact on the quality of the investigation of criminal proceedings.

The foregoing allows us to draw a conclusion about the need for further improvement of criminal and criminal procedural legislation in the field of ensuring the safety of participants in criminal proceedings.

REFERENCES:

1. Брусніцин, Л. Забезпечення безпеки учасників процесу: можливості та перспективи розвитку КПК. *Юстиція*. 2003. № 5. С. 48.
2. Волосова Н. Ю., Федорова О. В. Кримінальне процесуальне законодавство США: загальна характеристика, законодавство штатів, порівняльний аналіз. Москва : Видавництво «Юрлітінформ», 2008. 264 с.
3. Witnesssecurity Program. URL: http://www.justice.gov/usao/eousa/foia_reading_room/usam/title9/21mcrm.htm
4. Slate, Risdon N. The federal Witness Protection Program: its evolution and continuing growing pains. *Criminal Justice Ethics*. 1997. 22 Jun.
5. Правові основи захисту свідків в Австрії. Зарубіжний досвід правового регулювання з питань захисту учасників судочинства та практика його застосування. Москва, 2000. 356 с.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Скляр Святослав Святославович,

orcid.org/0000-0002-1279-611X

аспірант

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті досліджено необхідність запровадження міждисциплінарного підходу в юридичній науці в Україні. Зокрема, проаналізовано питання щодо філософського обґрунтування можливості існування права окремо від знань інших наук, проблеми міждисциплінарності та способи їх вирішення, переваги врахування інших наук у юриспруденції та позитивний досвід запровадження такого підходу.

Ураховуючи відсутність адекватної моральної або іншої основи для існування юридичної науки окремо, продемонстровано хибність підходів, де юриспруденція навіть частково розглядається як окрема та «чиста» сфера діяльності в ізоляції від інших галузей знань. Проаналізовано практичні проблеми, що виникають у цій сфері, та запропоновано способи їх вирішення під час застосування міждисциплінарного підходу в праві. Зокрема, розглянуто відсутність необхідної категоріальної бази через тривалу ізоляцію юриспруденції, неможливість використання даних інших наук у разі методологічних відмінностей, високі вимоги до наукових результатів, що можуть бути використані в праві (особливо в нормотворенні), відсутність в Україні активної академічної спільноти, що працює у сфері міждисциплінарних досліджень. Показано, що вказані проблеми не унеможливають застосування міждисциплінарного підходу в праві, а лише потребують залучення додаткових ресурсів та підвищення кваліфікації правників. На прикладі законодавства, що регулює проведення податкової амністії, показано неефективність сучасної системи нормотворення та запропоновано способи вдосконалення законодавства через запровадження міждисциплінарних методів. Обґрунтовано важливість інших наук у нормотворенні для ефективною та всебічної оцінки законопроектів та повноцінного функціонування громадянського суспільства в Україні. Наведений огляд деяких сучасних міждисциплінарних інститутів західного наукового співтовариства, їхні цілі та функції.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, інтердисциплінарний підхід, теорія права, соціологія права, податкова амністія, методологія.

Skliar Sviatoslav. Interdisciplinarity in legal science: problems and prospects

The article examines the necessity of implementing a multidisciplinary approach into Ukrainian legal science i.e. the questions regarding the philosophical justification of the existence of law separately from other sciences, the problems of interdisciplinary and ways to solve them, the advantages of taking into account other sciences in law, and the positive experience of implementing such an approach.

Given the lack of an adequate moral or other basis for the legal science distinction, the fallacy of approaches where jurisprudence is even partially considered as a separate and "pure" field of activity in isolation from other fields of knowledge has been demonstrated. Article contains the analysis of number of problems and solutions that are connected to multidisciplinary in law i.e. the lack of a required definitional base due to the long-term isolation of jurisprudence, the impossibility of using the data of other sciences in the instance of methodological differences, high requirements for scientific results that might be used in law (especially regarding rulemaking procedure), and the lack of an adequate multidisciplinary academic community in Ukraine. It is shown that these problems do not make application of other sciences in law impossible, but only set a requirement of attracting additional resources and improving the qualification of lawyers.

On the example of the tax amnesty, the inefficiency of the modern rulemaking system is shown and ways of improving the legislation through the introduction of interdisciplinary methods are suggested. Article shows that the other sciences are necessary for an effective and comprehensive assessment of draft bills and for Ukrainian civil society functioning. An overview of modern interdisciplinary institutes of the Western scientific community, their goals and functions are given.

Key words: multidisciplinary approach, Interdisciplinary approach, theory of law, sociology of law, tax amnesty, methodology.

Розвиток науки та техніки, з одного боку, та криза Західної демократії – з іншого, зумовлює необхідність комплексного вирішення проблем, що, своєю чергою, потребує застосування інформації та методів, які зазвичай перебувають поза межами одної конкретної сфери діяльності. Західна юридична спільнота завершує перехід від традиційних доктринальних методів науки та все більше покладається та міждисциплінарний підхід. Ефективність західного стилю вирішення проблем та входження України у європейський правовий простір зумовлюють необхідність запозичення міждисциплінарності й українськими науковцями.

«Чиста» юридична наука як аргумент проти міждисциплінарності у праві

Обґрунтування необхідності та доречності методологічного підходу в юриспруденції традиційно розпочинається з філософської аргументації. Дискусія щодо міждисциплінарності в праві розпочинається з фундаментального питання можливості існування юридичної науки як окремої дисципліни, адже навіть у такому, здавалося б, очевидному питанні, дослідники обстоюють різні позиції: від юриспруденції як чистої та самодостатньої науки до можливості її існування лише як міждисциплінарного феномену, що цілком покладається на логіку ззовні. Основні ідеї такого протистояння виражені в прагматизмі та позитивізмі. Дискусію щодо цього вели ще на початку минулого століття, однак відтоді її не було доповнено принципово новими ідеями.

Необхідність міждисциплінарності в юридичній науці зумовлена необхідністю вирішення нагальних проблем, на що і вказує прагматизм. Філософська позиція прагматизму спирається на залежність цінності від об'єктивної реальності: для оцінки рішення ми повинні поглянути на зовнішні обставини, на те, як таке рішення вплине на суспільство в кожному

конкретному випадку. Ця позиція безпосередньо стосується іншої, хоча і суміжної дискусії існування об'єктивної моралі, де прагматики дотримуються позиції, у якій вона відсутня: якщо нам потрібно оцінити процес або явище з позиції аксіології, ми завжди маємо справу із зовнішніми об'єктивними обставинами. Іншими словами, якщо ми хочемо оцінити феномен як морально бажаний, нам потрібно оцінювати об'єктивні вираження певних дій, причинно-наслідкові зв'язки тощо. За таких умов оцінювати рішення, ухвалене в межах права, можна і з урахуванням знань, отриманих в інших дисциплінах або в межах юриспруденції, але за допомогою невластивої їй методології. Яскравими представниками прагматизму є Джон Дьюї та Вільям Джеймс. Ціннісним орієнтиром досліджень дослідники вибрали здатність таких досліджень вирішувати нагальні проблеми людства [1] [2].

Своєю чергою, Ганс Кельзен (переважно в дискусії з Євгеном Ерліхом) відповідає на таку позицію необхідністю та виправданістю існування права як нормативної науки (те, як має бути в ідеалі) та права як воно є (соціологія права). Якщо в іншому разі ми можемо застосувати інші дисципліни для дослідження фактичних обставин, то в разі нормативного права знання про об'єктивний світ жодним чином не вплинуть на ціннісне бачення спостерігача. Якщо право, яким воно має бути, базується на універсальних (наприклад, моральних) стандартах, то історія, біологія, соціологія тощо не дадуть нам змоги відповісти на питання у цій сфері [3, с. 5–6]. Таким чином, юридична нормативна наука володіє шуканою «чистотою» та незалежністю від інших дисциплін. Дьюї відповідає на таку логіку, апелюючи до неможливості існування моральних імперативів незалежно від фактів: оцінити явище можна лише дослідивши його. Іншими словами, цінностей у вакуумі не існує [2].

У ретроспективі можна з високою ймовірністю констатувати правоту прагматизму: жодних універсальних, таких, що існують незалежно від оточення, моральних норм знайдено не було, юридична наука у цінностях здебільшого спирається на поняття прав людини, універсальність та абсолютність (об'єктивність моральних цінностей) яких також не було обґрунтовано¹. Проблемою позитивістів є також схильність черпати свою логіку в дихотоміях (абсолютний поділ феномену на логічно виокремлені частини). Усе ж у реальному світі важко розмежувати феномен за таким критерієм, що унеможливить узаємодію окремих його частин. Існування протилежностей виправдане лише необхідністю систематизувати простір навколо нас, але дослідження таких умовних категорій не буде базуватися на об'єктивній реальності.

Відсутність загальновизнаного консенсусу в цьому питанні спантеличує науковців навіть тепер. Філософські роздуми щодо методології в праві неодмінно наштовхуються на відсутність фундаменту для юридичної науки. Наприклад, Маріетта Ауер у своїй нещодавній статті згадує про необхідність інших наук і в галузі теорії права – сфері, що у своїй методології традиційно покладається на філософію права. Автор переконує в необхідності міждисциплінарності, згадуючи соціологію, історію, політологію, фізику, біологію та медицину [4]. Цікаво: щойно зачіпається питання методології, роздуми неодмінно заводять науковця до екзистенціальних питань юридичної науки, епістемологічного статусу, цілей, та, зрештою, необхідності існування юридичної науки загалом. Відсутність опори для юриспруденції як науки, окремої від інших знань, зумовлює таку ситуацію. Науковці при цьому все частіше звертаються до міждисциплінарності, ігноруючи питання доречності чи філософського обґрунтування такого підходу.

Попри відсутність однозначної відповіді на вищевикладені питання, західне наукове співтовариство дедалі більше загли-

блюється в міждисциплінарність у праві. Виклики сучасності потребують рішень тут і зараз, і в питанні нагального вирішення проблем міждисциплінарність важко переоцінити. Якщо абстрагуватися від доктринального надбання юриспруденції та поглянути на проблему свіжим поглядом, її вирішення часто потребуватиме знань із конвенційно різних наукових сфер, і використання обмежених інструментів лише завадить. Однак і спроби створити теоретичний фундамент для правової науки можуть покластися на міждисциплінарність. Як указував Ніклас Луман, «коли юридична доктрина відступила від природного права, право опинилося в інтердисциплінарній ізоляції. Юриспруденція повинна виробити «систему управління, що виходить за межі доктринальних догм» [3, с. 6]. Саме міждисциплінарність дає змогу створити таку систему, адже створення правил життя неможливо здійснити ізольовано, без вивчення об'єктивних фактів самого життя.

Огляд проблем, що виникають під час запровадження міждисциплінарного підходу в юридичній науці

Перед цим ішлося про неможливість застосування міждисциплінарності в праві через відсутність філософського підґрунтя, однак значна частина критики стосується більш нагальних проблем. На деякі з них варто звернути увагу під час застосування цього підходу.

Перша проблема стосується масиву надбання права, що вміщує нормативно-правові акти, правові теорії, цінності тощо. Тривала ізоляція правової науки призвела до того, що багато правових теорій щодо соціальних інститутів уже сформовано без допомоги інших наук (часто навмання), що ускладнює подальше застосування міждисциплінарного підходу. Проблема в цьому разі полягає в особливому місці права серед інших наук, а саме в неможливості «почати спочатку», адже правила поведінки вже сформовані та працюють. У докір юриспруденції як науки часто наводять аргумент відсутності власне науковості, адже класична наука спростовує та підтверджує гіпотези, чим юриспруденція не займається взагалі або не може собі дозволити через об'єктивні обставини. Як справедливо вказував Річард Познер,

¹ Варто зазначити, що залежність від зовнішніх обставин означає не кризу нормативної юриспруденції, а лише її переорієнтацію від цінності у вакуумі на цінність як похідну від об'єктивної реальності.

«чого бракує праву, так це чітких і строгих теорій, контрінтуїтивних гіпотез, які можна спростувати, точного інструментарію, точного словника, чіткого поділу позитивного та нормативного, кількісної оцінки даних, достовірних контрольованих експериментів, точних статистичних даних, корисних технологічних суміжних продуктів, драматичного втручання з кількісними наслідками, і, насамперед об'єктивно верифікованих та таких, які постійно перевіряють, гіпотез» [5, с. 69]. Воно і не дивно, адже в юристів відсутнє поле для експериментів. Важко уявити ситуацію, за якої можливо запровадити закон, протестувати його ефективність та ухвалити рішення щодо його подальшої долі, тобто лише для наукового експерименту, тестування гіпотези. Наявна демократична система заводить такому підходу, не кажучи вже про сумніви щодо його етичності та відповідності проголошеним цінностям.

Указана проблема вирішується вищими стандартами та вимогами у використанні інших наук у юриспруденції, ніж деінде. Якщо в інших науках прийнято спростовувати гіпотезу і пропонувати кращу, юриспруденція повинна враховувати дійсний стан справ, навіть якщо соціальні інститути сформовані під впливом хибних уявлень. Попри те, що нормативна база, що є чинною тепер, у своїй логіці часто покладалася на інтуїцію або створювалася як механізм лобювання інтересів, змінювати її після кожного наукового експерименту було б неправильно (ураховуючи те, що більше половини експериментальних висновків не знаходять підтвердження при повторних дослідженнях [6]). Законодавче закріплення наукових результатів інших дисциплін повинне здійснюватися лише після достатнього обґрунтування та доведення, ураховуючи релевантні обставини в кожному конкретному випадку. У юриспруденції неможливо експериментувати, однак часто достатньо лише обґрунтувати рішення за допомогою даних, здобутих іншими науками, та оцінити ефективність паралельно до дійсної системи нормотворення. Завдання не просте, однак стосується не критики міждисциплінарного підходу, а лише необхідності залучити додаткові ресурси.

Друга проблема стосується фундаментальних відмінностей наукових категорій, що вироблені в одній науці але відсутні в іншій. Будучи в науковій ізоляції майже всю свою історію, право отримало свою, часто унікальну, методологію, термінологію та аксіологічне наповнення. Відсутність єдиного розуміння часто призводить до фундаментальних відмінностей, які стануть справжнім викликом для міждисциплінарного науковця. Наприклад, якщо спеціаліст із кримінального права вирішить дослідити фенотип злочинця, він неодмінно зіштовхнеться з відсутністю категорій, пов'язаних з осудністю в біології поведінки людини. Науковці в цій сфері керуються лише двома факторами (вплив генів та вплив середовища²), що фактично ставить у глухий кут пошуки у цій сфері, адже для цього потрібно ввести таку категорію в одну науку або вилучити її з іншої. Така невідповідність, вочевидь, обмежує застосування міждисциплінарного підходу та потребує аналізу доцільності в кожному конкретному випадку.

Третьою проблемою є характер даних, здобутих за методологією інших наук. Часто вони стосуються певної обмеженої категорії людей у певний період часу відповідно до соціальних інститутів відповідної епохи. Сюди також можна зарахувати помилковість висновків або надмірне спрощення поведінки людини в соціальних дослідженнях. Наприклад, економісти до XXI століття розглядали людину як завжди раціональну істоту, що керується лише власною вигодою. Усе ускладнюється через мінливість соціуму, але не законів, що часто регулюють колишні відносини, що вже не існують у такому вигляді.

Як уже згадувалося, стандарти наукової інформації, що може бути використана в юриспруденції (особливо в нормотворенні), мають бути високими, однак навіть такими даними не потрібно нехтувати. Часто нерепрезентативна вибірка є сигналом для більш детального дослідження, і якщо юридична наука зацікавлена в таких даних, ініціатива розвитку такого проєкту повинна бути вже за юристами.

² Детальніше: Raj A., van Oudenaarden A. Nature, Nurture, or Chance: Stochastic Gene Expression and Its Consequences (2008) Cell, 135 (2), pp. 216–226/

Четвертою проблемою є відсутність адекватної міждисциплінарної освіти в українських університетах, що поглиблює проблему схильності науковців до своєї «основної» науки [7]. Робота в міждисциплінарному середовищі вимагає від науковця більше знань, досвіду та практики, і, головне, відсутності упередженості щодо певної науки та її інструментів. Звичайно, юристу в деяких випадках може не вистачити кваліфікації для правильної інтерпретації наукових фактів іншої дисципліни, однак це не означає, що це обов'язково відбудеться в кожному конкретному випадку. За загальним правилом, науковцеві необхідно критично ставитися до своєї компетенції, оцінювати можливість застосування тих чи тих знань та, за необхідності, звернутися по допомогу до інших дослідників, ініціювати створення міждисциплінарних центрів за західним зразком, тощо.

Усі описані проблеми стануть викликом для юристів, однак стосуються вони не можливості застосування міждисциплінарного підходу взагалі, а лише обмежень і додаткових складнощів, а спроби критики часто покладаються на надмірну екстраполяцію потенційних проблем на будь-який випадок. Ці проблеми вирішуються способом репрезентативної вибірки, адекватного причинно-наслідкового зв'язку, уникнення логічних помилок, доцільності та повноти даних тощо – стандарти, на які окремі дисципліни не мають монополії. Високі вимоги до науковців можуть бути задоволені і в юриспруденції, адже логічне та критичне мислення – це обов'язкові характеристики не лише для юриста-науковця, а і для юриста-практика.

У дискусії запровадження нової методології та підходу потрібно не лише оцінити перепони та обмеження, що неодмінно виникають під час кожної такої спроби, а і поглянути на дійсний стан справ у сфері. Напевне, найважливішою галуззю юриспруденції є процедура нормотворення, що фактично не забезпечена адекватним інструментарієм для ухвалення рішень у цій сфері. Проблема відсутності адекватних гіпотез, що піддаються верифікації, тут виявляється найяскравіше, що вже давно є приводом для критики. Норми права є вираженням того, яким бачать

правильну поведінку людини в певний період часу. Такі правила схожі на звичаї, а «звичаї можуть або виправдати будь що, або осудити будь-що» [8, с. 33].

Часто вказують і на проблему верифікації ефективності законів: «як перевірити що норми права справляють необхідний вплив на людську поведінку? Норми права часто засновані на припущеннях, але чи є ці припущення правильними? Релятивність суспільства знову ж таки стає проблемою: уже звичним є питання щодо того, чи досягають правові рішення своїх цілей у суспільстві що розвивається» [9, с. 148].

Міждисциплінарний підхід супроводжується низкою проблем та викликів, однак сучасні методи юридичної науки (особливо сфер, що стосуються нормотворення) також далекі від ідеалу. За таких умов сучасне завдання юриспруденції не в тому, як знайти ідеальний підхід, а в тому, як знайти лише найкращий серед дійсних. При цьому варто пам'ятати про те, що найкращий метод можна обрати лише *ad hoc*, не виключаючи через певну упередженість жоден інструмент для вирішення проблеми, що постала перед науковцем.

Перспективи міждисциплінарного підходу в нормотворенні (на прикладі податкової амністії)

Орієнтація на вирішення проблем, як головна особливість міждисциплінарності, скеровує застосування цього підходу в юриспруденції на безпосереднє ухвалення рішень у сфері, часто зовсім ігноруючи при цьому філософське та методологічне підґрунтя. Однак за умов, коли суспільні відносини вже склалися та врегульовані певним чином, а почати все із чистого листа неможливо, усе ж доцільно скористатися наявним надбанням. На роль «посередника» між юриспруденцією та іншими науками претендує теорія права. «Щодо юриспруденції як науки ухвалення рішень, теорія права відіграє допоміжну роль: у розумінні функціонального аналізу вона ідентифікує та пояснює наявні проблеми в різних субсистемах суспільства і дає пропозиції щодо вирішення таких проблем за допомогою правових та інших інструментів. Таким чином, теорія права є порталом, через який відкриття інших дисциплін можуть бути використані в праві, вона встановлює «сміслові відносини»

які дозволяють «трансфер розуміння проблем, зауважень та наукових досягнень» [3, с. 6]. Особливу увагу необхідно приділити функціонуванню держави та громадянського суспільства, і першим недоліком сучасної системи нормотворення є власне недооцінка та неврахування міждисциплінарного підходу. Ця проблема може бути вирішена двома способами: юристи, керуючись міждисциплінарним підходом, формують цілі закону та способи їх досягнення або науковці інших наук формують завдання відповідно до отриманих даних, а юристи лише реалізують їх.

Матіас Сімс розділяє три типи міждисциплінарного підходу в юридичній науці [10, с. 6–10]:

Інформацію з інших дисциплін використовують для юридичних досліджень.

Дослідження проводять щодо не правових питань, а питань, які традиційно належать до інших дисциплін, однак методами юриспруденції. Висновки, отримані таким способом, будуть релевантними і в праві. Наприклад, питання зміни клімату – це насамперед дослідження впливу на довкілля, а вже потім відповідне регулювання. Простого констатування «раціонального» факту «потрібно зменшити викиди CO₂» недостатньо: для розуміння того, яким саме чином це зробити, потрібно спочатку виокремити пріоритетні напрями, оцінити негативний вплив тих чи тих заходів для економіки та підібрати найоптимальніший із точки зору затрат та вигоди варіант, а вже потім, урахувавши принципи юриспруденції (справедливості, правової визначеності тощо), регулювати це питання на законодавчому рівні.

Питання, які досліджують, правові, але методологія запозичена з інших дисциплін.

Незалежно від типу міждисциплінарного підходу, одним з етапів законодавчої процедури має бути повноцінний соціокультурний, економічний, та, за необхідності, екологічний аналіз законопроекту з подальшою оцінкою його реального впливу³. Зараз вирішення таких завдань в Україні частково покладено на парла-

ментські комітети з різних питань, однак існує багато дослідників з боку юриспруденції, а науковців з інших дисциплін ще більше. Поєднувальна ланка складається з обмеженої кількості спеціалістів, і це проблема, зважаючи на декілька причин.

Найпершим очевидним недоліком такої системи є, звичайно, неспроможність такої групи людей вирішити всі міждисциплінарні проблеми в юриспруденції як із точки зору компетенції, так і з позиції упередженості та корумпованості.

По друге, така ситуація неприйнятна для громадянського суспільства: принцип прозорості працює лише формально, громадяни не мають можливості побачити логіку за ухваленими рішеннями, а відтак, не можуть адекватно їх оцінити. Суспільне обговорення законопроектів в Україні наразі нікчемне по своїй суті, побачити, чому закон ухвалюють та чи будуть заявлені цілі досягнуті запропонованим текстом закону, не можливо. Таким чином, відсутність адекватного міждисциплінарного підходу в цій сфері призводить до ситуації, коли закони ухвалюють навмання в кращому випадку та для лобювання інтересів – у гіршому.

Указана проблема стала особливістю запровадження податкової амністії, що стало, однозначно, негативною стороною відповідного законопроекту. У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» як обґрунтування запровадження програми вказані боротьба з тіньовою економікою та репатріація капіталів⁴. Жодного кількісного та якісного аналізу необхідності проведення податкової амністії не проводили, попри те, що програма була запроваджена, зокрема, і в країнах пострадянського простору та інших країнах зі схожим соціокультурним та економічним кліматом.

³ Більше про оцінку законодавства: Bello, Barbara Giovanna Contemporary and multidisciplinary perspectives on law and policy evaluation. An introduction. *Diritto and Questioni Pubbliche*, 18 (1), 2018, pp. 237–248.

⁴ URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71231 (дата звернення: 16.08.2022)

Водночас Висновок Головного науково-експертного управління від 16.03.2021 р. містить критику запропонованого законопроекту. Тут поверхнево згадується досвід інших країн, можливе погіршення податкового комплаєнсу, необхідність проведення рекламної кампанії⁵, однак більшість положень усе ще стосуються формальної узгодженості норм права, тобто виключно юридично-технічного підходу в правотворенні. Таким чином, серед пропозицій підтриманих Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики немає жодного питання щодо аналізу соціокультурної доречності та економічної обґрунтованості податкової амністії, і для такого аналізу та, відповідно, адекватного обґрунтування в процедурі нормотворення доцільно використати міждисциплінарний підхід.

Огляд використання міждисциплінарного підходу в юридичній науці на Заході

Безліч успішних прикладів застосування міждисциплінарного підходу демонструє західне наукове співтовариство. Наукових робіт, як-от книги, монографії чи статті, що покладаються на міждисциплінарність, безліч. Розуміючи важливість урахування інших наук, дослідники формують міждисциплінарні кафедри в юридичних факультетах, запроваджують дослідницькі центри для вивчення співвідношення юридичної з іншими науками, випускають спеціалізовані журнали. Юристи США взагалі не розглядають право без інших наук. Як указує Мартін Хеселінк, «першою реакцією європейця, який відкриває американський юридичний журнал, є здивування від того, що там мало не відсутні статті з «права» [11, с. 26].

Наприклад, Брістольський університет побудував дослідницькі центри, відштовхуючись від необхідності вирішити певні суспільні завдання, і не дивно, що для цього довелося застосувати інформацію та методологію інших наук. Так виникли центри здоров'я, права та соціуму, центр права та підприємництва, центр права та історії тощо. При цьому класична структура правових інститутів (фінансове, кримінальне,

цивільне право), здається, використовують тільки там, де це робити доречно⁶.

Яскравими прикладами тут також є центр права, що досліджує біотехнологічні відкриття в контексті юриспруденції та прав людини, оцінює їх вплив на суспільство і роль права у тому, як буде здійснено такий вплив⁷.

Як указано на відповідному сайті, «Journal of Empirical Legal Studies (JELS)» заповнює прогалину в юридичній та суспільно-науковій літературі, яка часто залишала вчених, юристів і політиків без базових знань про правові системи. Завжди своєчасні та провокаційні дослідження, опубліковані в JELS, висвітлювали в таких провідних виданнях, як New York Times, Wall Street Journal, Economist, Forbes Magazine, Financial Times і USA Today»⁸

Варто згадати також Комітет із науки, технології та права, що вивчає суспільні феномени та проводить дослідження на стику юриспруденції, науки, медицини та інженерії. Заснований ще в 1998 році комітет досліджує та вирішує проблеми сучасних наукових досягнень та намагається врегулювати їх застосування за допомогою правових норм⁹.

Мультидисциплінарність також заохочується на рівні офіційних радників органів державної влади. Так, Німецька рада науки та гуманітарних досліджень ще у 2012 році вказувала, що правові академічні дослідження потребують запозичення методик з історії, лінгвістики, філософії, соціології, політології, економіки, фізіології, кримінології тощо. Загалом, радний орган зауважив, що не може бути юридичної науки без інтердисциплінарності¹⁰.

Визначальним у цій сфері є спільна програма Університету Дюка, Гарвардського та Стенфордського університетів – «Журнал права та біонаук», де

⁶ URL: <http://www.bristol.ac.uk/fssl/> (дата звернення: 16.08.2022)

⁷ URL: <https://law.stanford.edu/center-for-law-and-the-biosciences/#slnav-fellows> (дата звернення: 16.08.2022)

⁸ URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/17401461> (дата звернення: 16.08.2022)

⁹ URL: <https://www.nationalacademies.org/cstl/our-work> (дата звернення: 16.08.2022)

¹⁰ URL: https://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2558-12_engl.pdf?__blob=publicationFile&v=3,32 (дата звернення: 16.08.2022)

⁵ URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71231 (дата звернення: 16.08.2022)

обговорюється вплив досягнень біонаук у контексті права. Загалом, робота фахівців, що публікуються в цьому журналі, зосереджена на приведенні законодавства у відповідність до висновків медицини, нейробіології, біоетики, генетики, дослідженні стовбурових клітин тощо¹¹. Журнал є чудовим прикладом міждисциплінарного підходу у використанні сучасних наук у праві. До будь-яких досліджень тут ставляться критично, і перед пропозицією змін законодавства теорія проходить багатоступеневу верифікацію: оцінка дослідження (репрезентативність, точність, чистота експерименту тощо), достатність висновків, зв'язок між дослідженнями та нормами права, можливість практичного використання висновків тощо.

Попри те, що сучасна українська юриспруденція здебільшого нехтує міждисциплінарністю, зародження такого підходу пов'язане з Україною, а саме – з Буковиною та дослідженнями Євгена Ерліха. Хоч безпосередньо про застосування інших наук у праві не йшлося, проте автор уперше на академічному рівні звернув увагу на проблему систематичних відмінностей між правом писаним і правом на практиці [12]. Саме вказана проблема пізніше стала двигуном міждисциплінарності: концепція держави як джерела закону, що робить світ справедливим, з крахом провалилася, а в умовах, коли закон не виходить вивчати сам по собі, наукові старання доводиться направляти на сфери поза юриспруденцією. Гюнтер Тойбнер розширив концепцію соціології права, описуючи закони які працюють самі по собі (не закріплені державою) та охрестивши весь світ «глобальною Буковиною» [13].

Варто зазначити, що науковці в Україні все ж звертають увагу на проблеми, що за своєю природою мають міждисциплінарний

характер. Наприклад, згадується необхідність фіскальної соціології [14, с. 137], економіки та права [15], етології та права [16] тощо. Однак роботи в цій сфері часто лише демонструють необхідність інших наук у праві, тоді як західні науковці вже давно застосовують такий підхід на практиці. Відмінним тут є антропосоціокультурний підхід, що обґрунтовує, між іншим, філософсько-правову необхідність податків за допомогою вигоди реципрокного обміну [17]. Указане завдання, як і будь-яке практичне завдання у сфері податків, не могло бути вирішене без знань соціології. Загальний аналіз літератури в цій сфері дає змогу зробити висновок: щойно проблема виходить за межі теорії, застосування міждисциплінарного підходу уникнути неможливо.

Міждисциплінарність дійсно пов'язана зі значними труднощами та перешкодами, однак більш прискіпливий погляд на можливості такого підходу дає змогу зробити висновок про його безумовну необхідність. Проблеми, що виникають під час урахування інших наук у юриспруденції, пов'язані не з принциповою можливістю існування такого підходу, а лише із залученням додаткових ресурсів. Така інформація та методика дають змогу створити наукові дані, що свідчать про необхідність закону або про його недоцільність, що, своєю чергою, кардинально трансформуює процедуру нормотворення, переорієнтовує її відповідно до вимог громадянського суспільства. Відповідність здобутої інформації тексту та цілям запропонованого законопроекту стануть предметом обговорення, зацікавлені сторони отримають змогу обмінятися аргументами, що означитиме функціонування повноцінного громадянського суспільства. Як наслідок, юридична спільнота отримує фундамент для ухвалення рішень, що якісно відрізняється від «права навмання».

¹¹ URL: <https://academic.oup.com/jlb>

ЛІТЕРАТУРА:

1. James W. Pragmatism and The Meaning of Truth. Harvard University Press: August 2, 1978. 1st edition. 400 p.
2. Boydston A. The Later Works of John Dewey. Southern Illinois University Press. Volume 4, 1984.
3. Наведено за: Bart van Klink, Sanne Taekema. Limits and Possibilities of Interdisciplinary Research into Law. A Comparison of Pragmatist and Positivist Views. Law and Method. Interdisciplinary Research into Law, Tübingen: Mohr Siebeck 2011, p. 7-32
4. Marietta A. What is Legal Theory? Journal of the Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory Zitiervorschlag: Rechtsgeschichte – Legal History Rg 29 (2021)
5. Posner, R. The Problems of Jurisprudence, Cambridge, MA: Harvard University Press. 1993.
6. John P. A. Ioannidis Why Most Published Research Findings Are False. PLOS Medicine, 2(8), e124. 2005
7. Posner R. Legal scholarship today, Harvard Law Review 2002. 1314–26.
8. Folkways A. study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals. Boston : Ginn and Company 1906
9. Schrama W. How to carry out interdisciplinary legal research Some experiences with an interdisciplinary research method. Utrecht Law Review. 7. 2011.
10. Siems M. The taxonomy of interdisciplinary legal research: finding the way out of the desert, Journal of Commonwealth Law and Legal Education, 7. 2009
11. Hesselink M. The New European Private Law Kluwer Law International B.V., 16th October. 2002. 283 p.
12. Ерліх Є. Основи соціології права. XX. I. Дослідження живого права. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1–2. С. 215
13. Teubner, G. Global Bukowina (In book: Critical theory and legal autopoiesis). 2019
14. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція). Національний університет державної податкової служби України, 2013. 382
15. Вовк Д. А., Ефименко И. А. Економіка і право: проблеми розуміння співвідношення. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. № 5. 2011. 135 с.
16. Скуріхін С. М. Юридична етологія: до постановки проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2021. 33 с.
17. Гаврилюк Р. О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. університет, 2014. 636 с.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.25>

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО ДОСВІДУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Сластьоненко Оксана Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри публічного права
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID ID: 0000-0002-7582-574X

Бойко Валерія Володимирівна,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID ID: 0000-0002-4776-1830

У статті розглядається можливість використання зарубіжного антикорупційного досвіду в діяльності органів Державної митної служби України. Упровадження антикорупційного досвіду особливо важливе в умовах європейської інтеграції та взаємодії України з міжнародними організаціями. Актуальність дослідження зумовлена тим, що на сучасному етапі реорганізації Державної митної служби України потребує вивчення соціальних та економічних чинників формування передумов виникнення та протидії корупції в митних органах України. У статті розглянуто низку проблем, що зумовлюють виникнення такого феномену, як корупція в митних органах, та визначено, що в Україні розроблено засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки та визначено нові напрями вдосконалення та реалізації антикорупційної політики на національному та галузевому рівнях. Зазначено, що в митних органах існують такі проблеми, як: недостатня прозорість та ефективність роботи митних органів, надмірні дискреційні повноваження працівників; непрозорість класифікації товарів, визначення їх митної вартості та визначення перевірки; неправомірне адміністративне оскарження діяльності посадових осіб митних органів. Проаналізовано за різними критеріями класифікацію корупційних правопорушень під час проведення митних процедур. Визначено, що в результаті розростання корупції в митниці відбувається зниження рівня національної безпеки та захисту громадян; зменшуються доходи державного бюджету; зменшуються іноземні інвестиції; збільшуються витрати пересічних громадян; створюються бар'єри для глобальної торгівлі та економічного зростання; знижується рівень довіри населення до державних органів загалом та до органів Державної митної служби України зокрема; знижується рівень співпраці між митницею та іншими державними органами; знижується рівень добровільного дотримання митного законодавства. Таким чином, урахувавши ці положення, ми можемо спостерігати, що впровадження європейського досвіду протидії та запобігання корупції в органах Державної митної служби України допоможе знизити показники корупції в митних органах методом профілактичної роботи.

Ключові слова: євроінтеграція, корупція, протидія та запобігання корупції, Державна митна служба України, воєнний стан, реформа Державної митної служби України.

Slastonenko Oksana, Boyko Valeriia. Use of foreign anti-corruption experience at activities of the State Customs Service of Ukraine

The article considers the possibility of using foreign anti-corruption experience in the activities of the State Customs Service of Ukraine. Implementation of anti-corruption experience is especially important in the context of European integration and Ukraine's interaction with international organizations. The relevance of this study is due to the fact that at the current stage

of the reorganization of the State Customs Service of Ukraine, it is necessary to study the social and economic factors of the formation of the prerequisites for the emergence and counteraction of corruption in the customs bodies of Ukraine. The article considered a number of problems that lead to the emergence of such a phenomenon as corruption in customs authorities and determined that Ukraine has developed the principles of state anti-corruption policy for 2020–2024 and determined new directions for improvement and implementation of anti-corruption policy at the national and sectoral level. It was noted that there are such problems in the customs authorities as: insufficient transparency and efficiency of the work of the customs authorities, excessive discretionary powers of employees; opacity of the classification of goods, determination of their customs value and determination of inspection; unlawful administrative appeal against the activities of officials of customs authorities. The classification of corruption offenses during customs procedures was analyzed according to various criteria. It was determined that as a result of the growth of corruption in customs, the level of national security and protection of citizens is decreasing; state budget revenues decrease; foreign investments are decreasing; the expenses of ordinary citizens are increasing; barriers to global trade and economic growth are created; the level of trust of the population in state bodies in general, and in the bodies of the State Customs Service of Ukraine separately; the level of cooperation between customs and other state bodies decreases; the level of voluntary compliance with customs legislation is decreasing. Thus, taking into account these provisions, we can observe that the implementation of the European experience of combating and preventing corruption in the bodies of the State Customs Service of Ukraine will help to reduce the indicators of corruption in the customs bodies through preventive work.

Key words: *European integration, corruption, combating and preventing corruption, State Customs Service of Ukraine, martial law, reform of the State Customs Service of Ukraine.*

На сучасному етапі європейської інтеграції України особливої уваги потребують вивчення окремі питання. Зокрема, питання протидії корупції в органах Державної митної служби України сьогодні виходить на перший план. Україні надано статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу 23 червня 2022 року. Це рішення юридично закріпило на загальноєвропейському рівні євроінтеграційний вибір українського народу. Однак сьогодні Україні доводиться відстоювати свій вибір у важких умовах війни. Також у складних умовах продовжує свою реорганізацію Державна митна служба України. Як і раніше, потребує вивчення соціальних та економічних чинників формування передумов виникнення та протидії корупції в митних органах України. Корупція негативно впливає на економічну безпеку держави. Упровадження ефективних заходів боротьби з корупцією в діяльності органів Державної митної служби України важливо дослідити в умовах європейської інтеграції та взаємодії України з міжнародними організаціями. Це покращить економічний стан держави, збільшить інвестиційні надходження, а також забезпечить підвищення формування довіри до діяльності органів Державної митної служби України як представників центрального органу виконавчої

влади, що реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи.

Окремі аспекти боротьби з корупцією в митних органах досліджували у різний час такі вчені, як В. І. Антипов, Л. І. Аркуша, В. Ф. Оболенцев, І. Г. Бережнюк, А. М. Бойко, Б. М. Головкін, Д. О. Олійник, Н. О. Гуторова, О. І. Добровольський, С. І. Денисенко, А. В. Іванов, О. Г. Коваленко, О. Г. Колб, М. І. Мельник, Т. В. Мельничук, А. А. Музика, В. Я. Настюк, В. М. Попович, Д. В. Приймаченко та ін.

Корупція є однією з головних проблем забезпечення економічної безпеки держави. Основною метою діяльності митних органів є економічний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз. Тому імплементація міжнародного досвіду у сфері протидії корупції є ефективним інструментом модернізації, який удосконалив дійсну систему митних органів.

Мета статті – впровадити європейський досвід протидії та запобігання корупції в митних органах.

Сьогодні проблема відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, гарантування її національної безпеки в умовах збройного конфлікту пов'язана з тимчасовою окупацією частини незалеж-

ної території України та вторгненням Росії в Україну, є надто важливою. Виникнення криз унаслідок загострення політичних конфліктів, що призводить до воєнних реалій, є негативним явищем у будь-якій економіці, незалежно від її розвитку чи регіональної актуальності. Крім того, причини криз, а також масштаби і глибина поширення безпосередньо пов'язані з політикою, яку проводить конкретна держава. Саме цей політичний аспект призводить до найнебезпечніших наслідків у всіх сферах функціонування держави, пов'язаних із ліквідацією або розв'язанням різних військових конфліктів. Кризи, які є результатом переходу до військового стану, є глибокими і тривалими та впливають на економічну, фінансову, соціальну та навіть демографічну сфери країни.

Сьогодні Україна перебуває у стані війни. Ведуться активні воєнні дії і завдано збитків економіці України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури вже на понад \$ 104 млрд, а загальний рівень втрат оцінюється в \$ 600 млрд доларів. Тому особливої актуальності набуває проблематика розроблення механізму реалізації програми відновлення та відбудови України після війни. Наші науковці вже ведуть активну роботу з міжнародним співтовариством щодо надання фінансової допомоги Україні для відновлення, підтримки та розвитку економічного потенціалу. Тут основними джерелами допомоги Україні є: двостороння допомога, що реалізовуватиметься за рахунок таких форм, як гранти, кредитні гарантії, кредити, натуральні внески; фінансова підтримка Міжнародних інституцій через Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Міжнародний валютний фонд; можливість використання конфіскованих російських активів та залучення приватних інвестицій. Визначено, що результатом забезпечення фінансової допомоги Україні мають стати розроблені цільові (секторальні) програми економічної допомоги міжнародним співтовариством без обмежень військово-технічного потенціалу України та безпекових гарантій [1, с. 5]. Однак на сучасному етапі становлення України як незалежної, демократичної та правової держави вва-

жаємо, що таке явище, як корупція, є особливо небезпечним. Це явище послаблює могутність демократичних основ держави, гальмує процес економічних реформ і водночас обмежує права і свободи громадян. Дотримання посадовими особами митних органів, установлених правових норм під час виконання своїх службових обов'язків на сучасному етапі, на жаль, не гарантується належним чином. Це пов'язано з корупцією, хабарництвом та зловживанням службовим становищем працівників органів Державної митної служби України. Особливо є велика кількість корупційних справ при здійсненні митних процедур органами Державної митної служби України. Тому варто враховувати особливості проведення митних процедур та визначити способи уникнення використання корупційних схем працівниками митних органів при здійсненні митних процедур.

На підставі положень ст. 546 Митного кодексу визначено, що митниця є територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику і діє з метою забезпечення законності переміщення товарів через митний кордон України та з метою запобігання порушенням митного законодавства. Митниця є інструментом державного управління зовнішньої торгівлі та державних фінансів, а також системою, яка регулює митні процедури та обов'язки державних службовців щодо поведінки осіб, які переміщують товари та транспортні засоби через митний кордон [2].

Корупційні правопорушення під час митних процедур можна класифікувати за різними критеріями:

- за мотивами вчинення кримінальних правопорушень: а) приховування митного шахрайства та отримання неправомірної вигоди за порушення митних правил; б) неправомірне використання для митного контролю та неналежне використання товарів і транспортних засобів для митного оформлення; в) незаконний доступ через митний кордон України для ввезення на митну територію України заборонених та інших товарів, заборонених до ввезення;

- за рівнем регулювання митних процедур: а) правопорушення, пов'язані з керівництвом діяльністю підрозділів мит-

них органів у зв'язку зі здійсненням митних процедур; б) злочини, пов'язані з безпосереднім виконанням митних процедур та митних формальностей; в) виявлення та розслідування правопорушень, скоєних під час митного контролю, у взаємодії з підрозділами посадових осіб митниці з іншими органами державного контролю, а також у взаємодії з правоохоронними органами через митницю, яка здійснює переміщення товарів та транспортних засобів. [3, с. 330].

Основний документ нашої держави – Конституція України, містить низку положень, які є базовими щодо запобігання корупції у сфері діяльності Держмитслужби та її структурних підрозділів. Основними з них є положення, зазначені в статті 19: «Органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише в межах своїх повноважень та в порядку, визначеному Конституцією та законами України» [4]. Ця стаття визначає межі правової поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. У плані боротьби з корупцією також висвітлено деякі ключові моменти: зазначені особи можуть діяти лише у встановленому для них порядку; спосіб їх дії, а також їх повноваження визначаються законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом.

В Україні розроблено засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки, а також визначено нові напрями вдосконалення та реалізації антикорупційної політики на національному та галузевому рівні. Визначено такі проблеми в митних органах, як: недостатня прозорість та ефективність роботи митних органів, надмірні дискреційні повноваження працівників; непрозорість класифікації товарів, визначення їх митної вартості та визначення перевірки; неправомірне адміністративне оскарження посадових осіб митних органів; втручання правоохоронних органів у роботу посадових осіб митних органів та зловживання при переданні інструкцій з огляду товарів [5].

Однак, попри реорганізаційні зміни, що відбуваються в структурі митних органів, боротьба з корупцією у сфері реалізації державної митної політики залишається проблемою, оскільки, незважаючи на зна-

чні зусилля останніх років, корупція не тільки не зупиняється, а навпаки, активно зростає і розвивається [6, с. 30–33].

У результаті розростання корупції в митниці відбувається зниження рівня національної безпеки та захисту громади; зменшуються доходи державного бюджету; зменшуються іноземні інвестиції; збільшуються витрати пересічних громадян; створюються бар'єри для глобальної торгівлі та економічного зростання; знижується рівень довіри населення до державних органів загалом та до органів Державної митної служби зокрема; знижується рівень співпраці між митницею та іншими державними органами; знижується рівень добровільного дотримання митного законодавства.

Крім того, корупція на митниці має глобальний і транскордонний характер. Переміщення контрабандних, підроблених і неврахованих товарів через національні кордони гарантується принаймні митними, прикордонними, контрольними та правоохоронними органами двох країн, які мають спільний кордон. До них належать митні органи країн-постачальників, країн-покупців, країн транзиту, правоохоронні органи, міжнародні компанії, численні посередники та місцеве населення прикордонних населених пунктів. З огляду на це, неможливо уявити, що єдине коригування в митних органах допомогло б у боротьбі з корупцією на митниці. У країні, де тінювий обмін товарами та послугами становить понад 40%, високий рівень корупції на митниці є закономірним явищем.

Ключем до боротьби з корупцією є зміцнення засад державної служби. Для стабілізації ситуації в органах виконавчої влади необхідно вжити низку конкретних заходів для не лише суворого контролю органів управління, а і їх структури, функцій, повноважень, процедур тощо. У такому разі контроль має здійснюватися з організаційною підтримкою. Робота органів влади має бути відкритою через систему обов'язкового звітування, інформування та комунікації через ЗМІ [7; 8].

Антикорупційна програма Міністерства фінансів України на 2021–2022 роки (затверджена наказом Міністерства фінансів України 31.08.2021 року №493) визначає загальні засади відомчої політики

щодо запобігання та протидії корупції у сфері повноважень Міністерства фінансів України, заходи з їх реалізації і заходи з виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми [9]. Ураховуючи те, що Держмитслужба входить до структури Міністерства фінансів України та, відповідно, до реформи Державної митної служби України, можна виокремити такі методи боротьби з корупцією: удосконалення митної логістики; підвищення рівня матеріального забезпечення працівників митних служб; систематичний моніторинг поведінки співробітників (внутрішній контроль), який передбачає можливість з'ясовувати факти корупції та вживати заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчинили корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення; підбір персоналу на основі чітких критеріїв професійної та етичної компетентності; запровадження Інституту ротації персоналу та визначення механізму його впровадження.

Уважаємо, що затвердження Антикорупційної програми Державної митної служби України на 2021–2022 роки є правильним рішенням, яке призведе до вдосконалення діяльності посадових осіб митних органів, підвищить рівень їх компетенції. Завданнями Антикорупційної програми є:

- оцінка корупційних ризиків у діяльності Держмитслужби, виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строків та необхідних ресурсів;

- визначення заходів щодо усунення виявлених корупційних ризиків, осіб відповідальних за їх виконання, строків та необхідних ресурсів;

- визначення навчальних заходів та інших форм із поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування;

- визначення процедури моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду Антикорупційної програми.

Для досягнення мети Антикорупційної програми, окрім здійснення заходів із реалізації засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції, Держмитслужба планує вжити й інших організаційних та практичних заходів, спрямованих на запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушен-

ням. Зокрема, запровадити програму оцінки персоналу з кваліфікації та доброчесності, яка передбачає заходи з імплементації в Держмитслужбі програм тестування посадових осіб та працівників із питань кваліфікації, схильності до доброчесного виконання обов'язків та проведення такого тестування перед переведенням до оновленого складу Держмитслужби [10].

Значний внесок у міжнародне антикорупційне законодавство вносить Рада Європи, яка є розробником сучасних антикорупційних стандартів і спеціальним наглядовим органом за дотриманням антикорупційних стандартів у Раді Європейських держав – членів GRECO. Європейські стандарти боротьби з корупцією містяться в міжнародних документах, як-от Конвенція про боротьбу з корупцією (1999 р.), Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.), Двадцять принципів боротьби з корупцією (1997 р.), Модельний кодекс поведінки для державних службовців (2000) [11].

Сьогодні співробітництво України з Європейським Союзом із питань реалізації зони вільної торгівлі вимагає підвищення рівня захисту національних інтересів України. Реалізація планів України щодо членства в Європейському Союзі вимагає ефективною антикорупційною політики в митній сфері Здійснити це можна через реформування управління митними органами, розроблення чітких стандартів митної етики та доброчесності, а також ухвалення відповідного Кодексу (як у державах – членах ЄС). Ефективна антикорупційна політика, запровадження стандартів доброчесності в діяльність митних органів сприятимуть зниженню рівня корупції в Україні. Також Україна зобов'язалась імплемувати Митні прототипи ЄС "Customs Blueprints" та привести законодавство у відповідність до стандартів ЄС, зокрема стандарту «митна етика». Зазначений стандарт має на меті забезпечити дотримання принципу верховенства права, а також справедливого, неупередженого, доброчесного та професійного виконання митниками своїх обов'язків. Уважаємо, що формування доброчесності в посадових осіб, а також належний контроль за дотриманням митної етики є пріоритетними напрямками діяльності митних адміністрацій Європейського Союзу [12].

У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що впровадження європейського досвіду протидії та запобігання корупції в органах Державної митної служби України передбачає: розробку ефективної антикорупційної державної політики; проведення профілактичних заходів щодо вчинення корупційних ризиків; стимулювання та розвиток почуття нетерпимості до корупції; проведення детального аналізу причин корупції в посадових осіб митних органів

у конкретно визначеному місці з метою їх нейтралізації; зниження рівня впливу людського фактору при проведенні митних процедур; зменшення прогалів у нормативно-правовому забезпеченні при здійсненні співпраці між митними структурами різних держав. Таким чином, вважаємо, що впровадження європейського досвіду протидії та запобігання корупції в органах Державної митної служби України допоможе знизити показники корупції в митних органах шляхом профілактичної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоус В.Т., Тернущак М. М. Правові гарантії фінансової безпеки з надання допомоги Україні після війни. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 8. С. 5–9.
2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI/ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 44–45, № 46–47, № 48, ст. 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#top> (дата звернення: 07.08.2022)
3. Олійник Д. О. Поняття та види корупційних злочинів, що вчиняються при здійсненні митних процедур. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2017. № 1. С. 329–333.
4. Конституція України від 28.06.1996 з наступними змінами і доповненнями. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. (дата звернення: 07.08.2022)
5. Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки : Закон України. Київ, 2020. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf> (дата звернення: 07.08.2022)
6. Баранов О. С. Актуальні проблеми протидії та запобігання корупції в органах Державної фіскальної служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2016. № 20. С. 30–33.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст. 2056.
8. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>. (дата звернення: 01.08.2022).
9. Антикорупційна програма Міністерства фінансів України на 2021-2022 роки (затверджена наказом Міністерства фінансів України 31.08.2021 року №493). URL: <https://mof.gov.ua>. (дата звернення: 07.08.2022)
10. Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2021-2022 роки (затверджена наказом Державної митної служби України від 09.12.2020 року №560 (у редакції наказу Державної митної служби України від 22.06.2021 № 460). URL: <https://qdpro.com.ua/news> (дата звернення: 07.08.2022)
11. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції URL: https://minjust.gov.ua/m/str_35749 (дата звернення: 07.08.2022)
12. Співак І. В. Упровадження стандартів митної етики та доброчесності як один з основних напрямів розвитку антикорупційної політики держави в митній сфері. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (43). 2019. С. 267–273.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.26>

ФІНАНСОВИЙ ОМБУДСМЕН: ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Стеблянко Аліна Володимирівна,

доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»,
асистент кафедри фундаментальної юриспруденції
та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Статтю присвячено дослідженню особливостей діяльності фінансового омбудсмена. Наведено думки різних науковців щодо визначення фінансового омбудсмена й перспектив імплементації цього інституту. Акцентовано увагу на тому, що в Європейському Союзі ефективно функціонування механізму позасудового врегулювання суперечок між фінансовими установами та споживачами їхніх послуг забезпечується відповідно до певних законодавчих актів або відповідних рекомендаційних документів. Окреслено дві моделі функціонування інституту фінансового омбудсмена та розглянуто особливості кожної з них. При дослідженні німецької моделі інституту фінансового омбудсмена наголошувалося на його основних перевагах, зокрема на тому, що така система характеризується короткостроковим вирішенням позасудових спорів між фінансовими установами та споживачами їх послуг, а також зручністю вирішення спорів щодо незначних сум. Таке позасудове вирішення фінансових спорів вигідне не лише фінансовим установам та їхнім клієнтам, а й усій судовій системі. Розглядалися питання щодо запровадження в Україні інституту фінансового омбудсмена на шляху до європейської інтеграції. Зокрема, також розглянуто деякі положення українського законопроекту щодо впровадження інституту фінансового омбудсмена, спрямовані на подальше законодавче закріплення правового статусу фінансового омбудсмена та особливостей такої діяльності. Визначено доцільність запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні як ефективного механізму позасудового врегулювання спорів між фінансовими установами та клієнтами. У результаті дослідження встановлено: ураховуючи позитивний досвід європейських країн у розвитку стандартів цивілізованого ринку, функціонування інституту фінансового омбудсмена в Україні може сприяти підвищенню рівня довіри споживачів до фінансових послуг у фінансових установах. Ефективною системою у вирішенні спорів між фінансовими установами та їхніми клієнтами мирним шляхом може стати новий незалежний та неупереджений інститут фінансового омбудсмена, що розвантажить роботу судів у вирішенні таких спорів.

Ключові слова: євроінтеграція, інститут фінансового омбудсмена, права людини, споживачі фінансових послуг, фінансові послуги.

Steblianko Alina. Financial ombudsman: European models of functioning and implementation in Ukraine

The article is devoted to the study of the features of the financial ombudsman institution. The thoughts of various scholars on the definition of financial ombudsman were disclosed. It focuses attention on the fact that in the European Union, the effective functioning of the mechanism for out-of-court settlement of disputes between financial institutions and consumers of their services is ensured in compliance with either certain legislative acts or relevant documents of a recommendatory nature. The two models of the functioning of the institution of financial ombudsman were outlined and the features of each of them were considered. In the study of the German model of the institution of financial ombudsman, its main advantages were emphasized. Namely, such a system is characterized by short-term resolution of out-of-court disputes between financial institutions and consumers of their services, as well as the convenience of resolving disputes over small amounts. Such out-of-court settlement of financial disputes benefits not only financial institutions and their clients, but also the entire judiciary. The questions about the introduction of the institution of financial ombudsman in Ukraine on the path to European integration were considered. In particular, some provisions of the Ukrainian draft law

"On the establishment of a financial ombudsman", aimed at further legislative consolidation of the legal status of a financial ombudsman and the specifics of such activities, were also considered. The feasibility of introducing the institution of financial ombudsman in Ukraine as an effective mechanism for out-of-court settlement of disputes between financial institutions and clients was determined. In the results of the study, which formed the country, taking into account the positive experience of European countries in developing standards of a civilized market, the functioning of the institution of financial ombudsman in Ukraine can help increase the level of consumer confidence in financial services in financial institutions. A new independent and impartial institution of financial ombudsman can be an effective system in resolving disputes between financial institutions and their clients by peaceful means, which will relieve the work of the courts in handling such disputes.

Key words: *European integration, financial ombudsman institute, human rights, consumers of financial services, financial services.*

Стрімкий розвиток ринку фінансових послуг, який характеризується появою нових фінансових продуктів, збільшенням кількості споживачів та доступом до глобальних ринків, зумовлює необхідність створити ефективні механізми забезпечення прав споживачів. Вибір тих чи тих фінансових послуг не завжди приносить споживачеві бажаний результат через недостатню поінформованість про фінансовий продукт, неможливість оцінити та передбачити ризики чи фінансові зобов'язання тощо.

Сучасний стан розвитку як національного, так і міжнародного права характеризується появою нових тенденцій оптимізації правозахисних механізмів, спрямованих на забезпечення гідного рівня захисту прав і свобод людини в будь-якій країні. Серед ефективних механізмів такого захисту важливе місце відведено інституту омбудсмена. Виникнення інституту фінансового омбудсмена зумовлено необхідністю створення незалежного органу, покликаного здійснювати досудове вирішення спорів, що виникають між фінансовими установами та їх клієнтами (споживачами фінансових послуг).

Аналіз наукової літератури свідчить про поодинокі дослідження зазначеної проблематики. Так, В. В. Тринчук, П. А. Гориславець та інші, досліджуючи роль фінансового омбудсмена щодо захисту прав споживачів, визначають його як цивільну чи державну посадову особу, на яку покладено контроль за неухильним дотриманням законів, справедливості та інтересів споживачів фінансових (страхових) послуг. Учені відзначають спільну рису послуг багатьох омбудсменів у Європі, яка полягає в тому, що залучення до справи юриста чи державного органу (наприклад, суду) при-

пиняє діяльність фінансового омбудсмена щодо вирішення фінансового спору між фінансовою установою та споживачем [1].

Водночас Ю. А. Колесніков та Н. Н. Бочарова зазначають, що фінансовий омбудсмен є незалежною особою, яка в позасудовому порядку вирішує спори між постачальниками фінансових послуг та їхніми клієнтами. При цьому значна частина роботи фінансового омбудсмена присвячена розгляду скарг, що стосуються питань банківського сектору, ринку цінних паперів та страхових послуг [2].

Колектив іноземних авторів у складі П. Алі, Є. Боурова та інших при дослідженні питання щодо діяльності установи фінансового омбудсмена роблять висновок, що її діяльність полягає в самостійному вирішенні спору між кредиторами та споживачами [3], тоді як інші вчені звертають увагу на те, що перед зверненням до послуг фінансового омбудсмена першочерговим є внутрішнє вирішення спору через звернення споживача до кредитора зі скаргою, що, своєю чергою, дозволить вирішувати низку питань щодо проблемних банківських активів без звернення до судових органів, а також вплине на рівень порушень, допущених посадовими особами банківських установ, у тому числі корупційних [4].

Мета статті – визначити можливості впровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні з урахуванням європейських моделей його функціонування.

Сьогодні на шляху до вступу в Європейський Союз питання діяльності інституту фінансового омбудсмена в Україні набуває актуальності. Негативний вплив економічної та політичної кризи на банківський сектор зумовлює появу все більшої кількості спорів між банківськими установами

та їх клієнтами щодо виконання кредитних договорів, депозитних договорів, визнання окремих банківських операцій недійсними тощо. Загострення відносин між банками та клієнтами пов'язане з використанням жорстких методів вирішення великої кількості спорів. Серед останніх можна відзначити використання послуг інкасації, штучне банкрутство позичальника, повернення коштів за допомогою продажу рухомого та нерухомого майна тощо. Досягти ефективного вирішення спору між фінансовою установою та клієнтом через його досудове врегулювання можливо за допомогою фінансового омбудсмена. Тому об'єктивно необхідним є дослідження впровадження цього інституту в Україні з урахуванням європейського досвіду його функціонування в країнах із розвиненою банківською системою.

У Європейському Союзі ефективно функціонування механізму позасудового врегулювання спорів між фінансовими установами та споживачами їх послуг забезпечується відповідно до окремих законодавчих актів або відповідних документів рекомендаційного характеру. Серед останніх важливе місце посідає розроблена Європейською Комісією Рекомендація Комісії 98/257/ЄС від 30 березня 1998 р. про принципи, що застосовують до органів, відповідальних за позасудове вирішення споживчих спорів. Зокрема, з метою покращення функціонування системи омбудсмена, відповідальної за вирішення спорів зі споживачами, здійснення їх діяльності має відповідати принципам незалежності, прозорості, конкуренції, ефективності, законності та свободи представництва [5].

Світова практика виокремлює дві моделі функціонування інституту фінансового омбудсмена: німецьку та британську. Тому важливо враховувати особливості кожної з них.

Так, поява першої позасудової процедури вирішення спорів між банками та клієнтами за участю фінансового омбудсмена відбулася в 1992 році в Німеччині за ініціатииви Асоціації німецьких державних банків. Варто зазначити, що в цій країні не існує спеціалізованої нормативної бази для регулювання діяльності фінансового омбудсмена. Тому така діяльність здійснюється відповідно до правил, розро-

блених Асоціацією німецьких державних банків (Bundesverband Öffentlicher Banken Deutschlands, VÖB). Важливо звернути увагу на те, що допомога фінансового омбудсмена можлива лише за бажанням клієнта подати скаргу до банку, який бере участь у процедурах вирішення спорів у VÖB. Скаргу можна надіслати до асоціації поштою, електронною поштою або факсом, додавши копії всіх документів, необхідних для розгляду заяви [6].

Німецька модель інституту фінансового омбудсмена передбачає його призначення Радою Асоціації державних банків Німеччини за пропозицією керівництва Асоціації. Термін повноважень омбудсмена становить три роки, але допускається також повторне призначення. Важливою вимогою до фінансового омбудсмена є заборона бути співробітником будь-якої банківської спілки чи кредитного комітету протягом трьох років до призначення. Щодо питання про дострокове звільнення омбудсмена, то рішення про це також приймає Правління Асоціації. Однак для такого звільнення повинні бути поважні причини, зокрема, якщо він більше не може самостійно ухвалювати рішення, тривалий час не може виконувати свої обов'язки. Рішення фінансового омбудсмена в разі суми скарги не більше 5000 євро є обов'язковим для банку. Якщо сума претензії перевищує зазначену суму, то таке рішення не є обов'язковим як для банку, так і для клієнта. Термін надсилання згоди з рішенням омбудсмена до Центру розгляду скарг становить шість тижнів, який починається з моменту його отримання сторонами. Після закінчення цього терміну Центр перевіряє стан вирішення питання та інформує про це відповідних сторін, на цьому завершується процедура позасудового врегулювання спору між фінансовою установою та клієнтом [7].

Водночас, згідно з німецькою моделлю, діяльність фінансового омбудсмена пов'язана з альтернативним або позасудовим вирішенням спорів через нейтральну третю сторону, результатом якого є:

- ухвалення рішення, обов'язкового для однієї або обох сторін;
- унесення необов'язкових пропозицій для обох сторін;
- надання сторонам можливості ухвалювати власні рішення [8].

Зауважимо, що витрати, пов'язані з розглядом скарги омбудсменом, покриваються Асоціацією. Таким чином, перевагами німецької моделі інституту фінансового омбудсмена є швидкість ухвалення рішень та можливість вільного вирішення фінансового спору.

У Великій Британії інститут фінансового омбудсмена передбачає створення незалежної державної установи, що фінансується за рахунок державних коштів, на відміну від німецької моделі. Особливістю інституту фінансового омбудсмена в цій країні є те, що його створюють за ініціативи держави та він провадить свою діяльність відповідно до вимог законодавства про фінансові послуги. Для можливості роботи з роздрібними клієнтами банки Великої Британії зобов'язані надати останнім можливість вирішувати суперечки в позасудовому порядку.

Важливо підкреслити, що право користуватися послугами британського фінансового омбудсмена мають не лише фізичні, а і юридичні особи, зокрема організації та благодійні фонди, річний обіг яких становить менше 1 млн фунтів стерлінгів. Ба більше, що стосується граничної суми обов'язкового рішення фінансового омбудсмена, то це 100 000 фунтів стерлінгів. З огляду на те, що обсяги позовів щодо фінансових спорів між фінансовими установами та клієнтами, які вирішуються за участю фінансового омбудсмена, є значними, то позасудове вирішення таких спорів вимагає тривалого періоду і в середньому становить шість місяців [9].

Також необхідно визначити характер рішення фінансового омбудсмена щодо заявника та особи, проти якої подано скаргу. Так, для заявника рішення фінансового омбудсмена не є обов'язковим. У разі незадоволення рішенням заявник може повідомити омбудсмена та вдатися до розгляду спірного питання в інший спосіб. Своєю чергою, для особи, проти якої подано скаргу, рішення фінансового омбудсмена може бути як обов'язковим, так і дорадчим, залежно від рішення, ухваленного заявником: погодитися чи відмовитися у вирішенні питання омбудсменом.

В Україні вперше ініційовано створення інституту фінансового омбудсмена в Комплексній програмі розвитку фінансового

сектору України, затвердженій постановою Правління Національного банку України у 2015 році. Одним із заходів підвищення ефективності захисту прав споживачів фінансових послуг та інвесторів є створення інституту фінансового омбудсмена, функцією якого буде альтернативне (позасудове) вирішення спорів між фінансовими установами та їх клієнтами. Водночас указана програма також містить вимогу щодо розроблення проекту закону України «Про інститут фінансового омбудсмена».

Законопроект «Про інститут фінансового омбудсмена» № 8055 зареєстровано у Верховній Раді України 22 лютого 2018 року [10]. Згідно з пояснювальною запискою до законопроекту останній покликаний запровадити механізм вилучення судового вирішення спорів, що виникають між споживачами фінансових послуг та їх постачальниками. Зокрема, є також статистика щодо впровадження механізму позасудового врегулювання спорів у країнах Євросоюзу, який працює у 24 з 27 держав. Звертається увага на те, що створення дієвого режиму захисту прав споживачів є одним із ключових елементів розбудови розвиненого фінансового ринку, основою збільшення обсягів кредитування, зростання економіки та добробуту громадян.

Окрім цього, указаний законопроект передбачає основні принципи функціонування інституту фінансового омбудсмена, серед яких – принципи незалежності, справедливості та неупередженості, прозорості та публічності, пропорційності і доступності тощо. Важливу увагу необхідно звернути саме на принцип доступності, який передбачає фінансування діяльності установи фінансового омбудсмена за рахунок внесків постачальників фінансових послуг та плати за вирішення спору. Як видно з перерахованих принципів, закріплення їх у законопроекті повністю враховує вимоги Рекомендації 98/257/ЄС.

Доцільність запровадження в Україні інституту фінансового омбудсмена як ефективного механізму позасудового врегулювання спорів між фінансовими установами та клієнтами полягає у захисті споживачів фінансових послуг, спрощенні процесу вирішення фінансових спорів та мінімізації витрат на це, зменшенні кіль-

кості тривалих судових розглядів тощо. З двох досліджених моделей інституту фінансового омбудсмена ефективною для України може бути німецька. Це пояснюється тим, що така система характеризується короткостроковим вирішенням позасудових спорів між фінансовими установами та споживачами їх послуг, а також зручністю вирішення спорів щодо незначних сум. Таке позасудове вирішення фінансових спорів вигідне не лише фінансовим установам та їхнім клієнтам, а й усій судовій системі.

Ба більше, запровадження інституту фінансового омбудсмена дозволить досягти підвищення рівня фінансової грамотності та довіри населення до фінансових установ, отримати додаткові інформаційні ресурси для роботи регуляторів фінансового ринку, зменшити навантаження на судові органи, підвищити рівень прозорості функціонування фінансового ринку, наблизити момент остаточної та повної інтеграції вітчизняних фінансових

ринків у світові потоки капіталів, розширити можливості співпраці із зарубіжними фінансовими фондами [11].

У результаті дослідження особливостей дійсних моделей інституту фінансового омбудсмена варто зазначити, що на шляху до євроінтеграції питання запровадження такого інституту в Україні є актуальним. Ураховуючи позитивний досвід європейських країн у розвитку стандартів цивілізованого ринку, функціонування інституту фінансового омбудсмена в Україні може сприяти підвищенню рівня довіри споживачів до фінансових послуг у фінансових установах. Тому для українського фінансового (страхового) ринку залишається актуальним ухвалення Закону України «Про інститут фінансового омбудсмена». Ефективною системою у вирішенні спорів між фінансовими установами та їхніми клієнтами мирним способом може стати новий незалежний та неупереджений інститут фінансового омбудсмена, що розвантажить роботу судів у вирішенні таких спорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тринчук В. В., Гориславець П. А., Горбова Г. В., Зелениця І. М. Фінансовий омбудсмен та його роль у захисті прав споживачів на страховому ринку Польщі. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. № 3(26). С. 268–280.
2. Колесніков Ю. А., Бочарова Н. Н. Характерні риси правового статусу фінансового омбудсмена в зарубіжних країнах: теоретико-методологічний аспект. *Історичні та суспільно-освітні ідеї*. 2016. № 7 (6-2). С. 210–213.
3. Ali P., Bourova E., Horbec J., & Ramsay, I. Australia's financial ombudsman service: An analysis of its role in the resolution of financial hardship disputes. *Conflict Resolution Quarterly*. 2016. № 2 (34). P. 163–188.
4. Резнік О. М., Клочко А. М., Пахомов В. В., Косиця О. О. Міжнародний аспект правового регулювання вчинення корупційних правопорушень на прикладі правоохоронних органів та банківської системи України. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2017. № 8 (1). С. 19–23.
5. 98/257/EC: Commission Recommendation of 30 March 1998 on the principles applicable to the bodies responsible for out-of-court settlement of consumer disputes. URL: <https://bit.ly/3AWfgW7>.
6. VÖB Ombudsmann: офіційний сайт Асоціації німецьких державних банків. URL: <https://www.voeb.de/was-wir-tun/ombudsmann>.
7. Стечишин Т. Діяльність фінансового омбудсмена в Україні на досвіді Західної Європи. *Міжнародний журнал економіки та суспільства*. 2015. № 1(1). С. 195–201.
8. Регулювання банків і фінансових ринків в Європі. Глосарій. Видано Асоціацією німецьких державних банків. 2019. URL: <https://bit.ly/3KVjKB9>.
9. Creutzfeldt N. What do we expect from an ombudsman? Narratives of everyday engagement with the informal justice system in Germany and the UK. *International Journal of Law in Context*. 2016. № 4 (12). P. 437–452.
10. Про устанovu фінансового омбудсмена : проєкт закону України від 22.08.2018 р. № 8055. URL: <https://bit.ly/3qm919j>.
11. Зачосова Н. В. Запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні: ймовірні наслідки для економічної безпеки фінансових установ. *Академічний огляд*. 2016. № 1 (44). С. 80–85.

МАСШТАБ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ «СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ» В АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Стоян Анна Василівна,
аспірантка кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню способу та масштабу імплементації стандартів доказування в адміністративне процесуальне право України. Установлено, що Україна продовжує відстоювати євроінтеграційні прагнення навіть під час війни шляхом ухвалення нормативно-правових актів, що містять юридичні інструменти (стандарти доказування), направлені на дотримання основоположних прав і свобод людини в частині утвердження справедливого правосуддя. З'ясовано, що підписання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 12 травня 2022 року направлено на процесуальне врегулювання наявних приписів позитивного права, а саме положень, що містяться в Законі України «Про санкції». Проаналізована ст. 2831 «Особливості провадження у справах про застосування санкцій» Кодексу адміністративного правосуддя України (далі – КАСУ), що є новелою та закріпила категорію «стандартів доказування» в адміністративному процесуальному законодавстві. З'ясовано, що «баланс вірогідностей» як рівень упевненості, якого повинен досягти суддя під час оцінки доказів, наразі вимагається лише в санкційній категорії адміністративних справ. Ідентичний підхід застосування «балансу вірогідностей» представлений також у Цивільному процесуальному кодексі України. За допомогою теорії аналізу потенційних наслідків установлено, що вибір законодавцем найнижчого стандарту доказування «баланс вірогідностей» для санкційних справ є виправданим та демонструє фактично однакове ставлення до цінностей у вигляді «територіальної цілісності» та «індивідуальної власності» навіть під час дії режиму воєнного стану. Передбачається тенденція детальнішого закріплення категорії «стандарту доказування» у КАСУ відразу після перемоги України.

Ключові слова: оцінка доказів, «баланс вірогідностей», євроінтеграція, санкції, воєнний стан.

Stoian Anna. Implementation's scale of the category "standards of proof" in administrative procedural law

The article is devoted to the study of the method and scope of the implementation of the standards of proof in the administrative procedural law of Ukraine. It has been established that Ukraine continues to defend European integration aspirations even during the war by adopting normative legal acts containing legal instruments (standards of proof) aimed at observing fundamental human rights and freedoms in terms of establishing fair justice. It was found out that the signing of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Increasing the Effectiveness of Sanctions Related to the Assets of Individuals" dated May 12, 2022 is aimed at the procedural regulation of the existing prescriptions of positive law, namely the provisions contained in the Law of Ukraine "On Sanctions". The analyzed article 2831 "Peculiarities of Proceedings in Cases on the Application of Sanctions" of the Code of Administrative Justice of Ukraine (hereinafter – KASU), which is an amendment and established the category of "standards of proof" in administrative procedural legislation. It was found that the "balance of probabilities" as a level of certainty that a judge must reach when evaluating evidence is currently required only in the sanction category of administrative cases. The identical approach of applying the "balance of probabilities" is also presented in the Civil Procedure Code of Ukraine. Using the theory of analysis of potential consequences, it was established that the legislator's choice of the lowest standard of proof "balance of probabilities" for sanctions cases is justified

and demonstrates in fact the same attitude to values in the form of "territorial integrity" and "individual property" even during the martial law regime. It is expected that the category of "standard of proof" will be established in more detail in the CASU immediately after the victory of Ukraine.

Key words: *evaluation of evidence, "balance of probabilities", European integration, sanctions, martial law.*

Уведення режиму воєнного стану в Україні хоч і помітно сповільнило загальні темпи законотворчості, проте не стало на заваді ухваленню окремих законопроектів, що відповідають викликам сучасності, зокрема в частині євроінтеграційних прагнень нашої держави. Європейський вектор розвитку законодавства став лейтмотивом численних прогресивних правових змін та нововведень, які стосуються також удосконалення механізмів захисту прав людини та утвердження справедливого правосуддя. Так, свого часу ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1] та пізніше – Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [2] заклали підґрунтя для якісного розвитку вищезазначених цінностей. Хоча обсяг та цілі застосування кожного з ратифікованих документів є різним, що розтлумачено в інформаційному листі Вищого адміністративного суду України від 18 листопада 2014 року № 1601/11/10/14-14 із вказівкою про те, що Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є джерелом права для національних судів, а правові позиції, сформульовані у рішеннях Європейського суду справедливості (Суду ЄС), можуть ураховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи Європейського Союзу, однак не як правова основа (джерело права) врегулювання відносин, стосовно яких виник спір [3]. Водночас, попри вищезазначені відмінності ратифікованих угод, можна виокремити їх спільну кінцеву мету – утвердження та гармонійний розвиток європейських цінностей в Україні. Надання ж Україні статусу члена на вступ до Європейського Союзу від 23 червня 2022 року [4] вкотре юридично закріпило на міжнародному рівні євроінтеграцій-

ний вибір Українського народу, що непохитно відстоюється навіть в умовах війни. Отже, зважаючи на той факт, що Україна визнала для себе обов'язковою Практику ЄСПЛ [5], а Європейський суд хоча й не є власним членом ЄСПЛ, проте поважає, визнає та використовує керівні принципи Конвенції в аргументації своїх рішень задля захисту основоположних прав та свобод людини [6], то цілком виправданою видається імплементація правових інструментів, притаманних ЄСПЛ, в українське законодавство як запорука гармонізації із законодавством ЄС.

Саме тому мета статті – установити масштаб та спосіб імплементації категорії «стандартів доказування» в адміністративне процесуальне право як правового інструменту, що сприяє утвердженню європейських цінностей в Україні.

Президент України В. Зеленський 12 травня 2022 року підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб», що набув чинності 24.05.2022 року [7]. Цей нормативно-правовий акт (далі – НПА) уніс зміни до ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), визначивши підсудність Вищому Антикорупційному суду (далі – ВАСУ) справ про застосування санкцій, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції». Також ст. 22 КАСУ було доповнено ч. 5, яка вповноважила ВАСУ вирішувати адміністративні справи щодо застосування санкцій як суд першої інстанції. Було встановлено правила перегляду судових рішень Вищого Антикорупційного суду Апеляційною палатою ВАСУ як судом апеляційної інстанції. Крім іншого, вищезгаданий НПА доповнив другий розділ Кодексу адміністративного судочинства України статтею 283¹ «Особливості провадження у справах про застосування санкцій», установивши правила розгляду окремої категорії термінових адміністративних справ.

Перш ніж перейти до аналізу вищезазначеної статті, варто більш детально розглянути Закон України «Про санкції» (далі – Закон, НПА) в редакції від 24.05.2022 року. Історично цей правовий акт підписано колишнім Президентом України П. Порошенком 14 серпня 2014 року в умовах незаконної анексії АР Крим та початку Антитерористичної операції на сході України. Санкції, що відповідно до ст. 1 Закону вміщують спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, стали необхідним інструментом для реагування на наявні та потенційні загрози національним інтересам та національній безпеці України. Відповідно до ст. 3 Закону однією з підстав застосування санкцій є «дії іноземної держави, іноземних юридичних чи фізичних осіб, які створили реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України» [8]. Наразі ж уведення режиму воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією РФ створило нагальну потребу більш детального регулювання процесуальної реалізації наявних приписів позитивного права, що, власне, і привело до ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб».

Отже, розуміючи конкретні політичні передумови стає очевидним бажання законодавця вдосконалити процесуальний аспект санкційного законодавства, що знайшло вияв у ст. 283⁻¹ КАСУ «Особливості провадження у справах про застосування санкцій» [9]. Ця стаття визначає порядок подання і зміст позовної заяви щодо санкцій, порядок та строки розгляду судом відповідної категорії справ. Проте важливою новелою в контексті досліджуваної проблематики є ч. 6 ст. 283⁻¹, яка містить таке правило: «суд ухвалює рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно із сукупністю доказів іншої сторони». Формулювання «більш переконливою» є аналогом стандарту доказування «баланс вірогідностей», що зародився у країнах англо-американської системи права, а до українського правового поля проник разом із визнанням обов'язковою

до врахування Практики Європейського Суду з прав людини, що, власне, і послуговується ними у своїй діяльності [10].

Використовуючи «баланс вірогідностей» суд порівнює «якісну та кількісну» [11] сукупність доказів, представлених кожною стороною на предмет виявлення більш переконливої версії подій, що і є передумовою ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Формулювання «більш переконливо» є індикатором мінімальних доказових зусиль зі сторони держави або іншої сторони, аби довести наявність (відсутність) підстав для ухвалення відповідного рішення.

Спираючись на вищезазначене, важливо проаналізувати вибір законодавцем саме найнижчого стандарту доказування «баланс вірогідностей» щодо санкційної категорії справ. Убачається щонайменше 2 причини такого вибору: одна – політична, інша – правова. Так, у першому випадку вибір такого низького стандарту доказування пов'язується з уведенням на території України режиму воєнного стану, під час якого рішення щодо накладення санкцій шляхом стягнення майна або конфіскації активів на користь держави може наповнити державний бюджет та послабити ворога, а тому не повинно вимагати більше, ніж мінімально необхідних доказових зусиль. З точки зору правової доктрини вибір найнижчого стандарту доказування можливо пояснити за допомогою використання «теорії аналізу потенційних наслідків» [12], що буде більш детально розглянуто далі в статті.

Загалом, законодавче закріплення стандарту доказування є новелою для адміністративного процесуального права, хоча вже відносно тривалий час функціонує в кримінальній (ч. 2 ст. 17 Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) – «поза розумним сумнівом» [13]), цивільній (ч. 4 ст. 89 Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПКУ) – «більш переконливо» [14]) та господарській (ст. 79 Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПКУ) – «Вірогідність доказів» [15]) процесуальних галузях. Такий стан речей дозволяє дійти низки висновків та узагальнень. По-перше, підстава стверджувати, що Кодекс адміністративного судочинства України є єди-

ним процесуальним нормативно-правовим актом, який не містить найменшої згадки щодо стандартів доказування, наразі зникла. По-друге, **місце** закріплення стандарту доказування відрізняється від інших процесуальних кодексів України. Наприклад, КПКУ закріпив стандарт «поза розумним сумнівом» у Главі 2 «Засади кримінального провадження», що є частиною Розділу 1 «Загальні положення». Своєю чергою, ЦПКУ та ГПКУ закріпили стандарт доказування «баланс вірогідностей» у Главі 5 «Докази та доказування», що є складником Розділу 1 «Загальні положення» із єдиною різницею: у першому випадку чинна ст. 89 ЦПКУ «Оцінка доказів» була доповнена ч. 4, що ввела категорію «стандарту доказування», а у другому – ст. 79 ГПКУ є новоствореною статтею під назвою «Вірогідність доказів» із зазначенням, що суд «вирішує питання про вірогідність доказів відповідно до свого внутрішнього переконання». У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ, Кодекс) категорія стандарту доказування віднайшла своє закріплення в ст. 2 параграфі 2 «Розгляд окремих категорій термінових адміністративних справ» Глави 11 «Особливості позовного провадження окремих категорій адміністративних справ» Розділу 2 «Позовне провадження».

Водночас відмінним порівняно з КПКУ та ГПКУ є **масштаб** поширення дії стандарту доказування «баланс вірогідностей» у КАСУ, адже «баланс вірогідностей» зафіксований за однією з численних категорій адміністративних справ, а саме щодо так званих санкційних правовідносин. До речі, ідентичний підхід виключного категоріального закріплення стандарту доказування використано в ч. 4. ст. 89 ЦПКУ, де «баланс вірогідностей» нормативно визначено лише для справ щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Тому можливо констатувати уніфікацію підходів до закріплення стандарту доказування у вищезазначених кодексах. Однак у випадку ЦПКУ постає питання про причини закріплення найнижчого стандарту доказування лише за однією категорією справ, адже в цивільних процесуальних правовідносинах фігурування «балансу вірогідностей» є аксіоматичним, що не оспорується ані вітчизня-

ними, ані зарубіжними вченими [16; 12]. Стосовно КАСУ, то вищенаведена позиція законодавця найвірогідніше демонструє небажання поширити за замовчуванням стандарт доказування «баланс вірогідностей» на всі правовідносини. Так, у попередніх публікаціях було відстояно позиція щодо необхідності закріплення триступеневої градації стандартів доказування («баланс вірогідностей», «ясні та переконливі докази», «поза розумними сумнівом») як єдиної можливості відобразити весь спектр взаємовідносин, що унормуються у перелік категорій адміністративних справ [17].

Зважаючи на вищезазначене, подальше волевиявлення законодавця може відбуватися щонайменше трьома способами: 1) загальна частина Кодексу буде доповнена статтею, що врегульовує питання поняття та видів стандартів доказування, які можуть використовуватися суддею під час оцінки доказів за власним переконанням; 2) за кожною категорією справ буде закріплено власний нормативний стандарт доказування; 3) поєднання першого та другого варіантів: одночасне створення загальної статті із ситуативним нормативним регулюванням винятків із загального правила на рівні окремих статей (наприклад, установлення стандарту «ясні та переконливі докази» як типового стандарту з одночасним закріпленням підвищеного або пониженого стандарту доказування («баланс вірогідностей», «поза розумним сумнівом») в окремих категоріях справ, де існує потенційна загроза обмеження права на свободу пересування або при наявності обставин, що здатні породити нетипово важкі наслідки для сторони.

Водночас, не втрачаючи актуальності питання доведеності обґрунтованості **підстав вибору** конкретного стандарту доказування для кожної категорії справ. У теорії обов'язок вибору належного стандарту доказування може покладатися на 3-х різних суб'єктів: законодавця, узагальнювальну практику судів або окремого суддю. Так, якщо стандарт доказування заздалегідь установлений (законодавцем або практикою судів), то він має назву «нормативний», а якщо його вибір кожного разу залишається на розсуд судді – «позитивний» [18]. Наразі, як зазнача-

лося вище, в Україні можна констатувати процес переходу від домінування позитивного стандарту доказування (на розсуд кожного окремого судді) до нормативного закріплення стандарту доказування (заздалегідь визначений законодавцем). Саме на суб'єкта, який визначає належний стандарт доказування, покладається ризик допущення судових помилок першого чи другого типів. Безумовно, як нормативний, так і позитивний спосіб закріплення стандарту доказування, має свої переваги та недоліки. Іноді суддя не здатен діяти об'єктивно через різноманітні причини (когнітивні помилки, корупційні чинники), а законодавець чи узагальнена практика судів не має такого недоліку. Водночас саме суддя найбільш точно здатен у кожній справі врахувати всі індивідуальні обставини, вибравши найдоречніший стандарт доказування, а законодавцю неможливо проявити ідентичну гнучкість. Зважаючи на те, що в Кодексі адміністративного судочинства України закріплено нормативний стандарт доказування «баланс вірогідностей», пропонується проаналізувати виваженість такого рішення.

Загалом, як зазначалося вище, одним із критеріїв підбору оптимального стандарту доказування є «теорія аналізу потенційних наслідків» [12] для кожної зі сторін. Безумовно, за такого підходу важко врахувати усі індивідуальні обставини, що виникають під час розгляду конкретного юридичного кейсу, проте так чи інакше це один із найдоступніших варіантів підбору нормативного стандарту доказування як умови справедливої оцінки доказів суддею. Так, апробуючи цю теорію принагідно санкційних справ, які належать до категорії термінових адміністративних проваджень (адже будь-яке зволікання здатне негативно позначитися на можливості своєчасно ухвалити, а тим паче звернути до виконання судове рішення) видається можливим осмислити вибір законодавця щодо найнижчого стандарту доказування. У санкційній категорії адміністративних справ відповідачем є іноземна держава, юридична або фізична особа (як резиденти, так і нерезиденти), інші суб'єкти, майно (активи) яких може бути конфісковане (стягнене) на користь держави, наприклад, у зв'язку з посяган-

ням на національні інтереси України. Розглянемо з позицій аналізу охоронюваних цінностей таку ситуацію. У разі накладання необґрунтованих санкцій фізична або юридична особа (як резидент, так і не резидент) може залишитися без значного масиву засобів для існування або втратити змогу продовжувати свою діяльність – конституційно-правова цінність на право власності може бути незаконно порушена. Водночас, навпаки, якщо рішення судді не накладати санкції буде помилковим, то це становитиме загрозу національній безпеці та територіальній цілісності країни, а також Україна втратить додаткове джерело фінансових надходжень до державного бюджету, що знизить рівень обороноздатності країни та не допоможе мінімізувати збитки, завдані країною-агресором. Так, у рамках поточної статті на ваги правосуддя покладаються з однієї сторони цінності у вигляді «національної безпеки» та «територіальної цілісності держави», а з іншої – «індивідуальне право власності». За загальним правилом вибору стандарту доказування залежить від того, чи конкретне суспільство оцінює цінності як тотожні чи відмінні за шкалою важливості. Для порівняння: у кримінальному процесі завжди вимагається довести винуватість особи «поза розумним сумнівом», оскільки потенційна можливість незаконного позбавлення волі особи і пов'язані із цим наслідки ставляться суспільством на вищий щабель, аніж перемога в судовому процесі сторони обвинувачення. Інакше кажучи, діє правило «краще 10 винних, що уникли покарання, аніж одна безневинна особа, яку покарають». Якщо ж соціум однаково оцінює цінності, то законодавчо закріплюється стандарт доказування «баланс вірогідностей». Яскравим прикладом практичного вияву такого стандарту є цивільні спори, коли для суспільства не превалює право власності однієї сторони над іншою.

Однак чому ж законодавець обрав найнижчий стандарт доказування для санкційної категорії справ, де здавалося б все таки відчутна різниця цінностей, адже навіть пооб'єктна структура Кримінального кодексу України демонструє домінування інтересів держави над приватною власністю. Як видається, таким чином

зафіксована важливість кожної із цінностей навіть в умовах дії режиму воєнного стану [19]. Інакше кажучи, попри пріоритетність питання державної безпеки та територіальної цілісності, нехтування правом приватної власності не відбувається. Тому доказові зусилля необхідні для виконання тягаря доказування щодо накладення санкцій перебувають на рівні 50% + 1. Водночас іноземна держава, фізична, юридична особа (як резидент, так і нерезидент) або інший суб'єкт, який уважає, що накладення санкцій має неправомірний характер так само повинен надати «більш переконливі» докази на обґрунтування своєї позиції. У результаті ж суддя ухвалить рішення через порівняння представлених фактичних даних сторін на предмет виявлення більш переконливої версії подій.

Отже, військова агресія РФ не стала каталізатором євроінтеграційних процесів в Україні, а лише змінила основний вектор руху правової думки, закріпивши на першому місці необхідність захисту національних інтересів та територіальної цілісності країни. Факт визнання європейських правових цінностей є базисом для взаємодії різних міжнародних інституцій, зокрема таких, як ЄСПЛ та ЄС, а Україна недвозначно демонструє готовність гармонізувати своє законодавство із загальнолюдськими стандартами, відстоюючи своє право навіть під час війни. Про це свідчить ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 24.05.2022 року, що спрямований на більш детальне врегулювання процесуального аспекту накладення санкцій

на чітко визначених іноземних суб'єктів із метою протистояння військовій агресії росії. Безпосередньо ч. 6 ст. 283⁻¹ КАСУ офіційно закріпила нормативний стандарт доказування «баланс вірогідностей» принагідно розгляду санкційної категорії справ, що є новелою для адміністративного процесуального права. Місце фіксації стандарту доказування в структурі КАСУ є нетиповим порівняно з іншими процесуальними кодексами. Водночас масштаб застосування «балансу вірогідностей» щодо конкретно визначеної категорії справ є ідентичним у КАСУ та ЦПКУ.

Власне, сам факт фіксації окремих видів стандартів доказування за конкретно визначеною категорією адміністративних справ знаменує процес переходу від домінування позитивного стандарту доказування (на розсуд кожного окремого судді) до нормативного (заздалегідь визначеного законодавцем). «Баланс вірогідностей», будучи індикатором найнижчих доказових зусиль сторін, демонструє фактичне тотожне ставлення законодавця до таких цінностей, як «національні інтереси», «територіальна цілісність», з одного боку, та «право індивідуальної власності» – з іншого, попри воєнно-політичну ситуацію в Україні. Видається, що більш детальне врегулювання категорії «стандартів доказування» у КАСУ є не на часі, проте цілком очевидно, що після перемоги України законодавець комплексно закріпить її на рівні адміністративного процесуального законодавства як важливий інструмент для захисту прав і свобод людини в частині утвердження справедливого правосуддя, що продовжить шлях гармонізації із законодавством Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. База даних: Законодавство України ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.07.2022).
2. Ван Елсуwege. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент. *Право України*. 2015. № 8. С. 8–16. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/327/715П.%20Ван%20Елсуwege.%20Стаття%20Угода%20про%20асоціацію%20між%20Україною%20та%20ЄС%20як%20інноваційний%20правовий....pdf> (дата звернення: 12.07.2022).
3. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 18 листопада 2014 р. № 1601/11/10/14-14. *Шостий апеляційний адміністративний суд*. URL: <https://baas.gov.ua/ua/law-library/info-sheets/45-2014/168-informatsijnij-list-vid-18-11-2014-1601-11-10-14-14.html> (дата звернення: 17.07.2022).

4. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Урядовий портал*. 23.06 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення 18.07.2022).
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. (дата звернення: 20.07.2022)
6. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Всеукраїнське професійне юридичне видання Юридична Газета online*. 2020. 28 квітня. №8 (714). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 22.07.2022)
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 № 2257-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> (дата звернення: 22.07.2022)
8. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *Верховна Рада України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1644-18>. (дата звернення: 24.07.2022)
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06. 07. 2005 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36, № 37, ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2747-15>. (дата звернення: 27.07.2022)
10. Пільков К. М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. 2019. *Юрліга*. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559/>. (дата звернення: 02.08.2022)
11. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів. 2017. 25 с. (дата звернення: 05.08.2022)
12. Redmayne M. Standards of Proof in Civil Litigation. *The Modern Law Review*. 1999. Vol. 62(2), P. 167–195. URL: <http://www.jstor.org/stable/1097022>. (дата звернення: 10.08.2022)
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. No 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. No 37 (25 травня 2012 р.). Ст. 1370.
14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. No 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28 березня 2003 р.). Ст. 461. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 02.08.2022)
15. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII 06.11.1991. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1798-12>. (дата звернення: 15.08.2022)
16. Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування в цивільному процесуальному праві: постановка проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 136–139. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/37.pdf. (дата звернення: 13.08.2022)
17. Стоян А. В. Триступенева градація стандартів доказування в адміністративному процесі, 2021. *Форум Права*, 66(1), 25–36. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486520> (дата звернення: 03.09.2021)
18. Карапетов А.Г, Косарев А. С «Стандарты доказывания: аналитическое и эмпирическое исследование». Приложение к Ежемесячному журналу №6 (63) май 2019. С. 88 URL: <https://m-logos.ru/img/Article-about-standards.pdf>. (дата звернення: 04.08. 2022)
19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.07. 2022)

УДК 343.3/.7.5

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.28>

НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Тимофєєва Лілія Юрїївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

23 червня 2022 р. Європейська рада оголосила висновок щодо статусу кандидата для України. Реалізація Угоди про асоціацію та можливість збереження статусу кандидата ЄС вимагає змін у законодавстві України, зокрема в кримінальному. Як ніколи постає проблематика забезпечення порядку та моральності за допомогою кримінально-правових засобів. Окремі аспекти цієї проблематики розкрито в роботах учених та науковців. Водночас розвиток суспільних правовідносин, євроінтеграційні процеси та нові виклики, перед якими постала Україна, залишають її актуальною.

Євроінтеграційний напрям вимагає оптимізації. Мораль та моральність є фундаментом побудови держави. Зокрема, у цивілізованій країні мають виховуватись повага до тварин, належне до них ставлення та утримання, повага до померлих, до культурних цінностей, традицій. Слушними є зміни до КК України, зокрема внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу» від 15 липня 2021 року № 1684-IX. Закон спрямований на приведення законодавства України у відповідність до Директив Європейського Союзу, що регламентують гуманне ставлення до низки сільськогосподарських тварин, захист тварин, які використовують для експериментів та інших наукових цілей.

Зловживання, байдужість та ігнорування особливо цих правопорушень розбещує. Так само розбещує невизначеність норм, розмитість та оцінність, зокрема в частині виняткового цинізму та особливої зухвалості хуліганства, яким охоплюються майже всі, якщо не всі склади; оцінність порнографічних творів та творів, які пропагують культ насильства. Кримінальне законодавство має бути оптимізовано та сформульовано більш визначеними термінами.

Ключові слова: мораль та моральність, громадський порядок, жорстоке поводження з тваринами, євроінтеграція.

Timofeeva Liliia. Novels of criminal offenses against public order and morality in the context of European integration

On June 23, 2022, the European Council announced its opinion on the candidate status for Ukraine. The implementation of the Association Agreement and the possibility of maintaining the status of an EU candidate requires changes in Ukrainian legislation, including criminal legislation. But now this step has become closer. The problem of ensuring order and morality with the help of criminal legal means appears more than ever.

Certain aspects of this issue are revealed in the works of scientists and scholars. At the same time, the development of public legal relations, European integration processes and new challenges that Ukraine has faced keep it relevant.

The direction of European integration requires Ukraine to take significant steps aimed at optimizing legislation. Morality and morality are the foundation of building a state. In particular, in a civilized country, respect for animals, proper treatment and care for them, respect for the dead, cultural values, and traditions should be cultivated. The amendments to the Criminal Code of Ukraine, in particular those introduced by the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Implementation of the Provisions of Certain International Agreements and Directives of the European Union in the Field of Animal and Plant Protection" July 15, 2021 No. 1684-IX, are valid. The law is aimed at bringing the legislation

of Ukraine into compliance with the Directives of the European Union, which regulate the humane treatment of a number of farm animals, the protection of animals used for experiments and other scientific purposes.

The abuse, indifference and disregard of these offenses in particular is corrupting. Likewise, the vagueness of norms, blurring, and evaluability are corrupting, particularly in the part of exceptional cynicism and special audacity of hooliganism, which covers almost all, if not all, warehouses. Evaluation of pornographic works and works that promote the cult of violence. Criminal legislation should be optimized and formulated in more defined terms.

Key words: *morality and morality, public order, cruelty to animals, European integration.*

Україна як ніколи наблизилася до вступу в Європейський Союз. 23 червня 2022 р. Європейська рада оголосила висновок щодо статусу кандидата для України. Реалізація Угоди про асоціацію [15] та можливість збереження статусу кандидата ЄС вимагає змін у законодавстві України, зокрема в кримінальному. Але зараз цей крок став ближчим. Як ніколи постає проблематика забезпечення порядку та моральності за допомогою кримінально-правових засобів.

Окремі аспекти цієї проблематики розкрито в роботах учених та науковців. Зокрема, на дисертаційному рівні А. В. Ландіна досліджувала проблематику кримінально-правової охорони моральності в Україні (Київ, 2005) [11], Л. С. Кучанська досліджувала поняття та систему злочинів проти моральності в кримінальному праві України (Одеса, 2007) [9]. С. П. Репецький досліджував питання суспільної моральності як об'єкта кримінально-правової охорони (Київ, 2010) [13]. В. В. Кузнецов розглядав питання кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності (Київ, 2013) [10], Д. О. Калмиков та А. О. Данилевський – на монографічному рівні питання кримінальної та адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами (Луганськ, 2012) [8], О. О. Дудоров, Є. О. Письменський, А. О. Данилевський – питання кримінально-правового аспекту проблеми порушення правил утримання тварин [7]. Є. О. Письменський здійснив порівняльно-правову характеристику законодавства України та країн Балтії в контексті кримінальних правопорушень проти моральності [12]. Крім того, окремі аспекти цієї проблематики розкрито в роботах І. О. Бандурки, Б. М. Одаїник, О. Е. Радутного, В. О. Тулякова та ін.

Водночас розвиток суспільних правовідносин, євроінтеграційні процеси та нові виклики, перед якими постала Україна, залишають її актуальною.

Мета роботи – оптимізувати кримінальне законодавство в частині відповідності європейським нормативно-правовим актам.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу» від 15 липня 2021 року № 1684-IX [6] вносить суттєві зміни до законодавства України та враховує положення європейського законодавства. Закон спрямований на впровадження європейських гуманістичних цінностей та стандартів щодо тварин та приведення законодавства України у відповідність до Директив Європейського Союзу, що регламентують гуманне ставлення до низки сільськогосподарських тварин (Директива Ради 98/58/ЄС від 20 липня 1998 року стосовно захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб [2]); захист тварин, які використовують для експериментів та інших наукових цілей (Директива 2010/63/ЄС від 22 вересня 2010 року [1]); захист тварин під час перевезення (транспортування) (Директива 91/628/ЄС, узгоджена з Директивою 95/29/ЄС [3]).

Відповідно до п. 13 Директиви 2010/63/ЄС від 22 вересня 2010 року вибір методів і видів, які будуть використовувати, безпосередньо впливають як на кількість використовуваних тварин, так і на добробут тварин. Необхідно вибрати метод, що здатний забезпечити найбільш задовільні результати та який, імовірно, призведе до мінімального болю чи страждань. Вибрані методи мають використовувати мінімальну кількість тварин для забезпечення надійних результатів і вимагають використання видів з найнижчою здатністю відчувати біль, страждання [1]. Відповідно до п. 7 Директиви Ради 98/58/ЄС від 20 липня 1998 року стосовно захисту тварин, що утримують для сільськогосподарських

потреб, передбачено необхідність забезпечити свободу переміщення тварини, урахувавши її вид та відповідно до встановленого досвіду та наукового знання, не повинна бути заборонена у випадку, якщо це не тягне страждання або ушкодження. Якщо тварина постійно або регулярно прив'язується або обмежується її пересування, їй повинен бути надано простір, достатній для її фізіологічних та етологічних потреб відповідно до встановленого досвіду та наукового знання [2].

Закон вносить зміни до низки законів та підзаконних актів, зокрема Кримінального кодексу України (далі – КК України), Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), Кримінального процесуального кодексу (КПК України), законів України «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про тваринний світ», «Про Червону книгу України» та спрямований на встановлення заборони винищення бездомних тварин, жебрацтва із бездомними, свійськими та дикими тваринами. Крім того, заборонено бити, убивати, отруювати, топити, душити, використовувати електричний струм або калічити бездомних і домашніх тварин, дарувати як призи, нагороди чи премії, завдавати їм болю або страждання, дресирування тварин способом, який завдає шкоди здоров'ю та її загальному стану. Також заборонено утримувати в закладах непридатних для показу диких тварин, приватних будинках тварин, які становлять загрозу для людей, або видів тварин, занесених до Червоної книги, і до Списку II Бернської конвенції (Конвенції про охорону дикої флори та фауни), а також використання тварин для реклами в розважальних закладах.

Унесено суттєві зміни до статті 299 КК («Жорстоке поводження з тваринами»). Кримінальна відповідальність передбачена за жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини, нацькування тварин одна на одну, учинене з хуліганських чи корисливих мотивів, а також пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жор-

стокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Зміни, зокрема, пов'язані з розширенням об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Кваліфіковані склади пов'язані з учиненням таких дій у присутності малолітнього чи неповнолітнього, учинені з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, або насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, учинені з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами.

Частина 4 ст. 299 КК передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років із конфіскацією тварини, тобто цей склад є тяжким злочином. Якщо порівнювати, то кваліфікований склад катування, учиненого повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 КК) передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років. Тобто кваліфіковане «жорстоке поводження з людиною» також є тяжким злочином, а ч. 1 ст. 127 КК передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 2 до 5 років.

Такі зміни видаються цілком обґрунтованими та доцільними, адже тварина є живою істотою, яка все відчуває, але не може себе захистити.

Цікавою є пеналізація такого кримінально-правового заходу, як «конфіскація тварини», крім того, КУпАП передбачає адміністративне стягнення з такою самою назвою.

Тим самим законом унесено зміни до КУпАП, зокрема до статті 89 («Жорстоке поводження з тваринами»). Згідно з цією статтею жорстоким поводженням із тваринами є знущання над тваринами, зокрема безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, але не спричинило тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин.

Статтею 154 КУпАП розширено перелік правил утримання собак і котів. Зокрема, адміністративна відповідальність передбачена за утримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, утримання незареєстрованих собак, приведення їх у громадські місця, вигулювання собак без повідків та намордників (крім собак, породи яких не внесені до Переліку небезпечних порід собак) чи в невідведених для цього місцях, а також неприбирання власником тварини її екскрементів під час перебування тварини у громадському місці (крім вигулювання в спеціально відведених для цього місцях). КУпАП також доповнено статтею 265-5 «Особливості тимчасового вилучення тварини», відповідно до якої за наявності підстав вважати, що власником тварини вчинено порушення, за яке відповідно до КУпАП може бути накладено адміністративне стягнення у вигляді конфіскації тварини, уповноважена особа тимчасово вилучає тварину до набуття законної сили постановою в справі про адміністративне правопорушення.

Видаються слушними положення німецького законодавства щодо реєстрації собак, нагляду за умовами утримання тварини спеціальними службами, оплати відповідних внесків. Власник має розуміти, що утримання тварини накладає відповідальність.

У практиці почастишали випадки нападу великих собак, яких вигулюють без намордників на маленьких. Зокрема, 22 серпня 2022 року на дитячому майданчику велика собака відгризла голову маленькій. Усе це відбувалося на очах у дітей. Активісти знімали на камеру господаря, ставили йому питання, але він жодним чином не коментував подію.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» від 18 лютого 2021 року № 1256-IX [5] внесено низку змін до КК України у цьому напрямі. Зокрема, криміналізовано статтю 301-1 КК «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження», яка передбачає

кримінальну відповідальність за умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне її придбання, або умисне зберігання, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження. Кваліфіковані склади передбачають кримінальну відповідальність за ввезення в Україну дитячої порнографії з метою збуту чи розповсюдження або її зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, виготовлення, розповсюдження, збут дитячої порнографії або примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії. Частина аналогічних діянь щодо дитячої порнографії, які були передбачені ст. 301 КК, було декриміналізовано.

Також статтю 301-2 КК криміналізовано («Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи»), яка також передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. Кваліфіковані склади передбачають кримінальну відповідальність за відвідування видовищного заходу сексуального характеру з метою його перегляду, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому завідомо для відвідувача задіяно малолітню чи неповнолітню особу, утягнення неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, що проходить, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, або примушування неповнолітньої особи до участі в такому заході з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, вчинення вищезазначених дій стосовно малолітньої особи.

В умовах українсько-російської війни в пресі та соціальних мережах часто висвітлюють елементи насилля та жорстокості, що, безперечно, відповідає сучасним реаліям. Водночас відповідно до ст. 300 КК передбачено відповідальність за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Статтю змінювали тричі

(у 2009, 2016 та 2018 році). Останні зміни до цієї статті внесено законом № 2617-VIII від 22.11.2018 р. Водночас ці зміни не усунули невизначеність цієї норми.

Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Доповіді «Верховенство права», схваленій на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 р., зазначила, що одним із неодмінних елементів верховенства права є юридична визначеність (п. 41); юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними (п. 46). Конституційний Суд України (далі – КСУ) неодноразово наголошував на важливості вимоги визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (п. 5.4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005) [15]. Щодо необхідності додержання принципу юридичної визначеності також зазначається в рішеннях ЄСПЛ «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства № 1 (The Sunday Times v. the United Kingdom № 1) від 26 квітня 1979 р., «S.W. проти Сполученого Королівства» (S.W. v. the United Kingdom) від 22 листопада 1995 р., «Солдатенко проти України» (Soldatenko v. Ukraine) від 23 жовтня 2008 р. та ін.

Як зазначено в рішенні ЄСПЛ «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства № 1 (The Sunday Times v. the United Kingdom № 1) від 26 квітня 1979 р., «норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано достатньо чітко, що дає змогу громадянину регулювати свою поведінку» (п. 49). Відповідно до рішення ЄСПЛ «S.W. проти Сполученого Королівства» (S.W. v. the United Kingdom) від 22 листопада 1995 р. принцип правової визначеності в контексті кримінального права означає, що особа має знати за які дії або бездіяльність її може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за формулюванням відповідного припису закону, а за потреби – за допомогою його тлумачення судом (п. 35). На жаль, група

кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності не вирізняється визначеністю. Це уможливорює свавілля правоохоронних органів та судів, що не припустимо в демократичній державі.

Це не єдина норма цього розділу та всього КК, яка є оцінною та невизначеною. Також слід звернути увагу і на винятковий цинізм та особливу зухвалість хуліганства (ст. 296 КК), яким охоплюються майже всі, якщо не всі склади. Тобто по суті правозастосовник іде до аналогії закону. Але водночас вона дає можливість притягти за систематичні зловживання, які прямо не передбачені КК, але за своєю суттю є кримінальними. Судова практика намагалась усунути цю прогалину та конкретизувати ознаки хуліганства, але досі питання залишається відкритим. Наприклад, систематичні необґрунтовані зауваження сусідів, перевищення норм гучності, навмисне створення протягів. Усе це пов'язано з психологічним насиллям, посяганнями на «ментальність» та, безперечно, наносить людині непоправну шкоду.

З 2017 року, у зв'язку з популяризацією Стамбульської конвенції проблематика домашнього насильства активізувалась, але тільки щодо подружжя та людей, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. 20 червня 2022 р. Президент України підписав Закон «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» № 2319-IX [4].

Але жінки потерпають не тільки від чоловіків, а і від жінок. Чоловіки також потерпають від насильства жінок. Не тільки в подружжі, фактичних шлюбних відносинах або у відносинах. Такі дії також учиняють сторонні люди. Наприклад, сусіди, з якими доводиться жити.

«Сімейне насильство» до криміналізації домашнього насильства законом 6.12.2017 р. також кваліфікувалось як хуліганство за ч. 1 ст. 296 КК. Згідно зі ст. 477 КПК хуліганство без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 296 КК) [10, с. 789], якщо воно вчинене чоловіком (дружиною) потерпілого, було «злочином приватного обвинувачення», тобто кримінальне провадження щодо такого хуліганства не може бути порушене без спеціальної заяви потерпілого.

Водночас, таке насильство вчиняється з метою встановлення влади, що відповідає природі таких посягань. Ідеться не тільки про фізичне, а й про психологічне насильство, що тяжче довести, але наслідки можуть бути набагато серйознішими.

Правоохоронні органи не реагують на такі звернення або все зводиться до формальних відписок. Для цього навіть є спеціальний термін «побутове». Також такі дії поширені з боку родичів, наприклад свекрухи щодо невістки, тещі щодо зятя, з боку сестер та братів та ін. Люди «з'їдають» одне одного без мотивів, із заздрощів, просто тому що хтось не подобається. Під час війни це проявляється ще гостріше, ніж завжди. У мережі багато наголошують на єднанні українського народу проти агресора, але також треба говорити про процеси об'єднання навколо використання цієї ситуації на свою користь, зведення особистих рахунків та помсти. Правоохоронна система не справляється з викликами війни. Загальнокримінальні злочини вчиняються, але багато з них лишаються латентними. Злочинці добре знаються на пріоритетності справ у правоохоронних органах, кадрових питаннях та використовують ситуацію на свою користь.

Діалогові практики, перемовини поки що не витіснили концепцію агресії, концепцію «правий той, хто сильніший, той хто уникає відповідальності». Такий приклад розбещує та розв'язує руки.

Наразі жодна стаття КК не відображає специфіки таких відносин. І цю ненависть та жагу до зловживань та підкорення неможливо врегулювати законом, це можливо тільки вихованням культури спілкування людей, зокрема в родині, на роботі.

Євроінтеграційний напрям вимагає від України суттєвих кроків, спрямованих на оптимізацію законодавства, зокрема кримінального. Мораль та моральність є фундаментом побудови держави. Зокрема, у цивілізованій країні мають виховуватись повага до тварин, належне до них ставлення та утримання, повага до культурних цінностей, традицій. Зловживання, байдужість та ігнорування особливо цих правопорушень розбещує. Так само розбещує невизначеність норм, розмитість та оцінність, зокрема в частині виняткового цинізму та особливої зухвалості хуліганства, яким охоплюються майже всі, якщо не всі склади; оцінність порнографічних творів та творів, які пропагують культ насильства. Кримінальне законодавство має бути оптимізовано та сформульовано більш визначеними термінами.

Видається, що необхідно переглянути зміст статей, зокрема з розділу «Проти статевої свободи та недоторканості», які по суті лише дотично порушують ці відносини, а за своєю природою більше відповідають особливостям розділу «Проти громадського порядку та моральності».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ%3AL%3A2010%3A276%3A0033%3A0079%3Aen%3APDF>
2. Директива Ради 98/58/ЄС стосовно захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб від 20 липня 1998 року URL: <https://ciwf.in.ua/wp-content/uploads/2015/03/direktivu.pdf>
3. Директива 91/628/ЄС, узгоджена з Директивою 95/29/ЄС захист тварин під час перевезення (транспортування). URL: https://ciwf.in.ua/wp-content/uploads/2015/06/directiva_transport.pdf
4. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-IX#Text>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) від 18 лютого 2021 року № 1256-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та

рослинного світу : Закон України від 15 липня 2021 року № 1684-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-20#n42>

7. Дудоров О., Письменський Є., Данилевський А. Порушення правил утримання тварин: кримінально-правовий аспект проблеми. *Юридичний вісник України*. 2010. № 20 (776). С. 6–7.

8. Калмиков Д. О., Данилевський А. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: монографія; МВС України, Луган.держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 616 с.

9. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 20 с.

10. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. 904 с.

11. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 227 с.

12. Письменський Є.О. Кримінальні правопорушення проти моральності: порівняльно-правова характеристика законодавства України та країн Балтії. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Д. Галицького: Журнал. Серія Право*, 2021. Вип. 12 (24). С. 198–208. DOI:10.33098/2078-6670.2021.12.24.198-208

13. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України. Справа № 1-135/2018(5846/17) від 26 лютого 2019 р. № 1-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19>.

15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

УДК 005.591:642.5-057.874; 347.44. (447)
DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.29>

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПОСЛУГ З ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРЧУВАННЯ УЧНІВ

Федорченко Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри загальноюридичних дисциплін,
цивільного права та правового забезпечення туризму
Київського університету туризму, економіки і права,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем
взаємодії держави та громадянського суспільства
Київського регіонального центру НАПрН України

Федорченко Володимир Кирилович,

доктор педагогічних наук, професор,
ректор Київського університету туризму, економіки і права,
президент Асоціації навчальних закладів України
туристського і готельного профілю,
Заслужений працівник культури України

П'ятницька Ніла Олексіївна,

кандидат економічних наук, професор,
Київський університет туризму, економіки і права

Григоренко Олег Михайлович,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри дизайну
та інжинірингу
Державного торговельно-економічного університету

У статті на основі безпосереднього дослідження та вивчення нормативно-правових актів різного рівня проаналізовано правове забезпечення організації харчування учнів у закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО). Для досягнення мети застосовано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження. Доведено, що державне регулювання організації харчування в ЗЗСО має здійснюватися за такими напрямками, як визначення основних засад державної політики та механізму їх реалізації у сфері організації харчування учнів за місцем навчання; забезпечення управління у сфері організації харчування у ЗЗСО на всіх рівнях; упровадження прогресивних моделей управління процесом забезпечення харчування учнів у ЗЗСО; застосування інноваційних методів та форм організації обслуговування учнів; забезпечення якості та безпечності харчування учнів; побудова ефективних економічних відносин у сфері організації харчування у ЗЗСО. Установлено, що організацію харчування учнів регламентують багато законів та підзаконних актів, кожний із яких створює правове поле для вирішення певних питань, пов'язаних з організацією харчування учнів у закладах загальної середньої освіти, проте немає закону, який би комплексно і системно об'єднав найбільш важливі питання в одному акті. Таким міг би бути Закон України «Про харчування у закладах загальної середньої освіти». Також є потреба у розробці і окремих нормативно-правових актів, у яких можуть бути представлені методичні рекомендації щодо вирішення певних питань, пов'язаних з організацією харчування учнів у закладах загальної середньої освіти. Це насамперед стосується закупівлі послуг з організації харчування учнів закладів загальної середньої освіти та визначення чисельного та кваліфікаційного складу працівників

підприємства – організатора харчування учнів у закладах загальної середньої освіти. Ухвалення Закону України «Про харчування у закладах загальної середньої освіти» комплексно вирішить найважливіші питання організації харчування учнів закладів загальної середньої освіти та дозволить суттєво підвищити ефективність, безпечність та якість харчування учнів закладів освіти.

Ключові слова: закони України, нормативно-правові акти, тендер, послуги з організації харчування учнів, закупівля послуг з організації харчування учнів, чисельний та кваліфікаційний склад працівників підприємства, якість та безпека харчування; економічні відносини на підприємствах.

Fedorchenko Natalia, Fedorchenko Volodymyr, Piatnytska Nila, Hrihorenko Oleh. Improvement of the Regulatory and Legal Provision of the Provision of Services for the Organization of Food for Students

In the article, on the basis of direct research and study of regulatory legal acts of various levels, an analysis of the legal support for the organization of food for students in general secondary education institutions is carried out. To achieve the goal, general scientific and special research methods are applied. It has been proven that the state regulation of the organization of food in general secondary education institutions should be carried out in such directions as the definition of the main principles of state policy and the mechanism of their implementation in the field of organization of food for students at the place of study; ensuring management in the field of organization of food in general secondary education institutions at all levels; implementation of progressive models of management of the process of providing food for pupils in general secondary education institutions; application of innovative methods and forms of student service organization; ensuring the quality and safety of food for students; building effective economic relations in the field of organization of food in general secondary education institutions. It has been established that many laws and by-laws regulate the organization of student meals, each of which creates a legal field for solving certain issues related to the organization of student meals in general secondary education institutions, but there is no law that would comprehensively and systematically unite the most important issues in one act. This could be the Law of Ukraine "On Food in General Secondary Education Institutions". There is also a need for the development of separate legal acts in which methodological recommendations can be presented for solving certain issues related to the organization of meals for students in general secondary education institutions. This primarily refers to the purchase of catering services for students of general secondary education institutions and the determination of the number and qualifications of employees of the enterprise - the organizer of catering for students in general secondary education institutions. Adoption of the Law of Ukraine "On Food in General Secondary Education Institutions" will comprehensively solve the most important issues of organization of food for students in general secondary education institutions and will allow to significantly increase the efficiency, safety and quality of food for students in educational institutions.

Key words: laws of Ukraine, normative legal acts, tender, services for the organization of school meals, procurement of services for the organization of school meals, numerical and qualification composition of the company's employees, quality and safety of food; economic relations in enterprises.

Мета статті – оцінити наявні нормативно-правові акти, які регламентують надання послуг з організації харчування учнів у закладах загальної середньої освіти, виявити проблеми та визначити способи їх розв'язання.

Організацію харчування учнів закладів загальної середньої освіти регламентує низка законів та підзаконних актів, зокрема Конституція України [1], низка законів України [2–12], постанови Кабінету Міністрів України [13–16], інші нормативно-правові акти [17–20]. Аналіз

цих законодавчих актів дозволяє зробити висновок про те, що кожний із них створює правове поле для вирішення певних питань, пов'язаних із організацією харчування учнів у закладах загальної середньої освіти, що детально висвітлено в статті «Державне регулювання організації харчування в закладах загальної середньої освіти» [21]. Проте немає закону, який би комплексно і системно об'єднав найбільш важливі питання в одному акті. На нашу думку, таким документом міг би бути Закон України «Про харчування у закла-

дах загальної середньої освіти», у якому буде прописано як ключові положення, що мають місце в інших нормативно-правових актах, так і питання, які вперше набули нормативно-правового статусу, а саме: способи забезпечення харчування учнів, способи організації виробництва, методи та форми обслуговування учнів; учасники процесу надання послуг харчування у закладах загальної середньої освіти; фінансово-господарська діяльність підприємства-організатора харчу-

вання, формування штату працівників та їх соціальний захист; нові моделі забезпечення організації харчування у закладах загальної середньої освіти та деякі інші. Усі ці питання в проекті закону може бути висвітлено в 11 розділах (таблиця 1).

Особливої уваги заслуговують розділи II–IX, у яких сформульовано найбільш важливі принципи організації харчування учнів у закладах загальної середньої освіти.

Розділ II присвячено реалізації принципів державної політики щодо забезпечення

Таблиця 1

**Структура проекту Закону України
«Про харчування у закладах загальної середньої освіти»**

Назва розділу	Зміст статей
1. Загальні положення	1. Основні положення та їх визначення 2. Законодавство України про харчування в ЗЗСО
2. Державна політика щодо забезпечення харчування учнів у ЗЗСО	3. Основні засади державної політики у сфері організації харчування учнів у ЗЗСО 4. Реалізація державної політики щодо забезпечення фізіологічних потреб учнів у харчуванні 5. Забезпечення рівного доступу учнів до харчування у ЗЗСО 6. Фінансове забезпечення харчування учнів
3. Органи управління у сфері організації харчування учнів ЗЗСО	7. Склад органів управління у сфері організації харчування учнів 8. Повноваження Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України у сфері організації харчування учнів 9. Повноваження центральних органів виконавчої влади у сфері організації харчування учнів 10. Повноваження Верховної Ради АРК, Ради Міністрів АРК, органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій у сфері організації харчування учнів
4. Система управління організацією харчування у ЗЗСО	11. Управління організацією харчування у ЗЗСО 12. Засновники закладів освіти та підприємств ресторанного господарства, що надають послуги з організації харчування 13. Керівник закладу загальної середньої освіти 14. Керівник підприємства, що забезпечує харчування учнів 15. Органи громадського самоврядування 16. Установчі документи підприємств, що організують харчування у закладах освіти
5. Учасники процесу виробництва готової продукції та обслуговування учнів у ЗЗСО	17. Склад учасників процесу виробництва готової продукції та обслуговування учнів 18. Учні 19. Педагогічні працівники ЗЗСО 20. Працівники закладу ресторанного господарства 21. Працівники підприємства, що централізовано забезпечує харчування учнів у ЗЗСО
6. Способи забезпечення харчування учнів у ЗЗСО та організація виробництва готової продукції	22. Децентралізований спосіб забезпечення харчування учнів 23. Централізований спосіб забезпечення харчування учнів 24. Закупівля товарів та послуг з організації харчування учнів 25. Оформлення тендерної документації та проведення торгів 26. Способи організації виробництва в шкільних їдальнях
7. Процес надання послуг з організації харчування у ЗЗСО	27. Етапність надання послуг з організації харчування 28. Режим харчування учнів 29. Методи та форми обслуговування учнів у закладах ресторанного господарства

Продовження таблиці 1

8. Забезпечення якості та безпечності харчування учнів у ЗЗСО	30. Система забезпечення якості і безпечності харчування учнів
	31. Система управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)
	32. Стандарти та технічні умови, сертифікація підприємств (закладів) ресторанного господарства
	33. Плановий та позаплановий аудит
	34. Відповідальність за порушення законодавства у сфері організації харчування у ЗЗСО
9. Економічні відносини у підприємствах (закладах) з організації харчування учнів	35. Фінансування системи організації харчування учнів
	36. Визначення вартості харчування учнів
	37. Фінансово-господарська діяльність у сфері організації харчування у закладах освіти
	38. Штатні розписи підприємств (закладів) ресторанного господарства, що забезпечують харчування у ЗЗСО
	39. Оплата та режим праці і відпочинку працівників виробництва закладів ресторанного господарства
	40. Підвищення кваліфікації працівників закладів ресторанного господарства
	41. Майно підприємств (закладів) ресторанного господарства, що забезпечують харчування учнів
	42. Державно-приватне партнерство у сфері організації харчування учнів у закладах освіти.
10. Міжнародне співробітництво	43. Міжнародне співробітництво у сфері організації харчування учнів у ЗЗСО
11. Прикінцеві та перехідні положення	44. Прикінцеві положення
	45. Перехідні положення

фізіологічних потреб учнів у харчуванні, фінансового забезпечення та рівного доступу до харчування. всіх учнів, що може бути досягнуто завдяки встановленню науково обґрунтованих норм харчування, фінансового забезпечення харчування найбільш вразливих категорій учнів, створенню необхідних умов для харчування всіх категорій учнів.

Розділи III та IV присвячено визначенню повноважень органів управління різного рівня у сфері організації харчування учнів.

У розділі V вказується склад учасників процесу виробництва продукції та обслуговування учнів, їх місце в цьому процесі та функції, які вони виконують.

У розділі VI указано на доцільність застосування способів виробництва (з повними технологічним циклом, на напівфабрикатах та комбінований); способи забезпечення харчування учнів (централізований та децентралізований), рекомендації щодо їх застосування; вимоги до оформлення тендерної документації.

У розділі VII показано етапність надання послуг, режим харчування учнів; методи та форми обслуговування, які доцільно використовувати.

Розділ VIII містить найважливіші вимоги до забезпечення якості та безпеки харчування учнів.

Найбільшим є розділ IX, у якому детально вписано основні вимоги до формування економічних відносин у підприємствах (закладах) з організації харчування учнів.

Таким чином, у проєкті закону, у розробці якого автори брали активну участь, у результаті глибокого аналізу соціально-економічних проблем щодо організації харчування учнів було визначено і комплексно, системно сформульовано правові засади організації харчування учнів у закладах загальної середньої освіти.

У процесі дослідження встановлено, що поряд із вищеназаним Законом є потреба в розробці окремих нормативно-правових актів, у яких можуть бути представлені методичні рекомендації щодо вирішення певних питань, пов'язаних з організацією харчування учнів у закладах загальної середньої освіти. Насамперед це стосується закупівлі послуг з організації харчування учнів закладів повної загальної середньої освіти, що дозволить під час проведення тендеру в системі «Прозоро» вибрати найкращого виконавця, спромож-

ного забезпечити якісне раціональне харчування школярів.

Згідно із законодавством тендер (англ. пропозиція) – це конкурентна процедура закупівель для відбору учасників із найбільш вигідною пропозицією, це процедура, яка має на меті вибрати замовником постачальника або виконавця через конкурс за визначеними критеріями. На жаль, на практиці здебільшого використовують єдиний критерій «Найнижча ціна». Аналіз законодавчих та нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок, що більш глибокого дослідження потребує Закон України «Про публічні закупівлі» (зі змінами), згідно з яким при розробці тендерної документації в розділі V «Оцінка тендерної пропозиції» пункті 1.1 сказано, що «єдиним критерієм оцінки тендерних пропозицій є ціна без ПДВ» [8, 9]. Дійсну систему виявлення переможця конкурсних торгів за найнижчою ціною пропозиції постійно критикують ті, хто безпосередньо причетний до організації харчування школярів [22–25]. Особлива увага при цьому приділяється необхідності введення якісних (нецінових) показників для оцінки пропозиції послуг харчування за критерієм «Приведеної ціни».

Закупівля послуг з організації харчування школярів на конкурсній основі в системі «Прозоро» здійснюється починаючи з 2016 року. За шість останніх років накопичився певний досвід у розв'язанні цього надзвичайно важливого питання. Згідно із законами України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту» організація харчування за місцем навчання є важливим складником створення в закладах освіти здорового освітнього середовища, що позитивно впливає на весь освітній процес [3; 4]. У Законі України «Про публічні закупівлі» не унеможлиблюється використання і якісних показників під час визначення переможця в тендері, але на практиці при закупівлі послуг харчування учнів у закладах загальної середньої освіти їх не використовують [8; 9]. На нашу думку, це пов'язано з недосконалою методологією визначення «Приведеної ціни» на послугу з організації харчування учнів.

У більшості шкіл є спеціальні складські, виробничі та торгові приміщення для зберігання харчових продуктів, виготовлення

різних страв та їх реалізації і споживання. Для оцінки відповідності їх санітарно-гігієнічним вимогам та будівельним нормам використовують ДБН [22]. Останній документ використовують і при розробці тендерної документації для оцінки матеріально-технічної бази підприємства.

У тендерній документації, розробленій у 2019 році, робиться посилання на «Методичні рекомендації з організації харчування у загальноосвітніх навчальних закладах», затверджені Міністерством економіки України наказом № 265 від 01.08.2006 року, які втратили чинність у кінці 2015 року [19]. Покликання на цей документ роблять за питаннями, які протягом десяти років успішно використовувалися на практиці та довели наукову обґрунтованість та дієздатність у вирішенні важливих для організації харчування школярів питань. До них належить: 1) визначення чисельного та кваліфікаційного складу працівників підприємств-організаторів харчування; 2) забезпечення ідалень закладів освіти столовим посудом, приборами, кухонним інвентарем, спецодягом, мийними засобами та засобами дезінфекції.

З втратою чинності цього документа виникли певні труднощі у розв'язанні цих важливих питань на практиці. Заслужовує на увагу й те, що в тендерній документації немає покликань на чинний нормативно-правовий акт «Про затвердження типових штатних нормативів закладів загальної середньої освіти», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 06.12.2010 р. № 1205 (зі змінами) [18]. Необґрунтованість штатних нормативів у цьому документі не раз піддавали гострій критиці [22–25]. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що необхідно ліквідувати прогалину в законодавчому полі з вищезазначених питань.

При наданні інформації учасник згідно зі статтею 13 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 № 5492-VI (зі змінами) надає завірену копію сторінок паспорта вповноваженої (уповноважених) особи (осіб) на підписання документів пропозиції (а саме сторінки 1–6 та

місце проживання) або копію іншого документа, передбаченого статтею 13 цього Закону [10]. Згідно з вимогами Постанови Правління Національного банку України від 15.12.2004 р. № 639 учасник під час подання тендерної пропозиції надає також забезпечення тендерної пропозиції у формі електронної банківської гарантії (безвідкличної, безумовної банківської гарантії, виданої банком I-III рівня акредитації та оформленої відповідно до вимог вищеназваної постанови [16].

Розробка примірнього двотижневого меню весь цей час здійснювалася згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 22.11.2004 р. № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах» (додаток 7), яка втратила чинність із вересня 2021 року та на заміну якої була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 р. № 305 «Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку» [13; 14]. Практика впровадження положень останньої Постанови показала, що виникає багато питань та певні труднощі з її впровадження, тому було розроблено чотири-тижневе меню з 160-ма найменуваннями страв, дано додаткові роз'яснення щодо використання норм харчування. На нашу думку, це пов'язано, з одного боку, з недосконалістю наявної методики, а з іншого –

з намаганням полегшити розробку плану-меню на практиці.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, потребують вирішення такі важливі питання:

1) для оцінки пропозиції: розробка показника, за яким можна вибрати учасника-переможця тендеру з надання послуги харчування в закладах повної загальної середньої освіти не тільки за ціною, а і за якісними показниками;

2) для визначення чисельного та кваліфікаційного складу працівників підприємства (об'єднання шкільних їдалень): розробка методики визначення чисельного та кваліфікаційного складу працівників підприємства – організатора харчування учнів у закладах повної загальної середньої освіти;

3) ухвалення Закону України «Про харчування у закладах загальної середньої освіти», у якому стисло, комплексно і системно повинні бути представлені найважливіші питання, що обов'язково повинні бути вирішені при організації харчування учнів закладів загальної середньої освіти.

Удосконалення чинного законодавства про надання послуг з організації харчування учнів є важливим фактором формування єдиних науково обґрунтованих підходів до вирішення вищезазначених питань, що сприятиме підвищенню якості та безпечності харчування учнів у закладах повної загальної середньої освіти всіх рівнів та типів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
2. Про охорону дитинства : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
3. Про освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 #Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
4. Про повну загальну середню освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 31. Ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
5. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 16. Ст. 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
7. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)

8. Про публічні закупівлі : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
9. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, №45, ст.289. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
10. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 51, ст. 716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
11. Про доступ до публічної інформації : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
12. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
13. Про затвердження норм харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку : Постанова КМУ від 22 листопада 2004 року № 1591. *Офіційний вісник України*. 2004. 124 3/2021 Господарське право і процес № 47. С. 33. Ст. 3107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-n#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
14. Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку : Постанова КМУ від 24.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-n#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
15. Про затвердження Порядку надання послуг з харчування дітей у дошкільних, учнів у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, операції з надання яких звільняються від обкладення податком на додану вартість : Постанова КМУ від 2 лютого 2011 року № 116 (із змінами згідно з Постановами КМУ від 11 січня 2012 року № 1 та від 18 січня 2016 року № 16). *Офіційний вісник України*. 2011. № 12. С. 58. Ст. 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-2011-n#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
16. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах: Постанова Правління Національного банку України від 15.12.2004 № 639, зареєстровано у Міністерстві юстиції України 13.01.2005 р. № 41/10321 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0041-05#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
17. Порядок організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах : Наказ МОЗУ/МОНУ від 1 червня 2005 року № 242/329. *Офіційний вісник України*. 2005. № 24. С. 111. Ст. 1373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-05#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
18. Про затвердження Типових штатних нормативів закладів загальної середньої освіти : Наказ МОНУ від 6 грудня 2010 року № 1205. *Офіційний вісник України*. 2010. № 101. С. 180. Ст. 3647. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10#Text> (дата звернення 01.09.2022 р.)
19. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації харчування учнів у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ Міністерства економіки України від 1 серпня 2006 року № 265 (втратив чинність 16 жовтня 2015 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0265665-06> (дата звернення 01.09.2022 р.)
20. Про стан і проблеми нормативно-правового врегулювання харчування дітей та учнів у закладах освіти : Рішення Комітету з питань науки і освіти ВРУ від 27 лютого 2019 року, протокол № 10. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75284.htm (дата звернення 01.09.2022 р.)
21. Галина П'ятницька, Наталія Федорченко, Ніла П'ятницька, Олег Григоренко. Державне регулювання організації харчування в закладах загальної середньої освіти. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2021. № 3 (301). С. 115–125.
22. ДБН В.2.2.-3-97 Будинки і споруди. Будинки і споруди навчальних закладів. Київ : Державний комітет України у справах містобудування і архітектури, 1997 р. С. 22.

23. Аудиторський звіт за результатами планового аудиту ефективності за 2014-2017 роки: Департамент внутрішнього фінансового контролю та аудиту виконавчого органу Київської міської ради (КМДА). URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&g=Аудиторський+звіт+за+результатами+планового+аудиту+ефективності+за+2014-2017> (дата звернення 01.09.2022 р.)

24. Про стан організації харчування у загальноосвітніх навчальних закладах м. Києва на початок 2017–2018 навчального року : Інформаційна довідка. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&g=Інформаційна+довідка++Про+стан+організації+харчування+у+загальноосвітніх+навчальних+закладах+м.+Києва+за+2017-2018> (дата звернення 01.09.2022 р.)

25. Чи буде шкільний обід у чорнобильців? *Урядовий кур'єр* від 23.07.2021 р. №141. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/chi-bude-shkilnij-obid-u-chornobilciv/> (дата звернення 01.09.2022 р.)

МЕДІАЦІЯ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Хлистік Мирослава Андріївна,

старший викладач кафедри права
ПВНЗ «Академія рекреаційних технологій і права»,
аспірантка кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано досвід окремих європейських країн у сфері запровадження та практичного застосування процедури медіації, зокрема, Італії, Німеччини, Польщі, Словенії та інших, та зацентровано на трактуванні та дотриманні ними принципу добровільності при проведенні так званої обов'язкової медіації.

Зазначено, що принцип добровільності разом із конфіденційністю, рівністю, неупередженістю та нейтральністю є одним з основних принципів, на яких базується класична модель медіації, який відрізняє її від інших методів вирішення спорів, зокрема судового процесу.

Звернуто увагу, що одним із базових документів Європейського Союзу, який визначає та закріплює основні принципи та стандарти медіації, є Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року, якою, за умови дотримання права на доступ до суду, країни-члени не обмежуються у запровадженні в національне законодавство обов'язкової медіації із системою стимулів чи санкцій. Також зауважено, що з точки зору європейського законодавства, добровільна природа медіації полягає не у свободі сторін вирішувати, удаватися до неї чи ні, а у свободі керувати цим процесом, організовувати його та виходити з процесу медіації в будь-який момент.

Автор погоджується з думкою, що запровадження в Україні в сучасних умовах обов'язкової медіації перед поданням справи до суду може бути передчасним та має ризики негативно вплинути на розвиток медіації через несприйняття такого механізму, відсутність традицій урегулювання спорів, низьку поінформованість громадськості про переваги медіації, недостатню кількість професійних та досвідчених медіаторів, ототожнення обов'язкової медіації з бюрократичною формальністю. Ураховуючи досвід окремих європейських країн та зауважень науковців, запропоновано перед початком судового розгляду для певної категорії цивільних справ запровадити попередню ознайомчу зустріч із медіатором із метою визначити медіабельність спору та з'ясувати готовність сторін узяти участь у медіації. Крім того, на думку автора, позитивно вплинути на розвиток вітчизняної медіації може не вказівка в законі про обов'язковість медіації, а сукупність стимулів, інформаційна системна робота у сфері надання медіаційних послуг та позитивні практичні приклади медіаційних угод.

Ключові слова: медіація, обов'язкова медіація, принципи медіації, принцип добровільності, європейське законодавство у сфері медіації.

Khlystik Myroslava. Mediation: experience of European countries and prospects for Ukraine

In the article, the author analyzed the experience of individual European countries in the field of introduction and practical application of mediation, in particular, Italy, Germany, Poland, Slovenia and others, and mainly paid her attention to the interpretation and observance of the principle of voluntariness in conducting the so-called mandatory mediation.

It is noted that the principle of voluntariness, together with confidentiality, equality, impartiality and neutrality, is one of the main principles on which the classic model of mediation is based, which distinguishes it from other methods of dispute resolution, in particular, the court process.

It should be noted that one of the basic documents of the European Union, which defines and establishes the basic principles and standards of mediation, is Directive 2008/52/EC

of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, which, according to conditions of compliance with the right of access to court, member states are not limited in introducing into national legislation mandatory mediation with a system of incentives or sanctions. It is also noted that from the point of view of European legislation, the voluntary nature of mediation is not in the freedom of the parties to decide whether to resort to it or not, but in the freedom to manage this process, organize it and leave the mediation process at any time.

The author agrees with the opinion that the introduction of mandatory mediation in Ukraine in modern conditions before submitting a case to court may be premature and has the risk of a negative impact on the development of mediation due to the lack of acceptance of such a mechanism, the lack of traditions of dispute settlement, low public awareness of the benefits of mediation, insufficient number of professional and experienced mediators, identification of mandatory mediation with bureaucratic formality. Taking into account the experience of individual European countries and the comments of scientists, it is proposed to introduce a preliminary familiarization meeting with a mediator before the start of the trial for a certain category of civil cases in order to determine the mediability of the dispute and to clarify the readiness of the parties to participate in mediation. In addition, according to the author, the development of domestic mediation cannot be positively influenced by the indication in the law about the obligation of mediation, but by a set of incentives, information system work in the field of providing mediation services and positive practical examples of mediation agreements.

Key words: *mediation, mandatory mediation, principles of mediation, the principle of voluntariness, European legislation in the field of mediation.*

Попри те, що медіація в Україні існує вже більше двох десятиліть, своє законодавче закріплення вона отримала лише нещодавно, коли 16 листопада 2021 року ухвалили Закон України «Про медіацію» (далі – Закон про медіацію). Цей закон визначає базові питання, пов'язані з процедурою медіації, як-от принципи медіації, її правові засади та порядок проведення, статус медіатора, права та обов'язки сторін медіації та ін. [1].

Безумовно, ухвалення Закону про медіацію та внесення відповідних змін до низки законодавчих актів (Земельного кодексу України, Кодексу законів про працю України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України «Про нотаріат» та ін.) дає «зелене світло» для активного застосування медіації як альтернативної процедури при врегулюванні конфліктів у різних сферах правовідносин. Проте про ефективність та дієвість угод за результатами медіації ми зможемо вести мову щонайменше через кілька років за умови наявності відповідних статистичних даних та практичних напрацювань у цій сфері. Наразі цікавим є досвід країн, у яких випробувано основні форми примирення, вироблено та сформовано власну модель медіації та напрацьовано достатню базу позитивних кей-

сів, щоб зробити висновки щодо ступеня ефективності медіації як альтернативного способу вирішення спорів та подальших перспектив для неї в Україні.

Зважаючи на географічне розташування України та її прагнення інтегруватись у європейський правовий простір, вважаємо доречним проаналізувати досвід окремих європейських країн у сфері запровадження та практичного застосування процедури медіації, зокрема, зацентрувати увагу на трактуванні та дотриманні ними принципу добровільності під час проведення медіації.

Зауважимо: незважаючи на зростання популярності у світі позасудових методів вирішення конфліктів, насамперед медіації, та постійне вдосконалення таких процесів, усе ще залишається низка спірних моментів у цій сфері, які викликають дискусії і сьогодні. Так, неоднозначно сприймається спільною науковців та супроводжується сумнівами щодо доцільності запровадження у вітчизняне законодавство закріпленої в європейській практиці так званої обов'язкової медіації, участь у якій сторони спору повинні брати відповідно до закону або за рішенням суду і без урахування їхньої згоди.

Загальноновизнано, що стандарти медіації, розроблені в рамках європейських об'єднань – Ради Європи та Європейського Союзу, вважають найбільш розвиненими.

Нерідко європейські стандарти медіації беруть за основу й інші держави, які не входять у ці об'єднання.

Важливим документом Європейського Союзу (далі – ЄС), який визначає та закріплює базові принципи та стандарти медіації, є Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року (далі – Директива про медіацію). Передбачалося, що держави-члени зобов'язані до 21 травня 2011 р. ввести в дію закони, нормативні акти та адміністративні положення, необхідні для виконання положень цієї Директиви [2]. Нині всі члени ЄС, крім Данії, імплементували ці правила щодо медіації в національне законодавство (Данія ухвалила відповідне рішення, використавши таке право згідно з протоколом, доданим до Договорів ЄС). Незважаючи на те, що Директивою про медіацію передбачено застосування медіації до міжнародних спорів, більшість країн – членів ЄС, запровадивши відповідні механізми медіації в національне законодавство, застосували положення Директиви і до внутрішніх процесів медіації.

Першими державами – членами ЄС, які повідомили про впровадження Директиви про медіацію, були Естонія, Франція, Італія та Португалія [3]. Серед останніх країн, які імплементували правила ЄС щодо медіації у власну правову систему, стала Німеччина, яка передбачила застосування медіації у внутрішніх та трансграничних справах у федеральному законі «Про сприяння медіації та іншим процедурам позасудового врегулювання конфліктів» (Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der aussergerichtlichen Konfliktbeilegung) від 21 липня 2012 року. Цей законодавчий акт складається з декількох частин, зокрема: безпосередньо із закону про медіацію (Artikel 1. Mediationsgesetz (MediationsG)), змін до цивільно-процесуального кодексу (Artikel 2. Änderung der Zivilprozessordnung), змін до Закону про процедуру в сімейних справах і справах неспірної юрисдикції (Artikel 3. Änderung der Gesetzes über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit) та ін. [4].

Слід зауважити, що на час ухвалення Директиви про медіацію більшість держав – членів ЄС уже мали власну розвинену систему медіації, тому імплементация Директиви в їхнє національне законодавство майже нічого не змінила або ж зміни були незначні. У 9 державах-членах Директива про медіацію сприяла внесенню суттєвих змін та кодифікації законодавства у сфері медіації, а в 4 – систему медіації було запроваджено вперше [5]. Зокрема, уже мали затверджені власні правила медіації для вирішення певних категорій справ Ірландія та Данія – щодо трудових відносин, Фінляндія – для споживчих спорів, Швеція – щодо дорожньо-транспортних пригод, Франція та Ірландія – для сімейних конфліктів [6]. У Німеччині до ухвалення федерального закону про медіацію 2012 року позасудове вирішення спорів передбачалось у цивільно-процесуальному, сімейному законодавстві окремих федеральних земель. У Польщі після декількох років реалізації експериментальної програми медіації відповідні зміни у 1997 році було внесено до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів [7]. У липні 2005 року через внесення змін до Цивільного процесуального кодексу Польщі врегульовано правила проведення медіації в цивільних справах [8].

Попри існування у європейських країнах різних моделей медіації та підходів до її використання, завжди залишалося важливим дотримання основних загальноприйнятних принципів медіації: добровільності участі в процедурі, рівноправності сторін, неупередженості медіатора, конфіденційності та доступності процедури. Європейський кодекс етики медіаторів, затверджений у червні 2004 року, крім базових принципів (добровільність, конфіденційність, рівність, нейтральність), підкреслив і такі принципи, як компетентність медіатора і справедливість процесу медіації [9].

Одним з основних принципів, на яких базується класична модель медіації, який відрізняє її від інших методів вирішення спорів, зокрема судового процесу, є принцип добровільності.

Відповідно до законодавства України принцип добровільності означає, що *учасники медіації беруть у ній участь за власним добровільним волевиявленням.*

Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) через проведення медіації [1]. Тобто медіація може розпочатися лише за умови, якщо обидві сторони хочуть вирішити конфлікт саме таким способом і прагнуть без будь-якого примусу знайти компромісне рішення, яке б задовольняло інтереси кожної з них.

Європейське законодавство у сфері медіації пояснює питання дотримання принципу добровільності під час проведення медіації та існування так званої обов'язкової медіації так.

У Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року сказано, що «медіація в принципі не повинна бути обов'язковою», але водночас із метою сприяння медіації та доступу до неї «держави вільні в конкретних випадках запроваджувати спеціальні методи надання інформації щодо медіації як альтернативного порядку розв'язання сімейних спорів (наприклад, зробити зустріч із медіатором обов'язковою для сторін) і в такий спосіб забезпечувати сторонам можливість розглянути доречність і доцільність медіації у спірних питаннях» [10]. У Директиві про медіацію її визначено як «структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. Цей процес може бути ініційований самими сторонами або в результаті пропозиції чи розпорядження суду, або для виконання припису законодавства держави-члена. Добровільність медіації в Директиві про медіацію пояснюється можливістю сторін самостійно керувати процесом медіації, організувати його на власний розсуд та припинити в будь-який час. При цьому не обмежується національне законодавство, згідно з яким використання медіації є обов'язковим або підлягає стимулам чи санкціям за умови, що таке законодавство не заважає сторонам здійснювати їх право на доступ до судової системи» [2]. Остаточне трактування принципу добровільності підтвердив у своєму рішенні від 14.06.2017 року в справі № C75/16 Суд правосуддя ЄС, у якому зазначив, що

у національному законодавстві можуть міститися норми щодо обов'язковості медіації, за умови, що це не є перепорою для права на судовий захист. *Добровільна природа медіації при цьому полягає не в свободі сторін вирішувати, удаватися до неї чи ні, а у свободі керувати цим процесом, організувати його та виходити з процесу медіації [11].*

Нині в багатьох європейських країнах існує модель так званої обов'язкової медіації, або квазіпримусової медіації. Законодавством цих країн визначено участь сторін спору в медіації як обов'язкову передумову для звернення до суду, створено систему стимулювання та заохочення вирішення конфліктів у позасудовий спосіб, а також визначено санкції за відмову від участі у медіації.

Провідною країною з обов'язковою досудовою медіацією в цивільних і комерційних справах вважають Італію. У цій країні вироблено систему податкових стимулів та примусових заходів для сприяння більш активній участі сторін конфлікту в процесі медіації. Для розвантаження судів та зменшення значної кількості накопичених справ в Італії у 2010 році законодавчим указом 28/2010 запроваджено обов'язкову медіацію перед поданням позову. Проте вже у 2012 році Конституційний суд Італії норму про обов'язкову медіацію визнав неконституційною. У 2013 році законодавчо знову встановлено обов'язковість попередньої медіації для окремих цивільних і господарських справ, при цьому визначено, що сторони отримують допомогу від адвоката, угода про медіацію стає правовим документом, а перша зустріч із медіації вступного характеру є майже безкоштовною для сторін [12]. В Італії медіація є обов'язковою, зокрема, щодо земельних спорів, комунальних послуг, сімейних спорів, оренди майна [13]. Крім того, слід зауважити, що поряд із визначеними випадками обов'язкової медіації, яка має передувати судовому розгляду (медіація за законом), суддям надано право своїм наказом направляти сторони на медіацію (медіація за наказом судді).

Італія стимулює активніше використовувати альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіацію, через запровадження фінансових санкцій за відмову

від участі в медіації. Так, суддя наділений правом за відмову від попередньої медіації без поважних причин стягнути зі сторони додаткову суму, що дорівнює вартості судового збору. Суддя може не присудити повернення судових витрат стороні, яка виграла справу, і навіть стягнути з неї до державного казначейства суму, що дорівнює судовим зборам, якщо судові рішення в конкретній справі повністю збігається з офіційною пропозицією медіатора щодо врегулювання конфлікту, від якої ця сторона раніше відмовилася.

У Словенії у 2009 році ухвалено Закон про альтернативне вирішення спорів, згідно з яким суд пропонує медіацію у всіх випадках, для яких, на думку судді, це є необхідним та доречним. Справа може бути передана судом на медіацію як за проханням сторін, які висловили таке бажання, так і незалежно від їхньої волі після того, як вони відвідали інформаційне заняття про медіацію. За відмову від участі в медіації на сторони можуть бути накладені санкції, якщо надійде відповідне клопотання від іншої сторони та якщо суд визнає відмову від медіації необґрунтованою. Оскільки схеми медіації, пов'язаної із судами, у цивільних та комерційних справах, є недорогими, а сімейна медіація взагалі безкоштовна, сторони спорів досить активно беруть участь у медіаціях, які пропонує суд [12].

У Німеччині також за окремими групами справ попередня медіація за своєю суттю є обов'язковою. Зокрема, при поданні позовної заяви до суду в ній необхідно зазначити, чи передували цьому попередня медіація або інше позасудове врегулювання конфлікту, або ж указати причини, через які такі процедури є неприйнятними [4].

Слід зазначити, що законодавством України певний період часу було передбачено обов'язкове досудове врегулювання окремих категорій спорів. Так, у попередніх редакціях Господарського процесуального кодексу України існувала норма, згідно з якою спори, що виникали з договору перевезення, договору про надання послуг зв'язку та договору, заснованому на державному замовленні, могли бути передані на вирішення господарського суду лише після додержання сторонами встановленого для цієї кате-

горії спорів порядку їх досудового врегулювання, зокрема через звернення до порушника з письмовою претензією [14]. Відповідно до статті 135 Цивільного процесуального кодексу України в редакції до 01.09.2005 р. (нині втратив чинність), суддя відмовляв прийняти заяву в цивільній справі, якщо «заінтересованою особою, що звернулася до суду, не додержано встановленого законом для цієї категорії справ порядку попереднього позасудового вирішення справи» [15]. Наприклад, у визначених законом випадках працівник для вирішення трудового спору спочатку мав звернутися до комісії з трудових спорів, а також до профспілкового комітету підприємства, а вже після цього міг розраховувати на судовий розгляд його справи. Проте Конституційний Суд України у своєму рішенні від 9.07.2002 №15рп/2002 (у справі про досудове врегулювання спорів) зауважив, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке уможлиблює прийняття позовної заяви до розгляду та здійснення за нею правосуддя, порушує конституційне право особи на судовий захист та обмежує можливість його реалізації [16]. У 2016 році змінено редакцію статті 124 Конституції України та закріплено норму про те, що законом може бути визначено обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору, що, своєю чергою, може стати законною підставою для запровадження в Україні так званої обов'язкової медіації.

Нині думки щодо дотримання принципу добровільності в медіації, яка призначається відповідно до формальних вимог закону або за наказом суду, а не обирається учасниками конфлікту з власної волі, різняться. Частина науковців вважає, що за таких умов цей важливий принцип порушується, що, своєю чергою, не сприяє якісному проведенню медіації. Інші стверджують, що зміст принципу добровільності полягає в тому, що сторони самі керують процедурою вирішення спору, на власний розсуд організують його і можуть припинити медіацію в будь-який час.

Існує думка, що в сучасних умовах запровадження в Україні так званої обов'язкової медіації має певні ризики. Зауважується, що «обов'язкова медіація перед поданням справи до суду може бути

передчасною і може негативно вплинути на розвиток медіації через відсутність традицій урегулювання спорів, низький рівень громадської та професійної обізнаності про переваги медіації та через недостатню кількість кваліфікованих та досвідчених посередників» [12]. Тетяна Кисельова, яка провела дослідження про перешкоди розвитку медіації в Україні, здійснене в межах постдокторської програми імені Марії Кюрі впродовж 2016–2017 років на базі Туринського університету в Італії, дійшла висновків, що обов'язкову медіацію сторони часто розглядають як бюрократичну формальність та додатковий крок на шляху до суду, через що просто не відвідують навіть перші інформаційні засідання з медіації. Тому при обов'язковій медіації спорів спостерігається досить низький рівень досягнення домовленостей (наприклад, у тій же Італії більше 70% справ, які передають на медіацію в обов'язковому порядку, повертаються назад до суду). У своєму звіті, підготовленому за результатами проведеного дослідження, автор також наголошує, що «швидке введення в Україні обов'язкової медіації навіть щодо вузької категорії спорів, як, наприклад, спорів із розлучення, вимагає стабільного та професійного кадрового складу підготовлених та сертифікованих медіаторів. Окрім того, якщо буде введена обов'язкова медіація, принципи доступу до правосуддя вимагатимуть присутності медіаторів у всіх, навіть найбільш віддалених, судах. Нині надавати такі послуги однаково у всіх судах України неможливо» [17].

Ураховуючи досвід окремих європейських країн та зауваження науковців, вважаємо, що в Україні для певної категорії цивільних справ перед початком судового розгляду доцільно запровадити попередню ознайомчу зустріч сторін із медіатором, щоб з'ясувати, чи відомо сторонам

взагалі про процедуру вирішення спору шляхом медіації, чи хотіли б вони взяти участь у цьому процесі та чи готові вони до врегулювання конфлікту в позасудовий спосіб (варіант так званої передсудової чи присудової медіації). Після спілкування зі сторонами конфлікту медіатор може надати суду висновок, у якому за умови медіабельності спору та у разі згоди і готовності сторін до медіації вказати про доцільність проведення медіації. В іншому випадку, коли конфлікт неможливо вирішити в позасудовому порядку (немедіабельна справа або/та хоча б одна зі сторін не дає згоду на медіацію), поінформувати суд про недоцільність або/та неможливість проведення медіації в тому чи тому конкретному випадку, після чого суд може розпочати судові слухання справи. Подібна процедура заохочення сторін до позасудового врегулювання спору шляхом медіації існує в Англії та Уельсі для позовів із незначною сумою в сімейних, цивільних, комерційних, кримінальних справах. Зокрема, позивачі в таких справах до того, як вони продовжать процес подання позову до суду, перенаправляються для отримання послуг медіації, щоб установити, чи є медіація дійсно придатною для цієї справи [12]. Крім того, найкращим заохоченням для вирішення спорів у позасудовий спосіб, як убачається, є не вказівка у законі про обов'язкову медіацію, яку сторони можуть сприймати як необхідну початкову формальність перед судовим процесом, а сукупність стимулів, інформаційна системна робота у сфері надання медіаційних послуг та позитивні практичні приклади медіаційних угод, що внаслідок сприятиме отриманню належної оцінки та завоюванню медіацією високої репутації у сфері альтернативних способів врегулювання спорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про медіацію : Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n133> (дата звернення: 25.08.2022).
2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // Official Journal of the European Union, L 136, 24.5.2008, p. 3–8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> (дата звернення: 25.08.2022).
3. European Commission calls for saving time and money in cross-border legal disputes through mediation. *European Commission*: вебсайт. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_10_1060 (дата звернення: 26.08.2022).

4. Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der aussergerichtlichen Konfliktbeilegung vom 21 Juli 2012. Bundesgesetzblatt Teil I 2012 Nr. 35 vom 25.07.2012. URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&start=//*%255B@attr_id=%2527bgbl112s1577.pdf%2527%255D#__bgbl__%2F%2F%*5B%40attr_id%3D%27bgbl112s1577.pdf%27%5D__1662235626632 (дата звернення: 26.08.2022).

5. REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL AND THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE on the application of Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Brussels, 26.8.2016 COM (2016) 542 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0542&from=EN> (дата звернення: 10.09.2022).

6. European Commission calls for saving time and cross-border legal disputes through mediation. Brussels, 20 August 2010. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_10_1060 (дата звернення: 10.09.2022).

7. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553> (дата звернення: 10.09.2022).

8. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw. ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20051721438> (дата звернення: 10.09.2022).

9. Кравчик М. Б. Світовий досвід функціонування медіації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 119–123. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/30.pdf (дата звернення: 12.09.2022).

10. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації у сімейних справах від 21 січня 1998 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (дата звернення: 12.09.2022).

11. Могил Людмила. Урегулювання спорів: швидке розв'язання з найменшими витратами та добровільним виконанням. *Закон і Бізнес* : вебсайт. URL: <https://zib.com.ua/ua/143300.html> (дата звернення: 12.09.2022).

12. Комплексний аналіз поточного контексту, бар'єрів та можливостей для розвитку медіації з рекомендаціями щодо розвитку та впровадження медіації в Україні. 13 травня 2019р. USAID / UKRAINE. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/New-Justice_Comprehensive_Analyses_on_-Mediation_-for_Ukraine_Ales_Zalar_UKR.pdf (дата звернення: 12.09.2022).

13. Борис Олексій. Медіація: міжнародний досвід та українські реалії. *Юридична Газета online* : вебсайт. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/mediaciya-mizhnarodniy-dosvid-ta-ukrayinski-realiyi-.html> (дата звернення: 12.09.2022).

14. Господарський процесуальний кодекс України від 06 лист. 1991 р. (у редакції від 20.02.2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20020220#o73> (дата звернення: 12.09.2022).

15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 р. (втратив чинність 01.09.2005р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-06#o76> (дата звернення: 12.09.2022).

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09 липня 2002 р. у справі № 1-2/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02> (дата звернення: 12.09.2022).

17. Кисельова Тетяна. Інтеграція медіації в судову систему України. Програмний документ, підготовлений у рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integartion-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> (дата звернення: 12.09.2022).

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.31>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

Худавердієва Вікторія Анатоліївна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму
Державного біотехнологічного університету

У статті визначено головні правові аспекти євроінтеграційних процесів в Україні в контексті імплементації законодавства Європейського Союзу (ЄС) в галузі туризму, з'ясовано місце, роль і значення Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) в сучасному міжнародному туризмі, можливості цієї організації щодо розвитку політичного, економічного та культурного співробітництва держав. Визначено проблеми та перспективи розвитку вітчизняного туризму. Україна приділяє велику увагу співпраці з ЄС із питань визначення та впровадження світової туристичної політики, включення України до перспективних програм фінансової та технічної допомоги, а також інвестиційних проектів ЄС у галузі туризму. Розвиток співпраці з ЄС відбувається відповідно до програми виконання Угоди про партнерство та співпрацю між Україною та ЄС у 1994 році, стратегії інтеграції України до ЄС. Запропоновано рекомендації з удосконалення державної туристичної політики в контексті розвитку відносин України з ЄС.

З метою імплементації директив ЄС актуальним є вирішення питань лібералізації формальностей, пов'язаних із в'їздом іноземців в Україну; підвищення якості та вдосконалення туристичних послуг, розробка системи стандартизації та сертифікації туристичних підприємств в Україні, які могли б відповідати міжнародним стандартам та нормам ЄС; упровадження інвестиційної діяльності та надання технічної допомоги з боку держав ЄС; створення відповідної системи навчання, перекваліфікації, відбору персоналу та вдосконалення їх кваліфікації, зайнятого в туристичному секторі України, за допомогою навчання та стажування в країнах Європейського Союзу; популяризація позитивного туристичного іміджу України на європейському ринку. Основне завдання, що сприяє найшвидшій імплементації законодавства ЄС, – це допомога зі сторони ЄС щодо залучення інвестицій у розширення та вдосконалення туристичної та курортної інфраструктури України, проведення міжнародних семінарів та наукових конференцій за участю іноземних колег, вивчення досвіду організації туристичної діяльності в країнах ЄС, розробка ноу-хау в наданні туристичних послуг, вивчення стандартів та норм обслуговування туристів ЄС.

Ключові слова: євроінтеграційні процеси в Україні, Європейський Союз (ЄС), Всесвітня туристична організація (UNWTO), міжнародний туризм, імплементація законодавства ЄС, галузь туризму.

Khudaverdiyeva Viktoriya. Legal foundations of European integration processes in Ukraine in the context of the implementation of EU legislation in the field of tourism

The article defines the main legal aspects of European integration processes in Ukraine in the context of the implementation of European Union (EU) legislation in the field of tourism, the place, role and significance of the World Tourism Organization (UNWTO) in modern international tourism, the possibilities of this organization for the development of political, economic and cultural cooperation of states. The problems and prospects of the development of domestic tourism have been identified. Ukraine pays great attention to cooperation with the EU on defining and implementing global tourism policy, including Ukraine in perspective programs of financial and technical assistance, as well as EU investment projects in the field of tourism. The development of cooperation with the EU takes place in accordance with the implementation program of the Agreement on partnership and cooperation between Ukraine and the EU in 1994, the strategy of Ukraine's integration into the EU. Recommendations for improving the state tourism policy in the context of the development of relations between Ukraine and the EU are offered.

In order to implement the EU directives, it is urgent to solve the issues of liberalization of formalities related to the entry of foreigners into Ukraine; improving the quality and improvement of tourist services, developing a system of standardization and certification of tourist enterprises in Ukraine that could meet international standards and EU norms; implementation of investment activities and provision of technical assistance by EU countries; creation of an appropriate system of training, retraining, selection of personnel and improvement of their qualifications, employed in the tourism sector of Ukraine, through training and internships in the countries of the European Union; popularization of a positive tourist image of Ukraine on the European market. The main task that contributes to the fastest implementation of EU legislation is assistance from the EU in attracting investments in the expansion and improvement of the tourist and resort infrastructure of Ukraine, holding international seminars and scientific conferences with the participation of foreign colleagues, studying the experience of organizing tourist activities in EU countries, developing know-how – how to provide tourist services, studying EU tourist service standards and norms.

Key words: European integration processes in Ukraine, European Union (EU), World Tourism Organization (UNWTO), international tourism, implementation of EU legislation, tourism industry.

Україна, яка обрала вектор європейського розвитку, прагне стати країною – членом Європейського Союзу. Домовленості про підписання угоди про Асоціацію України та ЄС було досягнуто у 2008 році в Парижі. Тривалий час правовою основою відносин між Україною та Європейським Союзом була угода про партнерство та співпрацю 1994 року [1], яка набула чинності в 1998 році та діяла до 2008 року. Ця угода заклала основу для співпраці в широкому спектрі політичних, торговельних, економічних та гуманітарних питань. 28 листопада 1994 року Рада Європейського Союзу зайняла спільну позицію щодо України. Пріоритетними напрямками у відносинах з українською державою було названо розвиток тісних політичних відносин з Україною та виведення українсько-європейської взаємодії на новий рівень; «підтримка демократії» в Україні через консультування з питань розробки нового законодавства та практичної підтримки під час формування демократичних інститутів; підтримка ринкових реформ та надання допомоги в стабілізації української економічної системи [2].

У 1997 році Україну прийнято дійсним членом Всесвітньої туристичної організації (ВТО), а у вересні 1999 року на 13-й Генеральній Асамблеї ВТО в м. Сантьяго (Чилі) її обрано до керівного органу ВТО – Виконавчої ради. До Виконавчої ради увійшли Київський інститут (нині університет) туризму, економіки та права та готельний комплекс «Дніпро» (Київ). Вступ України до ВТО поклав на неї зобов'язання дотримуватися рішень Генеральної Асамблеї та

конференцій цієї міжнародної організації. Тому доцільно зробити невеликий екскурс в історію створення ВТО та ознайомитися з найважливішими документами. Питання ролі та значення туристичного обміну та співпраці в галузі туризму у світовій спільноті були на порядку денному Організації Об'єднаних Націй починаючи з 1946 р., Тобто майже з моменту створення цієї міжнародної організації. З 1946 р. до 1975 р., тобто до створення ВТО, головну роботу з питань формування та розвитку співпраці в галузі туризму здійснювала Економічна та соціальна рада (Economic and Social Council – ECOSOC).

У цей період відбулася важлива подія – Конференція ООН із міжнародного туризму та подорожей (Рим, Італія, 21 серпня – 5 вересня 1963 р.). Резолюція, прийнята Римською конференцією, була першим документом в історії світового туризму, який визначає, що туризм – один із головних і бажаних аспектів людської діяльності, який заслуговує на схвалення та заохочення всіх народів та урядів; туризм має велике соціальне, освітнє та культурне значення, він відіграє важливу роль у розвитку доброї волі, взаєморозуміння між країнами та збереженням світу. Римська конференція рекомендувала урядам запобігати в галузі туризму будь-яким заходам щодо наклепу або дискримінації, заснованим на релігійних, расових чи політичних міркуваннях. 1967 рік Генеральна Асамблея ООН проголосила роком міжнародного туризму. У 1969 році в столиці Болгарії проведено першу Міжурядову конференцію туризму, на якій прийнято резолюцію

щодо створення міжурядової організації, яка в 1973 році отримала назву Всесвітньої туристичної організації (ВТО). Датою створення ВТО вважають 2 січня 1975 р., коли офіційно набули чинності уставні норми та правила, затверджені більшістю країн-членів цієї організації. Процес формування ВТО як міжурядової організації виявився досить складним, попри те, що її створено на основі авторитетної організації – Міжнародного союзу офіційних туристичних організацій (МСОТО). Основним документом, створеним ВТО, можна вважати резолюцію 2529 (XXIV) «Створення міжурядової організації по туризму» Генеральної Асамблеї ООН, затверджену 5 грудня 1969 р. У цій резолюції особливо відзначається важливий вклад, який робить міжнародний туризм в економічний, соціальний, культурний прогрес людства та його прогрес у галузі освіти та збереження миру у всьому світі. ВТО об'єднує 139 фактичних та 6 асоційованих членів, а також понад 350 членів, які створили Бізнес раду ВТО у 1997 році. До складу Ради ВТО входило понад 100 навчальних закладів світу туристичного та готельного профілю [3].

Важливим кроком у визначенні ролі та місця туризму як важливого фактору народної дипломатії стала Всесвітня конференція по туризму, яка відбулася 27 вересня – 10 жовтня 1980 року в столиці Філіппін Манілі. У своєму заключному документі – Манільській Декларації зі світового туризму – широко розкриваються проблеми взаємозв'язку туризму та гуманітарної спадщини, підкреслюється важливість збереження історичних пам'яток та місць для розвитку туризму і водночас інтернаціоналізація туристичних відносин. Як рекомендацію на конференції прийнято мирне звернення: «урочисто закликає всі країни та уряди підтримати світ, призупинити процес озброєння та сприяти взаєморозумінню між народами». Наступна світова конвенція з туризму відбулася 21–27 вересня 1982 року в Акапулько (Мексика) [3]. На ній обговорювали дії щодо реалізації цілей, установлених Манільською декларацією про світовий туризм.

У 1985 році на VI сесії Генеральної Асамблеї ВТО ухвалено два важливі документи – Хартію туризму та Кодекс туриста. Вони також розкривають гуманіс-

тичні функції та роль туризму в забезпеченні мирного співіснування та прогресу людства. У квітні 1989 року в Гаазі (Нідерланди) відбулася Міжпарламентарна конференція туризму, на якій було затверджено Гаазьку декларацію про туризм, що стала інструментом міжнародного співробітництва та зближення між народами. Членство України в такій авторитетній світовій організації, як ВТО, дотримання Україною всіх нормативно-правових документів ВТО, здатність отримати практичний та теоретичний досвід у галузі туризму в розвинених туристичних державах має сприяти зростанню в країні як рівня внутрішнього туризму, так і формування позитивного міжнародного туристичного іміджу нашої держави. Однією з областей співпраці з Європейським Союзом у галузі туризму є проєкт Тасіс «Підтримка місцевого розвитку та туризму Карпатського регіону», реалізований із червня 1999 року на території Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей. З моменту, коли проєкт почав працювати, кількість туристів, які відвідали Карпатський регіон, зросла з 330 до 386 тисяч (на 17%); доходи від туризму з 24,2 зросли до 50,9 млн грн.

10–11 жовтня 2000 року Київський інститут туризму, економіки та права провів регіональний семінар бізнес-ради ВТО «Вплив Інтернету та електронної торгівлі на індустрію подорожей та туризму». Аналогічний форум ВТО, у якому взяв участь генеральний секретар ВТО Франческо Франчжиллі, відомі вчені, консультанти організації, практики в цій галузі з усього світу, відбувався в Україні вперше [4].

Спираючись на правові основи, туристичні організації України активізували свою діяльність у розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму, а саме: проведено роботу щодо формування в туристичній галузі управлінської вертикалі створення підрозділів із питань туризму в місцевих виконавчих органах; успішно розвивається співпраця у сфері туризму в рамках міжнародних організацій: Організації Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС), Центральноєвропейської ініціативи (ЦЄІ) та Ради туризму країн – членів СНД. У 1998 році за участю української делегації затверджено Тбіліську декларацію

країн – учасниць СНД для створення сприятливих умов для стабільного розвитку туризму; уведено державну статистичну звітність у галузі туризму; уведено ліцензування суб'єктів туристичної діяльності всіх форм власності; укладено близько 30 міжурядових та міжвідомчих угод щодо співпраці в галузі туризму із зарубіжними країнами; затверджено щорічне проведення міжнародних туристичних салонів; стала традиційною участь національних стендів України в престижних туристичних біржах та ярмарках (Лондон, Берлін, Варшава, Мілан, тощо); уведено в дію Програму забезпечення захисту та безпеки туристів та Положення про пошукову та рятувальну службу суб'єктів туристичної діяльності; у липні 2000 року, з метою об'єднання зусиль працівників туристичної діяльності та пов'язаних із ними секторів, захистити їх законні інтереси, сприяючи розвитку туристичних послуг та розвитку туризму в Україні, засновано організацію – Всеукраїнський союз працівників і організацій туристичної сфери (Укрсоюзтур).

За дорученням Кабінету Міністрів України Державним комітетом України з питань молодіжної політики, спорту та туризму проведено реформування та реструктуризацію галузі через створення на базі провідних туристичних підприємств, розташованих у сфері управління Держкомтуризму акціонерних компаній; розроблено та зареєстровано у Міністерстві юстиції України Правила обов'язкової сертифікації готельних послуг та розпочато сертифікацію підприємств, які надають ці послуги; сформовано мережу навчальних закладів різних рівнів для підготовки та підвищення кваліфікації туристичного персоналу.

Всесвітня туристична організація ухвалила низку декларацій у галузі міжнародного туризму, серед яких: Манільська декларація про туризм у світі (1980); Документ Акапулько (1982); Хартія з туризму та Кодекс поведінки туриста (Софія, 1985); Гаазька декларація з туризму (1989). До організацій ООН, що займаються питаннями розвитку міжнародного туризму епізодично, належать конференція ООН з туризму та подорожей, економічна та соціальна рада (ЕКОСОП) [5], Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Міжнародна орга-

нізація праці (МОП), Міжнародна асоціація транспортної авіації (IATA). Згідно з рішенням Генеральної асамблеї ВТО (2005 р.) затверджено абревіатуру Всесвітньої туристичної організації – UNWTO. Основними завданнями UNWTO є створення робочих місць, збільшення доходів та реконструкція інфраструктури, захист довкілля історико-культурної спадщини туристичних центрів, зміцнення миру та взаєморозуміння між народами світу [6].

Починаючи з 2007 року Європейська комісія розпочала переговори з Україною щодо нової базової угоди – «Про асоціацію України та Європейського Союзу». У 2008 році розпочалися переговори стосовно підготовки договору щодо поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі (DCFTA) в рамках угоди про асоціацію [7]. У травні 2009 року Україна разом із п'ятьма іншими колишніми Радянськими республіками взяла участь у новій ініціативі Європейського Союзу – «Східного партнерства», головна мета якого – «створення необхідних умов для прискорення політичної та економічної інтеграції між європейським Союзом та зацікавленими країнами-партнерами через сприйняття політичних та соціально-економічних реформ у країнах-учасниках «Східного партнерства». Основними пріоритетами реформ у країнах-партнерах та їх співпраці з ЄС є такі сфери: демократія, удосконалення системи управління та забезпечення стабільності; економічна інтеграція та конвергенція з економічною політикою ЄС, включно зі створенням зон вільної торгівлі; енергетична безпека; розвиток контактів між людьми (лібералізація візового режиму та зміцнення боротьби з незаконною міграцією) [8].

У 2014 році Україна та Європейський Союз підписали Угоду про асоціацію. Угода про асоціацію остаточно набула чинності у вересні 2017 року після її ратифікації всіма країнами ЄС. На кілька місяців раніше, у червні, почав діяти безвізовий режим між Україною та ЄС. Європейський Союз є важливим економічним партнером для України. 16 вересня 2014 року Угода про асоціацію була одночасно ратифікована Верховною Радою та Європейським парламентом. З 1 листопада 2014 року набуло чинності часткове застосування деяких частин договору асоціації. Стаття 4

Угоди про асоціацію, яка стосується створення вдосконаленої та всебічної зони вільної торгівлі, частково набула чинності 1 січня 2016 року.

Угода про асоціацію – це інноваційний документ та перша угода, заснована на політичній асоціації між ЄС та будь-якою з країн – членів Східного партнерства. Крім того, ця угода є безпрецедентною з точки зору її обсягу (низка сфер, які вона охоплює) та глибини (деталі зобов'язань та тимчасова рамка для їх виконання). Основні частини угоди присвячено ключовим реформам, економічному відновленню та зростанню, а також управлінню і секторальній співпраці в галузі енергетики, транспорту, охорони навколишнього середовища, промисловості, соціального розвитку та соціального захисту, рівності прав, захисту прав споживачів, освіти, молоді та культури. Угода також приділяє особливу увагу цінностям та принципам: демократії та верховенству права, повазі до прав людини та фундаментальних свобод, належному управлінню, ринковій економіці та збалансованому розвитку. Документ передбачає зміцнення співпраці в зовнішній політиці та політики безпеки, а також в енергетичному секторі. Він також містить положення про всебічну зону вільної торгівлі. Вони йдуть набагато далі, ніж класичні угоди про вільну торгівлю, оскільки вони передбачають як взаємне відкриття ринків, так і стимулювання конкурентоспроможності та інших кроків, необхідних для досягнення відповідності стандартам ЄС та торгівлі на ринках ЄС. Крім того, Угода відображає питання правосуддя, свободи та безпеки, а також положення про мобільність.

Розвиток туристичної співпраці України з країнами Європейського Союзу є головним та фундаментальним завданням держави та одним із основних напрямів діяльності департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. Основним економічним складником Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є Розділ V «Економічна та галузева співпраця». Ця частина Угоди містить положення про умови, модальність та часові рамки гармонізації законодавства України та законодавства ЄС, зобов'язання України щодо

реформування інституційної спроможності відповідних установ та принципи співробітництва між Україною, ЄС та його державами-членами в низці секторів економіки України та напрямів реалізації державної галузевої політики. У 28 розділах цього розділу Угоди передбачено відповідні заходи у різних секторах, зокрема й туризмі [9].

Відповідно до ст. 399 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом сторони співпрацюють у галузі туризму з метою зміцнити розвиток конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зростання та стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень. Основою для співробітництва у сфері туризму є стаття 401 Угоди, у якій передбачено, що співробітництво зосереджується на таких напрямках, як обмін інформацією, найкращими практиками, досвідом та передачі «ноу-хау», зокрема інноваційних технологій; установлення стратегічного партнерства між державними, приватними та суспільними інтересами з метою забезпечення сталого розвитку туризму; просування та розвитку туристичних продуктів та ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур; розроблення та реалізація ефективних політик та стратегій, зокрема відповідних правових, адміністративних та фінансових аспектів; навчання фахівців з туризму, а також нарощування потенціалу в галузі туризму з метою підвищення стандартів якості надання туристичних послуг розвитку та сприяння туризму на основі місцевих громад державами-членами. Водночас, стаття 446 глави 27 «Транскордонне та регіональне співробітництво», зокрема, передбачає, що сторони сприяють взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики за методами формування та реалізації регіональних політик з особливим упором на розвитку відсталіх територій та на територіальному співробітництві [1].

Стаття 417 Угоди про захист прав споживачів передбачає імплементацію положень Директиви 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 р. Про організовані туристичні подорожі, відпочинок із повним комплексом послуг та комплексні турне [1]. Правові аспекти виконання положень актів зако-

нодавства ЄС визначено статтею 288 Договору про функціонування Європейського Союзу. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає імплементацію низки нормативно-правових актів ЄС до українського законодавства окремими частинами. Зокрема, передбачається поетапне, до 2025 року, упровадження в законодавство України окремих положень актів законодавства ЄС директив, регламентів, рішень Ради ЄС. З метою імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 168-р схвалено Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, у якій визначено основні напрями її реалізації, засновані на вимогах законодавства ЄС щодо безпеки туристів, розвитку туристичної інфраструктури, людських ресурсів, маркетингової політики розвитку туризму та курортів України.

У грудні 2015 року Європейська комісія визнала, що Україна виконала всі основні умови для впровадження безвізового режиму. 18 грудня 2015 року Європейська комісія затвердила позитивний звіт щодо виконання плану дій щодо лібералізації візового режиму з Європейським Союзом. Уперше на офіційному рівні план дій щодо безвізового режиму узгоджено на саміті України – ЄС у листопаді 2010 року. Протягом декількох років цей план було доо-

працьовано та модифіковано, і знову про надання безвізового режиму почали говорити після підписання політичної частини Угоди про асоціацію в березні 2014 року [10]. Однак у ЄС наголосили, що декілька фундаментальних моментів, як-от скасування віз для громадян України при в'їзді до Європейського Союзу, не поширяться на тих, хто прибув із метою заробити. «Винятки у візовому режимі стосуватимуться короткотермінового перебування, і це не стосується осіб, які займаються оплачуваною діяльністю. Це вплине, наприклад, на туристичні візити, короткі стажування, навчання, ділові поїздки, участь у ярмарках та конференціях», – зазначив Європейський комісар із питань міграції, внутрішніх справ та громадянства Димитріс Аврамопулос [11].

Після кількох місяців обговорення представники Європейського парламенту та Європейської ради 28 лютого 2017 року дали фундаментальну згоду на скасування віз для українців, 6 квітня Європейський парламент підтримав введення візового режиму. 11 травня відповідний регламент затвердила Рада Європейського Союзу [12]. 17 травня в Страсбурзі під час робочого візиту Петра Порошенка до Європарламенту підписано документ про введення безвізового режиму для вступу українських громадян до Європи. Документ набув чинності на початку червня 2017 року [13].

Таблиця 1

В'їзд іноземців та осіб без громадянства в Україну і виїзд громадян України за кордон за даними Державної прикордонної служби і Національної туристичної організації України (осіб)

Рік	В'їзд іноземців та осіб без громадянства в Україну	Виїзд громадян України за кордон	Сальдо
2009	20 798 342	15 333 949	5 464 393
2010	21 203 327	17 180 034	4 023 293
2011	21 415 296	19 773 143	1 642 153
2012	23 012 823	21 432 836	1 579 987
2013	24 671 227	23 761 287	909 940
2014	12 711 507	22 437 671	-9 726 164
2015	12 428 286	23 141 646	-10 713 360
2016	13 333 096	24 668 233	-11 335 137
2017	14 229 642	26 437 413	-12 207 771
2018	14 342 290	27 976 681	-13 634 391
2019	13 709 562	29 345 897	-15 636 335
2020	3 382 097	11 251 406	-7 869 309

* Джерело: [15]

Уведення безвізового режиму забезпечує громадянам України право вільно рухатися територією 30 держав. Це 22 країни, що входять до Європейського Союзу та Шенгенської угоди, чотири країни Шенгенської угоди, які не входять до Європейського Союзу (Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн) та чотири країни Європейського Союзу, які не є частиною Шенгенської угоди (Кіпр, Румунія, Болгарія, Хорватія). Виняток становить Велика Британія та Ірландія. Безвізовий режим надасть громадянам України право перебувати в Європі строком 90 днів протягом 180-денного періоду. Документ не дає прав на проживання, працевлаштування чи навчання в ЄС.

Громадяни України відтоді здійснили 42,6 млн поїздок до країн ЄС. Найпопулярнішим напрямом була Польща, яка дозволила і тимчасове працевлаштування [14]. Процес зближення України та ЄС прискорився, зв'язки зміцнилися. І в економічній, і в політичній, і в правовій сферах відбулися зміни, які, на наш погляд, уже зробили процес незворотним. Він ще більше наблизився до переходу в процес набуття членства.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка набула чинності у 2017 році, запровадження безвізового режиму для громадян України стали демонстрацією нового формату відносин між нашою країною та ЄС, які ґрунтуються на спільних інтересах створити сприятливий клімат для розвитку міжнародного туризму. Глобальність процесів у розвитку сучасного туризму формує нові умови для діалогу різних культур і національних традицій у системі світових взаємин. Діалог культур, своєю чергою, ставить проблему пошуку загальнолюдських цінностей для плідної позитивної співпраці та взаєморозуміння. Орієнтація на загальнолюдські цінності – природна відповідь сучасного туризму на виклик часу. За даними Національної туристичної організації України кількість в'їздів міжнародних туристів до України у 2020 р. склала 3,3 млн осіб, а виїзд громадян України дорівнює 11,2 млн осіб, що в різниці становить 7,8 млн осіб усіх міжнародних туристичних подорожей. (табл. 1) [15].

Першочерговими завданнями України є активна робота з імплементації Директиви ЄС від 13.06.1990 № 90/314/ЄЕС про організовані туристичні подорожі, відпочинок із повним комплексом послуг та комплексні турне; унесення змін до Закону України «Про туризм» [16]; розробка технічного регламенту «Про організовані туристичні подорожі, відпочинок із повним комплексом послуг та комплексних турне» відповідно до Директиви Ради ЄС від 13.06.1990 № 90/314/ЄЕС; розробка національних стандартів до технічного регламенту «Про організовані туристичні подорожі, відпочинок із повним комплексом послуг та комплексних турне»; установа постійного діалогу з метою спільного представлення туристичних можливостей України, участі в освітніх програмах, організації робочих груп із туризму та інших заходів із державами – членами ЄС; укладення договорів щодо двосторонньої співпраці з питань розвитку сільського зеленого туризму між областями України та відповідними адміністративно-територіальними одиницями держав-членів ЄС, організація та проведення тренінгів для сільського населення, відповідних конференцій, засідань за круглим столом, семінарів із залучення експертів ЄС у держави – члени ЄС.

На території України за підтримки ЄС створюються системи туристичних інформаційних центрів у рамках програм технічної допомоги Twinning Projects. Загальна мета реалізації цього проекту – створити ефективну та дієву систему розповсюдження інформаційно-рекламних матеріалів через забезпечення функціонування мережі центрів туристичної інформації в регіонах України.

У лютому 2019 року Верховна Рада юридично закріпила в Конституції України курс щодо вступу до Європейського Союзу [17]. У преамбулі Конституції закріплено формулювання «європейської ідентичності українського народу та незворотності європейського та євроатлантичного курсу України», а в статті 102 повноваження глави держави було розширено: він став «гарантом реалізації державного стратегічного курсу для придбання повноцінного членства в Європейському Союзі і Організації Північноатлантичного договору». Україна офіційно

подала заявку на членство в ЄС 28 лютого 2022 року, на день раніше низка керівників європейських країн виступили на підтримку інтеграції з Україною. 1 березня 2022 р. Європейський парламент рекомендував надати Україні статус країни – кандидата для приєднання до ЄС. 17 червня 2022 року Європейська комісія підтримала резолюцію щодо надання Україні статусу кандидата для приєднання до ЄС. 23 червня Європейський парламент із більшістю голосів прийняв резолюцію на підтримку статусу кандидата в ЄС для України, а Рада Європейського Союзу присвоїла Україні статус кандидата для приєднання до Європейського Союзу [18].

Статус кандидата надає Україні низку переваг та можливостей, серед яких такі: консолідувати прагнення до європейського майбутнього на юридичному рівні, завершуючи трансформацію низки сфер за підтримки Європейської комісії; повноправна участь у програмах і ініціативах ЄС, до яких раніше не було доступу; підвищення привабливості для інвесторів; удосконалення бізнес-клімату; найшвидша модернізація України; доступ до фінансової допомоги для країн, які готуються до вступу до ЄС (гранти, інвестиції та технічна допомога). 29 червня 2022 року Україна підписала угоду з ЄС щодо «транспортного безвізу».

Україна має важливі об'єктивні туристичні передумови для входу до складу розвинутих країн світу. Маючи сприятливе геополітичне становище, вона віддавна є перехрестям транспортних та людських потоків із півночі на південь та із заходу на схід. Держава володіє значним туристичним та рекреаційним потенціалом: сприятливі кліматичні умови, рівнинний ландшафт, багатство флори та фауни, розвинена мережа транспортних сполучень, культурні та історичні пам'ятки, широка індустрія подорожей та туризму. Важливим кроком у створенні правових основ туристичної діяльності було ухвалення 15 вересня 1995 року Верховною Радою України Закону України «Про туризм», який окреслив стратегічну лінію та конкретні завдання розвитку туристичного сектору, став свідченням посилення уваги з боку законодавчої та виконавчої гілок влади в галузі туризму, її проблем та перспектив.

Цей закон визначає загальні юридичні, організаційні, освітні та соціально-економічні основи реалізації державної політики України в галузі туризму. Мета закону – створити юридичну основу для формування туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості, збільшення валютних прибутків, захист законних прав та інтересів туристів та суб'єктів туристичної діяльності, визначаючи їх обов'язки та відповідальність. Дія закону розповсюджується на підприємства, установи, організації незалежно від власності, на фізичних осіб, діяльність яких пов'язана з наданням туристичних послуг, а також на громадян, які їх отримують [16]. Держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки, створює сприятливі умови для туристичної діяльності.

Україна має важливі об'єктивні передумови для того, щоб увійти в туристичному відношенні до найбільш розвинених країн світу: вигідне геополітичне розташування, значний туристко-реабілітаційний потенціал. Стратегічна мета розвитку туризму в Україні – створити туристичний продукт, конкурентоспроможний на світовому ринку, здатний максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі інтегрований розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів, зберігаючи при цьому екологічний баланс та історико-культурну спадщину.

Україна приділяє велику увагу співпраці з Європейським Союзом із питань визначення та впровадження світової туристичної політики, включення України до перспективних програм фінансової та технічної допомоги, а також інвестиційних проектів ЄС у галузі туризму. Дійсно, за своїм туристично-рекреаційним потенціалом Україна має всі можливості стати одним із провідних європейських туристичних центрів. Розвиток співпраці з ЄС відбувається відповідно до програми виконання Угоди про партнерство та співпрацю між Україною та ЄС у 1994 році, стратегії інтеграції України до ЄС. Згідно зі статтею № 72 «Туризм» вищезгаданої угоди: «Сторони розширюють та розвивають

співпрацю між ними, котра вміщує: сприяння туризму; співпраця між офіційними туристичними організаціями; збільшення потоку інформації; передання «ноу-хау»; вивчення можливостей спільної діяльності; підготовка персоналу».

З метою імплементації директив ЄС актуальним є вирішення питань лібералізації формальностей, пов'язаних із в'їздом іноземців в Україну; підвищення якості та вдосконалення туристичних послуг, розробка системи стандартизації та сертифікації туристичних підприємств в Україні, які могли б відповідати міжнародним стандартам та нормам Європейського Союзу; упровадження інвестиційної діяльності та надання технічної допомоги з боку держав Європейського Союзу; створення відповідної системи навчання, перекваліфікації, відбору персоналу та вдосконалення їх кваліфікації, зайнятого в туристичному секторі України, через навчання та стажування у країнах Європейського Союзу; популяризація позитивного туристичного іміджу України на європейському ринку. Основне завдання, що сприяє найшвидшій імплементації законодавства ЄС, – це допомога зі сторони Європейського Союзу щодо залучення інвестицій у розширення та вдосконалення туристичної та курортної інфраструктури України, проведення

міжнародних семінарів та наукових конференцій за участю іноземних колег, вивчення досвіду організації туристичної діяльності в країнах Європейського Союзу, розробка ноу-хау в наданні туристичних послуг, вивчення стандартів та норм обслуговування туристів Європейського Союзу.

Необхідно встановити систему обміну досвідом на постійній основі з відповідними структурами ЄС, адаптувати внутрішнє законодавство в галузі туризму у відповідність до норм ЄС, організувати систему сертифікації в туристичній галузі, розробити механізм упровадження міжнародних стандартів туристичних послуг на українському ринку туристичних послуг. Імплементація законодавства ЄС відкриває великі можливості для використання організаційно-фінансових механізмів і підвищення економічної ефективності національної туристичної сфери. Спеціальний представник України при ЄС Держтурадміністрація подала заяву про включення України до перспективних програм співпраці в галузі туризму, зокрема фінансової та технічної допомоги, а також інвестиційних проєктів ЄС. Це якісно вплине на розвиток туристичної сфери України, сприятиме соціально-економічному та культурному розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Угоду ратифіковано Законом № 237/94-ВР (237/94-ВР) від 10.11.94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012t
2. Кондратюк Є. А. Концептуальні основи політики ЄС щодо України в 90-х роках. *Наукові записки. Електронний науковий журнал Державного університету*. 2016. № 3 (19). С. 20–31.
3. Капрусь О. В. Еволюція структури та діяльності Всесвітньої туристичної організації у контексті сучасних глобалізаційних процесів: монографія. *Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 233 с.
4. Тарасова І. Всесвітня туристична організація та її роль у міжнародному туристичному русі. *Дипломат. служба*. 2018. № 4. С. 60–64.
5. Хартія туризму : Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_640.
6. UNWTO. Call for Action for Tourism's COVID 19 Mitigation and Recovery, published 1 April 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a>
7. Баррозу: ЕС намерен завершить переговоры по СА и ЗСТ с Украиной, РБК Україна, 19.12.2011. URL: <https://daily.rbc.ua/rus/show/barrozu-es-nameren-zavershit-peregovory-posa-i-zst-s-ukrainoy-19122011122500>
8. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, 7 May 2009, Prague. URL: <https://reliefweb.int/report/armenia/joint-declaration-prague-eastern-partnership-summit>
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 № 168-р. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

10. Украина и ЕС оформили безвизовый режим. РБК, 17.05.2017. URL: <https://www.rbk.ua>
11. Перешли все границы. Получит ли Украина безвизовый режим с Европейским союзом. URL: <https://businessvisit.com.ua/vizy/bezvizovyj-rezhim-s-eu/>
12. Visas: Council adopts regulation on visa liberalisation for Ukrainian citizens – Consilium. URL: <https://www.consilium.europa.eu>.
13. Україна та ЄС оформили безвізовий режим. RBC, 17.05.2017. URL: <https://www.rbk.ua>
14. Урядовий портал 11 червня 2011 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/>
15. USAID. Туристичний барометр України 2020. URL: [https://www. ntoukraine.org/nsts_analytics_.html](https://www.ntoukraine.org/nsts_analytics_.html)
16. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
17. Західний курс: чому Верховна Рада змінила Конституцію. RBC. 7 лютого 2019 р. URL: <https://www.rbk.ua>
18. Ukraine has officially received the status of a candidate for EU membership. URL: <https://www.eurointegration.com.ua>.

УДК 343.983

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.32>

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ВІДЕОСПОСТЕРЕЖЕННЯ

Чашницька Тетяна Григорівна,

orcid.org/0000-0001-9092-508X

аспірант кафедри інформаційних технологій та кібербезпеки
Національна академія внутрішніх справ

У статті здійснено дослідження зарубіжного досвіду у сфері використання систем відеоспостереження, зокрема можливостям ідентифікації особи за матеріалами відеозапису. Актуальність теми зумовлена тим, що проблема дослідження зображень особи зафіксованих в матеріалах відеозапису, є однією з найбільш складних, що обумовлено впливом певних негативних факторів на якість зображення особи. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку. Зокрема, метод системного аналізу, а також системно-структурний, формально-логічний і статистичний надали можливість окреслити появу систем відеоспостереження, основні цілі їх використання правоохоронними органами країн світу та окремими громадянами, а також становлення та розвиток ідентифікації особи, зафіксованої в матеріалах відеозапису, розкрити сутність її завдань. Розглянуто історію відеоспостереження і те, як воно перетворилося в технологію, яка стала невід'ємною частиною нашого життя, як змінилося відеоспостереження за останні десятиліття. Відеоспостереження стало невід'ємною частиною життя суспільства. У зв'язку зі стрімким розвитком науки та передових технологій, відеозаписи та інші електронні носії, відіграють значну роль у процесі встановлення особи та під час здійснення розслідування правопорушень. Відеозапис має значні переваги, оскільки містить достовірну, повну та наглядну інформацію.

Системи відеоспостереження ефективні при різних умовах застосування. Для них характерна гнучкість і можливість розширювання інтелектуальних рішень.

Наукова новизна. Вивчено досвід інших країн. Висвітлено переваги використання матеріалів відеозапису з метою ідентифікації за ними особи з метою протидії злочинності. Виокремлено основні завдання та можливості ідентифікації особи, зафіксованою в матеріалах відеозапису з використанням новітніх інформаційних технологій, що зумовлено формуванням алгоритму нового інструментарію у протидії злочинності.

Ключові слова: системи відеоспостереження, ідентифікація особи, матеріали відеозапису, моделювання; спостереження, фіксація обстановки.

Chashnytska Tetiana. Analysis of foreign experience in the field of use of video surveillance system

The article examines foreign experience in the use of video surveillance systems, in particular, the possibilities of identifying a person based on video footage. The topicality of the topic is due to the fact that the problem of researching images of a person recorded in video materials is one of the most difficult, which is due to the influence of certain negative factors on the quality of the image of a person. To achieve the goal, general scientific and special methods, which are means of scientific research, were used. In particular, the method of system analysis, as well as system-structural, formal-logical and statistical, made it possible to outline the emergence of video surveillance systems, the main purposes of their use by law enforcement agencies of countries around the world and individual citizens, as well as the formation and development of the identification of a person recorded in video recording materials, to reveal the essence of its tasks. The history of video surveillance and how it turned into a technology that has become an integral part of our lives, how video surveillance has changed over the past decades, is considered. Video surveillance has become an integral part of society. In connection with the rapid

development of science and advanced technologies, video recordings and other electronic media play a significant role in the process of identifying an individual and during the investigation of crimes. Video recording has significant advantages, as it contains reliable, complete and visual information.

Video surveillance systems are effective under various conditions of use. They are characterized by flexibility and the ability to expand intelligent solutions.

Scientific novelty. The experience of other countries was studied. The advantages of using video recording materials for the purpose of identification of a person for the purpose of combating crime are highlighted. The main tasks and possibilities of identification of a person recorded in the materials of a video recording using the latest information technologies are highlighted, which is caused by the formation of an algorithm of a new toolkit in combating crime.

Key words: *video surveillance systems, person identification, video recording materials, modeling; observation, recording of the situation.*

Системи відеоспостереження створювалися для безпеки та на сьогодні перетворились в технологію, яка стала невід'ємною частиною життя суспільства. Технологія відеоспостереження існує вже досить довгий час. Одна з перших систем відеоспостереження використовувалася в 1942 році для спостереження за запуском ракети «Фау-2» у Німеччині. У США комерційне використання систем відеоспостереження почалося в 1947 році. А в 1957 році кілька компаній впровадили системи відеоспостереження в освітніх, медичних та промислових сферах.

Раніше для відеоспостереження і телевізійного мовлення використовувалася одна і та ж технологія, яка дозволяє отримувати тільки чорно-біле зображення з використанням стандартів NTSC. Кольорові відеокамери з'явилися в 1950-х роках. Чорно-білі відеокамери спостереження забезпечували більш високу роздільну здатність і низьку світлочутливість, в той час як кольорові дозволяли визначати супутні ознаки зовнішності людини, наприклад, за допомогою кольору одягу. Перші системи відеоспостереження використовувалися головним чином для перегляду в режимі реального часу, що було пов'язано з відсутністю надійних систем відеозапису. Поява у 1970 році відеоманітофонів (VCR) призвела до збільшення популярності систем відеоспостереження.

Основними завданнями використання систем відеоспостереження є:

- відстежування руху на вулицях;
- контроль дорожнього руху;
- боротьба із злочинністю та спостереження за правопорушеннями (правопорушниками).

Саме такі три базові задачі офіційно ставилися перед відеоспостереженням за громадянами в публічних місцях.

З 2018–2019 років в Україні теж активно впроваджують централізовані муніципальні програми вуличного відеоспостереження. Як правило, ці програми мають назву «Розумне місто», «Безпечне місто» або подібні. Приміром, в Одесі в 2018 році міський «Центр інтегрованої системи відеоспостереження та відеоаналітики» виявив на вулицях 2054 одиниць лише приватних камер відеонагляду. У самого Центру муніципальних камер налічувалося не менше. В Лондоні вже діє понад 600 тисяч відеокамер, а в Шанхаї і Пекіні їх кількість давно перевищила за 1 мільйон одиниць. На сучасному етапі у десятку найбільш обладнаних відеокамерами міст світу ввійшли переважно китайські мегаполіси:

- в Чунціні на кожну тисячу жителів приходить по 168 вуличних камер спостереження;
- в Шеньчжені – 159 камер;
- в Шанхаї – 114;
- в Лондоні – 68 відеокамер (5-е місце в рейтингу)
- в Атланті (США) – 16 камер (10-е місце в списку).

Ще в 2017 році журналіст ВВС Джон Садфорд влаштував тест вуличним камерам спостереження в китайському місті Гуйан. Він дозволив внести своє фото в об'єднану базу даних міського відеоспостереження, і камери відеонагляду легко знайшли його за 7 хвилин.

Одиним важливим аспектом систем вуличного спостереження є можливість використання функції розпізнавання облич. По суті йдеться вже не про збір ста-

тики, а про пряму ідентифікацію конкретної людини.

До важливих завдань використання систем відеоспостереження відносяться наступні:

- насамперед це профілактика дрібних правопорушень та превентивне виявлення загроз;
- гарантування фізичної безпеки людей та охорони певних приміщень;
- управління дорожнім рухом та контроль за пішохідними потоками;
- розпізнавання людей із клінічними симптомами хвороби (саме так – деякі моделі IP-відеокамер здатні навіть температуру тіла людини заміряти безконтактно);
- головна причина (основний аргумент прихильників функції розпізнавання облич) – розшук злочинців, які знаходяться у розшуку.

Спостерігається глобальне розширення систем відеоспостереження, кількість відеокамер збільшується по всьому світу. У Китаї не менше 200 мільйонів камер, за ним йде США та Німеччина з 50 мільйонами та 5,2 мільйона відповідно.

У Великобританії встановлено 5 мільйонів пристроїв, в Японії – така ж кількість, В'єтнам – 2,5 мільйона, Франція – 1,6 мільйона, Південна Корея – 1,02 мільйона, Нідерланди – 1 мільйон пристроїв.

Системи відеоспостереження – це комплекс обладнання та програмного забезпечення, призначений для спостереження за територією, діями, ситуацією. На сьогодні це найбільш затребувана система для охоронних та моніторингових цілей. Розвиток систем відеоспостереження відкриває нові можливості не тільки для фіксації правопорушень, а й для їх попередження. Під терміном відео (від лат. *video* – дивлюся, бачу), розуміють широкий спектр технологій запису, обробки, передачі, зберігання й відтворення візуального і аудіо-візуального матеріалу на моніторах [1].

У зв'язку зі стрімким розвитком науки та передових технологій, відеозаписи та інші електронні носії, відіграють значну роль у процесі встановлення особи та під час здійснення розслідування правопорушень. Відеозапис має значні переваги, оскільки містить достовірну, повну, наглядну та переконливу фіксацію особи, відповідних подій та дозволяє в подаль-

шому проводити діагностичні та ідентифікаційні дослідження.

Станом на сьогодні здійснення відеофіксації у громадських місцях за допомогою камер відеоспостережень, встановлених на будівлях, в аеропортах, таможнях, також громадянами за допомогою мобільних телефонів, відеореєстраторів дозволяє фіксувати людей (їх поведінку), загалом події. За допомогою матеріалів відеозапису можливо встановити особу, також підтвердити або спростувати причетність певної особи до вчиненого правопорушення.

Ознайомлення із зарубіжним досвідом, сприяє розширенню наших уявлень та надає можливість порівняти власні здобутки зі здобутками зарубіжних колег. Тому пропонуємо розглянути практику застосування відеоспостереження в інших країнах.

Найстаріша система відеоспостереження у Лондоні. В ході проведення операції «Ведана» (так називалося розслідування у справі Скрипалів) співробітниками Скотленд-Ярду вивчили, за офіційними даними, 11 тис. годин різних відеоматеріалів. І звичайно, вони повинні були пред'явити громадськості результати своєї праці. Цей епізод прекрасно ілюструє, яких масштабів може досягти система відеоспостереження.

Лондонську систему безпеки без перебільшення можна назвати однією з наймасштабніших у світі. У самому Лондоні встановлено близько 642 тис. камер відеоспостереження, 15 тис. з них – в метро. Виходить, що в середньому на 14 жителів і гостей міста припадає по одній камері, і кожна людина потрапляє в поле зору об'єктива камер приблизно 300 разів на добу. За допомогою цього комплексу поліції вдалося розкрити приблизно 95% злочинів в місті.

На прикладі Польщі (ЄС) розглянемо підхід до забезпечення відеоспостереження у місцях великого скупчення людей. У торговому комплексі Galeria Katowicka відкритому в 2013 р в центрі польського міста Катовіце, з огляду на велику площу, була створена систему відеоспостереження, що повністю охоплює територію (без сліпих зон, для запобігання різних протиправних дій, забезпечення безпеки відвідувачів і збереження майна торгових компаній і гостей), із фіксацією

та збереженням даних про відвідувачів. Для реалізації проекту вибрали IP-камери з інтегрованою відеоаналітикою. Однією з основних особливостей камер стала можливість записувати інформацію навіть при порушенні зв'язку камери з сервером.

Система в торговому центрі Galeria Katowicka стала найбільшим в Європі комплексом комерційного автоматичного підрахунку людей.

В Сполучених Штатах Америки також відеоспостереження знаходить широке застосування у громадських місцях. Слід зазначити, що воно активно використовується як державними органами, так і приватними особами. Застосування відеоспостереження розпочалося в цій країні у 1960 році з банківських установ. Уже у 1970 році його стали використовувати у лікарнях, крамницях. Поступове вдосконалення технологій відеоспостереження привело до постійного збільшення випадків його застосування, що сприяло досягненню позитивних результатів у роботі правоохоронних органів. Статистика свідчить про зменшення кількості правопорушень у місцях, де встановлене відеоспостереження.

Система відеоспостереження, яка застосовується у м. Вашингтон, являє собою сукупність з'єднаних між собою відеокамер, які встановлюються за рішенням органів місцевої влади для здійснення нагляду за вулицями, станціями метрополітену, школами та федеральними закладами. Нью-Йорк є ще одним американським містом, в якому встановлене відеоспостереження доводить результативність. Відеоспостереження активно застосовується правоохоронними органами Сполучених Штатів Америки.

Масштаби системи відеоспостереження в Нью-Йорку, незважаючи на кількість жителів (близько 9 млн), істотно поступаються Лондону. Найбільша кількість камер розташоване в місцях масового скупчення людей – в метро, на залізничних вокзалах, мостах і тунелях. А кілька років тому компанія Microsoft впровадила інноваційну систему – Domain Awareness System (DAS), яка, за заявою розробника, повинна зробити справжній переворот в діяльності правоохоронних органів і розвідки. В порівнянні зі звичайною системою відеоспостереження, яка транслює відеоза-

пис того, що відбувається на конкретній ділянці, DAS здатна видати поліцейським велика кількість службової інформації. Наприклад, якщо на підконтрольному ділянці з'явиться відомий поліції рецидивіст, система його розпізнає і виведе на екран монітора оператора всі дані про його кримінальне минуле.

Domain Awareness System може принести користь і підрозділам, які борються з тероризмом, адже з її допомогою можна легко відстежити будь-якого підозрілу людину, яка залишила в людному місці пакет, сумку або валізу. Система повністю відтворить на екрані монітора в ситуаційному центрі весь маршрут руху, і поліції не доведеться витрачати час на допити і пошук свідків.

Застосування відеоспостереження у Німеччині розпочалося в цій країні в м. Лейпциг з метою попередження правопорушень та забезпечення громадської безпеки. У 1995 році Управління поліції цього міста в якості чотирьохтижневого експеримент затвердило Концепцію боротьби з вуличною злочинністю. Одним із заходів боротьби з такими правопорушеннями у громадських місцях було визначено відеоспостереження.

Ще одним німецьким містом, в якому стали використовувати відеоспостереження, є Вестерланд. У 1996 році місто стало учасником пілотного проекту «Взаємодія поліції з громадськістю», одним із умов якого було попередження правопорушень та підтримання в місті громадського порядку. Тому для досягнення цієї мети на центральній площі міста було встановлено відеоспостереження. На відміну від камер, які були встановлені в Лейпцигу, відеокамери у Вестерланді не мали функції приближення та не записували відзнятий матеріал. За допомогою них здійснювалась лише оглядова зйомка, результати якої передавались на монітор, встановлений у поліцейській дільниці. Проте використання цього заходу призвело до зменшення кількості правопорушень, а тому було прийнято рішення про встановлення відеоспостереження в інших громадських місцях міста. Подібні пілотні проекти були реалізовані і в інших містах Німеччини, де вони доводили результативність та ефективність. У зв'язку з цим місцевими орга-

нами влади були прийняті рішення про постійне функціонування відеокамер у громадських місцях. На сьогодні у громадських місцях Німеччини застосовується майже 400000 відеокамер. Місця їх найбільшого розміщення – це вокзали, центральні вулиці міст, крамниці, банки, заправки [3].

Але на відміну від Сполучених Штатів Америки, а особливо м. Нью-Йорк, де відеокамери, які перебувають у віданні органів влади та приватних суб'єктів, з'єднані в єдину мережу, в Німеччині відсутня подібна практика застосування відеоспостереження. Проте слід зазначити, що приватні та публічні суб'єкти, які застосовують цей захід, постійно взаємодіють з поліцією. Ця взаємодія проявляється в тому, що поліції надається доступ до відзнятого приватними та іншими суб'єктами встановлення відеоспостереження матеріалу або суб'єкти встановлення відеоспостереження, у разі необхідності, самі направляють результати відеозйомки працівникам поліції. Для приватних суб'єктів така взаємодія є корисною, оскільки можливість швидкого залучення працівників поліції до реагування на події, які відбуваються, забезпечує підтримання громадського порядку і безпеки в зоні дії відеокамер. Приклад такої взаємодії можна простежити під час застосування відеоспостереження на вокзалах. Так, Служба безпеки Німецької залізниці використовує пристрої відеоспостереження, які мають технічні властивості для здійснення цілодобової відеозйомки із записом усіх подій. До відзнятого матеріалу має доступ не лише Служба безпеки, але й працівники поліції і прикордонної служби. На нашу думку, таке партнерство між поліцією та іншими суб'єктами встановлення відеоспостереження є корисним, оскільки працівники поліції мають змогу оперативно зреагувати на ситуації, які потребують їхнього негайного втручання, і попереджувати настання негативних наслідків правопорушень. Окрім цього, поліція, маючи доступ до відеоспостереження, яке проводиться іншими суб'єктами, не витрачає коштів на придбання обладнання для відеоспостереження. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що подібна взаємодія поліції з іншими суб'єктами може бути доречною для запровадження в нашій державі.

Цікавим є приклад використання відеоспостереження у Китаї, там проживає 1,4 млрд чоловік, з них 22 млн – в Пекіні. Це місто займає друге місце після Лондона за кількістю встановлених відеокамер на людину. Влада запевняє, що місто покритий відеоспостереженням на 100%.

Глобальна система відеоспостереження і розпізнавання осіб в Китаї, за задумами розробників, повинна фіксувати все, що робить кожен громадянин країни. Всі дії китайців постійно записуються відеокамерами з технологією розпізнавання осіб. Інформація з них надходить в різні бази даних, яких зараз кілька десятків. Спеціальне програмне забезпечення, створене на основі машинного навчання, легко впізнає кожну людину на відео, але і розпізнає марки і моделі автомобілів, бренди одягу, вік, стать та інші важливі характеристики об'єктів, що потрапили в кадр. Кожна людина в кадрі позначається своїм кольором, а поруч виводиться розшифровка колірної блоку. Таким чином, оператор відразу отримує максимум інформації про об'єкти в кадрі. Наприклад, компанія SenseTime активно взаємодіє з виробниками смартфонів. Так, її програми SenseTotem і SenseFace допомагають розпізнавати сцени потенційних злочинів і особи можливих правопорушників. З системою контролю також співпрацюють розробники месенджера WeChat і системи платежів Alipay. Далі спеціально розроблені алгоритми оцінюють кожен вчинок громадянина, нараховуючи бали за хороші вчинки і знімаючи – за погані. Таким чином, для кожного жителя країни формується персональний «соціальний бал». Система поки працює в експериментальному режимі.

Здійснення спостереження за певною місцевістю з метою захисту права користувача може сприяти попередженню настання негативних наслідків, а саме правопорушень у громадських місцях. Додатково матеріали відеоспостереження можуть бути використані в подальшому в якості доказу та виявлення обставин справи.

Якщо розглядати загальносвітову картину розвитку систем відеоспостереження, як індустрії, то основними драйверами зростання є загрози тероризму і кримінал, доступність бездротового інтернету

і потреби в отриманні аналітичних звітів про ті чи інші процеси, наприклад, про автомобільний трафік.

Оскільки відеоспостереження є важливим ресурсом для роботи правоохоронних органів, підвищення рівня кібербезпеки обладнання є основним трендом ринку відеоспостереження. Збільшення уваги до мережевої безпеки пов'язано з активним використанням IP-пристроїв в ботмережах для хакерських DDoS-атак. Кіберуразливість систем відеоспостереження не просто гаряча тема – вони стали однією з основних проблем в галузі. У багатьох випадках зловмисник шукає проломи в системі безпеки, щоб проникнути в корпоративну мережу, щоб вкрасти або маніпулювати даними.

В основі мережевих камер (IP) наступного покоління, лежать вдосконалені мікросхеми зі штучним інтелектом (ШІ), які дозволяють збирати ключову інформацію про різні ситуації: сканування покупців в супермаркеті, спостереження за міськими вулицями або віддалений нагляд за літніми родичами. Завдяки передовій чиповій технології, складні аналітичні операції стають доступнішими для спектра камер відеоспостереження. За даними IHS Markit, в 2018 році ринок обладнання для відеоспостереження виріс до \$ 18,5 млрд і прогнозується подальше його зростання. Останні дослідження вказують на те, що повсюдне відеоспостереження, новітні обчислення та штучний інтелект – це перспективні технології.

Швидка обробка для миттєвого реагування на рівні міста. Міське відеоспостереження та розумні міста залежать від рівня технологій камер та інтелекту, які дозволяють стежити за населенням і транспортними засобами, виявляти злочинців, відзначати дивну поведінку і розпізнавати потенційно небезпечні ситуації (підозрілі особи, великі скупчення людей або порушення ПДР).

Під час використання систем відеоспостереження можуть використовуватися наступні технології:

– відеоаналітика – це програмний алгоритм, який дозволяє швидко і якісно обробляти відеодані і звільнити оператора від рутинної роботи стеження за безліччю камер по виявленню порушень.

– відеоаналітика розвивається за двома основними технологіями – це трекінг і ідентифікація. На базі правил, закладених в алгоритм відеоаналізу, будується весь функціонал системи, який вкрай необхідний для побудови сучасних систем відеоспостереження.

– трекінг – це коли алгоритм обробки шукає в кадрі рух, визначає і класифікує об'єкт, що рухається, описує його характеристики (розмір, колір, швидкість). Варіацій трекінгу (відеодетектора) може бути досить багато.

– ситуаційні детектори – це перетин спостережуваним об'єктом уявної лінії в кадрі, після чого система видає сигнал тривоги: перетин об'єктом прямої лінії в заданому напрямку; рух в зоні; вихід об'єкта із зони;зупинка об'єкта в зоні;залишений в зоні предмет.

– сервісні детектори – це функціонал, який міститься у відеокамері, наприклад: детектор закриття об'єктиву; детектор засвічення; детектор зсуву камери;детектор зміни фону;детектор расфокусування. Також до трекінгу відносять інтелектуальний пошук в архівах. Це пошук, який допомагає оператору швидко знаходити потрібний матеріал за фактом спрацювання детектора, коли точний час події не відомо. Відеодетектори не заміняють операторів, а сигналізують на факт можливого порушення. Задавши певні характеристики камерам, оператор буде отримувати факти того, що відбувається.

Повністю автоматизувати процес ідентифікації порушення не можливо. Система може не розпізнавати проблему. Це необхідно враховувати при проектуванні систем відеоспостереження з алгоритмами відеоаналізу.

Ідентифікація – це розпізнавання образу (що перед нами, в якому вигляді) по відеозображення, поділ за класами або конкретним шаблонами і порівняння із заздалегідь підготовленою базою еталонних зображень. Найпопулярнішими з них є – розпізнавання осіб і розпізнавання автомобільних номерів. Розпізнавання автомобільних номерів, найпопулярніша і запитувана функція у сучасних систем відеоспостереження. При правильно побудованій і налагодженій системі можна домогтися розпізнавання з ймовірністю до 95%.

Розпізнавання облич – це більш складне завдання, так як тут немає стандартів, як в розпізнаванні автомобільних номерних знаків, до яких можна «прив'язати» систему. Варіативність осіб людей величезна. Вимоги до проектування і побудови таких систем неймовірно високі. Найпоширеніша помилка, наприклад, при побудові контролю доступу, що камеру можна поставити, де-небудь на вході, і вона буде визначати серед вхідних людей своїх і сторонніх. Але навіть при цих складнощах, побудова систем відеоспостереження з розпізнаванням облич може мати свої рішення. Можливості та розширення місць застосування систем відеоспостереження з функціоналом відеоаналітики і відеоаналізу постійно зростає і розвивається. Крім систем безпеки, відеоаналіз швидко набирає популярності і в інших напрямках: детектор підрахунку об'єктів спостереження; детектор розподілу людей з побудови теплових зон; детектор визначення скупчення людей. Наявність цих модулів дозволяє розширити можливості системи відеоспостереження з виявлення ймовірних інцидентів і до мінімуму знизити кількість помилкових моментів, здійснення «детекції» руху в заданій зоні, виявлення залишених речей, виявлення взятих речей, фіксація залишеного транспортного засобу, детекція «незрозумілих рухів».

У Києві відбувся запуск системи відеоспостереження з технологією розпізнавання облич, також використовується система відеоспостереження «Беспечне

місто». Слід зазначити, що у багатьох містах України використовуються системи відоспостереження.

Таким чином, перспективні завдання криміналістичної науки органічно пов'язані з практичною криміналістичною діяльністю та зумовлені потребами правоохоронних органів протидіяти сучасній злочинності. Реалізація завдань криміналістики на сучасному етапі передбачає подальше використання матеріалів відеозапису, зокрема систем відеоспостереження. Спостерігається тенденція до збільшення кількості відеокамер. За прогнозом аналітиків міжнародних компаній до 2025-го року у містах буде встановлено понад 350 мільйонів IP-відеокамер із чіпами Штучного Інтелекту.

Розроблення перспективних напрямів криміналістики сприятиме оптимізації розслідування кримінальних правопорушень, зменшенню помилок правосуддя, покращить криміногенну ситуацію у державі.

Відеоспостереження стало вже невід'ємною частиною життя суспільства і роботи установ на всіх рівнях, починаючи від контролю транспортної мережі, лікарень, музеїв і закінчуючи широкомасштабним забезпеченням безпеки. Системи відеоспостереження ефективні при різних умовах застосування. Для них характерна гнучкість і можливість розширювання інтелектуальних рішень. Інтелектуальні камери безпеки допомагають виявити проблеми миттєво, дозволяючи персоналу служб безпеки звернути увагу на завдання щодо вжиття негайних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Відео (матеріал з вікіпедії). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Відео> (дата звернення: 07.09.2022);
2. Історія відеоспостереження. URL: <https://worldvision.com.ua/articles/istoriya-videonablyudeniya> (дата звернення: 07.09.2022).
3. Криміналістика: Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. ; Київ : Юрінком Інтер, 2011. 352 с.
4. Криміналістика: учебник / за ред. Н.П. Яблокова. 2-е изд. Москва: Юристь, 2002. 467 с.
5. Videoueberwachung im oeffentlichen Raum. URL: <http://users.minet.unijena.de/~nez/IuG5/09.Video%B3berwachung%20im%20%F7ffentlichem%20Raum.Wender.pdf> (дата звернення: 07.09.2022).
6. Public Video Surveillance: Is It An Effective Crime Prevention Tool? URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/public-video-surveillance-it-effective-crime-prevention-tool> (дата звернення: 07.09.2022).
7. Glatzner Florian Die staatliche Videoüberwachung des öffentlichenRaumes als Instrument der Kriminalitätsbekämpfung: Magisterarbeit / Florian Glatzner. Münster, 2006. 122 p. URL: <https://>

digitalcourage.de/sites/default/files/pictures/datenschutz/florian-glatzner-videoueberwachung.pdf (дата звернення: 07.09.2022).

8. CCTV Cameras and Big Ben London Landmark URL: <https://www.caughtoncamera.net/news/how-many-cctv-cameras-in-london/cctv-cameras-and-big-ben-london-landmark/> (дата звернення: 07.09.2022).

9. Хахановський В. Г. Теорія і практика криміналістичної інформатики : автореф. дис. ... доктора юридичних наук : 12.00.09 . Київ, 2011. 28 с.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.33>

ПРАВО ЄС ТА ЙОГО ПРИНЦИПИ В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТРИБУНАЛУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ПЕРЕД ВСТУПОМ У ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Юхимюк Ольга Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії,
держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вивчення польського досвіду відповідних державно-правових трансформацій важливе з позиції євроінтеграційного поступу України. Зокрема, діяльність Конституційного Трибуналу Польщі, задіяного в євроінтеграційному процесі.

Такий досвід суду конституційної юрисдикції Польщі може бути корисним при підготовці України до безпосереднього членства в ЄС. Особливо це доцільно з урахуванням такої вимоги ЄС до України, як реформування процедури добору суддів Конституційного Суду України та подальшого функціонування цієї інституції.

Таким чином, Конституційний Трибунал Республіки Польща після ухвалення в 1997 році Конституції РП та закону про Конституційний Трибунал на їх основі долучився до євроінтеграційного процесу, започаткованого договором про асоціацію 1991 року. У перші роки рішення, у яких згадувалося право ЄС, його окремі принципи, а також указувалося на необхідність їх урахування в процесі правотворчості та правотлумачення, були нечисленними. Проте тоді, коли переговорний процес між Республікою Польща та ЄС про членство вийшов на фінішну пряму, активність застосування КТ права ЄС та його принципів зростає. Загалом, рішення КТ у 1997–2004 рр. з точки зору застосування права ЄС та його принципів можна поділити на три групи: рішення, ухвалені з урахуванням права ЄС та його принципів; рішення, у яких згадуються про право ЄС; рішення, у яких не містилося вказівок на право ЄС. Практика КТ після 1 травня 2004 року в частині застосування права ЄС та його принципів, звісно ж, стала більш активною, інколи навіть контраверсійною, що може стати предметом подальших наукових досліджень. Нині Конституційний Суд України у своїх рішеннях покликається на норми Конституції України про європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також на право ЄС та його принципи. Це дозволяє аналогічно до Конституційного Трибуналу Польщі, припустити, що з наближенням України до членства в ЄС інтенсивність застосування на право ЄС та його принципів збільшуватиметься і стосуватиметься все більшого кола правовідносин.

Ключові слова: євроінтеграція, Конституційний Трибунал, Конституційний Суд, право ЄС, принципи права.

Yukhymyuk Olha. EU law and its principles in decisions of the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland before joining the EU: experience for Ukraine

The study of the Polish experience of relevant state-legal transformations is important from the standpoint of Ukraine's European integration progress. The activity of the Constitutional Tribunal of Poland, which was involved in the European integration process, is an important aspect.

Such experience of the court of constitutional jurisdiction of Poland can be useful in preparing Ukraine for direct membership in the EU. This is especially appropriate given the EU's demand for Ukraine, such as reforming the procedure for selecting judges of the Constitutional Court of Ukraine and the further functioning of this institution.

The Constitutional Tribunal of the Republic of Poland, after the adoption in 1997 of the Constitution of the Republic of Poland and the Law on the Constitutional Tribunal, based on them, joined the European integration process initiated by the 1991 Association Agreement. In the first years, decisions that mentioned EU law, its individual principles, and also indicated

the need to take them into account in the process of law-making and legal interpretation, were few in number. However, when the negotiation process between the Republic of Poland and the EU on membership reached the finish line, the activity of the Constitutional Tribunal application of EU law and its principles increased. In general, the decisions of the Constitutional Tribunal in 1997–2004, from the point of view of application of EU law and its principles, can be divided into three groups: decisions adopted taking into account EU law and its principles; decisions that contain a reference to EU law; decisions that did not contain references to EU law. After May 1, 2004, the practice of Constitutional Tribunal in the application of EU law and its principles became more active, sometimes even controversial.

Currently, the Constitutional Court of Ukraine in its decisions refers to the norms of the Constitution of Ukraine on the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course, as well as EU law and its principles. This allows, by analogy with the Constitutional Tribunal of Poland, to make assumptions about the increasing intensity of application of EU law and its principles, as Ukraine approaches EU membership and expands the range of relevant legal relations.

Key words: *European integration, Constitutional Tribunal, Constitutional Court, EU law, principles of law.*

Республіка Польща, маючи тривалий досвід членства в Європейському Союзі, пройшла непростий шлях адаптації державного механізму та правової системи до вимог європейського співтовариства. Рух Польщі до членства в ЄС розпочався ще 16 грудня 1991 році, після підписання договору про асоціацію між Республікою Польща та Європейськими Спільнотами і їх державами-членами. А повноправним членом ЄС Польща стала з 1 травня 2004 року. Таким чином, вивчення польського досвіду відповідних державно-правових трансформацій важливе з позиції євроінтеграційного поступу України, а саме діяльності Конституційного Трибуналу Польщі, який був задіяний у євроінтеграційному процесі.

Конституційний Трибунал Республіки Польща (далі – КТ) має досить тривалу історію функціонування. Його створення розпочалося 26 березня 1982 року, коли в Конституцію Польської Народної Республіки 1952 року внесено зміни і в ст. 33а закріплено статус Конституційного Трибуналу.

У подальшому Закон «Про Конституційний Трибунал» від 29 квітня 1985 року до компетенції КТ зарахував вирішення питань про відповідність Конституції законодавчих актів (законів та декретів, виданих Сеймом), а також вирішення питань про відповідність Конституції та законодавчим актам інших нормативних актів, виданих президентом, вищими та центральними органами державної влади [1]. Уже 7 липня 1989 року внаслідок новелізації Конституції та відповідного закону, КТ

отримав право офіційно тлумачити закони за поданням Президента, глави уряду, голови Верховного Суду, Голови Вищого адміністративного суду, Уповноваженого з прав людини, голови Вищої палати контролю, Генерального прокурора. Таке тлумачення мало загальнообов'язковий характер. А 29 грудня 1989 р. КТ надано можливість визначати відповідність Конституції цілей чи діяльності політичних партій.

Суттєві зміни в статусі КТ пов'язують з ухваленням 2 квітня 1997 року Конституції Республіки Польща (далі – Конституція РП) та на її основі нового Закону «Про Конституційний Трибунал» від 1 серпня 1997 року [2]. Варто зазначити, що текст Конституції РП в частині, пов'язаній із КТ, залишається без змін і нині.

За Конституцією РП до повноважень КТ належить винесення рішень із таких питань:

1) відповідності законів і міжнародних договорів Конституції;

2) відповідності законів ратифікованим міжнародним договорам; ратифікація яких вимагала попередньої згоди, вираженої в законі;

3) відповідності правових положень, виданих центральними державними органами, Конституції, ратифікованим міжнародним договорам та законам;

4) відповідності Конституції цілей або діяльності політичних партій;

5) розгляд конституційної скарги (ст. 188 Конституції РП).

Також до повноважень КТ належить вирішення спорів щодо компетенції між

центральними конституційними органами держави (ст. 189 Конституції РП). При цьому рішення КТ є остаточними та загальнообов'язковими, оприлюднюються в офіційних виданнях і набувають чинності з моменту оприлюднення; водночас КТ у своєму рішенні може передбачити інший термін втрати чинності нормативного акта (не більше 18 місяців для закону і не більше 12 місяців для інших нормативних актів); рішення КТ про невідповідність Конституції, міжнародному договору або закону нормативного акта, на підставі якого винесено остаточне судове рішення чи остаточне адміністративне рішення або рішення з інших питань є підставою для поновлення провадження, скасування рішення чи іншої ухвали на умовах та в порядку, передбачених для цього процесу; рішення КТ ухвалюють більшістю голосів (ст. 190 Конституції РП). Крім цього, Конституцією РП визначається перелік осіб, які можуть звертатися до КТ (ст. 191–193 Конституції РП). КТ складається з 15 суддів, яких обирає індивідуально Сейм на 9 років лише на одну каденцію, голову КТ і його заступника призначає Президент РП, вибираючи серед кандидатів, поданих Загальними зборами суддів КТ (ст. 194 Конституції РП). Статті 195–196 Конституції РП встановлюють загальні положення про статус суддів КТ, а стаття 197 передбачає, що організація КТ та порядок провадження в ньому визначаються законом. Таким чином, Конституція РП визначає ключові аспекти формування та функціонування КТ, а більш детальне правове регулювання покладається на відповідний закон.

Уже в ст. 1 Закону «Про Конституційний Трибунал» від 1 серпня 1997 зазначалося, що КТ є органом судової влади, призначеним для перевірки відповідності Конституції нормативних актів і міжнародних договорів та виконання інших завдань, визначених Конституцією [2].

Проаналізувавши різні підходи вітчизняних та польських учених, М. Марчук наголошує, що з появою Конституційного Трибуналу в Республіці Польща відбувся поділ судової влади на два сегменти: судові органи, що входять до інстанційної системи на чолі з Верховним Судом, та «особливий суд» – Конституційний Три-

бунал, який у межах судової влади здійснює конституційний контроль (як особливий вид контролю), а також у частині вирішення спору щодо компетенції між центральними конституційними органами держави здійснює правосуддя (конституційне правосуддя), тобто з ініціативи уповноважених на це органів як незалежний арбітр ухвалює рішення у спірних правових ситуаціях, охороняючи в такий спосіб право і Конституцію [3, с. 290].

Зважаючи на наданий Україні статус кандидата в члени Європейського Союзу, варто розглянути практику КТ в частині застосування права ЄС із 1997 р. до 2004 р., тобто з року ухвалення Конституції РП до року, коли Республіка Польща стала повноправним членом ЄС. Такий досвід суду конституційної юрисдикції Польщі може бути корисним при підготовці України до безпосереднього членства в ЄС. Особливо це доцільно з урахуванням такої вимоги ЄС до України, як реформування процедури добору суддів Конституційного Суду України та подальшого функціонування цієї інституції.

Уперше після ухвалення Конституції та нового закону про Конституційний Трибунал право Європейського Союзу згадується в рішенні КТ від 29 вересня 1997 року про відповідність Конституційному закону 1992 року положень Закону про цивільну службу (у частині рівності прав чоловіка та жінки). В обґрунтуванні свого рішення КТ зазначає, що основне значення для формулювання принципу рівності жінок і чоловіків має ст. 119 Римського договору, розвинута в кількох директивах, а також рішення Європейського Суду Справедливості в справі 262/84 (*Vera Mia Beets – rproper v. F. van Lanschot Bankiers n. V.*). При цьому вказуючи, що право ЄС не є обов'язковим для Польщі, КТ, однак, хоче звернути увагу на положення ст. ст. 68 та ст. 69 Європейської угоди про асоціацію між Республікою Польща, з однієї сторони, та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, з іншої сторони. Вони зобов'язують Польщу докласти «усіх зусиль, щоб забезпечити відповідність її майбутнього законодавства законодавству Співтовариства». КТ вважає, що похідною від обов'язку забезпечувати відповідність законодавства (що поклада-

ється насамперед на парламент та уряд) є обов'язок надавати чинному законодавству таке розуміння, яке слугуватиме максимально повному забезпеченню такої відповідності [4].

У подібній справі, яка стосувалася принципу рівності прав чоловіків та жінок, у рішенні від 28 березня 2000 року КТ зазначає, що істотне значення для формулювання принципу рівності жінок і чоловіків має ст. 141 Римського договору (зі змінами, унесеними Амстердамським договором), розвинута в кількох директивах Співтовариства та рішеннях Європейського Суду Справедливості (№ 152/84 (M.H. Marshall v. Southampton and West Hampshire Area Health Authority) від 26 лютого 1986 р.; № 262/84 (Vera Mia Beets – proper v. F. van Lanschot Bankiers n. V.)). Знову ж стверджуючи, що право ЄС не має обов'язкової сили в Польщі, КТ покликається на своє ж рішення від 29 вересня 1997 року та обов'язок Польщі докласти всіх зусиль, щоб забезпечити відповідність її майбутнього законодавства законодавству Співтовариства [5].

Зазначена позиція знаходить своє відображення в рішенні від 24 жовтня 2000 року, у якому також містяться покликання на два попередні рішення КТ. Зокрема, КТ, вирішуючи питання про відповідність Конституції Республіки Польща окремих статей закону про заклади охорони здоров'я, окрім попереднього формулювання, вказує, що положення ст. 68 та ст. 69 Європейської угоди про встановлення асоціації між Республікою Польща, з однієї сторони, та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, з іншої сторони, уже зобов'язує Польщу вжити «усіх зусиль для забезпечення того, щоб її майбутнє законодавство відповідало законодавству Співтовариства» і поширюється це зобов'язання «зокрема, (...) на захист працівника на робочому місці». Ба більше, КТ наголошує, що положення Договору про асоціацію є обов'язковими – у силу ст. 91 п. 2 разом зі ст. 241 ч. 1 Конституції – для польського законодавця, а їх порушення може бути підставою для винесення рішення Конституційним Трибуналом згідно зі ст. 188 п. 2 Конституції. Слід також зазначити, що обов'язок гармонізації поширюється на всі органи

публічної влади, включно з Конституційним Трибуналом. Шукаючи способи тлумачення польського законодавства, слід віддати перевагу такому тлумаченню, яке дозволить надати положенням Закону значення, найближчого за змістом до рішень, ухвалених у Європейському Союзі [6].

У рішенні від 5 грудня 2000 року в справі про пенсійний вік чоловіків та жінок КТ знову ж звертається до принципу рівності. При тлумаченні принципу рівності, вираженого в статтях 32 і 33 Конституції Республіки Польща, слід брати до уваги зобов'язання, що випливають із міжнародних актів, зазначає КТ. Це стосується, зокрема, положень ратифікованої Польщею Конвенції ООН від 18 грудня 1979 р. про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також Римського договору з урахуванням положень ст. 68 та ст. 69 Європейської угоди про встановлення асоціації між Республікою Польща, з однієї сторони, та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, з іншої сторони. Важливою є ст. 141 Римського Договору (зі змінами, внесеними Амстердамським договором), розвинута в Директиві 207/1976 про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі, а також щодо умов праці [7].

У рішенні про конституційність положень про заборону членства в політичних партіях, КТ вказує, що заборона членства в політичній партії Генерального інспектора з питань захисту персональних даних гарантує самостійність і незалежність цього органу, а також забезпечує аполітичність і зміцнює авторитет Генерального інспектора із захисту персональних даних. Таку самостійність і незалежність державного органу, який контролює захист персональних даних, можна визнати європейським стандартом, який відображено в Директиві Європейського Парламенту від 24 жовтня 1995 р. 95/46 / ЕС [8].

У рішенні про конституційність положень про надання патентним повіреним права надавати професійну юридичну допомогу КТ зазначає, що необхідність гарантувати професійне представництво в судочинстві перед органом, який займається виданням патентів, реєстрацією та захистом вина-

ходів, зразків тощо, визнається в законодавстві багатьох європейських держав, включно з правом ЄС. У Європейському Союзі немає нормативного акта, який би загалом охоплював питання промислової власності, але в силу договору про асоціацію з ЄС Польща зобов'язалася подати заявку на приєднання до Мюнхенської конвенції про видачу європейських патентів від 5 жовтня 1973 року. Тому важливо підкреслити, що відповідно до положень цієї Конвенції представництво сторін у провадженні в Європейському патентному відомстві можуть здійснювати особи, яких після складання європейського кваліфікаційного іспиту було внесено до списку професійних представників. На думку Конституційного Трибуналу, зазначені положення виявляють загальну тенденцію доручення здійснення представництва у відповідному органі реєстрації особам зі спеціальною кваліфікацією [9].

Рішення КТ про конституційність окремих положень Закону України «Про всенародний референдум» від 14 березня 2003 р. стосувалося безпосередньо питання проведення референдуму щодо вступу Польщі в Європейський Союз, який, власне, і відбувався 7 і 8 червня 2003 року. КТ ствердив, що тлумачення чинного законодавства має враховувати конституційний принцип сприяння процесу європейської інтеграції та співпраці між державами (Преамбула та стаття 9 Конституції). Конституційно правильним і переважальним є таке тлумачення закону, яке слугує реалізації зазначеного конституційного принципу [10].

Особливо цікавим у контексті дослідження є рішення про конституційність деяких положень Закону про біопаливо, де КТ більш розлого підходить до питання застосування права ЄС і вказує, що з 1 травня 2004 року Польща буде брати участь у структурах ЄС, однак уже в період перед вступом обов'язком усіх органів влади є тлумачення закону з урахуванням європейських стандартів. Загальноприйнятою є позиція, що тлумачення є одночасно визнаним інструментом імплементації європейського права загалом та заходом правового регулювання для держав, які готуються до вступу. Таким чином, від правозастосовних органів очікується тлумачення національного зако-

нодавства відповідно до європейського права (що впливає зі статті 5 Римського договору). Як наслідок, навіть норми Співтовариства, які самі по собі не застосовуються безпосередньо, є точкою відліку та обов'язковим критерієм для досягнення узгодженого тлумачення (рішення Суду ЄС від 10 квітня 1984 р., 14/83 – Van Colson and Kamann). Крім того, визнається обов'язок використання європейського права як зразка при тлумаченні національного права (рішення Суду ЄС від 13 листопада 1991 р., C-106/89 – Marleasing). Після вступу до Європейського Союзу Польща буде зобов'язана дотримуватися правил тлумачення, що впливають з *acquis communautaire*. Це також стосується методів тлумачення, які використовують у судовій практиці Конституційного трибуналу, зокрема в цій справі, де необхідно тлумачити межі поняття економічної свободи (стаття 22 Конституції РП). Це тим більш необхідно, що публікація цього рішення в офіційному виданні відбудеться після 1 травня 2004 року, тобто після офіційного приєднання. Тому розуміння словосполучення «економічна свобода», закріпленого в ст. 22 Конституції, потребує тлумачення відповідно до усталеної європейської судової практики. Принцип тлумачення національного права у спосіб, дружній до європейського права – також у діяльності Конституційного трибуналу – базується на ст. 91 ч 1 Конституції, де під «ратифікованим міжнародним договором» до 1 травня 2004 р. розуміється Договір про асоціацію між Польщею та ЄС, особливо його статті 68 і 69, а після 1 травня 2004 року – відповідні договори з ЄС. Дружнє до європейського права тлумачення (інтерпретація) вимагає дотримання таких двох указівок: по-перше, таке тлумачення може бути зроблено за умови (і лише якщо) польське право чітко не вказує на інший підхід до проблеми (стратегії її вирішення) у період, що передує офіційному приєднанню, а по-друге, у разі кількох можливих тлумачень слід вибрати те, що є найближчим до *acquis communautaire* [11].

Загалом, право ЄС згадується і в інших рішеннях КТ починаючи з 1994 року, наприклад, щодо ст. 4 ч. 1 Закону від 29 квітня 1985 р. про Конституційний трибунал [12],

конституційності положень Закону про податок на додану вартість [13], неконституційності положень, які вводять обов'язок ветеринарів належати до районної лікарської та ветеринарної палати [14], конституційності положень щодо оподаткування доходів від заощаджень [15], відповідності Конституції положень, що регулюють видачу дозволу на виїзд і перебування за кордоном військовослужбовців строкової військової служби та професійних військовослужбовців [16], конституційності ст. 1 п. 11 б) закону про внесення змін до закону про авторське право і суміжні права щодо ретрансляції радіо- і телевізійних творів у кабельних мережах [17], конституційності положень, згідно з якими право надавати юридичні консультації в рамках господарської діяльності мають лише юрисконсульти та адвокати [18], конституційності деяких положень Закону про публічну торгівлю цінними паперами [19], конституційності деяких положень закону про внесення змін до Кодексу праці [20] та ін. Більшість із таких рішень стосувалися питань конституційності законів, які новелізувались у зв'язку з адаптацією до права Європейського Союзу.

Таким чином, Конституційний Трибунал Республіки Польща після ухвалення у 1997 році Конституції РП та закону про Конституційний Трибунал, на їх основі долучився до євроінтеграційного процесу, започаткованого договором про асо-

ціацію 1991 року. У перші роки рішення, у яких згадувалося право ЄС, його окремі принципи, а також указувалося на про необхідність їх урахування в процесі правотворчості та правотлумачення, були нечисленними. Проте тоді, коли переговорий процес між Республікою Польща та ЄС про членство вийшов на фінішну пряму, активність застосування КТ права ЄС та його принципів зростає. Загалом, рішення КТ у 1997–2004 рр. з точки зору застосування права ЄС та його принципів можна поділити на три групи: рішення, ухвалені з урахуванням права ЄС та його принципів; рішення, у яких згадано право ЄС; рішення, у яких не містилося вказівок на право ЄС. Практика КТ після 1 травня 2004 року в частині застосування права ЄС та його принципів, звісно ж, стала більш активною, інколи навіть контраверсійною, що може стати предметом подальших наукових досліджень. Нині Конституційний Суд України у своїх рішеннях покликається на норми Конституції України про європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також на право ЄС та його принципи. Це дозволяє аналогічно до Конституційного Трибуналу Польщі зробити припущення, що з наближенням України до членства в ЄС інтенсивність застосування на право ЄС та його принципів збільшуватиметься і стосуватиметься все більшого кола правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym. Dz.U. 1985 nr 22 poz. 98
2. Ustawa z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym. Dz.U. 1997 nr 102 poz. 643
3. Марчук М. І. Державний лад Республіки Польща : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2020. 516 с.
4. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29 września 1997 r. K 15/97. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=60&sprawa=3088>
5. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 marca 2000 r. K 27/99. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=7&dokument=413&sprawa=2797>
6. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2000 r. K 12/00. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=3&dokument=202&sprawa=2778>
7. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 grudnia 2000 r. K 35/99. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=3&dokument=529&sprawa=2789>
8. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 kwietnia 2002 K 26/00. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=389&sprawa=2765>
9. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 maja 2002 K 30/01. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=458&sprawa=2689>
10. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27 maja 2003 K 11/03. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=187&sprawa=3505>

11. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 kwietnia 2004 K 33/03 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=501&sprawa=3574>
12. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 listopada 1994 r. W 10/94 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=5545&sprawa=5897>
13. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 kwietnia 2001 r. K 32/99 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=497&sprawa=2791>
14. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 maja 2001 r. K 37/00 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=251&sprawa=2755>
15. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 maja 2002 r. K 6/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=720&sprawa=2628>
16. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 czerwca 2003 r. K 43/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=320&sprawa=2570>
17. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 września 2003r. K 55/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=686&sprawa=2575>
18. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 listopada 2003 r. SK 22/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=1374&sprawa=3309>
19. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 grudnia 2003 r. K 3/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=277&sprawa=2588>
20. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 lutego 2004 r. K 54/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=683&sprawa=2586>

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 6,
присвячений євроінтеграційній тематиці

Том 2

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Юлія Станіславівна Семенченко

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 25,80. Замов. № 1022/436. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.